

EUGEN KVATERNIK.

HRVATSKA.

KNJIGA ZA GODINU 1880.

1880

NAPISALA I IZDALA JU

HRVATSKA MLADOST STRANKE PRAVA.

SA SLIKOM.

U ZAGREBU 1880.

KNJIGOTISKARNA I LITOGRAFIJA C. ALBRECHTA.

Pisci:

Dr. Bišćan Mihovil.
Bradić Pavao.
Harambašić August.
Horvatova Josipa.
Hranilović Jovan.
Jerković Mile.
Knivald Evgenij.
Kokotović Nikola.
Kovačić Antun.
Drd. Laginja Mato.
Mišćin Janko.
Operman Dragutin.
Predoević Alberto.
Dr. Radošević Jakov.
Simić Oskar.
Šrepel Milivoj.
Škarica Ante.
Vukelić Pavao.

USEBINA.

Pjesme.

Pripoviedke.

Priče.

Pouka.

HRVATSKA.

ŠTIOCU.

Začetak ovoj knjizi je posve jednostavan.

Mladost zagrebačkoga sveučilišta prigrlila svom vatrom mladenačkoga srca ideje stranke prava.

Domaća glasila, zastupajuća današnje obstojnosti u Hrvatskoj, koja uzeše u zakup javno mnienje, priznavala su toj mladosti, da je marljiva, da je mudra i razborita; da joj je srce puno plemenitih čuvstvah; da joj je duša za ljepotom zanosna a nadarena svimi božjimi darovi — riečju: da je ona nada budućnosti Hrvatske.

Čim je ta mladost priznatu joj marljivost, mudrost i razboritost, plemenštinu srca i zanos svoga duha i ostale božje darove napisala na barjak stranke prava, taj barjak visoko podigla i razvila ga u javnost, spremna vojevati za ideale stranke: ele čuda, ona je preko noći domaćemu novinstvu i vladajućim faktorom postala lienom, nerazboritom, ciničkoga srca, divljačke duše.

Mladost svih boljih sveučilištah uz nauke svoje utemeljuje družtva, daje u svojih krugovih zabave, u lazno vrieme posvećuje svoj duh liepim umjetnostim, podavajuć svim svojim mislim i radnjam stanovit pravac i cilj.

Sve te liepe kriepostí izticala su domaća glasila u mladosti zagrebačkoga sveučilišta i dičila se njom.

Nu čim je ta mladost u razvitku i napredovanju priznatih joj jur krepostih i vrlinah svoj cilj pokazala u idejah stranke prava — eto opet preko noći bude žigosana, da ona nesmije utemeljivati družtvah; da su njezine zabave proste pijanke; da su njezini zanosni govori surova vika, da je njezina priklonost u vrieme dokolice za liepu književnost proletariatno piskaranje itd.

Osvade koli nesmiljene, toli neopravdane.

Tako su nam uništile spletke posve nepozvanih vanjskih činbenikah pjevačko družtvo „Hrvatsku Liru“, a „Hrvatskom Domu“ podale onaj oblik, koga dobiva u poznatoj Spasiteljevoj priči izloženi biser . . .

Sa mladošću sveučilištnom počelo se razvijati posve maćuhinsko postupanje.

Nepristrani sviet mogao se osvjedočiti, da nas te nepozvane maćuhe i poočimi krupnimi svojimi osvadami žele iztisnuti iz vlastitoga nam doma, koga su nam namrli pravi i zakoniti naši djedovi i roditelji . . .

Da mladost pod svojim barjakom stranke prava, koga joj utisnuše u ruke povjestnica, učiteljica života i vjekovah; slava i veličina djedovah njezinih i pravedna nada u budućnost dostojnu velike prošlosti Hrvatske — da ta mladost pokaže golotinju svih osvadah, kojimi se maćuhe i poočimi nepravedno obaraju na nju: zamislila je izdavanje ove knjige — i tu joj je začetak.

Sjajan odziv obćinstva diljem Hrvatske u tom poduzeću ne samo da mladost bodri, da bude što stalnijom i žilavijom pod barjakom stranke prava, nego ju i jači u nadi, da budu njezini idejali pod tim barjakom tekom vremena te naprednoga mu duha i sjajno pobiediti; a uči ju, da osvaditelji i dušmani njezini — jesu osvaditelji i dušmani Hrvatkoj.

Da se je ovo naše poduzeće nešto kasnije ostvarilo, izpričati nas bude svaki, tko zna, da su težkoće prvoga izdavanja takove knjige goleme.

Imena pisacah neiztičemo, jer gdje se radi za ideje, osobnosti su nuzgredne i jer zdrava kritika treba stvari a ne osobah.

Kakova je ova kniiga svojom usebinom, suditi je štiocu.

Budi ona gorušičino zrno, što nije palo na pusti kamen, pa je naša radnja blagoslovljena.

Štioče!

Od Boga ti zdravlje a od nas pozdravljenje.

„Hrvatska“

literarno zabavno družtvo u Gradcu.

Družtvo „Hrvatska“ odazivlje se s najvećim veseljem želji odbora za izdavanje almanaka „Hrvatska“ šaljuć joj svoj ljetopis.

* * *

Prije nego počmem pisati ljetopis „Hrvatske“ dužnost mi je da se s nekoliko rieči sjetim njezinih predšastnikâ: „Hrvatske danice“ i „Hrvatskog adrijatika“, koji utrše stazu kojom sada gazi „Hrvatska.“ S početka imadosmo mi Hrvati u Gradcu podnositi koje kakve kušnje: more „panslavizma“ i nesretno po Hrvate „Jugoslavenstvo“ radilo je progutati svakog Hrvata. Mnogi se i izgube u tom vrtlogu, al srećom zaori glas „vapijućeg u pustinji“: natrag braćo! Hrvatskoj nema spasa do u Hrvatskoj. Komu iole plam žarke ljubavi k domoviui razpiruje grud, komu u žilah teče hrvatska krv, u kolo se pod zastavu, na kojoj je upisan spasonosni znamen „Bog i Hrvati“. Tako nam sinu u štajerskom Gradcu „Hrvatska Danica“ a malo kašnje i „Hrvatski Adrijatik“. Družtvo potonje imalo je doduše malo članova, nu ono što jih je bilo bjehu barem ljudi. Sjednice bijahu živahne i vesele. Znala bi se čitat po koja znanstvena razprava, ter i inače različite stvari, a završilo bi se veselom zabavom.

„Adrijatiku“ bje glavna stvar gojiti čisto i neoskvrnjeno Hrvatstvo, a medju sobom iskreno prijateljstvo. Želja, da se hladni odnošaji med sukrvnom braćom poprave, izjalovi se žalibože te mjesto ugodna susretanja i bratske pažnje stekoše članovi „Adrijatika“, prezir i izbjegavanje. Planinci bo nazirahu u njih proklete separatiste, a „braća“? poznajemo jih dobrano i kod kuće.

To i bje glavni razlog što nezalažasmo u nikakova tudja družtva, već, držeć se one poslovice „uzdaj se u se i u svoje kljuse“, koracasmo smjelo i odvažno doklem u lipnju 1875. s affaire Don Alfonsove nebude družtvo razpušteno.

* * *

Iste godine sastanu se Hrvati u Gradcu, te jim bję prva briga sakupiti se u novo družtvo. Tako nastane družtvo „Hrvatska“. Uz

*

ono nešto „Adrijatičana“ sakupila se hrvatska mladež iz svih krajeva domovine, ter u malo vremena nakupilo nas se toliko, da smo dostojno mogli proslaviti utemeljenje družtva. „Zabava“ ova ostade u liepoj uspomeni i pribavi družtvu odličan položaj na ovom sveučilištu a taj zadrža sve do danas prama stranim družtvom.

Mar prijašnjih predsjednikâ „Hrvatske“, da se sa sukromnimi družtvi stupi u intimnije odnošaje, razbi se ob opornosti tih družtva, ter s indiferentisma i indolencije prestane napokon ista želja, da se to poluči. Dok smo tako, nemareć se žrtvovati drugim ljudem na korist, samo svoje njegovali, razvijalo se je družtvo upravo bujno. Ideja čistog Hrvatstva i pravog prijateljstva bje „lozinkom“ tomu družtvu, a tim putem jedino se je mogao postići uspjeh, koji je išao na to da prikupi u svoje kolo što više hrvatskih sinova iz raznih strana domovine. Nu žalibože moram težkim srdcem spomenuti, da se Dalmatinci s raznih povoda i težnja oteše iz bratskog kola, ter jedni tobožnji Talijani stvore „Dalmaciju“, a drugi „sbor dalmatinskih djaka.“ Medju potonjimi barem je oficiosni jezik bio hrvatski. „Sbor dalmatinskih djaka“ neživi više, a to je zasluga sviestnih sinova kršne Dalmacije.

Proći ću u kratko redom pet godina družtvenog života, i to: od god. 1875|6. — god. 1879|80.

P r v e g o d i n e: u zimskom polugodištu bijahu sliedeća gg. odbornici: Stanger predsjednik, Zlatarović podpredsjednik, Sladović bilježnik, Menegeli podbilježnik; u ljetnom polugodištu gg. Karabaić predsjednik, Škarica podpredsjednik, Sladović bilježnik, Banić podbilježnik.

D r u g e g o d i n e: u zimskom polugodištu gg. Sladović predsjednik, Smoljan podpredsjednik, Longino bilježnik, Osvald podbilježnik; u ljetnom polugodištu gg. Sladović predsjednik, Škarica podpredsjednik, Mařik bilježnik, Zima podbilježnik.

T r e ć e g o d i n e: u zimskom polugodištu gg. Lochmer predsjednik, Zlatarović podpredsjednik, Zima bilježnik, Gostiša podbilježnik, Rački blagajnik; u ljetnom polugodištu gg. Polc predsjednik, Vardian podpredsjednik, Posedel bilježnik, Baričević podbilježnik, Peršić blagajnik.

Č e t v r t e g o d i n e: u zimskom polugodištu gg. Peršić predsjednik, Zima podpredsjednik, Prpić bilježnik, Dubravčić podbilježnik, Sarkotić blagajnik. Zahvalivši se pako ova gg. bijahu: Sladović predsjednik, Malešević podpredsjednik, Zlatarović bilježnik, Bego pod-

bilježnik, Vardian blagajnik; u ljetnom polugodištu gg. Sladović predsjednik, Brozović podpredsjednik, Zlatarović bilježnik, Marianović podbilježnik, Vardian blagajnik.

Pete godine: u zimskom polugodištu gg. Škarica predsjednik, Škulj podpredsjednik, Mařik bilježnik, Matulić podbilježnik i knjižničar, Amerling blagajnik; zahvalivši se pako g. Mařik radi bolesti, a g. Amerling odsutan od prosinca, to budu izabrani gg. Prpić bilježnikom, Paladini blagajnikom. Predavanja tih godina držana u redovitih sjednicah bijahu sliedeća:

Prve godine: g. Karabaić: „O hrvatskom jeziku i narodu“, g. Stanger: „O anatomiji“, g. Ferembach: „O čovjeku prema naravi“, g. Zlatarović: „O slobodi i slobodoumlju“, g. Karabaić: „O hrvatskom državnom pravu“, g. Sladović: „O snu“, g. Zlatarović: „O smrtnoj kazni“, g. Lochmer: „Jedna mana današnjeg družtvenog života“, „O Rimu“, g. Sukalić: „O Bosni.“

Druge godine: g. Sukalić; „Nešto o Bosni i Hercegovini“, „O Pavlinovićevih razgovorih“, g. Zima: „Ljubav i zahvalnost po Lanfontaine-u“, „Tko ima prvenstvo na iztoku“ g. Sladović: „O dvoboju“, „Iz historije hrvatske i bugarske zajednice“. g. Zlatarović: „Kako narodi postaju veliki“, g. Forembacher: „Borba za obstanak“, g. Mařik: „Ljubav i ljepota u hrvatskoj narodnoj pjesmi“, g. Lochmer: „O hendonizmu“, g. Škarica: „O strastih“, g. Gučetić: „O kmetsvu i polovničtvu na dubrovačkom zemljištu“, g. Laginja: „Novac kao obilježje vriednosti“, g. Sladović: „O vodi s igijeničkog i terapeutičkog gledišta“, g. Zlatarović: „Narodnost i vjera“.

Treće godine: g. Lochmer: „O epikureizmu“, „Nešto o najnovijem plodu bugarskoga pjesničtva“, g. Posedel: „O Ciceronovoj filosofiji“, g. Forembacher: „O bolestih uma“, g. Zima: „Moj prvi korak u sviet“, g. Prpić: „Kako se je hajdučtvo razvilo u hrvatskoj bivšoj vojničkoj krajini“, „Dvie, tri o hrvatskom bajoslovju“, g. Zlatarović: „O djačtvu“, g. Brčić: „O postanku jezika.“

Četvrte godine: g. Lochmer: „O pradomovini Arijaca“, g. Peršić: „Odnošaj strasti prama dobi i spolu“, g. Posedel: „Ob uzgoju kod Rimljana“, g. Zima: „O ćudoredju u hrvatskom narodu“, g. Vardijan: „Kako možeš laskavca od prijatelja razpoznati“, g. Prpić: „Ustanove Julia Papia Popea pogledom na ženitbu“, g. Peršić: „Život je borba“, g. Mařik: „Poviest boline“, g. Srakotić: „Nekoliko rieči o našoj narodnoj pjesmi i vanjskom joj obliku“, g. Sladović: „Nešto o družtvih za osjeguravanje života“, g. Mařik: „O prelazu

jedne gorske brigade u Bosnu kod Kostajnice", g. Forembacher: „O kugi", g. Sladović: „O strahu po R. Hamerlingu", g. Mařik: „O baštinljivosti", g. Sarkotić: „O postanku i razvitku hrvatskog pjesničtva u Dalmaciji."

Pete godine: g. Harazim: „Prirodne nauke i koja nam korist od njih", g. Sarkotić: „O narodnom eposu u Grka", g. Marek: „O pčeli", g. Mařik: „Zdravoslovne crtice", g. Forembacher: „Odkud tolika nevolja u svietu", g. Škarica: „Žena u poviesti", g. Mikoč: „Turske provale u Hrvatsku šestnaestoga vieka", g. Prpić: „Poklade u Gradcu", g. Sok: „Mojoj ruži" od Umlaufa.

Tim bi bio u kratko nacrtan rad družtva: „Hrvatska."

Osim sjednica, koje su se redovito držale svakih osam danâ bilo jih je i svečanih s deklamacijom i pjevanjem. Vriedno je spomenuti tri plesa što no jih je „Hrvatska" za to vrieme dala. Jedan 12. ožujka 1877; a jedan 14. ožujka 1879., koji nam donese viška od preko 50 for. te tako mogosmo oživiti misao o ustrojenju družtvene „Čitaonice"; napokon jedan na 31. siečnja 1880. u prostorijah ovdješnje „Resource." Ples je taj kud i kamo nadmašio ona dva gornja, dapače se može punim pravom brojiti medju najljepše plesove u ovogodišnjoj gradačkoj „saisoni" u obće.

Spomenuti mi je i družtvenu „Čitaonicu." Nužda „čitaonice" u Gradcu uvidjala se je mnogo prije; nu stvoriti „Čitaonicu" osobito u tudjem svietu, nije baš lahak posao. Tek ove školske godine podje nam za rukom otvoriti ju 1. studena. A da se toj čitaonici udari što čvršći temelj, družtvo je potražilo pomoći i u domovini, koja mu se liepo odazove, te nam danas „Čitaonica" stoji na čvrstih noguh, a sva je prilika da će i dalje tako biti, ako članovi, do kojih najviše stoji, uznastoje oko čim većeg požrtvovanja za tu liepu stvar. Neka nas bodri laskavo uvažavanje i hvale vriedno podupiranje iz domovine. A svim bodriteljem, podupirateljem, utemeljiteljem i plemenitim darovateljem izričemo ovdje najtopliju hvalu. Imena njihova ostati će najmilijom svojinom svih dalnjih članovâ. „Čitaonica" imade i svoju knjižnicu, koja broji do sada do preko dvie stotine svezaka, što od samih članova što iz domovine: od Hrv. Matice, Dalmat. Matice, družtva Sv. Jeronima, pedagogičkog Sbora, arkeologičkog družtva, gradačkoga liečničkoga sbora darovanih. Novina imade družtvo preko 30 što političkih, što zabavno-poučnih, ter jih po prilici polovicu, dobiva bezplatno, jedan dio za pol ciene a ostale za podpunu cienu. Osim toga imade družtvo i „pjevački sbor."

Po zaključku osme redovitē sjednice Hrvatska imenova prve svoje počastne članove, p. n. gg. Dra. Ante Starčevića, Don Mihovila Pavlinovića i Gjuru Deželića.

Družtvo broji do sada i osmoricu članova utemeljitelja p. n. gg. Josipa Antolkovića de Kalinje, Dr. Gaju Bulata, O. Spiru Tomića, Josipa Mihajlovića kardinala — nadbiskupa, gdju. Paulinu udovu Bahovec, zbor duhovne mladeži Zagrebačke, Gjuru Deželića, gradsku blagajnu Karlovačku. Pripomenuti mi je ovdje i podporu od 50 fr. što je zemaljski odbor Dalmatinski izvolio blagodarno udieliti.

Redoviti članovi družtva „Hrvatske" u ovom polugodištu bijahu sliedeća gg. F. Amerling prav., J. Antolković medic., P. Baričević prav., S. Baum prav., I. Čepulić prav., K. Čepulić prav., D. Didolić filos., F. Dubrović prav., K. Forembacher medic., M. Gerbić filos., M. Ilaković filos., V. Kargotić prav., D. Karković tehn., M. Ključec prav., E. Kooks filos., N. Križanić cand. prof., I. Malešević prav., I. N. Mandušić prav., M. Marek filos., S. Mařik medic., L. pl. Matulić cand. prof., L. Mikoč. cand. prof., I. Mudrovčić prav., D. Novak prav., V. Paladino prav., D. Politeo cand. prof., M. Prpić prav., M. Puović prav., I. Randić tehn., A. Roko prav., S. Sabo prav., V. Salvi prav., I. Sarkotić filos., E. Sladović medic., A. Škarica cand. prof., M. Škulj prav., M. Vardian prav., A. Zlatarović medic.

Osim tih redovitih članovih „Hrvatske" bijaše ih, koji su stalno polazili čitaonicu u ovom polugodištu, a to bijahu gg. A. Ivanuš dok. med., Hermann trgovac, I. Fragner prav., D. Lučić med., L. Sok cand. prof., A. Muić cand. prof., G. V. Bolfek pukovnik, O. Jokuš tehn., N. Bendeković trgovac. I. Carić cand. prof., I. Anžur cand. prof.

Podupirajući članovi čitaonice dosada jesu gg. G. vitez Meštrović pukovnik, A. Klodić zem. škol. nadzornik, I. M. Dr. Nikolić, M. Dudan cand. prof., I. Posedel cand. prof., E. Kooks filos., N. Ilakovac filos., Gabriela Uzorinac, A. Markuš gostioničar, I. Malešević prav., B. Trnski medic., G. V. Weiss trgovac, F. Amerling prav., F. Didolić, P. Pejanić trgovac, I. Rukavina župnik, I. Šporčić kapel., G. Geroć bilježnik, V. Spinčić, Dr. Hinković, I Knežević bilježnik, N. Škarica župnik, I. Deanković župnik, V. Perišić svećenik, P. Flego biskup kapt., M. Mijčić kateketa.

* * *

Ovaj ljetopis može služiti živim dokazom u kakvom odličnom položaju stoji „Hrvatska" u Gradcu; a mislim, da se isto toliko cieni

i kod kuće, ter kod inih hrvatskih inozemskih družtava, s kojimi se je slagala u toliko, u koliko je to bilo u suglasju sa načelom družtva samog. Dà ponosom mogu reći da je „Hrvatska“ jedina od svih družtava i kod kuće i vani znala se uzdržati vjerna tome svetom principu.

„Hrvat“

akademičko literarno družtvo u Pragu.

U zabavniku „Hrv. Doma“ g. 1878. opisan je osnutak družtva „Hrvata.“ Opisana je tamo i potreba kojoj se je družtvom „Hrvat“ odgovorilo. Hrvatski mladić u Pragu jest medju srodnim plemenom, od kojeg bi se imao nadati liepu susretu, štovanju njegovih ideala, podpomaganju njegovih težnja; ali, žali bože, nije to tako. Neobičnom hladnoćom, da ne rečem prezirom gleda se ovdje skoro sve što je Hrvatu milo i drago; dà isto ime, tu svetu zastavu pod kojom je hrvatski narod iz toliko pogibeljih života izašao, hoće, kako se čini da uništi taj bratski narod. Zašto? Neznam, al naravski da hrvatska mladež u Pragu, u koje ima narodna ponosa, nije mogla to mirno gledati, a kamo li s tim suglasiti. Trebalo joj je kolo u kojem će se moći razvijati u svom duhu, u kojem će se moći zabaviti po svojoj ćudi — i koje će biti svetčan prosvjed proti nijekanju hrvatskog imena.

I to je kolo imalo biti družtvo „Hrvat.“

Osnutak družtva nakon dosta neprilika ipak je pošao za rukom.

U to hrvatsko kolo, u družtvo „Hrvat“, stupili su i mladići bugarski. Kao sinovi dvajuh slavenskih naroda, koji se najljepše slažu, mladići hrvatski i bugarski svagdje se slažu.

Liepo se paze i slažu i u Pragu. U družtvu „Hrvatu“ nauče Bugari hrvatski, a i Hrvati bugarski. Hrvati predavaju o svojoj zemlji hrvatski, a Bugari bugarski, te se tako upoznaju što im može koristiti u javnom životu.

U našem kolu ima i mladeži češke, koja neide za velikom većinom zastupnika javnoga mnenja medju Česih. Predstavnik ove mladeži jest djačko družtvo „Slavija“, u kojem se poštuju i Hrvati. S tim družtvom jest „Hrvat“ u liepu prijateljstvu. Želimo da se i druga česka mladež ugleda u ovo družtvo, da pruži Hrvatom iskreno ruku, a mi ćemo ju rado prihvatiti. To bi nam više koristilo nego

puste deklamacije o uzajamnosti sveslavenskoj, a na drugoj strani niekanje hrvatskog naroda. — —

Od hrvatske narodnosti sastaje se u „Hrvatu“ mladež Dalmacije, Istre, Slavonije, Krajine i prov. Hrvatske. I tu poznaje brat brata. U svih se radja želja živa za jedinstvom stare kraljevine Hrvatske, kao što se sastaju i sjedinjuju sinovi razdieljenih pokrajina u „Hrvatu.“ Oživiti te vruće želje biti će im rad javnog života.

„Hrvat“ prema okolnostim liepo napreduje, što može samo veseliti svakog iskrenog prijatelja hrvatskog.

Život družtva od godine 1878.—9. želim ovim predočiti.

Na 19. studena 1878. imalo je družtvo glavnu skupštinu. Došlo je bilo 17 članova.

Za predsjednika bio je izabran Stjepan Jakčin, pravnik, a u odbor: K. Cepulić, pravnik (podpredsjednik); A. Brozović, pravnik (tajnik); Ive Štambuk, medicinar (blagajnik); Gj. Jakčin, pravnik (knjižničar). U revisionalni odbor izabrani su: S. Nazor i P. Vukelić tehničari. U polovici godine odoše iz Praga dva člana odbora K. Cepulić i A. Brozović, te mjesto njih su izabrani I. Nazor medicinar (podpredsj.) i P. Vukelić, tehničar (tajnik).

Družtvo je držalo skoro svakih četrnajst dana obične sjednice sa predavanji. Svega je bilo 13 sjednica i 11 predavanja raznih struka.

Predavali su poimence.

A. Brozović „O dvoboju“; A. Pexider „O telefonu“; K. Cepulić „O Machiavellu“; M. Mandić „Korist bilja čovjeku“; A. Mohorovičić „Na čemu se osniva fizika“; I. Dančov „Simeon bugarski prema Hrvatom i Bugarom“; I. Jančiković „Zapreke kulturi u Slavoniji“; S. Krupnička „Crte iz vojničkog života u Krajini“; P. Vukelić „Vrela sunčane toplote“; I. Štambuk „O probavi“; L. Löffler „Što je descriptivna geometrija.“

Iza svakog predavanja bila je razprava u kojoj su više puta svi članovi živo sudjelovali.

Dragociena imovina družtva jest knjižnica. Osnovana je kad i družtvo. A to su sve liepi darovi rodoljubnih druživa, te pojedinih prijatelja družtva.

To je ogledalo najnovijeg hrvatskog umnog rada, koje se svakim danom popunjuje. Tu je i liepa zgoda mladeži, koja nema zgode da na srednjih školah upozna svoj narod. Ovo je poglavito za mladiće Dalmacije, koji su u našem družtvu najljepše zastupani.

Knjižnica broji 168 djela zabavne književnosti; i preko 60 djela znanstvenih.

Da mogu članovi pratiti i dnevne zgode u domovini dobiva društvo ove novine:

„Slobodu"; „Narodne novine"; „Sriemskog Hrvata"; „Narodni list"; „Našu slogu"; „Vienac"; „Slovinca"; „Hrvatskog učitelja"; „Pravo"; „Mjesečnik pravničkog društva"; „Bosansko-hercegovačke novine"; i „Blgarina."

Sve novine dobiva društvo ili na dar ili za pol ciene. Društvo se ovim zahvaljuje svim plemenitim darovnikom.

Na 30. travnja proslavili su članovi društva na sukromnom komersu uspomenu velikih hrvatskih boraca za slobodu. Na komers bilo je došlo i priličan broj gostova. Jedan član društva predstavio je u kratku predavanju tko su bili Zrinjski i Frankopan, te zašto moraju biti uzorom svakomu rodoljubu hrvatskom.

U društvu sa prijateljskim društvom Slavijom posjetio je „Hrvat" Karlov tyn, taj spomenik česke slave. Tu se je još bolje učvrstilo prijateljstvo ovih družina, koje je liepim plodom urodilo, najme proslavom P. Preradovića u Pragu. Opis ovoga liepog pojava nespada u ovaj okvir, to će ako bog da do godine u našem ljetopisu biti opisano.

O prenosu praha Preradovićeva u Hrvatsku i društvo je „Hrvat" poslalo svoga zastupnika na ovu svetčanost. Bilo je zastupano na komersu bečkom i zagrebačkom i položilo vienac na grob pjesnika.

U dopisivanju bilo je društvo sa gradačkom „Hrvatskom", sa bečkim „Velebitom" i društvom „Hrvatskih tehnika."

U samu društvu bila je sloga. Tek ju malko bilo pomutilo čeljade onog kroja, kakovi čine zulum na hrvatskom sveučilištu. Srećom taj je gost otišao brzo iz Praga i tim se povratila sloga koja neka i nadalje ostane.

Sloga je moždac, koji neka veže i ostalu sviestnu hrvatsku mladež.

Ove redke napisah veselim srdcem na želju članova društva „Hrvata" i prijatelja svjestne mladeži zagrebačkog sveučilišta, da ih u svom zabavniku „Hrvatska" oglasi narodu hrvatskom.

U Pragu mjeseca travnja 1880.

PJESME.

Hrvatskoj.

Svoga svieta svu razkoš i sjaje
Da posakupim u rukovjet pjesme,
Ista nebesa da posude raje,
Jošte se tebi prispodobit nesme;
Ima li igdje u zelenom viencu
Toliko cvieta mirisnoga daha,
Ljepote si, ko u gorskom studencu,
Sliku gdje gleda mlada zora plaha?

Zlatni vrčevi puni su nektara,
Uz spjev i ljubav traju čarni dani,
Živa vatra djevojačkih njedara
Mnogom junaku u čas srdce rani;
Tuj struji lahor iz gajeva gustih,
Gdje golub guče bielokrilom zlatu,
Gdjeno ti kćerim ružice na ustih
I morski biser na labudnom vratu.

Bajnu dragotu za iztočnih noćih,
Pitoma juga plodovno obilje,
Na zemlji igdje jeli naći moći,
Nespominjući hrvatsko omilje?
Želiš li Švice nebotične skale,
Gudure, jaze, pjevanje pastira,
Pohitaj, stranče, do te grude male,
Kad sliepac gusle u predvečer dira.

Zaklikće duša, prsi su pretiesne,
U prvi sumrak oko čim zagleda
Šare mora, ko u duge nebesne,
Dok trudno sunce na počinak sjeda;
Sve na nj pozrievaš, ko diete na majku,
Nehote harom prignu se koljena;
Život bo sliči na slabašnu šajku
Sred inog mora više nesmiljena.

U srdcu netom hvale spjev zazvuči,
Da sin sam zemlje Hrvatske ponosne,
Iz grudih zamne uzklik prodirući:
Lovore amo, pôme mironosne,
Ovjenčat glavu mučenici treba,
Podignut nam je slavoluke poći,
Zapalit kriese, da plamte do neba,
I čin da majci ljubav posvjedoči!

Neima krasa, svietu nij uresa,
Koj tvojem, majko, i s daleka nalik;
Prazna je zemlja, prazna su nebesa,
Ti samoj si sebi uzor i pralik;
Što ikom drago, ti nam vriediš više,
Sinovom ti si bogomolja sveta,
Jedinoj tebi svaka duša diše,
Ti naših žudnja jedinu si meta.

Zdravo Hrvatska! Aleme mog roda,
I zdravo kraju ljubavnoga sanka;
Evo mog vienca: haran sin ga poda,
Ubran je rosom tiha za uranka.
I dok je mora i sunčana ljeska
I dokle pjesme po kršnih vrletih,
Kojimi tutnji rika gromotreska:
Ti ćeš u slavi dome moj živjeti!

Pitanje.

Hoće l' kadgodj ljepše sunce
Momu sinut rodu?
Sputana mi smije l' duša
Izgledat slobodu?

Hoće l' tkogodj nać melema,
Da izvida rane,
Osam stotin što su ljeta
Rodu zadavane?

Hoće li kadgodj krov si svojim
Hrvat nazvat smjeti?
Hoće li ga kad napustit
Tudjin morat kleti?

Na hrvatskom hoće l' čelu
Kadgodj sinut kruna?
Hoće l' kadgodj svoj svojemu
Sa svog vladat truna?

Bog, što dade vragu, da nam
Luč slobode sgasi,
Hoće l' kad dopustit reć nam:
„Majko, slobodna si!?"

Trgni se iza sna.

Tvoje je svedjer vedro još čelo;
Sretnijeg doba ponosan znak;
Skini sa oč'ju gusto to velo,
S kog ti od svjetla nastaje mrak!

Visoko digni zastavu slave,
Š njom nek se igra lahorić blag,
Od nje nek strepe dušmanske glave,
Kao od dobra angjela vrag!

Do neba nek ti srce poleti
Noseć na krilih kraljevski štit,
Da ti ga božja ruka posveti;
To će ti bolnu obranom bit!

Trgni se iz sna, zora te zove;
Trublja te braće dozivlje — čuj!
Dvore da sebi sagradiš nove,
Trgni se — zore planu već ruj!

Krieposti.

Oj krieposti! mironosno žezlo,
Buri žića jedinica nada;
Moje srdce u krvi ogrezlo,
Posvećeno na krilo ti pada.
Blažen koga vierno tvoje krilo,
Nadneslo je nad oluju svieta,
Zaboraviv ljudsko ništavilo,
Do nebeskih idealâ leta.

Nagrada si sjajna i velika,
A do tebe daleki su puti;
Po njih grede četa samrtnika,
Licâ, oči krvju obasutih.
Ti u čelik ljudsku dušu kuješ,
Uzdižeš ju na bezsmrtno djelo,
Blagi Zefir — nježno razblažuješ,
Ognjem strastih zapaljeno čelo.

Odjelo ti prozirno je velo,
Nebojiš se vjetra ni gromovâ;
Tvoje sielo: djevičansko čelo,
Prorokom ti usta djetetova.
Topal dah ti led u srdcu tali,
U oltare stvaraš uzdisaje;
Svieće na njih suza su kristali,
Na njih čovjek žrtvom: dušu daje.

Krila ti se ko potočić krile,
Što kroz povjest ljudskog teče rada
Biserjem se zviezde okitile,
Trulež moru u dubine pada.
Ti si vječno zelena oaza,
Gdjeno duše razcvalo se cvieće;
Zima, bura oko tebe raza,
A nad tobom vječno premaljeće.

Lovor vienac golgoti života,
Oko tebe: pjesme, sunce, cvieće;
A pod tobom bura grom i slota,
U vječnom vrtlogu se kreće.
Vojvoda si pobjednik u boju,
Što ga nebo sa demoni bije,
Dok si našlo junakinju svoju,
Koja skrši glavu strašne zmije.

Uzvišena zaručnica Hrista,
Ljudstvo zoveš u svatove sjajne,
S vjerenikom gdje ćeš ti prečista,
Vjenčati se sred palače rajne.
Svakom daješ kitu ružmarina,
I svatovsko navlačiš odielo
Pozvanikom, pobjednikom tmina,
Liljan cviećem ovjenčavaš čelo.

Poputbina sjajna, ljudem što ju,
Nebo daje na kamate težke,
Smnožit vječnu glavnicu si svoju,
Dičnim trudom desnice vitežke.
Duše nosiš ko lagana šajka,
Kroz vremena u vječnosti luku;
Sirotinji branilica majka,
U života buri pružaš ruku.

Zavinuv se u oblačić sjajan,
Nad razkoši svieta ti se vinu;
Nije l' let ti dodijo bezkrajan,
Dostojnu si tražeć postojbinu?
Ima, ima koljebica mala.
U njoj vlada svjetlo i sloboda;
Viek je vjera, ljubav, nada sjala
Nad koljevkom hrvatskoga roda.

Sad gdje svietom pakla zublja plama,
Paleć trage vječnosti i boga,
Oj krieposti! povrati se k nama,
Dobro bje ti u naroda moga.

Na zlatnih si krilih ga ponesi,
Nek se malen nad svemirom vine,
Nove slave na zviezdovnih kriesih:
Tami vieka novim svietlom sine!

Alios nos vidimus ventos.

Na što vam jauk, naricanje i plači,
Čemu suze teku niz sumorno lice,
U strahu li ste ko uplašene ptice,
Da ćete u mrieže nastavljene zaći;
Il se bojite, nejačad, u noć gluhu,
Utvora kakvih, pričina vidu i sluhu,
I vičete, da raztjerate magle,
Koje pred očima ko duhovi nagle....

Rane li bole, rane duše i tiela,
Sviest li vas peče rad potajnoga grieha
Slušajuć jeku zlorade zlobe smjeha;
Il vam se duša u zdvojnosti pomela,
Vijuć se poput kola okolo osi,
Dok ogroman teret zločina podnosi;
Dal' gledate kobca, koj zrakom se vije,
Mjereć okom, da vas u pandje dobije?..

Svoje junačtvo vi skrivate u tami,
Za noći bo šišmiše hvata si sova,
Borba i svietlo želja su sokolova;
Jer on se tieskobe i zasjeda srami.
Današnji dani nepoznaju već straha,
Današnji ljudi drugačijeg su maha,
Na okupu vriedi danas bolja ruka,
Dobitniku lovor — iza trista muka.

Mi smo jur odavno pretrpjeli više,
Drugačije na nas navalilo vrieme,
I mi ko muževi odvalismo breme;
Al nikoga nečuh, da s toga uzdiše;

Oblačina bilo i groma i treska,
Protivnika množtvo, ko u moru pjeska,
Uzalud je sila i njena strahota,
Plakati možda il pomoć zvat — sramota!

Inake spokojno proživjesmo dane,
Čas svietle i blage, čas jadne i tužne,
Neslomljena srdca bez bojazni ružne,
Stojahu junački, da prava sjaj grane.
Drugačije nami zaprietiše kobi,
Nu nikada pliena protivnik nedobi,
Drugačiji predji bijahu nam ljudi
Danas se Hrvatom sviet smije i čudi.

Nazovi — svetcem.

Što da vam reknem, nazovi — svetci,
Ogavni ljudem a strašila djetci,
Kako da gnjev si i ljutost izkalim;
Zar nije bolje, da vas požalim;
Bi li vam krinku sa obraza strgo,
Zasluženoj kazni ruga izvrgo?
Laž vam je mati a pakost pestinja,
U vas nit iskre poštenja netinja.
Vi, huljite vjeru, gradeć se vjernici,
Dok ste u istinu tajni griešnici,
I živi grobi, paklu zgodna žrtva,
Kad odrom će ležat lešina mrtva.
Sipate pepel na nabrano čelo,
Čekajuć dok tama svije si velo,
. . . .
Da možete griešit, smijat se ludi,
Vi leglo ste guja, otrov vam dašak,
Otrovan isti onaj zemlje prašak,
Na kog vam stupi u povodu noga;
Osušit bo odmah tragom će zloga
Zelena, trava najjedrije drvo,

Što listaše bujno i cvalo je prvo.
I vi jošt smjete, da pisnete koju
U istine svetom pravednom boju;
I vi jošt možete naškodit kome
Hrabrenom borcu i mužu vrlome!

. . . .

Da mogu grome sakupit u šaci,
Na vaše bi glave nišanit rado —
Pa kada bi koju neman savlado,
Stoglavoga zmaja zloće i jeda,
Dok na me mrijućim okom pogleda,
Ala bi srcu odlanulo tada,
Ala bi dušu odriešio jada!
Al neka vas jošt vi, lažljivi svetci,
Ogavni ljudem a strašila djetci,
Gmižite kalom — ta jedva koj časak
I vašoj će smrti ozvanjat glasak
Svetoga zvona vjek istine žive,
Osudiv nevriedne, da kazni krive;
A taj hip će doći — eto mu zore,
Eto istine, svi puci joj dvore!

Zviezdam.

Kad vas motrim zviezde sjajne,
Duša kad mi čar vaš pije,
Od sreće se duša smije,
Kad vas motrim zviezde sjajne.

Kad vas motrim zviezde sjajne,
Od milja mi oko suzi,
Kad vas motrim vjerni druzi,
Kad vas motrim zviezde sjajne.

Kad vas motrim zviezde sjajne,
U slasti mi duša rone,
U vječnost mi miso tone,
Kad vas motrim zviezde sjajne.

Duša moja iz vas štije,
Štije sladje, štije više,
Neg što mudra knjiga piše,
Štije, čega nigdje nije.

Kad na zemlju nojca sjeda,
Duša već mi k vama hrli,
Duša tam se s dragim grli —
I od vas se dalje neda.

Dok sviet suncu slavu sbori,
Na suncu si lieči boli,
Moja duša dotle moli,
Sjajno sunce, do izgori. —

A nojca da vlada bajna,
Da vam zurim u te oči,
S kojih med i slast se toči,
S kojih razkoš teče trajna. —

Sviet od vieka iz vas štije,
Viestnici ste kaže kobi,
Preminulim dušam grobi,
Al proniko sviet vas nije.

Proniknut vas ni ja neću,
Nit si tarem mozag time,
Ja se kod vas grlim s njime,
Ne pitam za drugu sreću.

Kad na zemlju nojca sjeda,
Duša već mi k vama hrli,
Duša tam se s dragim grli,
I od vas se više neda.

U bajne vam zuri oči,
Željno nešto po vas ište,
Sviet ste vas joj, raj, ročište,
Srodnom gdje se dušom roči.

Mjesecu.

A što gledaš pust mjeseče,
A što gledaš u me,
Ko da ote bliede oči
Jade mi razume.

Iztrošena taka sopka
Neima niti duše,
Neima srdca, da što ćuti,
Želja, da se skruše.

Ajd odtale, ne gledji me,
Što je tebi stalo,
Ma koliko tužnih ljudih
Jadom zaplakalo.

Ti i sretnom i nesretnom,
Svim jednako siješ,
Jednako se obojici
U potaji smiješ.

Stari lolo, potepuše,
Pônoćni junače,
Tebi godi, kad ti pjesmu
Slaže sneno djače.

I ja pjevam, al ne tebi,
Riedko o ljubavi,
Već kad na me hoće crna
Briga, da me davi.

Ne uživam blagog sanka
Od toliko noćih —
Pa i ti si k meni moro
U pohode doći!

Ovdje nećeš ništa naći,
Što da ti usladi;
Pogledajder tamo preko
Što susjeda radi,

Te mi šani, al tihano,
Je li veće spava,
Il je budna, pa razmišlja
O men dika plava?

A što gledaš pust mjeseče,
A što gledaš u me,
Ko da tvoje bliede oči
Te boli razume.

Za gorom.

Oj za gorom!
Prostrla se ravnina,
Po njoj vjetrić piri,
Šara cvieća množina,
Lipa hladom miri,
Cvrkut struji ptičica,
Lakokrilih ševa,
Iza noćnih zviezdica
Zvuci skladnih spjeva.

Oj za gorom!
Tamo bijah nekada
Vidjen momak mladi,
Nisam znao nikada
Što su brige, jadi;
Djevojke su mladjane
Do me travom sjele,
U radosti, sladjane,
Poljubit me htjele.

Oj za gorom!
Ondje mala kućica
U zabiti stoji,
U njoj liepa curica
Davno čase broji,
Kada će se vratiti
Njezin dragi momak,
I uz klicaj pratiti
U svoj skromni domak.

Oj za gorom!
Onam duša si želi
Jednom opet doći,
I pusta se veseli,
Da će vidjet moći,
Gdje mi draga ručice
Oko vrata vije,
Zamnite oj pjesmice —
Ljubav sanak nije.

Noć.

Noć je, tiha noć,
K dragoj moram jošt jednoč,
Da poljubim koralj ustne,
Da joj reknem — laku noć.

Noć je, tiha noć,
K dragoj moram jošt jednoč,
Da pokleknem na grob njezin
Da joj šapnem — laku noć.

E pur si muove.

Sjetan sjedoh u hladovje
Vinske loze guste,
Bogalj srećom, srdca ljuta,
Duše s jada puste.
Na čokoću nihali se
Bujni zreli grozdi,
Po bademih cvrkutali
Sivokrili drozdi;
U dolu se magle nišu
U plavetne struje,
Po obali vjetar vije,
Vali pjeneć bruje,
U sjeni se razkalašim,
Da se krv razhladi,
Nebi li ko vjetrom lišće
Odlećeli jadi;
Sve u misli Galileja
O nekome suncu,

Koga krije ona kuća
Selu na vrhuncu,
Kom sam nakan rado priznat,
Što i kako patim,
Odkad ono zahvati me
Svojim trakom zlatim,
Ko učenjak, koj uztvrdi:
E pur si muove,
Marih reći: Gledj, dušice,
Tople grudi ove,
Što se više ti protiviš,
Želiš im se svetit,
Sve ćeš u njih veću vatru
Ljubavi uznjetit;
Nebojim se anatheme,
Neplašim se striele,
Jednom ćeš me ipak svinut
Na grudi si biele.

Djevojke su meka srdca,
Darežljive ruke,
Nemoguće bez milosti
Motrit tako muke! . . .
Nebesko je sunce za tog
U pučinu palo,
A k meni je mlado curče
Smijuć dotrčalo,
I do mene brajdom sjelo,
Da se kosom igra,
Čarom njenih crnih očih
Janje bi od tigra.

Sunce palo u grob mora,
Zviezde nebom sjaše,
Cielom svietu tama noći
Meni dan bijaše.
Na ustnah sam njene usti
Osjetio vruće,
Na srdcu sam njeno srdce
Čuo gdjeno tuče.
I ja šaptah u razbludi
Rieči umnikove:
Badava je anathema,
E pur si muove!

Ružica i slavulj.

Kraj vode porasla
Ružica mala,
Na zelenu mahu
Bujno je cvala.

Na vodi joj lice
Milo odsieva,
Na grančici slavulj
Tužno pripieva.

Bilisanje tužno
Ružica sluša,
I srdce ju boli,
Tješit ga kuša.

Al' slavuljak drobni
Tješit se neda,
Sve tužnije pjeva,
Ružicu gleda.

I k ruži lietnu,
Razširi krila,
A glavica njegva
Do nje se svila.

Potamnjelo sunce,
Bura navali —
Do ruže slavulja
Vodica zali!

Venus anadiomene.

Ljubo moja, milo duše zlato,
Čudno mi je srdce zatreptalo,
Krv u lice skočila mi naglo,
Kad te tražeć oko zagledalo,
Gdje se kupaš, ko božica Leda,

Krijući se za grmje bojeći,
Da te tudje ne upeti oko,
Ali mojem ne možeš uteći!
Jer kad časak niti samo jedan,
Bez te više živjeti ne mogu,
Zaputih tek lutajuć ti tragom, —
Bog ljubavi vodio mi nogu —
I nadjoh te, gdje uz vrbu staru
Vilovito igraš se talasi,
Rajske prsi prikriv stidno rukom,
Dočim lice rumen zore krasi.
Kosa pala preko bielih plećih,
Kao oblak povrh sunca jasna,
A na kosi caklio se biser —
Taj čas bila božica si krasna,
Koju more iz tmastog krioca,
Iznenada poklonilo svietu,
Da pokaže, sve ružice nisu
Nit robinje tvoga lica cvietu.
Sav u vatri, ne znah da li živim,
Da li mislit jošte mi moguće,
Zamrieh, ginuh, divota me slomi,
Jedva oči odaše kriesuće,
Da u meni srdce silno bije,
Što mu želja jedna žudnja svlada,
Duša drhće poput trepeljike,
U voljkanju ljubavnih naslada,
Da sam bio starovječnim bogom,
U labuda, koj se nekoč stvori.
Al ovako kleti mi je sudbu,
Zašt se rodih kašnje za hiljade,
Jer ni same božice ne mare,
Za ljubavi ne snosljive jade.

Himeros.

Što će zlato, što će sjaj,
Što će nebo, što će raj,
Što će život i sviet cieli,
Kad ti duša ljubav želi!

Razum, časti, slavu najte,
Ah ljubav mi ljudi dajte, —
Za ljubavi kaplju samo,
Trpjet ću vam tuj i tamo.

Zalud razum znanja nosi,
Kad ti srdce ljubav prosi?
Što će razum, znanja što će,
Kad se srdcu ljubit hoće?

Ta što će mi zlato, sjaj,
Što će nebo, što će raj,
Ta što će mi sviet taj cieli,
Kad mi duša ljubav želi!

Pjesma.

Moja je pjesma: navještaj zore,
Sievak je prvi srebrene lune,
Tihani šapat zelene gore,
Plašljivi drhat nove još strune.
Ona je spomen prošlih već dneva,
Nejasan naslut dneva budućih,
Pismen spomenik ljubavi, gnieva,
Sudbe, cjelova lednih, gorućih.

Ona je zanos do ideala,
Štono ih nebo sebi tek uze,
Jecaj je duše, štono je pala,
Natrag na zemlju, dolinu suze.
Ona je ponos, srdce što hvata,
Gledjuć na one junačke dike,
Poviest kad staneš čitat Hrvatâ,
Čarobne one, krvave slike.

Ona je suza, štono mi pada,
Spominjuć ono, štono smo bili,
Gledjuć na ono, kuda smo sada
Pali na naših krvavih krilih.
Ona je uzhit, štono me sliće,
Sunce na krilo zemlje kad pane;
Ona je kita, štono ju spliće,
Duša iz svoje tajne cvjetane.

Vidan je prolaz mutnih sanova,
Što su ko oblak na dušu pali,
Zveka mačeva, jeka gromova
Kojom k slobodi djedi nas zvali.
Ona je iskra, štono će moju,
Prvi na poziv mišicu krenut,
Kada u onom odsudnom boju,
Braća na rodnog vraga će renut.

Duša je moja sanovna bašta,
Njene su misli sneni kristali,
Palaču iz njih zgradila mašta,
Pjesme mi: njezin odsjev tek mali,
Sviet kad mi paklom čini se cieli,
Srdce i duša kad će da sdvoje,
Pjesma što od tog pakla me dieli,
Naravan prelaz u nebo moje.

Čaroban prsten pjesma je moja,
Nebo i zemlju štono mi spaja,
Tajna što sredstva pruža mi svoja:
Kratkom užitku vječnoga raja,
Ona, što kriepi vjeru u boga,
Mojoj što duši šapće vjekoma:
Ima još ljepši život od toga,
Što ga uživa čovjek siroma.

Kruna i poraz mojih si želja,
Utjeha, povod moga si plača,
Ti si oj pjesmo! bura veselja,
Obrana jača ti si od mača.
Ti si prevelik dar mi od boga,
Tobom se služit dužnost je meni,
Pozdrav si plamni naroda moga:
K izvoru svomu nude ga kreni.

Moje blago.

Pjesma mi je sve, što imam,
Pjesma sve, što s neba primam,
Kad se jadi duši bliže,
K nebesam ju pjesma diže;
Pjesma slašću dušu poji,
Ta pjesmom se ljubav goji.

Pjesma mi je sve, što imam,
Pjesma sve, što s neba primam.
Za pjesmom mi duša gine,
Uz pjesmu me tuga mine,
Uz pjesmu mi cvate sreća,
Na dragog me pjesma sjeća.

Pjesma mi je sve, što imam,
Pjesma sve, što s neba primam.
Dobri bogo njom mi poda,
Ljubav žarku moga roda,
Ljubav, što mi sreću širi,
Ljubav štono ljubav piri.

I što dobri bog mi poda,
Na žrtvenik stavljam roda,
Tuj da žive i da sjaje —
I da drugim život daje —
Sreću moju da razglasi,
A hrvatski narod spasi.

Na te mislim . . .

Kad jutrom rujna zorica zabieli,
Zlatolik tračak kada sunca sine,
Kad od sna sladka sviet se budi cieli,
I piev ptičica do neba se vine:
Oj tad se tebe sjeti
Tvoj dragi, — raju sveti:

U žarkom suncu vidi lišce tvoje,
Iz poja ptica tvoj mu glasak poje.

I poslje zrak kad s oblaka potamni,
Kad bure silno o hridine biju,
Od trieska groma dol i brieg kad zamni,
A neba grudi silnu kišu liju,
I tad se tebe sjeti
Tvoj dragi — raju sveti:
U nebu burnom tvoje vidim grudi,
Na oči crne striela spomen budi.

Žicam.

Dugo moje šutile ste žice,
Kô da davno već ste popucale,
Kô da drvo trune tamburice,
Na kojoj ste napete mi stale.

Nekad bjeste melem mojoj duši,
Jer sladjaste časove mi mlade,
Napitak mi bjeste Vi u suši,
Svježi izvor sanovite nade.

Milovah Vas, jer mi bjeste mile,
Vi znadjaste moje tajne male,
Nit' Vi svoje pred menom ste krile;
Prijatelji da smo — to ste znale!

Vrieme to je najdivnije bilo,
Ali kob nam drugač ukobila;
Vrieme to je u svom krilu krilo,
A sreća je samo tlapnja bila!

Sve je prošlo, sanka nije više,
Sad je tamno, što je sjalo prije,
Slabim dahom pjesma sa Vas diše,
Sjajnu odor hrdja Vam sad krije.

Zašto živjet? U daleke kraje
Otići ću jadit jade svoje,
A Vi svoje svršit ćete vaje,
Ako pukne, — što sad hrdjavo je!

Ne pucajte! živjet nam je hora,
Pjesma opet nek' se sa Vas glasi,
Hrdje neka sa Vas spane kora,
Sretni opet svanuli su časi!

Sjajite se, zazvečite žice,
Tuga neka u prošlost se gubi,
Pjesme neka lete krilatice:
Da smo sretni, jer nas „Ona“ ljubi.

Moja miso.

Moja miso preplivat će more,
I plavetne preskočit će gore,
U okladu nadletit će pticu,
Moja miso ne zna dan ni tmicu,
Kad joj želja za dragom uzplane.

Moja miso nema nigdje mete,
Nike spone, koja da ju smete,
Moja miso hitra je i laka,
Jošt žurnija od naglih oblaka,
Sjeti li se tebe, moje lane.

Sad put neba krili kao ševa,
Velepjesan ljepoti da pjeva,
Za čas morem ko galeb se vine,
Da u vjetru kano uzdah sgine,
Il u lugu spominjat te stane.

Moja miso bez tebe je ništa,
Tek u tebi nadje si skrovišta,
Ti ju dižeš, podavši joj krila,

Gdje ti nisi, nema ona sila,
Na poletaj da se jadna gane.

Moja miso uz tebe je vjekom,
Bolnoj duši željkovanim ljekom,
Moja miso iz tvojih usana
Srče melem svojih gorkih rana..
Na te miso nikada ne sane.

Ljubavi.

Oj ljubavi pod nebo se vini,
Te medj zviezde bajna Ti se deni,
Tamo sjaji, — nikad ne umini,
Sav svoj sjaj na drage dom mi skreni.

Pa kad u Te svoj će gled uprieti
Ti zablistaj, sjaj se nek' okresne:
Tad joj šapni: da za nju ću mrieti,
Da ju ljubim, da joj pjevam pjesme!

Dar.

Evo kite cvieća,
Cvieća hrvatskoga,
Za te sam ga ubro,
Raju žića moga.

Ruža tuj imadeš,
Bisernice plave,
Potočnice, kate,
I smiljite zlate.

Cvieće, vele ljudi,
Tajnu moć imade, —
Možda i sa srdcem
Razgovarat znade.

Dajder primi cvieće,
Na srdce ga stavi,
Na bi l' naučilo
Od cvieća ljubavi.

Hajd vjetricu! . .

Hajd vjetricu tihi
Pjesmu mi ponesi,
Miloga mi zlata
U vrtu ju stresi.

Gdje se stâvi tuj će
Ruže procvast kitne,
Zadahnute bit će
Žarom pjesme sitne.

Zlato će si njima
Grudi kitit biele . . .
Ne bi li ju tako
Za mnom zaboljele.

S a n.

Ja snivah, da si ruža,
A ja sam leptir bio,
I umoran sam, dievo,
Na nježni cvietak sio.

A ti me dušo primi
U krilo svoga cvieta,
I blažen tad uživah
Oj slasti rajske svieta.

Al skoro vjetar dunu,
Joj vjetar silni, ljuti,
I slomi nježnu ružu,
I meni život smuti.

Što tužiš sele?

U modromu ti oku zviezda gasne,
Niz lišce bliedo suze teku vrele,
Sve bledje su ti usne rujne, krasne —
Što tužiš? Kaži sele!

Na obraz ti je mrka tuga sjela,
Te ručice su klonule ti biele,
Ko mrazom ruža strta si mi ciela —
Što tužiš? Kaži sele!

Ta tvoja bol i mene dušo boli,
I mene uz te muke muče vele,
Pa kaži dragom, kad te vruće moli,
Što tužiš? Kaži sele!

Al ti mi šutiš — tielo jače klone, —
Oj ustne te mi kad bi šapnut htjele! —
Ni daška već? — nit oči suza rone — — —
Ta ti si mrtva, sele!..

Daj ju primi . . .

Silno urla sjever ljut,
Cvieće poljem vene,
Bajne zemlje krije snieg
Grudi razgaljene.

Zima strašna vlada svud,
Pod krov sve se krije,
Al za moju ljubav, joj,
Nigdje krova nije.

Daj ju primi, dievo, daj,
Pod krov srdca svoga,
Da ne satre vihra huj
Nježnog cvietka toga.

S bogom . . . . !

Tek mi sjajna sunca traka sinu,
Na njoj misli ogrievat se stale,
Kad mi netom gledu se izvinu —
Utonuv za dalnje strane žale!

Oči moje oćutješe tminu,
Težko na njih vedje su mi pale,
Jer Ti ode Dido u daljinu,
A Tve oči, kô sunce su sjale.

Ti mi ode — al' ne u tudjinu,
Željom mojom, da mi budeš sretna,
Da se sjetiš kadkada i mene!

A kad s' jadi oko srdca svinu,
Kada budeš nevesela, sjetna:
Tad promisli, da za Tobom vene!

Spomen-cvieće.

I.

U proljeće je bilo,
Bijaše divni maj,
Kad dievče spazih milo:
Moj uzor i moj raj.

Ni vila ljepša nije,
Neg tvoj što bjaše kras;
Te oči — munje dvije,
To lišce i taj stas!

Uzplamte sve mi ćuti
U milka žarki plam;
U narav se zaputih
Sa svojom srećom sâm.

I liep sam vienac svio
Ubravši mnogi cviet,
I sretan, blažen bio,
Ko moj da ciel je sviet.

Al dodje zima ljuta
I svenu list i cviet;
Sred sniežnog njenog skuta
Bijaše svemu mriet.

Moj uzdah svietom lieće,
Gdje ciela narav sni:
Uvenulo je cvieće,
U grob si pala ti!

II.

Moja srećo, moja tugo,
Jednoč sam te samo gledo,
Al to tako dugo — dugo,
Ko da s mjesta umriet hćedoh.

Kao da sam znao, láne,
Da te više vidjet ne ću,
Moga žića sretne dane,
Izgubljenu moju sreću.

Sjajno ti je bilo oko,
Još me od njeg srdce zebe;
Minu ljeta — a duboko
Grobni humak prekri tebe!

U dalekom, pustom kraju
Ja sam čuo glasak kobni;
Ljubio u težkom vaju
Svaki krst i humak grobni.

Mrko mi je sunce sjalo,
Dani bili — groba noći,
Ipak srdce ne prestalo
Tebe ljubit žarkom moći.

Smijali se meni ljudi,
Smijali se podlo, muklo:
A ja niti ne poludih,
Nit mi biedno srdce puklo!

III.

Ti da niesi više! vjerovat ne mogu,
Nit dokučit to će biedni razum moj;
Ti da niesi više! van da samom bogu
Svidjelo se tobom resit priesto svoj.
Moja srećo, tugo, andjelu moj divan,
Tad rad tebe na me sam bje Višnji kivan!

Bio sam sirotan, nigdje nikog svoga!
Tada tebe nadjoh, divni alem — kam;
Nadjoh zlato, biser, i od časka toga
Tek za sreću bajnu na tom svietu znam;
U tom težkom tako pustog žića boju
Jačila si nadom biednu dušu moju.

Ti mi bjaše nebo; čisto srdce tvoje
Štitilo ko genij mog je žića tiek;
Višnjem s tog sam vazda slao molbe svoje,
Samo da ne snadje tebe udes priek.
Zdvajao sam, da te izgubio ne bi,
Jer što bijah, dušo, sve bijah po tebi!

Sve bijaše zalud — zalud moja dušo,
Dóskora već imo moj se život strt,
Smierne molbe moje nije Višnji slušo,
Il ne sluša njega neumolna smrt!
Spustiše te, zlato, u tu zemlju crnu,
A za naviek radost meni ledja vrnu!

Hrvatska te krije, zemlja moja mila,
Gdje no živi narod divan, ali — rob!
Hrvatska od mlada draga mi je bila,
Draža odkad u njoj tvoj je dragi grob:
U njem sve su moje pokopane nade,
U svom krilu sad ih Hrvatska imade!

A ti snivaj sladko, dóskoro ću i ja,
Na tom svietu tako tek sam mrtvac živ;

Smrvila me rano za te žalost tija,
Sve da nekoč bijah kano soko siv;
Sad tek jedva jošte bolna duša diše,
Zdvajajući gorko: ti da niesi više!

IV.

Rano si, dušice, u grob mi pala,
Niesi još pravo za život ni znala!
Radost medj tvoje riedko se vraća:
Majčica plače, plaču ti braća.

Jelenak paso u cvjetnome lugu,
Milovo nježno košutku drugu;
Grmnula puška; jelenče što je?
Nije li ljube nestalo tvoje?

Rano si, dušice, u grob mi pala,
Niesi još pravo za život ni znala!
Samcat sam osto, mile bez druge,
Za tobom srdce pogiba s tuge!

S drugom na morju letila lasta,
Šumilo morje, bura mi nasta;
Lastiću oj, što plačeš mi s nuja,
Ugrabi l dragu biesna oluja?

Rano si, dušice, u grob mi pala,
Niesi još pravo za život ni znala!
Ne će mi brod do željne doć luke,
Zagrlit tvoje ne će me ruke!

Ne čuješ mene, nit pjesmicu moju,
Andjeli tebi divnije poju;
Blažena, mirna, ti si mi sada,
Moje pak srce pogiba s jada . . .

V.

Tek sam imo tebe, uzeše i tebe,
A ja ostah biedan, ko sred polja kam;
Ostah kano prosjak sam samcat za sebe,
Uz nevolju, tugu, čemer, jad i čam.

Poniela si sobom polu srdca moga,
Poniela si sobom sreću žića mog;
Sve su moje nade usred groba tvoga,
Ništovno mi žiće bez žića je tvog.

Ja sam s tobom umro, i da doma nije,
Ne bi, dušo, bilo niti mene već;
Za Hrvatsku mora srdce još da bije,
Za Hrvatsku mora još i u grob leć.

Otačbini mojoj sto ljepota divnih
Mučeničku davno pripravilo kob,
Ter joj odsvud prieti suvražnika kivnih
I ostankom njenim pripravljajuć grob.

Branit ću ju, dušo, sve do kapi krvi,
Kada na nju srne suvražnik joj ljut,
I kad vruće tane ovaj život smrvi
Združit će nas, dušo, svetog doma skut.

Nakon borbe krute u slobode slavi
Pitati će braća i za me koj dan;
Pa će reći možda: bjaše Hrvat pravi,
Sad u sretnoj zemlji s dragom sniva san!

Božja svjećica.*

Utonulo sunce
Za gora vrhunce,
I minuo već je dan,
U zibčici malo
Čedance je spalo
I snivalo sladki san.

A majčica mlada
Milovat ga rada
I nojcu i danak ciel, —
Te suzicom kvasi
I svilne mu vlasi
I obrazić milen, biel.

---

* Hrv. narod priča, da će diete, komu preko noći požuti koji prstić, ili sretno živjeti il blaženo umrieti, jer da mu je sam angjeo užego na pistu božju svječicu. Ja uzeh blaženu smrt.

Po lišcu ga tapće,
U uho mu šapće:
Ko proljetni ti si cviet!
Sad snivaj mi milo,
Al strah te ne bilo,
Ta čuva te angjel svet.

Prosinuli danak
Razpršio sanak,
Kraj sinka je majka već, —
Uz cjelov ga budi, —
Al tko će od ljudi
Tu majčinu ljubav reć?

„Al što je to, zlato?"
Sad majka će na to,
„Odášta ti prstić zlat? . ."
Pa kako si bliedo! . . .
Oj Svevišnji ne dô,
Da zrijem te zadnji krat!

I majčica kleknu,
A suzica teknu
Iz crnog joj oka tog;
Zaludu joj tužit,
I smrtcu tu ružit,
Ta tako je htio bog.

San i java.

Svud tihi mir . . .
Pod velom noćnim sviet se smiri,
Nit gorski šumi vir,
Ublaživ niti vjetric piri.
A nebom poput alem — kama čista
Milijun zviezda, krešuć, milo blista.

Otajstven mir . . .
Al dušu moju ljuti stisnu jad,
U mom se srdcu strasti bore sad,
Ko krvav slaveć pir. —

Tajinstvene i krasne nekoč noći
Iz doma bjegnuh hrlim krokom
U dalek kraj. Popostah. — Kud mi poći?
Poletjeh opet divljim skokom,
Jer čuh ko tajni glas da veli:
Ajd napred, ód svieta se seli,
Daleko bježi a od svietske buke! . .
U krasan dodjoh vrt . . .
Već klecaju mi noge, drkću ruke,
Ko na vrat da mi sjela smrt.

Pod zviezdno nebo legoh sam . . .
Naoko buji cvieća kras;
A što bje za me veći mam,
Da l cvieća kras, il zviezda jas?

Miloduho me cvieće zove,
Da dirnem rukom mirne strune,
Nek jeknu sa njih pjesme nove,
Al svaka pjesma nek prokune
— Nek kune, pako da ju crni čuje, —
Hudobu, laž, — taj izvor zloće svake,
Taštinu ljudsku, — srdce nek prokune
U grudih onom, koji viekom snuje
Prot bratu varke zlobne i opake.
A onog, koj je dom si izdat spreman,
Nemani svieh u svietu grdju neman,
U pakla carstvo strašno neka sune! —
Sad tiše krasno šaptalo mi cvieće:
Ej divan li je ovaj sviet,
Tko u nj zaviri, tom se neće
Oj nikad mriet!
A ti si tužan! . . Čemu sjeta
Na mladjano ti lice sjela?
Dotužiše l' ti mlada ljeta,
Il zlobne varke svieta biela?
Ti nujan mučiš . . . znamo sad,
— A cvieće znade ko i ljudi —
Rad čega bliediš, veneš mlad.
Al nemoj tužit, vesel budi!
Ko pako crni, gusti mrak
Na tužni ti se slego dom,
Al opet bit će od vas svak
Oj svoj u svom.
Ajd na noge se, tresni šakom,
Nebeski nek te čuje svod;
Nedobitnim mi bud junakom,
Pa spasit ćeš si mili rod.
Uz dušu kad ti uzljubi se duša
Angjelka koga, tada blažen šetni

S miljenicom si medj nas amo cvieće;
Ej divne sreće!
Mi gledat ćemo prvi cjelov sretnih.
I pjevat pjesmu, nek ju nebo sluša. —

A zviezde? . . Oj vi zviezde male,
Što od mene ste zaiskale?
Života ste me lišit rado,
Razpršiti mi kratkotrajnu sreću,
Otrovati mi srdce mlado,
Pa da vas slušam? — Nikad, nikad neću.
Da uviek samo božju slavu pjevam,
Da glas mi ječi, ko što ječe pjesme
Angjelske, a bogolikim se dievam
Osmiehnut lice ni malo mi ne sme?
Oj muka to je! Tko da bude kamen,
Pri sladkih ustnah, pri tom oku sjajnom,
Put munje širom štono sipa plamen,
A plamen taj je, a i bit će tajnom
Vaš šapat čujem, iskrice vi neba:
Oj stvore biedni, gdje li ti je pamet.
Veličat boga najprie treba,
Ta od njega nam svima zamet.
Pa što je svіet? Tek puka sjen,
U jedan što će nestat tren;
Tek sitan prah,
Što s vjetrom k nebu leti sada,
Što s vjetrom k zemlji opet pada
U jedan mah.
Déd letni k nama, što ćeš viekom
Tugaljiv roda slušat glas,
I čekat dok sa kobi priekom
Prosino ne bi l rodu spas.
Ded letni k nama, tuj te čeka
Veličajan i ljepši dom,
Oj letni, tuj ćeš naći lieka
Za težke rane rodu svom! — —

Na lahkih krilih diže mi se duša,
Proleti svietom, u svak zirnu kraj.

A ja ko čaroban da glasak slušah:
Daj i ti za mnom sad poleti, daj!
Strielimce mi duša vinu opet
Visoko gore, a na nebo zviezdno,
I kad se smrtnik za njom htjedoh popet,
Lahkokrila u grdno sleti bezdno;
Odovud prhnuv svuda svietom lieće
Ko ljudske sve da kani prozriet tajne,
I letnu do me medju cvieće,
A s njome gle i dieve bajne.
Na glavi joj se kruna blista,
Oj zlatna kruna, ona ista
Što hrvatski ju kralj nosaše.
U ruci žezlo, žezlo naše,
O mnogih sgodah što bi pričat znalo.
„Ti tužiš, hrvatski mi sine!"
Nebeskim glasom prosbori mi vila,
„Nad srećom tužiš domovine,
U crno ruho što se tužna svila.
Al nemoj tužit, utri suzu oku,
Oj smjelo skoči, digni narod sav,
U jednom hipu, jednom skoku
Pred lavom past će dušman lav,
Ne štedi krvi, boli niti muke,
Ajd na noge se, mili rode,
Nek uhvati se bratska ruka ruke,
Pa mačem smjelo do slobode!
A kruna ta, što moju glavu krasi,
I žezlo to, — nek onom bude sinu
Koj prvi skoči, koji rod si spasi,
Koj znade živjet, mriet za otačbinu!"
Sve tiše . . . tiše zvuči vilin glasak,
Sve dalje . . . dalje u mrak crn se gubi,
I zamire, — na ustnah ko što sasak,
U tihom gaju kad se dvoje ljubi.

U crnoj tmuši
Milozvuk vilin zamrie, — pa ga nema,

U mojoj duši —
Sto budi se i driema —
Ozvanja tiho, . . jedva čut ga li je,
I u njoj dok zamrije.

„Pokazat ću ti, sinko moj,
Budućnost tvoju, roda tvog . . .
To vila rekne,
Miločujni uz vesak,
S nebesa ko kad sletiv bljesak
Plamenit proz mrak crni sjekne
Razpršit radeć crne noći vela, —
Raztvorila se tama . . .
Daleko vidim, ko sried dana biela:
Miljenica me eno čeka sama.
Poletit da ću k njoj,
Na žarke ustne cjelov tisnut vruć . . .
Al gle . . . miljenicu mi zlobnik na grud svija,
Ko slabu stvorak otrovnica zmija,
Te šapće joj iz tija:
„Ti viekom moja, a ja tvoj!“
Da, viekom! šapnuh. — Pa zar nije, dievo,
Tek mala igra svaka ljubav?!
I meni reče, da ti ljubav žarka
Za mene samo u srdašcu klije,
Pa gle! . . to bjaše samo grozna varka,
Bje prosta laž, — u tebe duše nije.
Angjelak, mišljah nekoč, da si s neba,
Miloduh da je srdašce ti cviet,
Sotona mnogi štono na njeg vreba,
Al moju krasan da će resit grud, —
I prevarih se jadan, — bijah lud.
Zaboravljen od svega svieta,
Tudjinac kadno bjeh u svom,
Hudoba kadno, pakost kleta
Raztrovala mi mili dom,
Kad ne bje za me više dobra,
Tad tebe dušo, tebe obrah,
Božansku iskru ljubavi da njetiš.

. . . Za noći nekoč zviezdne, tije
Preblažen sjedjah a kraj tebe, dušo,
Ti mučala si, ja sam slušo,
Uz srdce skladno kako srdce bije.
Potonilo mi u oko ti oko,
Nebeski ća pod krov
Uzkriliše nam duše se visoko
Po sveti blagoslov,
‚Oj skupa ćemo živjet, skupa mriet!"
Uz vrući cjelov rekosmo si tada
Taj zavjet svet.
Bjeh sretniji no ljudi prvi,
Bjeh blažen kao majka mlada,
Od njena srdca, njene krvi
Kad prvu rieč joj milo čedo tepa.
Preblažen bjeh!
A sad? – Sad mladačko mi srdce ciepa
Djavolski smieh,
Ustancam žarkim što ti eto leti,
Prezirce gazeć onaj zavjet sveti! . . .
Al ja ti praštam, praštam kao čovjek,
Jer ja te ljubim, ljubit ću te doviek! — —
Pred očima mi drugi prizor sinu . . .
Oj vara li me oko? — Ne, ne, — ti si,
Moj vjerni prijatelju,
Jedinac koj me ostavio nisi
U tuzi nit veselju.
Oj skokni k meni! . . . Što? . . ti nećeš poć . . .
Iz oka sipaš na me jed,
A strašan ti je oka gled,
Još grozniji no ova noć.
Ta ti mi bježiš . . . valjda oko nije
Potamnilo ti, te me ili ne zna,
Il drugog koga mjesto mene zrije. —
Pred kratko vrieme prognaše me mlada!
U srdcu sdvojnost radjala se bonom,
Tek u dvih dušah bila mi je nada,
U tebi brate, — u angjelku onom.
Angjelak . . . draga drugomu već voli,

I uz njega se smieši;
Al moje srdce kori ju i moli:
„Oj zašto toli sgrieši?!
I u tebe zar utišo se plamen,
Što viekom bůdi, da ti srdce bije,
Da srdce srdce bude, a ne kamen?
Zar ne krivo sborim? — Nije, nije. —
Al zašto bozi k meni mu ne dade? . .
Da, da, i tebi praštam brate,
Ti niesi kriv, što nehote me prezrie,
Već sami bozi.

Zamukoše mi usta . , .
Ko sgažen cviet sred polja pusta
Nad nepravdom sam zaplakao.
Još dignuh vedje . . . dok krasne noći!
— Medj malim zviezdam mjesec divno sjao,
I bilo mi je, da ću k njemu poći.
Sad poče bliedjet . . . smrknu mu se čelo . . .
Sve više bliedi, ko da bajno velo
Na preliepo mu navuklo se lice . .
I nestade ga . . .
Al gle mješt njega
Prekrasne zviezde jutrošnjice.
U crnu ruhu krasna noć
Na priesto pušta bieli dan,
Na počinak je njojzi poć,
O ljudskih djelih snivat san.
Sa novim dankom divsku snagu ćutih,
Te kliknuh glasno, da me nebo čuje:
„Zaželjeh smrt si već toliko puti,
Sad satrt želim crva, što mi truje
Mog roda tielo mlado danju, noću,
Dá, ja ga moram satrt, živjet hoću,
Oj živjet hoću, dom si sretan zriet! . .

I oko gleda . . . blažen gleda sviet,
Ta mjesto pakla divan gleda raj:
Tuj narod sretan poznat mi se vidi,

Priprosta sela i gradova sjaj,
Doline poznam i visoke hridi.
Oj poznam majku slavljenih junaka,
Oj dobru majku, kako nije svaka.
Uznesen srećom mila roda
Uzkliknuh do nebeskog svoda:
„Hrvata zemljo, nekoč biedna,
Na stotin krpa razkrojena.
I opet sad si sretna . . . jedna . . ?!
Il oka mi se muti zena?!
Te blaženu te, majko, zato sretnu zrije,
U mojoj duši jer si takva . . . Nije, nije.
Ta gle! iz oka rodu sreća sieva,
Dosudila mu sreću silna kob;
Pa svršiv djelo pjesmicu si pjeva,
Ta sad je svoj, a nije više rob! — —
Bje krasno jutro. Sunčev zimski sjaj
Probudio me od sna, ja sam plako,
Što u snu vidjeh doma sreću, raj,
A sada gledam opet jad i pako.
I opet su me ljuti jadi stisli,
Ko težak kamen na srdce mi leže,
Zabrodit htjedoh krilaticom misli,
Al već i misli a od svieta bježe.
I opet spazih kose pramen plavi,
Da, vidjeh dragu — vidjeh ju na javi,
Nit zirnu na me, drugomu već voli.
I uz njega se smieši,
A moje srdce kori ju i moli:
Oj zašto toli sgrieši?!
Al ja joj praštam, praštam kao čovjek,
Jer ja ju ljubim, ljubit ću ju doviek.

Poletjeh u sviet, da odolim sjeti,
Al netom oko, suzno oko speti,
Gdje brat me bježi kano neman strašnu.
„I ti me prezrie?“ . . a on bjegnu jače,
Ko vihor da ga silan nosi, —
Ta bogovi mu mene ljubit krate.

Oj nemoj bježat, ja ti praštam brate,
Ti niesi kriv, što nehote me prezrie,
Već bozi, štono staviše ti u grud
Il nevjerno ti srdce ili kamen! — —

I zirnuh u sviet, — oko sinu,
Da spazi sretnu domovinu.
Al domovinu ko i prije
Tudjinac tišti, zlo ju bije.
I sna se sjetih, — čudna sna,
Gdje vidjeh sretan rod si drag.
Gdje dušman mu se smierno klanjo,
Ponizit mu se moro vrag.
A sad? . . . Ej zlosretna si čudna sanjo! —
Ej nesretnici! Vi ste rod mi mili
Ugušit htjeli i na križ ga propet,
Pa samo dalje! . . Ali, vrazi, znajte,
Da Hrvat silan, slavan bit će opet,
I bog to zna!

PRIPOVIEDKE.

Jedna noć.

I.

Godine 1848. borile se u Hrvatskoj dvie stranke: ilirska i magjaronska. Plemstvo i gospoda hrvatska prisiljena ozbiljnošću vremena življahu jedino politici. Znamenita bijaše to godina u razvoju Europejske povjesti; munjevnošću prodahnuta stajahu dva velika odsjeka povjesti jedan proti drugomu: prošlost proti budućnosti, — tradicija proti revoluciji. Tom munjevnošću bijaše prodahnut zrak i nad našom domovinom; stranke stajahu jedna proti drugoj kao ognjena iskra proti puščanom prahu. U toj munjevnoj atmospheri jasno se izgovarala ova imena u Hrvatskoj: Jelačić i Košut.

U to doba zače mržnja medju Stjepanom Milanovićem i Franjom Vukmanićem. Franjo bijaše Ilir, Stjepan bijaše Košutovac; onaj nosio crvenu kapu sa crnom dugačkom kitom, ovaj pokrivaše svoju plemićku glavu s amur-kalpakom „à la Košut"; Franjo napunjao svoju tursku lulu finim rezancem iz crvene duvankese sa srebrenim mjesecem i zviezdom, Stjepan je kriepio svoj škrletni nos mirisnim varaždincem iz pozlaćene burmutice sa emailiranom slikom Košutovom; crven bijaše pokrovac pod sedlom davor-konja Franjina, zelen pod sedlom zelenka Stjepanova; u vrtu Franjinu bijaše sjenica a nad njom napis: „ilirski vilinhram", — u šljiviku Stjepanovom bijaše rakijašnica sa nadpisom: „Košutovac." Franjo je podpisivao sa ponosom svomu imenu: „Slavoilir iz Ilirije velike", — Stjepan prometnuo svoje ime u Ištvan Milanfy. Onaj bijaše Ilir od glave do pete, ovaj Košutovac od noge do glave; jedan i drugi ljubio je svoju domovinu, svaki pod drugim odielom, drugom zastavom.

Tako oboružani stajahu jedan proti drugomu; tajna mržnja kipila je u njihovom srdcu, odsievala u njihovom odielu, na crvenoj duvankesi, na pozlaćenoj burmutici. — Zagrmiše topovi na Dravi; sve živo, što je doraslo do sablje i vranca, skočilo na junačke noge; — radilo se o tom, dokazati oholomu Košutu, da Hrvatska, koje

4

nije mogao naći na svom zemljovidu, imade dosta junaka i za cvjetne poljane Italije i za plodne ravnice Ungarije. Bijaše to doba živoga oduševljenja, borio se je uvriedjen narodni ponos, borio se je oduševljenom borbom svjestna rodoljubja. — Franjo Vukmanić i Stjepan Milanović ostali kod kuće. Franjo pjevaše u svom vilinhramu pjesmu: „Još Hrvatska nij propala, dok mi živimo“ sanjujuć o kraljici Teuti i o ilirskom Aleksandru Velikomu; nu crvena duvankesa, bje sakrivena. — bojao se je da neizda srebreni mjesec njegovih snova u to doba, gdje se još nezna tko će pobjediti; Stjepan je palio droždjenku rakiju u svom Košutovcu, nu pozlaćena burmutica nebijaše više vrelom nektaru njegova nosa, jer taj emailirani Košut još nebje pobjednikom. Zagrmiše topovi kod Vilagoša: Košut pobježe u beztrag, Klapka u Tursku. Hrvati pobjediše. I sinu sunce. Na razvalinah idealnoga ilirstva, uzdiže se realna zgrada Hrvatstva. Žrtvu koju prinieše Hrvati na račun sloge i zajednice ilirstvu, neumjedoše ocieniti oni, kojih je to išlo. Franjo Vukmanić iznje pobjedonosno na svjetlo crvenu duvankesu sa mjesecem i zviezdom; nestade pozlaćene burmutice sa emailiranim Košutom; i ta tvrdjava jednodnevnoga diktatora bijaše nadbijena ilirskom duvankesom; Ištvan Milanfy prometnu se malo po malo starim Stjepanom Milanovićem. Davno je već izminula godina 1848., nu Franjo ostade stari Ilirac, a Stjepan stari magjaron; tajna mržnja kipjela medju njima — puške bijahu nabite, dobra zgoda — i biti će okršaja.

Imanjce Franjino Lipovac bijaše na brežuljku osutom zelenom šumicom, bujnim vinogradom, plodnim poljem. U proljeće, kad stadoše cvjetati višnje i trešnje u puni cviet, čuo se iz voćnjaka zvonki glas djevojčin. U Franje bila krasna crnokosa, modrooka jedinica Anka. U njenom oku sjalo čeznuće, na njenom čelu utisnut biljeg duhovitosti, u njenom zboru čuvsto i samosvjest. „Moja Ančica — hvalila se njezina majka Ljubica — jest dragulj, blago onom, u čiji prsten taj dragulj dospije.“ — Uru od Franjinoga Lipovca, a na drugom brežuljku, uzdizao se iza gusta lišćem nakićena stabalja liepi dvorac Stjepanov; njegovo imanje „Milanovac“ bilo puno veće od Lipovca, vinska kapljica njegovih vinograda slovila na daleko sa svoje čudotvorne sile; njegov djed dao urezati na vrata pivnici: „Hoc in vino veritas“ — „u tom je vinu istina.“ U Stjepana bio zoran jedinac Milan; svršio je prava na zagrebskoj akademiji, a da se još bolje upozna sa tajnami Verböcijeva tripartita proživio je godinicu dana na peštanskom sveučilištu. Njega je ogrijalo zlatno su-

našce radjajućega se Hrvatstva, i on bijaše vatreni Hrvat. Državnoj službi nehtjede se posvetiti, imadjaše biti jedinim baštinikom bogata imanja, pa htjede ostati slobodan čovjek. Uz živu vjeru mladoga plemića niknula kriepost u njegovoj duši; njegov zanos bijaše čist, i kad minu bura akademijskoga mladovanja, ostadoše svježi njegovi ideali. Sa svojim otcem nehtjede se prepirati o politici, on bijaše čovjek staroga kova, u svojih političkih nazovih stojaše još uvjek pred godinom 1848. Kad vidje, gdje se izjaloviše Košutove hinjene teorije o ravnopravnosti narodnostî pod krunom Stjepanovom, stade se baviti teorijom racionalnoga uzgoja zelja i krumpira. Samo jednom iza godine 1848. žestoko je branio vitežku braću preko Drave tvrdeć, da je onaj odsjek hrvatske povjestnice bio najljepši, kad je bjegunac Bela IV. utekao se u zakrilje viernih si Hrvata. Ilirstvo da je utopija prećeranih glava, jer da Iliri bijahu romansko pleme. Na te argumentacije ljuto je planuo Franjo Vukmanić, dokazujuć, da je pleme Arpadovo iste loze sa Atilom, a hrvatski magjaroni, da su uši u tudjoj bundi. Malo po malo hladila je politička vatra, politička mržnja prometnu se osobnom. Stjepan se je zakleo nikada neprekoračiti praga Franjina, Franjo navjestio vječnu mržnju Milanovcu i njegovim gospodarom.

II.

Uz političku mržnju roditelja tiho tihano cvala ljubav izmedju Milana i Anke. Posvema naravan bijaše zametak njihovoj ljubavi. Bili su još djetca, kad su jim se roditelji dobro pazili; bijaše gotovo tradicija okolice, da će njih dvoje biti nekoč svoji, — toj tradiciji kao da se je i njih dvoje prislonilo. Najljepšu jabuku svoga vrta čuvao je Milan Ančici; najljepšu ružicu svoga cvjetnjaka gojila ona Milanu. Čudnovato, već kod djetce, kojih srdce nepoznaje predsude, postoje od izkona dva ekstremna stožera svega čuvstvovanja: simpatija i antipatija. — Bili su jednoč Milanovićevi u posjetah kod Vukmanićevih; Milanovo oko potražilo Ančicu. Dok se roditelji zabavljali, igralo se njih dvoje u pobočnoj sobici. Hitro skoči Anka pred veliko zrcalo.

— „Hajde Milane, da vidimo, tko je ljepši."

Njih se dvoje zagrliše, te se gledali dugo, dugo u velikom jasnom zrcalu.

— „U tebe je Milane visoko čelo."

— „U tebe su Anko krasne pletenice."

— „Crno je tvoje oko kano crni baršun."

— Modro je tvoje kao modro nebo.

I dječica se zagrliše jače.

— Čemu se ti Milane nakanjuješ posvetiti?

— Ja ću biti doktor sa naočali i srebrenom burmuticom.

— Ne to je nemilosrdan zanat, budi radje sudac.

— Neka bude, ja ću biti sudac, a ti moja sudinja. Ona se nasmija i lupi ga rukom po ramenu. To bje dakako nevina djetinja šala. Tad svanu godina 1848; mržnja medju strankami u Hrvatskoj bje naoštreno oružje, koje se imadjaše doskora sraziti. Tad planu mržnja medju Vukmanićem i Milanovićem, i djetinjem milovanju bje kraj.

Prošlo je dugo vremena, Milan i Anka se nevidješe. Milan je dovršivao prava; jednoga proljeća dodje na praznike, da na imanjcu otčevom zaboravi na čas misterije božice Justitiae. Nekoga krasna jutra izjašio mladić do susjednoga vlastelina u Subotovac, gdje bijaše njegov pobratim Mirko odmarajuć na tvrdih školskih klupah utrudjene kosti u lagodnom zraku bogatoga otčinskoga imanja. Vodio ga put mimo Lipovca. Trešnje i višnje cvale u puni cviet; visoko na brežuljku u perivoju Lipovačkom cvala modrim cvietom granata dunja. Tuj sjedjaše Anka, u rukuh joj knjiga. Bujna crna kosa liepo se nadvila nad vedrim čelom djevojačkim, skoga odsievaše zanos i samosvjest, duge trepavice bacale krasnu sjenu na fino, bielo, nježnim rumenilom prodahnuto lice. Kad zamnje topot konja uz živi mirisni plot, kojim bje ogradjen perivoj, uzvisnu djevojka plavetne oči, koje se susretoše sa crnim okom Milanovim; hitro skoči Anka na noge, lice joj planu rumencem; on skinu šešir na pozdrav djevojci, ona mu odvrati dražestnim naklonom. Na prozorih dvorca bjehu kapke poluzatvorene, iza njih zurilo lice majkino. Milan je nije vidio, ali njene oči prijazno sustale na plemenitom stasu mladićevom, i ona tihano uzdahnu.

Oko četiri ure poslije podne vraćao se Milan kući. Mogao je uminuti Lipovac, ali neko tajno čeznuće gonilo ga u blizinu perivoju, gdje je naslućivao, da će naći djevojku. I u istinu ona stajaše pod velikim cvatućim jorgovanom uz mirisavi plot perivoja; u rukuh bijaše joj grančica jorgovana, na pole otvorene oči zanosile se u daljinu. Tad minu mladić mimo plota, skide šešir, licem mu munu čudna sjeta, — i zamisli se na čas, a onda metnu ruku na srdce i krenu okom prema djevojci. Ona porumeni, trepavice joj klonuše, lagano zamahnu rukom, i grana jorgovanova pade na sedlo mladiću.

On ju brzo prihvati, pritisnu na srdce, poljubi, te odleti sretan u Milanovac. Iza poluzatvorenih kapkah dvorca gledalo majčino oko na taj romantički prizor, i njeno lice osu se blaženim posmjehom.

Nedugo zatim sastadoše se Milan i Anka u Zagrebu. Anka bje kod svoje tetke Cvjete Ljubišić godinu dana u posjetah, da se privikne gradskomu životu; Milan je pravnikovao na zagrebskoj akademiji. Sastadoše se njih dvoje na plesu u gradskoj streljani. Baš se je slavila tristogodišnjica Nikole Zrinskoga. Na marvinskom trgu bje podignut improviziran spomenik, sigetskomu pobjedniku. Četa hrvatskih pravnika obilazila zagrebskimi ulicami; gdje bje mjesto trobojnice izvješen zeleni barjak, tamo je puklo staklo na prozorih; pogovaralo se je, da je Milan Milanović vodja tih revolucijonaracâ; njegov otac Stjepan planuo živom vatrom nad svojim sinom, tvrdeć da njegov sin nezna povjesti, i da mu nije jedinac, da bi mu sasuo kuburu u glavu. Na plesu u Streljani sakupio se sav odličniji ženski sviet; trobojnicom bile nakićene kokarde na prsijuh mladih Seladona. Kad udje Milan u dvoranu nastade šapat u djevojačkom kolu; on vinu velikim crnim okom po dvorani; samo je jednu njegovo srdce tražilo, za njom i pristade. Uz tetku si Cvjetu Ljubišić sjetno sjedila Anka. Milan pristupi do njih, predstavi se gospodji kao prvi susjed gospodične Anke. Tetki bijaše neobično milo to novo poznanstvo, a Anka je poćutila, gdje se nešto tiha i sladjana spušta u njeno srdce; onaj komu su bili posvećeni njeni uzdisaji u zelenom skrovištu otčevoga perivoja, onaj koga naziva cieli Zagreb vodjom hrvatske omladine, onaj čijoj obitelji zakle njen otac vječnu mržnju, stoji pred njom krasan i plemenit kao Apolo; čudna smjesa raznolikih osjećaja preplitala se i poganjala njenom dušom; kroz na polak otvorene modre oči djevojčine zavirio mladić u njenu dušu, — trzaj njegove vlastite duše odbljesnu u njegovom velikom crnom oku i dojavi Anki, da ju je razumio. U prvoj četvorci bijaše Anka uz Milana. Uz plemeniti lik Milanov liepo pristajao strojni stas Ankin; tetkica je gledala sreću mladića i žalila u srdcu razdor njihovih roditelja. Kad je Milan pratio djevojku na njeno mjesto, čuo se je tihani šapat:

— Anko!

— Milane!

— Vi ste božica ovomu plesu.

— Vaši su pokloni presladki.

— Uz vas sam med, a cielomu drugomu svietu ostajem led.

— Pazite! med je presladak, brzo se doije; led je pretanak, brzo se razbije.

— Ja još čuvam grančicu jorgovana.

— I ja se još sjećam onoga popodneva.

— O! da mi je biti vašim Romeom!

— Ja sam već davno vašom Julijom.

— Moj Angjele!

— A naši roditelji?

— Njih će naša ljubav pomiriti.

— Možda na našem grobu. Suza pade s oka djevojčina, pade na ruku Milanovu; nitko je nevidje, — bje to prva suza ljubavi.

III.

Slavila se svatba na liepom Subotovcu, krasnomu imanju bogatoga vlastelina Žakanića; njegov sin Mirko uzimao liepu kćerku davnoga prijatelja Žakanićeve obitelji Milku Godalićku. Kićeni svatovi vrvili sa svih strana na Subotovac, komu bjehu ulazna velika vrata nakićena zelenom lovorikom.

Tri je dana stari Žakanić razmišljao, bi li pozvao u svatove Stjepana i Franju? bijahu mu obojica dobri prijatelji. Mirko bijaše vršnjak i dobar prijatelj Stjepanovom Milanu, Anka Franjina bijaše vierna druga Milke Godalićke zaručnice Mirkove. Mladići bi se lasno nagodili, to je stari Žakanić dobro znao, a sin njegov Mirko još i bolje, jer on bijaše tajnikom ljubavi pobratima si Milana Vukmanića; ali stare pijavice, — pobiti će se na vidiku svijuh svatova, te bi se tako na Subotovcu mogao sbiti krvavi pir i Bartolova noć. Dugo je dugo računao stari Žakanić, napokon sračuna sledeću jednačbu:

Pozvati ću Stjepana, pozvati i Franju.

Franjo neće doći radi Stjepana; Stjepan neće doći radi Franje.

Dakle: neće doći nijedan. Za čas odleti poruk na Lipovac do Franje s pozivom u svatove.

Franjo pročita list davnoga prijatelja, a ovaj mu naročito piše, da je pozvao i Stjepana Milanovića.

— Šta — ja da sjedim za istim stolom sa mojim dindušmaninom Stjepanom? Nikada! čuj Dragoviću: nikada! Reci svomu gospodaru, da Franjo Vukmanić Slavoilir iz Ilirije velike nesjedi za istim stolom sa onim, koji siže rukom u Košutovu burmuticu. Idi — sbogom!

Istom što poruk sadje u dvorište, lupi se Franjo rukom u čelo.

— Šta? pomisli on: ja da si kratim veselje radi one bene, da se zamjerim staromu momu prijatelju, da sjedim kod kuće, a moj dušman da se veseli. Žakanić mi piše, da je i njega pozvao: Ej pa bene! — neka on ostane kod kuće; još mu nije tako crn obraz, da mi dodje na oči. Franjo Vukmaniću! još nije ostarila tvoja ilirska pamet. Ha, ha, ha, tako ću mu se najljepše osvetiti; ja ću na Subotovac, a on neka pali rakiju u svom Košutovcu.

Dade dozvati poruka i dojavi Žakaniću, da će on sigurno u svatove. Drugi poruk krenu u Milanovac do Stjepana Milanovića s pozivom u svatove. U pozivnici bijahu označeni gostovi, koji će još svatovati na Subotovcu, a medju njima čita Stjepan i Franju Vukmanića. Smjehom se osu lice staromu Milanoviću: alaj baš da mu pokvarim veselje; gdje ja budem, tamo njega nebude: ergo, ja ću na veselje, a on nek sjedi kod kuće u zapećku i nek promatra mjesec i zviezdu na svojoj crvenoj duvankesi.

— Pozdravi moga davnoga prijatelja i reci mu, da me eto sigurno na momu zelenku u svatove.

I svanu krasan dan; veselo igralo sunašce nad krasnim Subotovcem. Susjed starac župnik još u rano jutro došao na Subotovac, jer vjenčanje imadjaše biti u domaćoj kapeli Subotovačkoj.

U rano jutro dade osedlati Franjo Vukmanić svoju zelenku; pod sedlom se sjao crveni pokrovac sa polumjesecom i zviezdom; kćeri si i ženi reče, da ostanu kod kuće, da će on još večeras stići natrag, a sutra neka idu oni na veselje. Lukavo se Franjo smiešio uvjeren, da je svojim obećanjem, da će doći u goste, prisilio Stjepana, neka ostane kod kuće.

Istom je svanula zora, zovnu Stjepan svoga slugu, neka mu osedla viernoga zelenka, neka nezaboravi pokriti ga zelenim pokrovcem sa magjarskim grbom. Svojoj ženi Paulini obeća, da će na večeru doći kući; ona neka čeka sina, koji imade stići večeras iz Zagreba, a onda će sutra ona i sin na Subotovac, a on će ostati kod kuće.

Veselo se vinn Stjepan na svoga zelenka. Kad minu dugački zeleni drvored izpred dvorca, zlobno se nasmjehnu:

— „Franjo Vukmaniću, potamnila je mudrost tvoje crvene duvankese sa mjesecom i zviezdom; nije Stjepan plemeniti Milanović uzaludu hranio svježost svojih plemenitih možgjana varaždincem iz Košutske burmutice.“

Skoro u isto doba stigoše Stjepan i Franjo na Subotovac. Na vratih stajaše dobričina stari Žakanić primajuć gostove. — Stjepan pogleda Franju, Franjo pogleda Stjepana, Žakanić pogleda obojicu; prvi kihnu, drugi škripnu zubmi, treći se nasmjehnu. Sva se tri u isti čas osvjedočiše, da su jim računi bili zlo priredjeni, da su riešili tek jednu nepoznanicu, a druga da je ostala neriešena.

Franjo pristupi do Žakanića:

— Tebi za ljubav brate! dodjoh, nu tek na kratko vrieme; silni poslovi sile me, da još večeras krenem natrag.

— Brate Žakaniću! — prozbori Stjepan, — samo da ti se nezamjerim, iztrgoh se silnim poslovom, te dodjoh u svatove; večeras mi dolazi sin iz Zagreba, ja ću dakle još večeras kući a sutra eto u goste moga sina i gospodarice mi.

— Draga braćo! — uzvrati Žakanić — meni je drago, da ste došli, ali čemu tako silite na povratak; vaše domaćice prave su Lukrecije, pa će i one sjutra ovamo.

Franjo pogleda Stjepana, Stjepan pogleda Franju:

— Ja moram večeras kući, silni poslovi.

— Meni dolazi večeras sin, moram ga dočekati.

Sav taj trialog slušao mladi Mirko Žakanić. On se sjeti Milanova pobratimstva, zamisli se na čas, baci okom na konja Franjina, pa onda na konja Stjepanova; obadva su zelena, na jednom crven, a na drugom zelen pokrovac, ista jim je visina, isti izgled, — večeras polaze obojica kući. Mirkovo oko zasja; njegova osnova bje gotova.

IV.

Sukob bijaše neizbježiv. Goste razigrala sladka vinska kapljica; prikriepili se i Stjepan i Franjo. Franjo bijaše dobričina, u njega bilo mekano srdce; vince bijaše sladko, u njega čudotvorna sila.

— Vidiš — pomisli Franjo — ja i Stjepan bili smo sve do godine 1848. dobri prijatelji, dobri susjedi; naši otcevi dobri prijatelji, dobri susjedi; naše žene dobre prijateljice, dobre susjede, — žene još i danas nemrze jedna na drugu, — a nas dvojica? — to je ludo!

Malo po malo poustadoše gosti, posjedoše na hrpe k stolovom u pobočnih sobah, da se kartaju. Zanoćalo je; nebo zasjalo sićušnimi zvjezdicami, mjesec planu u njihovom kolu, pa se opet sakri; pobliediše i zviezde, nadvi se taman oblak i nastade tamna, nedozirna noć. Napališe svjetiljke; na stolovih plamtile svieće i stajale karte.

— Kalabrijas! kalabrijas! — tko je prijatelj kalabrijasu? grmio Stjepan Milanović.

Nadje se jedan; trebalo još jednoga, da se barem u troje poigraju. — Malo po malo prikuči se k stolu, gdje vikaše Stjepan sav modar od vina: Franjo Vukmanić. Nadvlada se, sjede k istomu stolu. Stjepan ga pogleda, nakrivi usta u smieh.

— Ha! ti Franjo igraš kalabrijas? sjedi der, ja mislim, da smo već dozreli do pameti; bratac! daj da se cmoknemo!

I oni se poljubiše.

Za čas odmnievaše sa toga stola: bella, kvint, terc, kvart. — Na novo se podieliše karte:

— „Ja ću crne! kliknu veselo Stjepan.

— „Ja ću crvene! reče Franjo.

— „Daj mu jih.

— „Kvart! — zaori Stjepan — contra! grand contra!

— Bella! Kvint! — recontra! — mirno prihvati Franjo.

— Ti si luda! izgubiti ćeš! — pocrveni Stjepan još jače.

— Ti si mudrac! pa ipak nećeš dobiti! — nasmija se Franjo.

— Pa ja neću dobiti? — planu Stjepan; takovih nadriigrača ja se nebojim.

— Takvi nadrivikači meni su mačji kašalj — sjeknu odriešito Franjo.

— Pa ja mačji kašalj? — a ti si bolvan! — sievnu Stjepan.

— A ti si bivol! — grmnu Franjo.

— Ti si, — ti si, — znaš ti si — vikaše bjesan Stjepan — ti si, ti si — tele! — ti neimaš obraza; kako si se usudio doći u iste svatove samnom? neimaš obraza ni poštenja kao ni moj pas.

— Pravo veliš! grmio Franjo — i neima poštenja, tko stobom za istim stolom sjedi, jer ti si . . . znaš . . . .

Karte se razsuše stolom, razsuše glavom Stjepanovom; na crvenom nosu njegovom zaustavi se kec sa karonskim asom na sredini prsijuh.

Stjepan pobjesni; Košutova burmutica pade na bujnu kosu Franjinu; mirisni varaždinac razli se glavom njegovom; dva, tri praška ukradoše se u prostrane nosnice njegova grčkoga nosa.

— Brrr — kihaše glasno Franjo — Sodoma Gomora! — sedlajte moju zelenku — u tom leglu neprenoćih noći.

— Konja! konja! — moga zelenka . . . amo moga konja vikaše biesan Stjepan; Žakaniću! liepe si svatove sabrao . . . grom i

pakao! . . . moga zelenka! — Vani bje tamna noć; konji bili na brzu ruku osedlani; iznješe svieću; Mirko zaustavljao gostove. — Nikada! — nikad više! znaj! . . . vikaše Stjepan i podje do svoga konja. Vjetar dunu; svieća se ugasi.

— Jeli to moj konj? — zelenko — jest, to je on, — zelen pokrovac i srebreni ugarski grb.

— Napred! —

I šiknu konja; ovaj zahrza, pa se propnu i poleti ko biesan.

Ni Franjo nije se dao zaustaviti; jedva vidje crveni pokrovac sa mjesecom i zviezdom, vinu se na konja — podbode ga nogom u rebra, konj skoči kao pomaman, i za čas ostade mu za ledji razsvie'ljeni dvorac Subotovački.

Bje tamna noć; konjici jezdili na pamet.

Za čas klonu glava Stjepanova, uzda mu izpane iz ruku, jedva je uzdržao ravnovesje, nu konj je pametna životinja, — oprezno nosi na svojih ledjih Stjepana, kao da je od stakla, koje je napunjeno dragocienom tekućinom.

Malo po malo stade sievucati, stade tutnjiti grom. Stjepan se prenu, potrepta po ledjih konja, pa onda driemucao dalje; konjic kasao mirno i uztrajno, znajuć da ga na domu čeka topla ložnica i možda pobratim Lisko. Stade i kiša škropiti, najprije lagano, pa onda sve jače i jače. Stjepan se prenu, polovina nosa bijaše mu dobrano prokisla; sada istom vidje, da je kalpak nepraktična stvar za onoga, koga je majka obdarila obilnijom porcijom nosa.

Bijaše polak noći, kad konj stade. Vrata u dvorište bijahu otvorena. Zelenko udje te veselo zamnje njegovo (hihot) hrzanje.

U kući goraše svieća.

— Oj babo! oj sladka babo moja! — Zamnje glas Stjepanov.

— Mamo! evo tate, — ču se ženski glas.

I vrata se otvoriše, — svieća sinu . . . .

— Milostiva gospojo! . . .

— Gospodine Milanoviću! . . .

— A gdje je moja baba? moja žena?

— A gdje je moj suprug?

Stjepan protre oči: on bje u Lipovcu. Ilirski vilinhram ljeskao se od blistavih kišnih kapljica.

— Grom i pakao! jesam li ja poludio? ili su me vile začarale? — Ta ja sam krenuo kući; ali tako je, kad čovjek misli, da je

konj pametniji od njega; . . . . luda zvieri! kud me zanie? . . . nu glej: obješenjak! . . . ta to nije moj konj . . . .

— To je naša zelenka gospodine Milanoviću . . .

— Ali to je moj zeleni pokrovac sa srebrenim okrajkom, to je moje sedlo . . . . .

— Netko vam je konje presedlao, koji su si i onako slični.

— To je djavolska komedija! — nu šta ću sada? kiša lije kao iz kabla.

— Ej udjite k nami gospodine Milanoviću! — uljudno ga pozove gospodja; kud ćete u noć, na kišu?

— Već smo vas zaželjeli gospodine susjede — nadometnu kći Anka.

— Velite gospodično? a vaš otac?

— Njega je odnio vaš konj do vašega dvora, te neima dvojbe, da će mu dati noćište.

— Sigurno, plemenita djevojko; kud će suza nego na oko? Nu tko je to obješenjačtvo počinio?

— Zar vam je žao?

— Ali sramota!

— Nitko neće znati.

— A šta će moja gospoja pomisliti?

— Ona će se već domisliti: gdje ste.

I Stjepan Milanović udje u kuću Franje Vukmanića, prekorači prag, o kom se je zakleo, da ga neće prekoračiti; bje mu čudno pri duši, nije ni sam znao, bi li se smijao ili ljutio. Nu doskora bijaše mu voljko u tom ženskom družtvu, samo se je sramio gospodje i Anke, koje ga nikada ničim neuvriediše, koje su ga uvjek ljubezno susretale, a on je s njima radi političkoga hira prekinuo ljubezno susjedovanje.

Vješto oko gospodje Vukmanićeve brzo odgonetnu sa njegova lica, kakova li se čuvstva gone njegovom dušom, te zato uznastoji svom duhovitošću odvalit te neugodne brige vriednomu susjedu. Ona bijaše majkom nad svime joj mile jedinice; u zabrinutoj joj glavici češće se uzvijale slike budućnosti njene ljubljene kćeri uz krasnoga Stjepanovoga sina; činilo se je, da je ona sa finom, majčinom srdcu priraslom slutnjom odgonenula, komu su namjenjeni uzdisaji, što joj se često otimali, kad bi vezuć sitan vezak netom spustila ruke u krilo, a poluotvorenih ustnâ, te sladkom čeznjom na polak zasjenjenim okom gledala tobože nekud u daljinu, a u istinu bje pogled

njen uprt u vlastitu dušu, gdje se vrzle krasne slike budućnosti uz ljubeznoga Milana. Činilo se je, da su se majčini i kćerini računi u toj točki podpunce slagali.

— Gospodine susjede, nitko veseliji nego mi, što vas je sretan slučaj zaveo pod naš krov — laskavo odpoče Anka.

— Liepa gospodično, kad vas vidim, čini mi se, da sam putnik bludeć po pučini morskoj, a da ste vi ona sirena, koja me je ovamo zatravila.

Milostiva gospodjo, liepe li u vas kćeri!

Majka se je baš htjela nasmijati anakroničkomu laskanju staroga susjeda znajuć, kakova je to sirena domamila gospodina Milanovića u njihov dvorac, ali ovako laskava primjetba, koja je k tomu tako liepo pristajala računom njenoga materinskoga srdca, uzbudi njen ponos, te ona nakloniv se odvrati prijazno, tobože odvraćajuć milo za drago:

— I u vas gospodine Milanoviću imade prekrasan sin.

— Dà moj Milan; nu on je revolucionarac, fantast, pomislîte sanja o nekakovoj velikoj Hrvatskoj.

— Politička groznica nije opasna gospodine susjede, netraje dugo.

— Mislite milostiva gospodjo, ali ovi mladi Hrvati, kao da su zakleli vječnu viernost svojoj zastavi.

— Pravo da rečemo gospodine susjede, u njih kao da i jest čvršći temelj, nego li bje za dobe Ilirstva — umješa se kći.

— Bravo! valja vam sud gospodično; Ilirstvo bje utopija bez sadržaja.

— Ono bijaše mutan chaos, iz koga se je izvila realna ideja preporodjenoga Hrvatstva, bje naivan početak hrvatskoga preporoda, bje cviećem okićena koljevka, u kojoj se rodi Hrvatstvo.

— I ta vam valja gospodično — čudio se Stjepan. Gospodjo, u vas je umna kći.

— Djeca svašta uče gospodine susjede.

— Ne, milostiva gospo susjedo, dopustite, nu ja toga nedoumih za svoga vieka.

Liepa gospodjice, a što mislite o Košutu? nije li on dobro mislio po Hrvate? — što sudite o njem i o njegovoj teoriji ravnopravnosti?

— Nezamjerite, dragi gospodine, Košut je politički mrtav, on živi u Turinu život privatna čovjeka; njegova teorija ravnopravnosti

bijaše krinka; što je mislio o Hrvatih, dokazuje njegova naduta izreka, da Hrvatske na karti nemože naći.

— To da je Košut rekao? Ej, onda je Košut luda, nezna zemljopisa; pa gdje da je moj Milanovac? gdje da raste moje vince? gdje da se je rodilo plemenito pleme Milanovića? Pravo velite, Košut je politički umro; on tek živi na mojoj burmutici, ali će i s nje izčeznuti, neka ide tražiti Hrvatsku. Ilirstvo nebijaše tako crno i preludo. A zašto smo se onda ja i vaš otac zavadili?

— Takovo bijaše vrieme.

— Ludo vrieme; nu sad je to vrieme minulo, neima više ni Košuta ni Ilirstva: Živilo Hrvatstvo!

— Moj Franjo, gospodine Milanoviću, svukao je već davno svoju ilirsku kožu, te je svoju ilirku ćud prometnuo u pravu hrvatsku — nadoveže gospodja.

— Nu dakle, pa zašto onda, da se svadjamo? Znadete li gospodjo, što sam smislio: sjutra krenimo nas troje k Mirku u Subotovac, znadem, da ćemo tamo naći i pobratima Franju; tuj ćemo bjelodano dokazati svietu, da smo prestali ludovati, tuj ćemo odpjevati opielo Košutu, neka se vidi da nas je Hrvatstvo izmirilo. Sve nekako slutim, da je prekretu ove čudne noći kriv taj vragoljasti mladoženja. Nu sutra će na račun, mi ćemo tamo, jel?

— Pristajem! prihvati gospodja, a kći pruži ruku gospodinu susjedu, koju ovaj ljubezno prihvati i poljubi.

V.

Franju Vukmanića zateče gusta kiša usred zelene šume, što je dielila Subotovac od Milanovca; njegova ga je zelenka stotinu puta već donjela u sličnoj zgodi do kuće i bez svietla i bez uzde; zato on sasma prepusti voljici zelenkinovoj, neka ga donese k dragoj Ljubici i kćerci, o kojih je znao, da ga neuztrpljivo očekuju. Malo po malo stade ga obuzimati vinska sila, poludriem se nadvi nad njegove trepavice, konjic je lagano kasao znanim mu putem, netom stade; bijaše na domaku svomu cilju. — Kroz prozore dvorca svjetlilo u noć svjetlo kristalne svjetiljke.

Franjo otvori oči, popipa se za glavu: bujna kosa bijaše prokisla, šešir ostade negdje na grani, u gustoj šumi, kojom je prolazio.

— No — liepo će me žena pogledati; stari bećaru! i viknu, što ga je grlo nosilo.

— Mamice! sladka dušice!

— Odkad je tata tako nježan postao, rekne majka sinu si Milanu, kad začu glas, i veselo poskočiše majka i sin otcu na susret.

Nn — pred vrati stajaše gologlav Franjo Vukmanić, čas gledjuć konja, čas bacajuć oko na obieljeni Košutovac. Protre oči dva tri puta; — nije moguće — on je u Milanovcu. Stid i ljutost zaustavili mu rieč u grlu.

Jednim pogledom odgonetnu vješto oko Milanovo riešaj toga noćnoga pohoda; nu gospodja nikako se nije mogla načuditi tomu nenadanom posjetu; videć gologlava, prokisla susjeda, pomisli u prvi mah, da su njega i muža joj napali na putu razbojnici, te upita puna straha:

— A Stjepan?

— On je nedvojbeno u Lipovcu, — odgovori joj sin; zar nevidite dragi susjede, to je naš zelenko.

— A moja zelenka?

— Ona je nedvojbeno u Lipovcu.

Ha, ha, ha, nasmija se gospodja, zar neshvaćate dragi susjede: presedlalo vam konje.

Vukmanić razvali oči:

— Istina je, ja luda; prevario me ilirski pokrovac.

— Nejadite se dragi susjede, udjite k nama, kiša pljušti kao iz kabla, već je i polak noći, naći ćemo mjesta — pozva ga gospodja uz ljubezan posmjeh.

— A moj šešir?

— Sutra ćemo ga naći.

— A vaš suprug?

— On je u dobroj školi.

Doskora se ćutio dobrodušni Franjo u veselu družtvu domaćice i njenoga Milana kao u vlastitoj kući.

Mladi Milanović misleć na ljubljenu Anku gledao na sve strane predobiti si srdce staroga Vukmanića, a to ni nije bilo težko. Istom skrenu govor na politiku, priznade mu starac, da je on pravi, pravcati Hrvat, i da mu se mili pokret mladjanoga Hrvatstva. Tad se zapodjenu govor o književnosti hrvatskoj i o Preradoviću. Starac se je divio liepomu napredku narodne književnosti, divio se duhovitosti mladoga si susjeda; napokon pruži ruku Milanu, te reče:

— Budi moj pobratim!

Majka se je veselila smišljajuć se na davno prijateljevanje sa Vukmanićevimi, ona se sjeti i Ančice, kojoj je od djetinstva volila,

sjeti se i Milana, koji joj je izpovjedio svoju ljubav prema djevojci, svega se toga sjeti gospodja Paulina i u srdcu blagosivljaše tu čudnu noć pomirnicu.

Napokon se ugovoriše, da će ranom zorom na put u Subotovac, gdje su za izvjestno znali, da će naći staroga Milanovića. Bilo je okolo devet satih noćnom kišom ugodno ohladjena proljetnoga jutra, kad se sastade dvoje družtvo na sredini puta u Subotovac. U jednih kolih sjedio Milan i majka mu Paulina, a do njih jašio na zelenku Franjo Vukmanić; u drugih kolih sjedila gospodja Ljubica i kći joj Anka, a pored njih na plamenoj zelenki jezdio Stjepan Milanović sa trobojnom kokardom na kalpaku.

Kad se susjedi suočiše, svaki htjede prvi progovoriti:

— To je moj zelenko.

— To je moja zelenka.

— Ja sam prosnio u Lipovcu.

— Ja sam se probudio u Milanovcu.

— U tebe je divna kći.

— U tebe je krasan sin.

— A nas dva?

— Mi smo lude!

— Naši su konji od nas pametniji.

— Brate Franjo! budimo svoji.

— Čuo te bog! brate Stjepane; evo ti desnice.

— Cmoknimo se!

I poljubiše se.

— To lje nije Judin cjelov — smijala se gospoja Ljubica.

— A tvoja kći bit će moja snaha.

— A tvoj sin premili zet.

— Djeco! a vas dvoje? nećete reći: contra — upita Stjepan.

— Naši računi davno su gotovi, — odgovori Milan, a rumenac na licu Ankinom posvjedoči njegovu besjedu.

— Veselo u Subotovac! kliknu Franjo.

— A doskora slavit ćemo svatbu u Milanovcu — nadoveže Stjepan. Majke se nasmijaše i pljesnuše rukami. Konjici poletiše i ponesoše svoje breme na Subotovac. Sa prozora gledao jih Mirko s posmjehom na ustih:

— „Zar je gotovo? vidite: nije istina, da je noć neprijateljica ljudi.“

Braća.

Kada se po zraku igraju biele pahuljice, a s krovova vise ledene svieće, izpod nogu polaznika škriplje od čiče zime, smrznuti snieg; neima doista ugodnije zabave, nego kad se možeš u tihom zapećku smjestiti, osobito u meki naslonjač, te u nebrizi i miru promišljavat, kako je nekada bilo. Ako si duvandjija, zapalit ćeš smotku ili lulu, pomalo ćeš srkat crnu kavu, možebit izkapiti koju čašu rumenike. Ima ih, kojim nedostaje prošlost ili vlastita zaliha, pa za to čitaju novine il kakovu knjigu, dokle ruka neiznemogne, oči se nezaklope i gospodar sladko nezadriema.

Žene čine kao i mužkarci, akoprem neću reći, da nas u svem oponašaju na vlas; piju bielu kavu u družtvu priesnih prijateljica i kuma, zabadajuć igle u okanca pletiva nekom strasti i uztrajnosti, koje bi zavriedile bolje djelo, nego li su čarape; vezu papuče u neuzkolebivoj nadi, da će se naći noge — sklone, da ih navuku.

I u mene je nekako na taj način. Zapalio sam lulu dvokrajcarku, u ostalom lulu, kojoj sam u pohvalu spjevao dugačku odu, prispodobiv ju djevojkom sa sela, tako je umiljata, dražestna i priprosta; sjedim u toploj sobi i gledam kroz prozor susjedne krovove pune sniega i leda. Zima je na polju, inje se hvata o strehe i granje — zima je i u mojih grudih, dočim mi se na glavi svietluca neriedki siedi vlas. Zamislim se, pozrievajuć u dim lule, koj se koloturi, vije i gine. Nadao sam se, da ću na toj žeravici spaliti nesnosne misli, zavriele ko bujica za proljetne jugovine. Neda se mirovat, dokle je i truna mozka u lubanji, dok krv po žilah ključa i srdce nestašnimi željami obiluje. Sliedom razmišljanja pade mi na pamet nekoliko osoba, s kojimi sam proživio po koj ugodan, veseo dan. Sjetim se osobito neke osobe i njezina života, te odlučih, da sve u okvir pripoviesti svedem. Ta crta nije znatna, nije niti zanimiva, da zadovolji ukusu današnjih ljudih. Neima u njoj pikanterija, sladkiša, dubokih psiholožkih zagonetaka; nu svakako joj je velika

prednost, što nije plod puste pjesničke mašte, i što su osobe, o kojih ću pričati, nedavno bitisale ili jošte živu, te što je istina i pravi život njezinom podlogom.

*
* *

Godine . . . .

Svake večeri sjedjasmo nas četvorica oko četverougla stola u plovaniji. Bakarska se vodica pjenušila u čašah; razgovarajuć i pušeć, zabavljasmo se ma čim mu drago. Starac je župnik oko sebe rado skupljao naše družtvance. Ej i danas se sjećam stola sred blagovaone i one mile, dobrodušne peći. Oboje mi se u srdce zavuklo, vele me zaduživ, okriepljujuć kako kada dušu ili tielo. U zdravom, zadovoljenom tielu i duši je lagodno. Čelo jê stola sjedio poštenjak, siedoglavi župnik, uza nj mi ostali, kako se slučajno poredasmo. Dobrosrdna Agata, sestra župnikova, varila je i kuhala na otvorenom ognjištu počam od juhe pa sve do crne kave. Osobito moram joj u pohvalu spomenuti njezin „brodetto“ od riba i „rizotto“ — da si sve prste obližeš, a tunina istom . . . . kod sama spomenka puna su mi usta vode.

Kada nam je s voljom bilo, tuj posjedosmo, da prorešetamo, ako je što za rešeto bilo, da čevrljamo kao svrake, da si pripoviedamo doživljaje i dosjetke; većput, da se pomalo zavadimo. To vam se navadno sbilo, kad udarismo u političke diple. Nas četiri . . . . četiri stranke, koje nebi mà niti za vlas popustile od svoga programa. Kapelan bio je najradikalniji, najdemokratičniji političar. Svojeglav i osjetljiv, nije trpio pa bilo i kako osnovano protivničko mnenje. Sto sam putih skretao glavom, kadno ga promatrah u svećeničkoj odori. Zašto? — Žalio sam, da vam po duši reknem, što ga tolike spone vezahu, spone zvanja i okolnosti, da nepoleti nebu pod oblake. Bio je silna duha; ali svakako bi i sebi i obćoj svrsi više koristio, da nije bio svećenik. Mnogo ih je zvanih, malo izabranih. Ako je igdje tu rieč uporabiti, kod njegove osobe morao si se i nehotice na nju sjetit. Vanjštine bijaše dosta ugodne. Plavokosim, dugim rudežem igrali se vjetrovi, velike i svietlomodre su oči gledale ljubopitno u sviet, dočim se je na punom i sviežem licu pokazivao vrlo česti posmieh šale i dobrovolje, a visokom je stasu dobro pristalo crno, navadno mu odielo: kaput, koj se je repom skoro peta doticao, uzke pantalone francezkoga kroja i ovisoki tvrdi šešir — eto vam slike moga prijatelja Sekovića kapelana.

Nije se on izprva odlučio za svećenički stališ. Otidje iz Zagreba u Gradac, da uči medicinu. Poslje dvie godine na jednom čujem, da je u sjemeništu. Presenetim se s te nenadane, dà nezgrapne viesti. Nije šala niti neistina bila, što sam čuo. Povod tom svakako osobitom koraku nisam mogao doznati. Kasnije mi ga sam priobći. Inteligentan, marljiv svrši nauke, zaredi se i dodje u Brestovu dragu za duhovnoga pomoćnika. To mjestance leži u kotlini omašnih briegova. Župa je prilično velika, sama Brestova draga, nalazeć se u sredini, nebroji više od koje stotine stanovnika. Ovdje se Tomo i ja poslje mnogo godina nadjosmo, sklopismo i na novo učvrstimo prijateljstvo, koje se razveza za neko doba.

Da utučemo po hrvatskih selih navadnu dosadu, sastajasmo se svaki dan. Treći nam drug zvao se Mavro Š. svakako najtriezniji i najrazboritiji. Bijaše „tenente" u trgovačkoj mornarici. Slab zdravljem dodje k župniku, dalnjemu si rodjaku, u Brestovu dragu, da se oporavi. Mornar dušom i tielom, bila mu je sliednja misao i svaka želja morska pučina. Ta od južnoga je sunca pocrnio, a više u tudjini nego u domovini prisvojio si tudj izgovor. Zaokupismo ga, te je hoćeš nećeš morao s nami u grabancijaško kolo, u kojemu mi igrali, nikada se neumoriv, nikada se slasti i razkoši nezasitiv. Mavro nas, priznat ću iskreno, izbjegavao; tobože radi nemoći. Tada ga potražismo i nismo mirovali, dokle nam želji nije zadovoljio.

Ta šta da radimo? Bili smo mladi ljudi, živi i prokšeni u nebrizi poradi sutranjega dana, kojim je istom u uhu pravo zazvonilo. Nunc vino pelite curas, cras ingens iterabimus aequor. Za tu pučinu budućnosti malo smo si glave trli — ta istom nam prosinu život. U nas se mnogo politizira. Nemogu se dva čovjeka sastat, da na posliedku neudare u diplomatička preklapanja. I mi smo se time ogriešivali; nu videć, da se na tom putu najviše razilazimo, neskretasmo rado kolotečinom, koja vodi u labirint. Da čitamo dakle! A što, liepo vas molim? Kapelan i ja poznavasmo našu knjigu, dapače bili smo razglašeni literati poradi nekoga članka — o zlih putevih i nemarnosti činovnika. Ono malo stranih knjiga, što ih jedan u drugoga nadjosmo, pozobali smo poput drozda i kosa, što slete na zrielo zrnje bujnih grozdova. Velite: novine! Tuj je opet politika neodkloniva. Utekosmo se pod posvećeni krov plovanije, u kuću mira i blagoslova, gdjeno se, kako spomenuh, običavasmo na večer sakupiti, ne upravo često poslje objeda. Kada se zasitismo preferençea i piketa, odbaciv karte, udarismo u pričanje do u noć.

Eto malo niže crte, koju nam je kapelan povjerio. Uvod je potreban, jer sam morao tadašnji mu život orisat, da vam prošlost Sekovića i kasnija budućnost njegova bude jasnom.

I.

Čim se popnete do Brajakova brda nad Stativami — pripoviedao je kapelan — vidit ćete tik uz Lujzinu cestu nekoliko na kat židanih kuća, gdje se biele na tamnoj podlogi duga reda briežuljaka, koji se ovdje razsijali kao krtovnjaci, što uz Kupu i dalje Slovenijom, što opet u nutarnjost Hrvatske pravcem prama Kleku. Mjestu, koje spomi jem, ime je Netretić. Mà da leži na razkrižju Lujzine i metličke ceste; mà da je za absolutizma bio sjelo ciele hrpe uniformiranih činovnika, pa i kasnije ostao središtem županijskoga kotara — nije se Netretić u tom razdobju povećao niti promienio, dà činovnici morali su stanovati u seljačkih kolibah.

Moja je tetka Stanišićka posjedovala u Netretiću priličan zaselak. Udovicom, bez djece, živjela je sama. Neznam, što mi je u glavu sunulo, da sam poslie prve godine medicine u to gniezdo pošao praznikovati. Zadržah se neko vrieme u Zagrebu i Karlovcu, da se odužim raznim znancem i prijateljem, kadno sredinom kolovoza a nedjeljom poslje podne sjednem u tetkina kola, što su se slučajno u Karlovcu desila.

Bilo je sunce već na zapadu. Nad svježim zelenilom briežuljaka razapinjao se šator modroga neba, okružen čistim zlatom sunčanoga traka. Nepoznam u cieloj Hrvatskoj — na Velebit se neuzpinjah — romantičnije ceste, nego li je Lujzina. Počam od Karlovca do Adrije sve slika za slikom kao u najljepšem „albumu“ umjetnika. Kamo oko svrne, občara ti dušu ljepota naravi. Netreba paysagistom biti, netreba k tomu ni ugladjena ukusa, da se opojiš iz te čaše, nikada prazne. Jesi li prijatelj romantike, zanaša li ti se duša rado u prošlost, da iz njenoga risa izkobiš krvave slike tmurnih al slavnih dana, zastati će tvoje oko o gradini Dubovca, da ti sjeta zaokupi dušu. Eno ti na lievo sred prodolka Dobre tihoga Novog gradá liepim mostom ili dalje kad prodješ brajska sela i vesi izpod mrkoga Vučnika, gdjeno se bieli poput kakve tvrdjavice Severin, kojemu pod gradskim platnom Kupa u noć žamori o sokolih, kojim je orao rod utamanio, jošte dalje iza Vrbovskoga, Delnica i junačkoga Liča i pitomih Fužina, što se nizu u gore kao gniezda prepelica Grobnik, dokle ti nepukne vidik nad Jelenjem na ponosno hrvatsko more i otočje. Tko

*

bi opisao te ljepote! Ciela mnogolista knjiga je premalena; toga kista neima, da ti poda podpunu sliku milja i krasote toga kraja. Podji, vidi i čitaj iz te ogromne knjige, pa ja kriv, ako nećeš kleknuti i poljubiti zemlju, koja te rodi.

U tih sam mislih sjedio u kolih, koja se niz briežuljak prama Netretiću polagano spuštala, kadno dočuh poznati mi glas, da me dobrodošlicom pozdravlja. Moj kočijaš sustavi konje i nepočekav, da ga na to opomenem. U zatonu nisam mogao razabrati lica, dokle mi se čovjek nepribliži.

— Zdrave Tomo! Odkle ti ovamo, opetovaše moj znanac Dragutin Janković, sin nekoga bližnjega vlastelina.

— E onako iznebuha poput sove medju ptice, odgovorim, podav mu ruku, koju on čvrsto stisne.

Ponudim ga, da se popne u kola, pošto nam i onako nedaleki isti cilj. Janković bio je pošao u šetnju, pa se ta nešto više produljila nego obično. Kada smo zajedno u kolih sjedili, reče mi dalje, da sam u zgodu u Netretić došao.

— U zgodu! začudim se. Hvala providnosti, da se meni ipak jednom slučilo, da nekamo u horu prispijem.

— Ta dà upravo, kako ti rekoh. Tvojim će dolazkom nastat malo života u tih kuća, što se ondje dižu. Hoćeš li dosade, a ti dodji ovamo, dometne on prezirno.

Bio mi je znan, da se gradi nekim prezirnikom, koj je Niemca Heinea u originalu, Byrona u prevodu čitao, te se nisam mogao presenetit glasom i načinom mimike, kojimi si je osudu popratio.

— Neima li ljudih kod kuće; zar su te zgrade prazne? upitam ga, okriesnuv pepeo sa smotke.

— Svi su kod kuće, ali neznaju, što da rade od dosade. Sudac i cielo mu kotarsko osoblje sjedi uz akte. Doktor lieči druge i sebe. On je, kako veli, hrvatski Gräfenberger, koj mjesto vode vino pije. Strahovnjak i njegova obitelj živu u svom dvoru posve za sebe, nebrineć se za ostale. Tvoja je tetka zaokupljena gospodarstvom — eto ti u kratko nacrtana položaja, razloži mi drug uz neopisivo smješni izražaj lica.

— Ala si mudar! spomenu mi same mužkarce, prešutiv gospoje et partes adnexac, našalim se.

Dragutin se nasmija u odgovor.

— Ti se smiješ, dočim si ja nemogu protumačit, što ti ovdje radiš, ako je Netretić bez ikakvoga čara. Tebi nije sila ovdje boraviti, pošto nisi ovdje kod kuće, ti . . .

— Ja, dragi moj Tomo, prakticiram kod suda, prekine me Janković.

— Vrlo liepo! Sudac mora da je glasovit pravoslovac, kad si se ti dao ujarmiti, opazim, više da nastavim razgovor, nego li od zviedljivosti.

U mjesto odgovora podigne se Janković u kolih, ustremiv oči u družtvu, koje je cestom prama nam u šetnji dohodilo.

— Eno ih, upozori me Dragutin na dolaznike.

— Tko je u družtvu?

— Sav netretićki Olimp. Sudac je nebotresac, njegova ga brada time čini, prem je pljешive glave. Gospodja je sudinja Junova, ne ljepotom ni umom, već godinami i krupnoćom tiela. Ostalo su bogovi i boginje, kojimi sam nadjeni po volji imena, odvrati štovatelj Heinea i Byrona.

— A koje mjesto tebi u tom Olimpu pripada? oglasim se.

— Stranac sam, nespadam medju nje, odgovori on u kratko.

I opet zamuča. Meni je bilo milije, da šuti. Nisam mario znati, što se pod netretićkimi krovovi sakr'va. Moj znanac bio je i onako na glasu, da nevidi dobro, i to ne možda s prirodjene kratkovidnosti, već namjerice. Kadno susretnusmo družtvo, pozdravi Janković dolaznike vrlo intimno, što je meni za čudo bilo, da on poslje onakova suda hoće govorit s ljudmi, koji su toli dosadni, da ih ubraja zaboravljenim staroviekim bogovom. Skinuh šešir tek iz udvornosti. Bilo ih je tri četiri sgloba, koji se uživahu večernjega hlada poslje sparine dana. Većina lica bila mi je nepoznata. Za malo eto nas pred tetkinom kućom. Nitko mi u susret nedodje osim sluge, koj mi prtljagu odnese.

— S bogom, vidimo se! rekne Janković i ode pravcem, kojim smo se dovezli i družtvo susreli. Bio je onuda već prije sjegurno samo za to krenuo, da se s njimi sastane, nu moj ga nenadani dolazak smuti.

Razstav se s njim, uzpnem se uz skaline i čujem na hodniku glasan smieh u tetkinoj sobi. Znajuć se rodjakom kuće, nisam se suztezao ravno u sobu poći. Jedva ja u nutra, kadno mi tetka Stanišićka u susret poleti, izgrliv svoje drago i dobro diete, kako me je nazivala, te izraziv svoju radost, da se je gradski gizdelinčić potrudio

do ladanjskih prostaka. Opazim, da su stranci prisutni. Pa za to, a nešto i za volju vlastitoga grieha, neprotuslovim tim naslovom. Pet bo godina nije me Netretić vidio, prem je Stanišićka bila jedina sestra pokojne mi majke.

— Moj nećak . . . gospodin Požegić i gospoja mu, predstavi me tetka tim jednostavnim osobam, od kojih se gospoja odlikovala širokom krinolinom, gospodin pako omašnim buretom od trbuha.

Naklanjao sam se poput automata, neznajuć, što da reknem. Ja sam u prvom susretaju sa stranci suztezljiv. Meni u obće manjka rieč, koja bi omilila komu.

— A ovo je moja Matilda, nastavi tetka, pokazav rukom na neko djevojče, koje sam preletio pogledom, nakloniv se istina nešto izrazitije. Sjednem uz prikrajak stola nasuprot te djevojke. Tko je ta Matilda, nije mi posve jasno bilo. Kao da ju poznam i opet ne; kao da sam negdje vidio to lice, pa ipak da se varam.

Mojim dolazkom prekinuh im pravu nit govora. Gospoja Požegićka umoli svoga „dragoga“, neka dade zapreći, što on žurno posluša. Iza četvrt sata odu, da ih nikada više nevidim. Tako ostasmo nas trojica sami. Trojica, rekoh; jer Matilda nije otišla. Promatrah ju za vrieme odlazka Požegićevih. Nad visokim, uzkim čelom savila je pletenice smedje kose u vienac. Uz odmjeren nos, bile su joj oči i usta vanredno liepa. Ko ugljen crno oko, koje je ozbiljno pozrievalo u taj šaroliki sviet, pokrivale su duge trepavice, podajuć obrazu neki snatrivi, poetički dah. Usta mala, ali puna i crvena poput pupoljka ružice, nisu škrtarila, da pokažu biserni niz bielih zubića. Kad se dadoh na opis, dodat ću, da je bila u modro odjevena.

— Jeli ta djevojka znade, da je liepa, pomislim nehotice, motreć ju potajice. A liepa bijaše bez svake sumnje, osobito gledajuć ju en façe, u puno joj lice, morao si opazit njezinu dražest.

— A molim te, Tomo, što te amo nosi? započe tetka, sjednuvši poslie odlazka gostiju na prijašnje mjesto uz Matildu. Ja se nikako nemogu od čuda snaći, videć te ovdje.

— Svako čudo za tri dana, draga tetkice, našalim se, neznajuć, kako da si protumačim taj izljev njezina srdca. Možebit da ćeš se i više čudit, kad ti kažem, da me je vjetar doneo, pa ću vjetrom otići. — Došao sam, da koj čas plandujem i lengarim. Družtva i knjiga sam se zasitio, s toga nikada bolje, pomišljah, kada sam čuo, da je tvoja prilika u Karlovcu; ajde u tu idiličku zabit, da samotuješ.

— Prevario si se, ljuto prevario, opazi tetka, malo se podsmješiv. U nas je dosta družtva.

— Gospodin Janković, koga sam na zakretu susretnuo, potuži mi se, da mu je ovdje dosadno. To sam dometnuo, mà da i sam nisam Dragutina smatrao dostojnim i mjerodavnim sudcem.

— Njemu je dosadno! Siroma Janković; ja od svega srdca sažaljujem, da mu nije Netretić po volji, rekne tetka više Matildi, koja je sveudilj šutila, nego li meni. Pravi „true blue Tory", taj „dandy". Da mu nebi sbilja dosadilo . . . . .

Neponjah, što je bio smisao posliednje opazke.

— Al ti nećeš tvoj liepi glas duhovitosti zaboravit, pače nastoj, da Jankovićem podieliš mejdan, nastavi Stanišićka, rezkajuć sokovitu dinju.

— Molim te, tetko, prestani, ako nećeš, da odem, odkle sam došao, odgovorim joj hrlo, zacrveniv se, ćuteć, da je voljna podražit me tom nezasluženom hvalom.

— No to bi liepo bilo, da budeš negalantnim prama našemu krugu! Razvikat ćete, raznesti na jezicih; što meni, tvojoj tetki i garde-dami nebi s voljom bilo.

Matilda se nasmije. Dali mojoj tobožnjoj neprilici ili tetkinom spomenku njihova kruga, koj je valjda istovietan bio Jankovićevu Olimpu.

— Eto i gospojica se nasmijala toj pohvali, kojom si nećaka obsiplješ, progovorim, željan čuti glas te djevojke, koja je postojano šutila, kadkada pogledav izmjence tetku ili mene. Kada sam ju spomenuo upriesmo oči jedno u drugo. Nisam joj pogleda snosit mogao. Zaklopim vedje, kao da sam u sunce pogledao. Možda je kriv bio plamen svetiljke, koj se je u njenom oku odrazio.

— Moja se Matilda smije; jer nespada u naš krug, te misli, da ćeš ti u njezino kolo, primjeti tetka. Vi u gradovih obilujete saloni, mi vas na ladanju nastojimo oponašat. I vi ste kopije, samo ste po originalih nastojali snimit svoje slike. Mi se oslanjamo na ustmeno predavanje ili na izvor romanopisaca. Nebi se žapala uztvrdit, da ćeš naći medju gospojami okolice po koju madame Staël ili dražestnu Recamier. Trebat ćeš, Tomo, mnogo fantazije da pralik uhvatiš; nu oštro ti oko vidit će, da je kret, izražaj, govor, jednom riečju sve upriličeno po nekomu kalupu, da se je milostiva promatrala u ogledalu, dali joj pristaje taj smješak, to sentimentalno dobacivanje pogledom; dali se opaža biela, uzka ruka. Vanjština

rado bi naslovom nutarnjosti biti. Po tom sud, koj netraži jezgre, ohromi na obje noge.

Tako mi tetka dovrši čitulju, koja je naperena bila — proti komu? — Danas znam, na koga su striele njezina sbora nišanile. Na sudinju gospoju Slavnićevu. Poznavao sam svoju rodjakinju kao ženu oštra uma, pronicava i hitra, mnogo vedrijega, nego li je bilo u pokojne mi majke, koja je bila tiha i skromna. Stanišićka govorila je iskreno, sudila je na temelju predpostavka, osnovana na izkustvu i na samonaukom stečenom znanju. U nje je bilo svake vrsti knjiga: počam od kuharske do darvinističkih spisa, kojim je ona isto toliko pazljivosti posvetila, kao i modnoj causeriji u „Bazaru.“ Politizirala je i odviše. Nije pripadala nijednoj stranci; to bi značilo za nju sapinjat se u lisičine. Kada joj što nije bilo drago, onda bi svomu mužu nabajala uši, kao da je on ministar ili ban, neka to i to poruči u Zagreb kao mnenje poštene Hrvatice. Stric Lacko, bog mu se smiluj na onome svietu, kada mu ovdje nije najugodnije bilo, skretao je rameni pušeć lulu u kutu i obećav, da će župniku kazati. Župnik, koj je i na saboru sjedio, bio je auktoritet za moju tetku bar in politicis. Jeli, nije li stric obećanja si izpunio, to je njegovom tajnom, koju je u grob poneo.

To mislim, da sam vam morao spomenuti u karakteristiku te žene, dometne kapelan, praveć si cigaretu.

— Ako bi smio pogadjati, to je krug visoko aristokratički skup, a kolo je narodno demokratičko sielo, opazim, nadovezav na prije spomenute tetkine rieči.

— Izvrstno, uzklikne Matilda zvučnim glasom, poskočiv skoro sa sjedala od iznenadjenja, izvrstno, gospodine . . . . . pa velite, da vas tetka nezasluženo hvali, ta tuj ste pokazao, da . . .

— Dozvolite, gospojice, da ja nadopunim vašu izreku. Nezaboravite, da se liečničtvu posvetih, odgovorim joj, da mi je dakle uz tielo i duh predmetom nauke. Po izražaju lica, po naglasku tetkinih riečih i što poznam vaše okolnosti, nadalo mi se, da naslutih istinu. To je vrlo laka odgonetka. Shvatio sam tako, pa mi oprostite, ako se prenaglih.

Matilda je jedva čekala, da svršim. Na jednom ju napala volja, da govori. Vidio sam, kako joj crven na licu raste od nutarnje sile.

— Kako bilo, pogodiste, dometne djevojka. A rado bi znala, kamo ćete vi pristati. Nekamo ćete morat, o tom nesumnjam.

— Vam za volju i nepitajuć ili u vatru ili u vodu. Meni je svejedno, torijci ili wighi; gdje ste vi i tetka, ondje neće niti meni mjesta zaniekat.

— Gospodin je nećak fin diplomat, koj bi rado u rukavicah bilo opipao, obrati se tetka Matildi. Želi, da nas slabe žene ulovi na liepak, da se potajice smije plitkosti Evinih kćerih.

Razgovarasmo se jošte koj časak. Našao sam djevojku, koja me zanimala. Prem su joj nazori bili toli naivni, da mi je spočitavala, zašto li mi mužkarci nenosimo surke i kalpak, kao da u tom sastoji sav patriotizam, godilo mi je svakako, da zatekoh djevojku, koja ima neku ma i nejasnu težnju, dočim naše navadne lutkice protrate veći dio svoga života pred ogledali, posvećujuć sve svoje umieće studiji modnih listova i ukrašivajuć svoj „ja.“ Zato i prepisuju u potrebi pisma iz listara, zato su poprečno kao da ih je jedna mati rodila. U Matilde toga nije bilo. Ona nije na štaka hodila. Prezirajuć onaj duševni nihilizam svojih sestara, onu toli ubitačnu ništetnost, koja ubija duh, ponizujuć se do kipa, koj je u izlogi, da ga kupi, komu se mili, nastojala je Matilda, da joj život nebude u zalud, da si dade račun vrhu svakoga dana. To sam kasnije opazio; nu napominjem radi toga, da ju bolje shvatite, reče Seković, odmoriv se časak.

Bilo se je posve smračilo, kada se Matilda na odlazak podigne.

— Zar već? upita tetka. Ta što si ovdje bila! Ajde Tomo, učini mi tu ljubav i sprovedi Matildu preko do njezine kuće, da nepodje sama, umoli me tetka.

Toj sam želji rado zadovoljio; razstav se sa Stanišićkom, ponudih joj ruku. Bila je veća od mene, laka poput perca, koje zrakom plovi. Nisam ju za hoda oćutio. Stupala je uz mene, šuteć. Što si je mislila, nisam ju ni tada, ni kasnije pitao. Ona je sama upravila hod prama kući, u kojoj je kotarski ured od pamtivieka smješten bio. Kuća je sama na dva poda, omašna zgrada, u kojoj su i nekoji činovnici stanovali. Kad sam prije toga boravio u Netretiću, prije pet godina, drugovao sam s kćerju doktora imenom Matilda. Sada se dosjetim, da je ona djevojčica istovietna s mojom pratilicom. Zato nas nije tetka pobliže predstavila, mnijuć, da smo stari znanci. Došav do kuće, koja ima na kamenih stupovih počivajuću arkadu, posta, te mi se na trudu zahvali, umoliv me, neka tetu pozdravim. Odielismo se. To jest: ona odskakuće poput uplašene srne, ja sam postao, slušajuć, kako joj noga skalinami prebire. Zašto sam skinuo šešir,

kao da mi je vruće? Jeli mi se sbilja čelo oznojilo, da posegnuh za rubcem? Nemogu kazat, kako mi je bilo. Čudno čuvstvo zaokupi mi dušu. Prvoga puta u svom životu požalih svoje ponašanje. Polagano stupajuć, vraćao sam se k tetkinom dvoru. Višeput se ogledah, kao da ću nekoga vidjeti. Mirno je i tiho bilo, nigdje nikoga, osim zviezdovitoga neba i sjena stabalja, što se cestom redalo.

Nevratim se ravno gore k tetki, već sjednem na klupu izpred kuće. Bog bi znao, kako sam tuj sjedio, što mi se sa srdcem i glavom slučilo. Oboje me zaboli; u muci, nenadanoj i neobičnoj muci, jedva sam osjetio tetkinu ruku, koja dodje da me iz sanjarenja probudi.

— Kasno je, Tomo; noći su hladne. — To bijahu taj dan zadnje rieči tetkine. Muče podjosmo u gornji sprat, muče se razstasmo, svaka mi rieč zape u grlu. Nije mi hladno bilo — silna me vrućica zahvatila. Legoh, da u jutro ustanem težke tmurne glave, kao da sam (po djačkom) običaju u bučnom družtvu sproveo cielu noć.

II.

Za malo dana obadjoh sav Netretić, svrših uobičajene posjete. Popeh se na tamošnji Olimp, ogledao sam se i u demokratičkom kolu. Ljudi si ostaju jednaki, ma da se obuku u rimske toge, španjolske mantije ili u moderni frak. Da se raztvore rake i katakombe Rima i Atine, da ustanu mrtvi srednjega vieka, ugledali bi nas, kako ih nastojimo oponašati. Pa dalje nije dospio ni jedne žene sin. Stara rieč, da je svega već bilo, vrlo je opravdana. Mi joj lik izmienjamo, da i naši unuci tako čine.

Tetka me upozori, da neka dvie obitelji u isti dan posjetim.

— Tako ćeš se riešiti svake zadjevice. Neće ti moći prigovoriti, da hotomice prevladjujuješ kojoj stranci.

— Za boga, teto, ti si pedantičnija nego li baron Knigge, koga sam čuo hvaliti od ljudih, koji pristojnost tek iz knjiga crpe, navratim Stanišićki.

— Neprigovaraj, Tomo; govorim za tvoju probit. Hoćeš li, da te izključe iz zabava i družtva? Nemoj mi odvraćati, da ti družtva netreba, da si željan mira i počinka. Sat dva ćeš potražit samoću, da si ljudih uzželiš. Ovdje si ograničen na ta lica. Gledaj i ja, koja imam svoju kuću i gospodarstvo, nemogu se posve od njih odielit, kamo li ti, koj nisi pustinjak, da se zatvoriš medju četiri zida, niti si niem, da s nikim nećeš govoriti.

Uvidio sam, da pravo govori. Navukoh rukavice i po najstrožih zakonih etikete odpravih se poslje po dvanaest satih najprije k sudinji. Sudac bio je u svomu uredu. Nisam ga hotio buniti. Sudinja bila je dobro „sačuvana“, kako je terminus technicus, u četrdesetih godina. Godilo joj, kada se kraj nje šaputalo O čemu i komu? Ah o njoj! Ona je najvolila, ona je uživala, kada je bila predmetom razgovora. Ako je i znala, da su jezici gorji mačeva, ništa zato, samo kada se je ona pohvalit mogla, da doktorica, pristavka, vlastelinka govore o gospoji sudinji, o eleganciji njezinih oprava, o bielini i mekoći njezine kože, o njezinih tobože extravagantnih običajih, kojih te žene nisu pojmit mogle, da se pristoje damiststališa sudinje Slavnićke.

I mene zaplete u takav razgovor, pitajuć me, da li ću uz nju pristat u priredjivanju zabave, gdje bi ona naravskim načinom prvom osobom bila.

— Namjeravamo uz pripomoć okolice prirediti bal champetre, kojemu ćete bez sumnje i vi prisustvovati, umiljavaše se sudinja, pokazajuć mi ujedno, da ima tanku nožicu u elegantnih svilnih natikačih.

Ako je mislila, da ću za volju tih čara pristat, prevari se. Pod nožem liečnika vidio sam ljepših žena, nego li je ona bila; vidio sam mnogi kip od puti, vriedan, da bude uzor Venere.

— Neznam, da li ću tako dugo ovdje boraviti, izpričam se.

— A kako ne, gospodine Sekoviću. Vaši praznici traju čitavu jesen. Vi ćete se uz nas dobro, vrlo dobro zabavljati. Ako izvolite prekosutra u Ribnik, u nedjelju ćemo Hruškoviću u Novigrad, da se porazgovorimo glede naše zabave. U zgodu ste došao; dobismo plesača i to, kako nesumnjam, izvrstna plesača.

Tako je ona izpunjavala cielo vrieme razgovora, dočim sam ja mogao po koju samo dodavati. Razstadosmo se živom nadom, kako se sudinja izrazi, da ćemo dobri prijatelji ostati.

Pošto je doktor stanovao u istoj kući, bilo mi je preko skalina popet se u njegovu zviezdarnu, kako je on svoj stan nazivao. Otvoriv vrata ovelikoga, opekom taracanoga hodnika zagledam — Matildu, gdje, prisukav rukave, miesi testo. Oba se u isti mah i u sav glas nasmijasmo. Sjetismo se jučeranjega tudjenja — dà to je doktorova Matildica, samo zrela, razvijena i liepa djevojka.

— Klanjam vam se, gospojice, te vas molim, skrušeno molim da mi jučeranje griehe oprostite.

— Manite se, gospodine, izpričavanja. Mi se dva znamo, rekne mi ona, prem se jučer niste hotjeo sjetit na vašu družicu prije pet godina.

— Krivo rekoste, da nisam hotio. Preobraziste se u toliko, da vas neupoznah.

— Izvolite u sobu. Otac čita, majka će odmah doći, čevrljaše djevojče, sve onako puna brašna i golih ruku, otvoriv vrata sobe.

Tko će mi zamjerit, da sam se zagledao i rado zagledao u lice te djevojke. Sada mi jošte više omili, pričini mi veličajnije ljepote, nego li kraj svieće.

Doktor Schneller, njezin otac, bio je Niemac iz Bavarske, koj se naučio li za silu hrvatski govoriti. Prva mu je žena, Matildina mati, bila Bakarka, druga iz Karlovca. Neznam ga bolje označit, nego da spomenem, da je ljubio hrvatsko vino i gostoljubivost, te da mi je svaki čas krasnoslovio Schillerovu pjesmu: Freude. Meni je bio vele važnim kao otac svoje kćeri.

Dočeka me upravo radostno. Za razgovora dodje mu gospoja, kojoj sam ja od nekada u volji bio; jer da dosjetke iz rukava sipljem. Njezin je vlastiti izraz. Rado se je svačemu smijala, pa tako i mojoj tobožnjoj duhovitosti. Govorili smo o svačemu i ničemu. Uzalud sam izgledao Matildu, zategnuv svoj posjet, dok nije ura odbila u bližnjoj sobi pol dan. Razstanem se, obrekav gospoji, da ću se kod njih smatrat domaćim. Ajde de, pomislim, dobro bi bilo, da je tako.

Tetka me znatiželjno dočeka.

— Jesi li vidio sestru sudinje, kako ti se mili, glasilo je pitanje, čim se povratih.

— Kakvu sestru? Do sudinje niti žive duše.

— Dakle te Regina nije usrećila svojom prisutnosti! Tomu je Janković kriv, pouči me tetka.

— Meni je to zadnjom brigom. Bio sam kod doktora. Imam ti izručit pozdrav Matilde od jučer jošte zaostali, danas te pozdravlja gospoja doktorova, nadopunim svoj vrlo manjkavi izvještaj.

— Hvala im. Matilda, da Matilda, rekne tetka i kao da se nešto predomislila, ode iz sobe.

I ostale Olimpijce i kolaše obredim. Sve isto i jednako. Tečajem posjeta i boravka u Netretiću opazih, da se jedine gospoje podieljiše u dva tabora, mužkarci — osim Jankovića — nisu mnogo marili za te zadjevice, koje i onako prava smisla nisu imale. Povod tom nenaravnom položaju dade sudinja i sestra joj Regina, inače

starija djevojka, blizu tridesetici, u koju se je Janković zaljubio — kako se govorkalo. On mi toga nije spomenuo.

Utvarajuć si sudinja, da spada medju aristokraciju, posjećivala je i primala samo bližnju „gospodu“ — high life brajačkih šljivara i nekoje činovničke obitelji, dočim joj mješćani nebijahu s voljom. Da je takovo ponašanje uvriedilo i onako odviše osjetljivu ostalu svojtu, naravnom je posljedicom bilo. Osobito se iztaknu mjestna učiteljica prezirom „grbavih stvorova.“ Imao je dosjetkom biti taj izraz; nu sudinja ga smatraše uvriedom, kadno ga začu.

Matilda i učiteljica, prijateljice, osnuju kolo, kojemu su narodni ljudi, čohaši, kako se Matilda jednom izrazi, mogli pristupit.

Upravo u to doba bijaše im borba na vršku. Na vršku sreće bila je i sudinja. U to ime i da pokaže svoju obljubljenost u okolici priredjivaše „bal champêtre.“ Ali veću joj važnost podavalo, što se činilo, da je moj znanac „Teodor Edler von Jankovich“, kako mu je posjetnica glasila, sbilja zapeo o Regininu mrežu. Janković je bio bogate i ugledne kuće. Kako se proturao kroz škole, kako je prava na tadanjoj zagrebačkoj akademiji svršio — to nespada ovamo. Dosta da vam spomenem, da smo ga, pošto se je gradio aristokratom, nazivali „grof Bluna.“ Kraj sve Teodorove tupe glave, snovao mu je otac u veliko budućnost svoga jedinca.

Nebi ga uplitao, da upravo on neprouzroči, da sam se klonuo svakoga družtva u Netretiću.

Sjedjah kod kuće, pišuć nekoje listove, kad on u nutra bane. Bio je kao lutka u modnom žurnalu.

— Dobro jutro, Tomo. Gdje si ciele dane; što radiš? započe me pitat, metnuv šešir na stol i odkapčajuć rukavice. Nećeš li se jednom zasititi knjiga i pera! Znaš li, radi česa te dodjoh posjetiti?

Imao je običaj vrlo hitro govorit. Meni se mnogo put dogodilo, da sam radi toga prečuo, koju rieč ili cieli stavak. Nije on čekao, da mu odgovorim. Šta je njemu do toga!

— Došao sam, nastavi igrajuć se rukavicami i pregledavajuć si nokte, došao sam, da te pozovem na našu zabavu.

— Hvala ti na trudu! Nemogu obreći, odvratim i ponudim ga sjedalom. Nemogu ti nikako obreći, Teodore. To bi značilo u vrtlog zabava zaći, a ja sam ti željan mira. Vjeruj mi, govorim istinu.

Za moga se odgovora izpružio Janković u stolcu. Da vam dadem sliku i tog epizodiste u mojoj priči. Tko bi tom licu rekao, da je slika neke duše? Žuto lice obraslo strnokosom riedke brade, na-

brekle crvene ustnice, dugi nos, koj je imao želju, da bude grčki, al se nešto na lievo svinuo poput rožčica u pekara, ko u mačadi sivo žute oči — to mu je protòtip, istina ne upravo liépi, ali snimljen po naravi. Netko mu reče, da mu očale izvrstno pristaju — pa od toga doba nije nitko vidio plemenitoga Teodora bez cvikera.

Kada sam izgovorio, nasmije se.

— Zašto se smiješ.

— Jer si već njihov, odvrati mi on.

— A čiji da sam, čovječe? Ta tri četiri sam dana ovdje, pa da sam već nečiji! Slušaj, da znadeš: ja sam svoj i ničiji. Tko je tebe za korteša izabrao, da svom gospodaru račune pomutiš.

Ljutilo me, da me ubraja ma u koju prnjavorsku koteriju. Al kao da nije razumio, na što smieram, povjeri mi, da se sudinja i sestra joj — posliednje rieči prošapće — za me puno zanimaju.

— Vrlo mi laska; nu meni se valja obazrieti i na tetku, kojoj sam gostom, primjetim, da ga se otresem.

— O mi ćemo biti posve êntre nous. To jest . . . . .

— Razumijem bez svakoga tumača. Vidiš, to je glavni uzrok, da neidem nikuda. Zašto da se ikomu zamjerim.

— Ti si izgubljena ovčica, ti si njihov, rekao sam već prije, doda Janković skoro prezirno.

Nije mi se dalo dulje slušat štovatelja Heinea.

— Gotovi smo, Teodore, neprimam poziva, odgovorim mu, misleć, da će otići. Prevarih se. Izvadi cigaru, te ju zapali, ponudio i mene finimi „bremenskimi specijaliteti“ Što ću? Primim.

Sada mi stade govorit o Matildi i njenom pobočniku: netretičkoj učiteljici. Ponajprije iz daleka kao mačka oko vrele kaše, dok najednom nezavrši, osudiv njihovo ponašanje.

— Što se to mene, napokon tebe i mene tiče? upitam ga, kad je svoj govor sretno kraju doveo, naglašivajuć preko reda upravo one rieči, koje nisu nit najmanje zavriedile pažnje.

— Ta ništa, neka ti na ravnanje služi, oglasi se na moj upit Janković, čaro me pogledav.

— A tako, ti si vrlo skrban prijatelj. Samo je šteta, brate dragoviću, da mi se vaše strančarenje čini dječinskim, smješnim. U mjesto, da si nastojite udesiti ugodan život, a vi se bodete poput osa. Preboljeti će obje stranke, ako je ubod kadkada i oštrije žaoke, narugam se Merkuru netretićkoga Olimpa.

— Famozno, doista famozno, Tomašu, uzklikne moj znanac, kao da iz knjige čitaš. Zaboravio si nešto, naime, da smo u kući tvoje tetke, dakle na neutralnom polju.

Imao je sbilja pravo. Nu on je bio povod, pa sada me opominjaše na pristojnost. Da svrnem drugim putem, upustim se s njim u razgovor o zagrebačkih znancih. Nekoliko godina stariji od mene, drugovaše u Zagrebu s mojim bratom, koj mu je i saučenikom bio. Tako se i ja, prem mladji, upoznah s Jankovićem, koj je češće dolazio u kuću, gdje smo stanovali. Moj brat i on bili su nerazdruživi. Što ih je vezalo, neznam niti danas: nu po računu duševnih sposobnostih toga čovjeka, nesmijete mi brata sudit. Franjo bio je vanredno ugodan, duhovit mladić. Slabi je spol prama njemu bio vrlo slab; žene ga voliše. On im je bio uviek dobrodošao; za njegov posmjeh mnoga je veseljem kliktala, mnoga mu željela kosom se poigrati. Neću ga sudit, prem bi mogao posve hladnokrvno o njemu govorit. Danas je naš račun svršen. Tečajem pripoviedanja, razjasnit će vam se, zašto to nečinim.

Janković, koj se je bavio li običnimi aristokratičkimi dokolicami i zabavami, nije mi znao drugo priobćiti, nego li trice o krasnih konjih grofa Marka, o novoj pjevačici i o nekom dvoboju, kod koga je on djeverovao. Te su me novosti vrlo malo zanimale. Ustavši, povede opet rieč, da li sam se možda promislio i primam li poziv na zabavu. Odgovorih, da se u dva časa nisam imao vremena predomislit. Tim on ode i kako sam slučajno kroz prozor vidio, ode k sudinji Slavnićevoj.

III.

Da sam se tako dugo zabavio tim opisivanjem neznatnih stvarih i osoba, bila je ponukom želja, da vam podam istinsku sliku tamošnjih ljudih, — rekne kapelan Seković, kad se drugu večer sastasmo kod župnika. — Preskočit ću dva tri tjedna, da vam nedosadim. To mi valja spomenuti, da sam bio svakdanji gost u doktorovih, tako da je okolicom zaokupila dosjetka — sumnjah na sudinju — da se učim u Schnellera kuharstvu; što najposlje nebi ništa tako strašna bilo. Drugačije udesi kob.

Što me k doktoru privlačilo tajnimi, ali trajnimi i nepopustljivimi niti, bijaše Matilda. Odkloniv svaku suztezljivost, htjeo sam joj biti onaj isti, koj sam bio prije pet godina. I sbilja, da me je tko vidjeo, gdje uz nju tetošim, s njome se riečkam i prepirem, mirim i igram, rekao bi, da smo brat i sestra. Rekao bi to ili . . .

.... Posliednje, što bi nadopunjavalo izreku, bila je živa istina. Ja sam ljubio; ljubio sam — Matildu .....

Vi me, gospodine župniče, pogledaste, kao da tome nevjerujete. Da nije Matilde, nebi ja danas kapelanovo u Brestovoj dragi, skrene Seković sa svojega pričanja i zamukne za čas. I mi smo šutili, da ga nebunimo. Bio je neobično blied. Izkapiv čašu vina do dna, nastavi Seković, kadkada odbiv koj dim iz smotke.

Ljubio sam doktorovu kćer prvim, neoskvrnutim čuvstvom, koje si samo razloga nemože dati. I njezina ljepota i njezin duh občarahu me. Njezin mi je glas zvonio u duši, ko da me zove u svetilište, kamo smiju jedino izabranici. Ciele sam noći sproveo na prozoru, da gledam kuću, u kojoj je ona snivala, sanjajuć, kako si jadnik utvarah, o meni.

Da joj nisam tajio svoje ljubavi, možete si misliti; to sakriti nadjačalo bi moje neprokušane sile. Ja bi bio žrtvom svoje tajne, ovako sam žrtvom čuvstva.

Svaki se dan pod večer šetasmo Lujzinom cestom, što prema Karlovcu do zakretaja, odkle zagledaš izpod sebe Stative i mrku Dobru crnim joj mostom, što južnim krajem pravcem Primorja do kamenoloma, gdje ti oko zagleda Bosiljevo i Gradište, Prilišće i Vukovu goricu, pa na desno Marindol i briežuljastu Sloveniju. Tuj bi se snašla u šetnji sva inteligencija Netretića. Ali se aristokracija nije družila s demokracijom. Ako je sudinja znala, da su pristavovi ili doktorovi lievo pošli, ona je desno okrenula. Meni je sada drago bilo, da je družtvo podieljeno. Doktorovi su navadno pošli u šetnju sami ili u družtvu učiteljice. Odkad sam ja povećao broj stanovnika, pridruživah im se, pošav već poslie objeda k njima, da s Matildom čevrljam. Kad bi ja sveo razgovor na ljubav, pogledala bi me zorko, pa se nasmješila. To me jošte zanie, opoji. Svaka i najmanja zapreka u ljubavi kotva je više za učvrstit čuvstvo. Nikada mi nehtjede upravno odgovorit. Pitah ju višeput, ona se smije. Bilo mi je dvadeset godina — prva ljubav, njezina dražest me svlada, hotio sam s uma saći s te ladnoće. Tetka kao da je opazila, što sa mnom biva, pa me odvraćaše od toli česta posjećivanja Schnellerovih. Kamo sreće, da sam ju hotio, da sam ju mogao poslušati. Matilda osta sveudilj jednaka.

Idjasmo nas dva napred, za nami doktor, njegova žena i učiteljica. Doktor bio je dobre volje. Svog ljubimca Schillera citirao i onimi citati, na koje ovaj nikada nije nit pomislio. Da u šali dekla-

mujuć: Taj poljubac cielom svietu! htjede učiteljicu zagrlit, čemu se gospojica opirala. Gospoja mu se tajno srdila, da nije nju hotio usrećit tim svesvietskim poljubcem. Matilda i ja stupasmo polagano razgovarajuć o predmetu toli običnom, ali za me novom — govorasmo o ljubavi.

— Da vam kažem, da vas neljubim, što biste učinio? upita me Matilda, ustremiv pogled u zapadajuće sunce.

— Čudna li pitanja! Zabranite mi se ogrijat na sunčanom traku, zabranite mi neuživat lagodu večernjeg mira, pa ako to možete, zabranite mi, Matildo, da vas neljubim, mà da me vi i neljubite, odvratih joj šapćuć, zaziruć od ostaloga družtva.

— Vi biste se zadovoljio dakle mojim prijateljstvom? nastavi djevojka pitat.

— To nebi mogao; nu neprijateljem vam nebi nikada postao, nikada vas mrzio nebi. Laž je, da se ljubav u mržnju može pretvorit. To su izmislili, koji nisu ljubili. Nu čemu o tom sborimo — recite mi radje, jeli me ljubite, Matildo, dovršim, suzprezajuć plamen strasti uzbukćen u grudi njenom izvanrednom suztezljivosti.

— Jošte neimam odgovora na to pitanje, odgovori ona, postav kao da hoće pomoć zvat proti meni.

— A kad ćete mi odgovorit? reknem i primem ju za ruku, koju mi ona iztrže, kao da ju je zmija ujela.

— Nikad, gospodine! glasio je njezin odgovor, koga je mogla učiteljica čuti. Bar me pogledala, kao da razumi, što znači, taj „nikad.“

Te večeri nisam više govorio, te noći nisam spavao.

Dante je pakao opjevao, ja sam muke pakla podnjeo. Taj udarac bijaše za me odviše jak. „Nikad“ tutnjilo mi u duši na snu i na javi; „nikad“ ta je rieč gotova smrt. Nikad sunca nevidjet, nikad neuživat slasti raja, nikad sretnim nebit — znači nikada takove priznaje. Sve u zalud, promašen cilj života, izgubljen život pomišljah u taj čas. Osjetljive sam duše bio od vajkada. Ljepota ženska, duhovitost, ona umiljatost u njih privlačila me silno od malih nogu i ja sam si stvorio idealnu sliku, kojoj je prestoljem moje srdce bilo. Eto živa kipa ostvarena mi ideala, eto duha, koj sam mislio, da je mojemu sklon i nalik — pa ta djevojka veli mi: nikada! Što je otrov zmije, što je nož razbojnika na pram toj rieči? .... Malenkost.

Neću vas vodit kroz sve stupnje čuvstva moje ljubavi, kazat ću vam u kratko, da sam obolio, da sam ležao četrnaest dana ne-

izlazeć iz sobe. Ćutio sam svaki trzaj živaca, slušao kako srdce bije, glavom mi slike poput jata ptica navriele, duša mi podnjela neizrecivu muku, da kasnije doznam, da sam — suparnikom svoga brata.

Tetka mi to reče. Brat je bio prije godinu dana u Netretiću i onda se njih dvoje zavoljelo, krijuć pred svietom ljubav, tobože dokle Stanko nepoluči sjegurni položaj. Tetka Stanišićka dozna za njihov odnošaj slučajno, jer ju Matilda umoli, da Stanko pod njezinim naslovom svojoj ljubovci piše listove. Prem se je tetka skanjivala, sklone ju Matilda, da bar jedno pismo i to prvo neka tako dodje. Za ostale skrbila se učiteljica. Stanišićka pripoviedaše mi taj romančić poslje svršene krize, misleć, da će prije ugasit požar. Prevari se; to je značilo ulje u vatru ljevat. Ja sam hotio pomahnitat. Dvojio i zdvojio sam o svemu i o sebi. Duševna mi se bol poveća. Veseo, objestan, šaljivdjija, kako sam bio, postanem samoživcem, bježao sam ljude, proklinjao sam sudbinu.

Svi su me bolestna obašli i pohadjali, svi do nje — moje nekadanje družice. Njezin je otac uložio sav trud i znanje, da me sačuva od smrti, da me sačuva doživotnoj nevolji. Jesu li ljudi znali, što se je dogodilo? Težko, ona nije nikomu kazivala, ja sam ležao, boreć se sa smrti, tetka je sama, kako reče, prekasno doznala iz svojih ustna, što se sbilo.

Nu na čudo mi se dalo, da je kraj moje postelje uz Stanišićku najviše vremena sprovela Regina, zaručnica Jankovića i sestra sudinje Slavnićke. Spomenuo sam ju već prije, a sada ću vam ju predočiti, da ju upoznate.

Vidjevao sam ju više puta u raznih družtvih; nu sada mi se približi na čudnovat način — Samaritanke. Reći ću vam, da mi se je pričinila Mandaljenom pokornicom. I bila je. U samoj ranoj mladosti izgubi roditelje, moralnu podporu i pravac svom životu. Bližnji se rodjaci na brzo zasitiše njezine samovolje i bezobzirnosti. Jogunica, prpošna i vilovita srtaše iz vrtloga u vrtlog, iz družtva u družtvo, najdraže u razkalašeno mužkaračko družtvo. Da li si je opržila krila, neznam. Nitko se neigra bez kazni čuvstvi, pa tako sjegurno niti Regina, samo ću dodat, da se svakoga udarac kobi jednako nedojmi. Bila je crnka, kazo bi Španjolka, tako je smedje pûti bila, al ne ona poetična djevojka sa obale Taja, koja u noć sluša uz šum valovja za sjetne mjesečine mandolinu, gdje joj začinku igru, već neka starašna duvna, koja je nakana u samostanu probavit zadnje dane poslje brodoloma, od koga nije ništa spasila do vjere u milosrdje.

U mladosti obašla je, kako sam čuo, skoro vas sviet, ostavljajuć svagdje uspomenu nedokučive, neobične duše. Izkapiv do dna čašu, koju mi životom zovemo, skutri se u starije sestre, sudinje Slavnićke, da odpočine.

Dopuštam, da je ruševinami svoje nekadanje ljepote mogla privabit slab stvor, kao što je bio Janković, uloživ u tu cienu i onu pronicavost duha, sa koje je odavna slovila. Teodor se prikučio Slavnićevimi i oni ga gledahu čim bolje zaokupit. A bio je diete na prama njoj, pravo diete ne samo što je godinam ga pretekla, već što bi ga žedna prevela preko vode.

Ne malo se začudih, videć tu djevojku kraj moga bolestničkoga ležaja. Bolila me glava, kad sam mislio; njezina me blizina jošte većma uznemiri, bilo mi je kao da dišem moškat. Što je nju ovamo dovelo? Ta njeno je mjesto uz zaručnika joj, obožavatelja Byrona, uz aristokrata Teodora. Ona, Regina, da meće obloge na moju glavu, na glavu demokrata — ludorija i pomislit. Bilo je ipak tako. Zurio sam kroz trepavice, pritajiv se, kao da spavam, gledajuć na tu prikazu. Na tamnom svietlu male svjetiljke stvori mi se toliko put mrkom utvorom. Visoka, u dugih haljina, bila je kao koludrica. Nisam joj čuo hod, tiho i marno vršila je preuzetu dužnost. Doktorovi nalogi bili su na vlas izpunjeni — može bit imam i njoj djelomice zahvalit da živem. Tko zna? Stanišićka mi pripoviedi na moj upit, da se je Regina sama ponudila, a ona, da joj nije odbila, jer je upravo za to vrieme bilo mnogo gospodarstvena posla. I Janković i sudinja dolažahu, da se upitaju za bolestnika, ali riedje.

Ležao sam na kanapeju, ustavši prvi put. Čitkarao sam novine i listove, koji su za bolesti stigli. Medju pismi opazim neko naslovom, pisanim bratovom rukom. Srsi me prodjoše, kad ga se dotaknuh, bacih ga najposlje na stranu. On mi je život uništio, ozvanjalo je u mojoj duši. On mi ote djevojku. Uzburkah se, znoj me obli i — vrata se otvore. U sobu stupi Regina. Zaboravim za čas na bol i muku, upiljiv oči u nju. Niti rieči nije u pozdrav progovorila, jedva da snizi glavu. Preleti me pogledom poput liečnika, koj sudi bolestnika po svakodnevnom izgledu.

— Odviše ste dugo izvan postelje, gosp. Sekoviću, reče odmjereno poslje neke stanke, koju je prekidalo težko mi disanje.

Šutio sam. Kao da bolničarka govori sred dvorane, gdje kraj nje tisuće umira, i kao da je ona priučena na posao dvorbe bolestnika, tako se je ponašala, bez svakoga naglaska govorila. I ona za-

muča; ali sjede u naslonjač, uzev iz djepa neku knjigu. Poče listat i čitaše jedno pet časaka. Zviedljiv sam bio, što li je nakanila. Na jednoč oćutim, da me gleda. Vele, da je u zmijskog oka neka čarobna sila, da si žrtvu pogledom osjegura. I u nekih ljudih ima te moći, osobito kad te pozorno motre, moraš tvoje oko prama njihovomu dignut. Nehotice upravim pogled prama njoj.

— Želite li što, upita me Regina, poustav sa sjedala i koracajuć prama meni.

— Posve ništa, odgovorim u kratko.

— Mišljah, dometne i opet sjedne.

Glavom mi se vrzlo, što ću početi, da je se rješim. Moje ponašanje na prama toj djevojci nije bilo ničim opravdano, to sam znao; nu antipatiju, koju sam od prvog trena oćutio, nije mogla sva njezina ljubeznivost i izkazana mi dobrota, odstraniti. Morao sam ju nagovoriti.

— Hvala vam, gospojice na trudu u moje i tetkino ime, započmem, njoj ste velik teret skinuli s vrata.

— Zašto spominjete te malenkosti, rekne ona, odloživ knjigu.

— Jer nebi želio, da me nezahvalnikom smatrate, odvrnem joj.

— Onda hvalite radje doktoru Schnelleru. On vas je spasio, nastavi Regina, naglasiv rieči „doktoru Schnelleru" na osobit način. Meni se bar tako pričinilo.

— O tom neima sumnje; u obće neznam, čim sam zavriedio toliko sućuti, najmanje s vaše strane.

— O mi vas svi od srdca požalismo, čuvši za vašu nesreću, oglasi se moja gostinja.

— Nesumnjam, reknem, osupnuv se, gdje ona spominje moju nesreću. Istina, da je bolest nesreća, ali kao da Regina i više zna.

Prekinemo oba razgovor. Ona nije nastavila čitanja, već skrstiv ruke sjedila je meui nasuprot kraj prozora, komu su rebrenice zatvorebe bile.

— Gospoja tetka nije kod kuće, prekinut će ona muk. Vratit će se istom pod večer.

Nisam joj hotio reći, da neznam, kud je Stanišićka pošla, koja je gospodarstvo više cienila, nego li bolestničku dvorbu. Skrenem na druge osobe razgovor, videć, da se nemiče.

— Što radi gospoja sudinja? upitam ju.

— Ništa. Čita don Juana, koga joj je Janković donjeo.

— A što vi čitate?

— Gonetajte.

— Dumas il de Kock su autori, koje vi volite.

— Nepogodiste. Čitam Pavla i Virginiju. Što velite na to? Zar ne, da nije ta plačljiva knjiga za me! Nu uz bolestnika, uz nesretnika, kakav ste vi, gospodine, i nemože inače bit. — I nasmije se u sav glas.

— A čemu se smijete, gospojice? Mojoj bolesti . . . . .

— Oj ne, vašoj nesreći, odgovori ona, upravo me djavolski pogledav.

— Osim bolesti neznam, što bi me snašlo, nastavim, prem uvjeren, da je njeno oko prodrlo u tajnu mi.

— Svakoj je bolesti neki neki uzrok. To vi i sam najbolje znate.

— Govorite, kao da ste sjedjela poput mene u medicini — bar jednu godinu, pošalim se.

— Da vam kažem uzrok boli?

— Hvala, nisam znatiželjan, dometnem.

Sada ona usta. Primaknuv se, pruži mi ruku.

— Primate li moju ruku?

— Zašto ne!

— Ja vas sažaljujem, nu znajte, da niste jedin nesretnik.

— Na to ode. Ode, da se jošte koj put javi.

IV.

Da sam odmah pročitao bratov list, nebi me toliko iznenadilo, kad se na večer približe kola i iz njih skoči — Stanko. U pismu, inače po bratskom običaju vele suhoparnom javlja mi, da će doći porad svoje budućnosti. Razumio sam, što mi time hoće da kaže. Pročitah list, kad mi sluga javi, tko je došao. Nisam dugo čekao, da dodje u moju sobu. Ogrlismo se, dvie se godine nismo vidjeli. Prije pol godine zapade ga mjesto pristava u Drežniku. Liep je bio momak taj moj brat — plavusast kao i ja, nešto veći i jedriji. Tetka Stanišićka, došav odmah s njime, pozorno nas motrila. Da li se je bojala, da će u meni krv zavrieti, da ću se podići onako boležljiv, da se upitamo za ime i pleme? Neznam; mislim, da je tako bilo, jer niti za večere neostavi nas same, dapače moralo se jelo u moju sobu donjeti. Velika svjetiljka gorila je na stolu, mogao si svaki treptaj oka vidjeti. Brat mi Stanko sjedjaše naprama tetki. Kazao sam, da je ta žena svoje vrsti bila. Što biste vi u mom položaju učinili, kad ona započe pitat Stanka, jeli je došao u Netretić po ženu?

To pitanje izgovori tako jednostavno, tako mirno, kao da ja nisam prisutan. Zazeblo me u srdcu — ćutio sam, gdje se kap po kap izljeva iz srdca, zatomih bol, misleć, pući će inače grud. Nedaj bog nikomu onoga, što čovjek podnjet može. Podneo sam sve, ali mogao bi Heinea spomenut: tek nepitajte kako! Sjedio sam na pol naslonjen na divanu. Upiljih oči u svietiljku, slušajuć, što li će brat na to.

— Jesam, tetko, i ti ćeš meni u prosce, odgovori Stanko Stanišićki, rezuckajuć komad piletine, što se izpred njega na tanjuru pušila.

Ni netrenuh okom. Pričini mi se, da je Stanišićka u dogovoru s Matildom izvela tu majstoriju, i brata mi Stanka dozvala, da dodje u Netretić, tobože, da predusretne nesreću. Da sam imao zrcalo, rado bi si lice vidio bio, kakva li je izražaja bilo. Reko bi, da sam morao izlazit ko kameni kip.

— Drage volje moj Stanko; jesi li pisao roditeljem, nastavi tetka pitat.

— Sve je u redu, rekne brat — i natoči mi do vrška punu čašu vina. Bog brate Tomo, nazdravi Stanko, ajde, tetko, i ti kucni s nami u sretan mi dolazak!

Opazio sam, da je Stanko bio neobične volje. Njegovo se oko žarilo, kao da ga groznica tare, dà iz njegove se čaše prosu vino; ruke mu očevidno drhtahu.

— Hvala brate, nemogu poradi bolesti piti, izpričam se, položiv čašu na stol, neprimaknuv ju k ustima.

Stanko me po preko pogleda.

— Al do moje svatbe ćeš ozdravit? izreče vrlo oštro.

— Ako ne umrem, primjetim.

— Nije ti još te hora, nasmija se on, čemu se i Stanišićka u potvrdu klimanjem glave odazove.

Odsada sam šutio. Neka se brat i tetka razgovaraju, pomislim, dobri su saveznici, pa će valjano rješit svoj posao. Nu kao i oni da nisu bili voljni trećemu povjerit, što već i onako dva odviše znaju. Razpletajuć razgovor ob običnih stvarih, na brzo se zasite, ustanu i zaželiv mi laku noć, odu. Ja sam opazio, da se je Stanko vrlo žurio, da iz sobe ode. Tetka mu opredjeli sobu, koju je pokojni stric svojim uredom zvao. Da je živ bio, imao bi ja odlučnog pristašu. Više me volio nego li brata mi, koga nazivaše lipovim svetcem.

Od muke, od boli, od srama slomljen, izadjem drugo jutro, rano, prije nego li se itko digao, — izadjem, velju, iz kuće neo-

pazice šetat metličkom cestom. Poput sladora bieli prah ležao je na tamnozelenom lišću neroda, po kom su vrabci skakali. Na poljanah cvrkutahu čvrcci, iz oranicah čuo sam ziv prepelice, dok se ševa podigla put modrine neba. Na mladom sunčanom zraku igrahu se lepirići, sve posjedajuć i opet krileći po cvietovih punih rose, što se po grabah uz put nizali. Dá i po koja gušterica uranila, da si za zajutrak kakovu biednu mušicu ili troma kukca ulovi. Iz podaleke župne crkve sv. Križa ozvanjalo je zvono pozdravom novom danu, novoj sreći; tamo dalje gledao sam biele dvore Gerduna, Lipnika i Ribnika u dolu izpod ceste. Sto i sto putih svratih pogledom na kuću kotarskoga ureda. Rebrenice zatvorene, a iza njih spavaju ljudi, koji neznaju, što je jad i pečal. Neznaju? Tko bi bio taj sretnik, da to o sebi uztvrdit može! Matilda je sretna. Stariji brat dodje, da mladjem rine nož u srdce. Nismo mi krivi, nije ni ona kriva. Ondje spava i Regina, spava sav sviet jošte, samo ja poput vilovnjaka tumaram cestom. Povjetarac rana jutra igra mi se kosom, hladeć ko usjano željezo vruće čelo. Razbistrim se i prozračim. Bilo mi laglje, disao sam slobodnije.

Zadjoh već, gdjeno se cesta spušta niz brdo prama crkvici sv. Nikole izpod vinograda i dvora vlastelina Strahovnjaka, kad ugledam, gdje meni nasuprot ide — Janković, koga sam mislio, da leži u sladkom snu zaručnika sred mekoga perinja. Ma da mi je bilo prije skoro na plač, nasmijem se, videć Teodora. Išao je zamišljeno, pognute glave, široki panamski šešir spustio je duboko niza oči. Ja sam ga već iz daleka poznao po odjelu, po englezkom kroju njegovih svietlih hlača i po nišućemu hodu.

— Dobro jutro, Teodore, doviknem mu, kad se na deset što li koračaja približih. On me nije jošte opazio, možda i nije hotio. Što ti tako urani? U lovu nisi bio, puška ti spava.

— Janković naglo podigne glavu. Oči mu bijahu upale, staklene, ustnice bliede. Čudna slika i neuredna. Takova ga nisam do tada vidjeo.

— Zdravo, oglasi se muklo i poda mi ruku. Šećem, kako vidiš.

— Nije to kod tebe običajno; prem si vrlo poetične naravi.

— K vragu s poezijom. Neima u svietu više poezije. Nestalo je kao i vila. To si pjesnici, propale duše, utvaraju, rekne koraknuv dalje. I meni se sviklo ovaj put s njime se vratit.

— Kako to danas sboriš? Ti, koj Heinea i Byrona na izust znadeš, ti, to veliš, uozbiljim se u čudu. Imao bi doista više povoda osvadit sviet, da je odviše materijalistom.

— Tko zna, moj Tomo, imadeš li baš ti više uzroka, odvrati mi on, tipkajuć štapićem po cesti. Najposlje, prijatelju, ti si sebi sam najviše kriv. Ja sam te upozorio. Djevojke, nota bene, današnje djevojke, da te bog obćuva. Pa i ta Matilda i ta Regina i stotine drugih posve su si jednake.

— Zašto spominješ upravo te djevojke?

— Ah, čemu se pretvaraš! odgovori on nestrpljivo. Ti misliš, da ja neznam, što u Netretiću četrnaest već dana vrebci čevrljaju? Dosada o samom tebi, sad će i o meni. Nu ja ću im danas pobjeći. Neka mi za hrbtom govore, što im drago.

Upropastim se, slušajuć rieči svoga druga. Zar tako? Tajna, da je javnom tajnom.

— Što si se zamislio, Tomo, prekine me u snovanju Teodor, jednake smo sreće. Velim sreće, mnogo je ugodnije . . . gle, ala sam smušen, hoću, da sam podpišem svjedočbu duševnoga siromaštva. Pravo nam budi, zašto smo ludji od ludjaka.

I nasmija se, ali taj smieh bio je pun gnjeva i boli.

— A što te je snašlo, Teodore, sanjaš li?

— Do sada sam sanjao. Probudih se, ako i nije na najugodniji način bilo.

— Kaži mi taj san, da ga i ja znam.

— I ti da ga znadeš, nevinkšce, naruga mi se Janković. Fin si i prevejan diplomat. Kazat ću ti, tajit bo nekoristi, ti si mi najboljim primjerom. Utvarao sam si, da me djevojka ljubi, da mi odvraća ljubav. Nekako si i ti takav griešnik. Da nas vide i aristokrati i demokrati svisnuli bi od smieha, gdje si jedan drugomu odkrivamo rane. Tomo je skoro zaglavio, neće Tošo. Jok, boga mi neće. — Mahne štapom po zraku, kao da nekoga odbija.

Iza toga poče mi Teodor pripoviedati, da se je s Reginom razkrstio. Ona da mu je sama kazala, da ga nemože ljubit — pošto drugoga ljubi.

— Tko je taj drugi, taj sretnik nisam ju pitao, dometne Janković nehajno. Ona ti nemože nikoga ljubiti. Čas si utvara, da ljubi, pa se časkom sjeti, da je ljubav za nju nepojmivo čuvstvo. I meni je tako, posve tako, dragi Tomašu. Meni su žene tek zanimive, pikantne.

Razumio sam, da želi time svoj proraz opravdati ili prikriti. Nisam ga prekidao. Što je meni do nevolje tudjega čovjeka — kad sam na srdcu ćutim brieg muke.

Danas idem kući, te se neću više vratit. Otac će se veselit, da dodjoh k pameti. On bo i onako misli, da za me nije Netretić. Pravo ima zrak mi neprija, nasmije se Teodor prisiljeno.

Predloži mi, da podjem s njime, da se na imanju kod njega zabavim, kako dugo me volja.

— Hvala, prijatelju, neidem, odgovorih mu.

— Zalud ti, Matilda te neljubi, rekne mi Janković, pogledav me oštro u lice.

— Oprosti mi, al posliednja je opazka više no suvišna, ukorim ga, tebe se netiče, što ću učinit i koj je povod mojih čina.

— Ala si zlovoljan. Bog dakle!

Oprostismo se na sred ceste. Njegova je ruka bila vruća, potna, za me vele neugodno. Za dva sata dodje elegantna kočija po mladoga gospodina Teodora pl. Jankovicha. Dojavio je kući, da po nj šalju. Nitko ga neizprati. Zapaliv cigaretu, sjede u kola i pozdravi me, mašuć rukom. Ja sam stojao uz prozor; nisam mu odzdravio.

Oko deset satih prije podne potražim Stanka. Morao sam s njim govorit i razstati se. Nadjem ga, gdje sjedi za stolom. Čim sam stupio u sobu, pozdravi me i pruži mi neko pismo ženske ruke, rekav: Da vidiš, da sam ti bratom.

Taj list bio je podpisan Reginom, glasio je na brata. Sudinjina sestra, moja Samaritanka, javljaše mu, da je obći glas, da sam u Matildu zaljubljen; gojeć za brata prijateljska čuvstva, piše mu, da znade, što se iza njegovih ledjih plete. Odkle li je ona doznala, da njemu nemože svejednako biti, ljubi li tko il neljubi Matilde, to neka nepita.

Dok sam ja čitao list, stajaše Stanko tik mene. Drhtao mi je papir u ruci, slova skakahu — jedva sam čitao. Hotio sam pismo odbacit, razderat ga, nu Stanko mi iztrgne.

— Zašto, Tomo, da podereš to pismo? Koja korist! Reci mi radje, je li istinita ta osvada, pitao me brat, slažuć list.

— Pa da jeste?

— Žalio bi te kao brat brata. — Zreo si, uvidjet ćeš, da te Matilda nemože ljubit. Prije godine dana zavjerismo se, danas ću ju u roditelja izprosit.

Stanko stojaše nepomično. I ljubio sam ga i mrzio u taj čas. Svaku je rieč naglašivao, kao da mi ju želi utuvit.

— Zašto mi to sama nije kazala? Čemu se je igrala sa mnom? Da se sada kao mlada moga brata ruga? Oj Stanko, Stanko! ljuto

li si me ranio, zavapim, spustiv se na stolac. Noge mi klecahu od duševne uzrujanosti. Rukami pokrih lice, nisam hotio, da mi brat lice gleda.

— Dobro si rekao, Tomo, da se je hotjela igrat, mnijuć te onim, koj si bio prije nekoliko godina. Ti si joj bio drag znanac iz djetinstva, oglasi se Stanko.

— A jeli ti i ona pisala, da sam joj odkrio ljubav? Da si tek iz lista te — djevojke doznao, bilo bi mi jošte tužnije, napomenem željan, da vidim, kako je Matilda javila Stanku, da sam joj priznao ljubav.

— Eno ti i njenoga lista — ako te volja; ali bolje, da nečitaš. Stvar se neda preokrenut. Molim te, promisli, rekne mi brat, metnuv ruku na moje rame.

— Nemogu mislit, jer je previše mislih, odgovorim mu, nepodignuv glave. Stanko, šuti, molim te liepo, šuti, negovori ništa. Nediraj u mene. Plakao bi, da imam suza, no te bi bile zmijski jed. Ostavi tu sobu — brzo, nemoj da se sastanemo; kad te gledam, boli me duša.

Kako su se te rieči dojmile moga brata, neznam. Čas je stupao po sobi, napokon korakne k pisaćem stolu i pokupi pisma. Mukom ode, tihano na prstih, kao da se boji, da ću se probudit od sna. Tako sam ostao sam. Kao da sam poludio, trzalo mi glavom, mozag mi gorio, uzavrio. Nisam znao, što mi je, gdje sam. Taj dan mrzio sam sviet, dvojio i zdvojio sam o svemu i o samom sebi. Dosada se nadah nekom čudu da će me ukletstva spasit. Nečudite se, u onoj dobi misli i vjeruje čovjek, da će osvanut kakav deus ex machina. — Varka i tlapnja su mladosti sunčani traci. — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Noć je; tiha, lagodna noć. Nebo se kriesi sjajnimi zviezdami na tamnom svodu. Svi ukućani davno pospaše od truda i muke dana. Samo ja sam budan, spremajuć se na odlazak. Umolio sam pismeno vlastelina Strahovnjaka, da mi dade kola, koja me neka čekaju četvrt sata daleko od Netretića. Obreče mi. Tako ću otić, pomišljah, neopazice. Dogotovih dva lista. Prvi sam upravio na roditelje u Zagrebu, javljajuć im, da sam nakan za preostalih praznika putovati Dalmacijom; drugi glasio je na Stanišićku, hvaleći joj na svôj dobroti, molbom, da mi oprosti, što se osobno nerazstajem. To nebi nikako mogao. Bježao sam ljude, naziruć u svakom ne čovjeka, već demona, koj je samo na tudju pečal i čemer na svietu.

Dovršiv pisanje i porediv si stvari, koje sam providio naslovom u Rieku, sjednem uz otvoreni prozor, zureć, da zadnji put gledam onu kuću, gdje Matilda, moja mrtva ljubav snije. Brat ju danas izprosio i doktor je Schneller pozdravio budućega zeta Schillerovimi citati. Ja sam za vrieme njihove slave odšuljao se kroz vrt u vinograd, tobože na škvorce, al lako škvorcem od takva lovca. Na večeru bio je sav Netretić pozvan k doktorovim. Bez iznimke strančarske svatko bijaše dobrodošlim. To mi je pripoviedala učiteljica, kad se kasnije poslie tri godine s njom sastah u Križevcih, kamo se udala. Sudinja bila je izvanredno dobre volje, samo je Regina žalila štovatelja Byrona i Heinea, doda učiteljica. Nisam mario znati, što se u susjedstvu dogadja. Ona i samo ona! Neznam, može li se višeput ljubit, nu ja sam svu ljubav, koju mi je duša smogla, izlio nad onom djevojkom. Da mi je robovati dozvolila, da mi se bilo pretvorit u crva, koga će njezina noga smlavit, ja bi ju zadovoljan blagoslivljao, ja bi bio kliknuo od radosti. — Al nikada, nikada! tutnjilo mi podjednako u srdcu, oj nikada!

U tom sjetnom snatrenju — ponoć nije daleko bila — dočujem, da vrata sobe škriplju. Svietiljka gorila je vrlo žarko, plamen se razmahao, praveć čudne sjenovite slike po stienah. Pogledam na vrata, koja se polagano otvarahu. Bila je Regina . . . . . . Dignem se. U taj čas zakipe u meni strast, jed i bol; nokti stisnjene pjesti izkrvavih si dlan, zubi zaškrinuh poput ranjene zvieri. Gledao sam ju kao bez duše. Zamotana u lako crno velo, razputanih vlasih stajaše pred menom. Moje ju oko pitalo, što li ovdje traži; ja nisam mogao govorit. Nisam hotio; jer bi svaka rieč bila grdnja, ružna kletva. Vidio sam, kako križa ruke na težko dišućih grudih; opazio sam, da drhće . . . . . . al to mene nedirnu . . . . . ja sam nepomično mûkom na nju pozrievao.

— Oprostite . . . morala sam, zašapće, uhvativ se za priečku bližnjega stolca. — Oprostite . . .

Nisam ju razumio, što da joj oprostim? Da li list ili ovaj dolazak. — —

— Tomo, hoćete li me slušat, nastavi ona, kada je vidjela, da nisam voljan odgovarati. Reći ću vam sve — sve. Al me saslušat morate, prije nego me prokunete.

Tuj se izpravi, šiknuv me očima. Kao u kazalištu, pomislim, izvrstne li predstavljačice.

— Neznam, što da vam reknem, započmem joj govoriti, dalje bo se suzprezati nije moguće bilo, da me možda neokrivi odobrenjem. Vi — ste došla ovamo, da mi porušite mir noći. Al•dà, noć je za vas i vam slične dan, doba rada. Hvalite bogu, da ste žena i da smo u tudjoj kući; inače lako bi se u vukodlaka stvorio, da vam izpijem tu gnjusnu, zmijsku krv. Ja bi vam sdrobio tu meduzinu glavu, izčupao ono srdce, izhlapio bi onaj otrovni dah vaše duše. Al ne, neka vas, živite prokletstvom svoga bića. Što ste ovamo došla, što tražite ovdje? Uhadjat nemate koga — brat je bratu pokazao list svoje prijateljice. Danas nisam više bolestan, da uz mene sjedite, da igrate milosrdnicu. Recite mi, što vas ovamo dovelo. To zahtievam, iskrenu priznaju hoću da čujem il ću probudit ukućane, nahustat ću na vas pse, da vas poput tata iz kuće iztjeram.

Dok sam ja govorio, osovi ona glavu. Oko u oko si zagledasmo.

— Nebojim se, naplašim se vaših prietnja. Djeca se tako mire i tišaju. Promislila sam, što mi je učinit. Znala sam, da nespavate. Eno tamo preko slavile se zaruke vašega brata. I ja im prisustvovah — al na pol. Duh moj bio je uz vas. Znadem i to, da sutra odlazite. To jest, ja zaključujem tako poznavajuć ljude vaše dobe, vašega značaja. Dodjoh, da vam nešto reknem, da vam reknem ono, što moram. Vi ste se danas s Jankovićem razgovarao. Vidjela sam kroz rebrenice. On vam je sjegurno saobćio, zašto odlazi. Odbila sam ga konačno i za uviek. Varala bi sebe i njega, da mu reknem, da išto za nj ćutim; da mu se zavjerim bilo bi krivokletstvo. A pojmite li, zašto ga odbih? upita me Regina pridušenim glasom.

Mjesto odgovora mahnem rukom.

— Nećete, da znate. Nehajete. Ipak ćete, Tomo, čuti povod, zašto sam Jankovića prezirno rinula od sebe ... Ja ljubim vas ......

Skoro sam se u sav glas nasmijao. Ta djevojka, Regina, mi priznaje ljubav! Siroma Janković mene radi ode uz sav svoj Byronizam u nevid. Da ste ju vidjeli! Na koljenih je puzala do mene, rukami zahvatila koljena mi. Nisam imao snage ni volje, da ju podignem. Gadila mi se, jače sam ju sada mrzio, nego li prije.

— I to ste mislila, da mi morate kazat. To ima biti mêka za ludu ribu. Prevariste se. Vam je lako toploj jošte iz naručja u naručaj drugoga hrlit, vi ste se s nevjerom pokumila, vam je ljubav moda, šala, hir, ništa, govorio sam, nastojeć, da se iz kliešta njenih ruku spasim. Eno Jankovića, zovite ga natrag, on će doći, ali ne-

dirajte u mene. Meni je ljubav svetinjom, žena svećenicom. Vi sramotite vaš spol, vi kidate čast žene.

— Prestanite za boga, zaviče Regina užasnim glasom, sveudilj klečeć, šutite, rugajte se, smijte se; ali me nemojte prezrieti. Nisam zadnja, nisam najgorja od svojih sestara. Kriva sam, mnogo kriva, nu bog oprašta, pa zašto nebi čovjek. A što sam vam na žao učinila, da me tako ružite. Napisala sam list vašemu bratu . . . Matilda nije za vas, Tomo. Vi mislite u njoj sliku svoga ideala. Onda je i Teodor nešto više nego prezira vriedan. Iz ljubavi prama vam napisah ono. Ljubila sam vas, kad sam vas prvi put zagledala. Bog mi je sviedokom, da ste mi prva prava ljubav. Nepitam te, jeli me ljubiš. Toga mi znati netreba. Samo me, Tomo, neprezri, neodrini me posve od sebe. Reci, reci, da me neprezireš, da mi opraštaš moje velike griehe . . . .

Iznemože; suze i jecanje prekinu joj govor. Glava joj klonu, udariv na pod. Bio sam u neprilici, što da radim, svinem se do nje. Podignem ju i posadim u naslonjač. Blieda je bila ko kameni kip, mrzla ko da držim u ruci mrtvi trup. Prsi se nadimahu kratkim, jakim disanjem. Otvori oči i htjede mi ruku zahvatit.

— Nikada, gospodično! Tako je glasio odgovor, koga sam ja dobio nakon priznaje prve mi ljubavi. To i ja vam kažem: nikada. Neprezirem vas, neću vam se rugati. Neznam više, što ste mi sborila. Zaboravit ću, da ste ovdje bila, da sam vas ikad vidio. Vaše rieči, vaša izpovied neima za me smisla. Odlazite, vratite se kući. To je moj jedini odgovor: nikada.

— Jedini odgovor — nikada, reče kao sama sebi. Strpite se koj časak, dok se odmorim; poći ću. Nikada rekoste, jeli nikada?

— Nikada vas više neželim vidjet, nikada vam glasa slušat, ponovim i odvratim se prama prozoru. Za koj čas čujem joj haljine, gdje sobom šušte, vrata se zatvore i opet nasta mir . . . .

To je bila moja zadnja noć iza zadnjega dana u Netretiću. Odjeven dočekao sam u istom naslonjaču, u kom se Regina odmarala, osvitak dana, da probudim slugu, koj mi ponese prtljagu do opredieljena. Vlastelin Strahovnjak održa obećanje i za dva sata vozio sam se prama Zdihovu i Severinu.

V.

Putovao sam kao muha bez glave. Vidio sam mnogo i nisam ništa vidio, da i utisak veličajnosti mora, osobitost dalmatinskih gra-

dova prolazno osvoji mi dušu. Boravio sam putem pet nedjelja, već u kasnu jesen povratim se preko Trsta u Gradac. U domovinu nisam se hotio svraćati. U Gradcu nastavim nauke. Nepitajte me, što sam onu godinu naučio; jer bi vam po istini priznao, da je manje od ništa. Za te godine dva put me opali striela nesreće, umre mi otac i mati skoro zaporedo. Na njihovih sprovodih vidio sam brata i Matildu, sada već Stankovu ženu. Nisam kod kuće prigodom ukopa probavio više od prieke nužde. Urediv sa Stankom ostavinu, povjerim mu, da upravlja mojim dielom, dokle ja nauke dovršim. Tako sam morao učinit, nisam li ga hotio silomice uvriedit. Matilda bijaše vrlo smrknuta, zamišljena i nevesela. Reći ćete dojmila se nje smrt. Ah nije to bilo. U tom bijaše prava doktorska kćer. Nisam s njom ni pravo govorio, a sam prilike tomu netražih. Poslje majčina sprovoda vozasmo se u istih kolih kući. Brat je Stanko bio uz tetku Stanišićku, koja je neutješiva bila s gubitka starije si sestre. Sjedeć uz Matildu pogledam pozornije u lice joj i opazim, da se je silno postarala. Oko ustiju nabrali se oštri zarezi, sjegurni znaci nutarnje boli i tuge. To da je Matilda, moja nekadanja družica mladosti, moja prva i jedina ljubav. Ugaslo joj oko trudno zurilo u zrak — bojazljivo, nepostojano. Da sam išto zloban bio, eto radosti, eto mi zadovoljštine. Rado bi ju upitao bio, je li je bolestna. Prešutih, da mi nerekne, da sam voljan stare rane možda istom zacieljene dirati. Al ja sam ju onako ljubio, kako onaj ljubi, koj pregorom i zdvojenjem gleda obataljenu zgradu vlastite budućnosti.

Toga dana odlučim, da ću poći u svećenike. Na otvorenom se grobu mrtve si majke zavjetovah. Vi ćete i svatko će reći, da sam vrlo romantički radio. Moguće, dapače ja taj prigovor i dopuštam. Što ćete — ljubio sam, pa da pregor i samozataja bude podpuna, da pobjedom svladam sve vanjske i nutarnje neprijatelje i protivnike, rekoh si sam, da je to jedini put, kojim mi je poći, da iz toga labirinta čuvstva nezadjem u kal, koj se tada nebi dao više premostit.

Kada sam bratu javio svoju odluku, neodgovori mi on niti slovca. Sve sam očekivao, da će doći list iz Drežnika, a boravio sam tada kod dobra prijatelja jošte u Zagrebu; nu listu ni bratu ni traga ni glasa, da i mjesečni listovi izostanu. Padem s toga u novčanu nepriliku, iz koje me prijateljska sućut spasi. Predočiv bratu neljubezno, nebratinsko postupanje — osvanem u crnoj školi u crnoj halji. Prošlo nekoliko mjesecih, koji su mi ozbiljnom naukom i zaboravom svieta — bar sam ga u mladenačkom zanosu nastojao zabo-

raviti — kad tamo dobijem glas od tetke iz Netretića, da se neka odmah k njoj požurim u vrlo ozbiljnoj i prešnoj stvari. I bila je — bog i duša! — vrlo ozbiljna i vrlo silna okolnost, koja prinuka Stanišićku na tu poruku.

— Pokratit mi je pripoviedku, kasno je već, zavrne Seković, obrisav si znoj sa čela.

Župnik ga umoli, da nastavi. Maurizio je — spavao. Nismo ga budili, i onako odužio se danas družtvenoj dužnosti preko običaja.

— Bože moj, kazao sam pripoviedku, nastavi Tomo, odbijajuć dim mirisne cigarete, istina, grozna neočekivana istina, život u svoj strahoti, golotinji i ništavilu pokaza se pred menom.

Moj brat Stanko postade žrtvom Regine, uz njega pade i Matilda. Samo razpaljena strast, samo neobuzdana požuda i zloba osvete mogahu tu djevojku nagnati na taj korak. — Poslie svatbe naime ode mi brat sa ženom u Drežnik. Budućega ljeta izmoli si dopust i ode s Matildom u Krapinske toplice. Da li upravo namjerice, možda slučajno — tko bi to znao — nadje se taj i Regina. Kao znanci, kao prijatelji drugovahu, posjećivahu se moji s tom djevojkom, koja je svojom extravagantnošću — boljeg izraza neznam — probudila pozornost u tudjinaca i u zagorskih šljivarskih posjetnika i obiteljih. Da je jašila samo kao pomamna na visokom englezkom konju, to bi se dalo izpričati; nu ona je na šetalištu sjedila smotkom u zubih poput kakove parižke grizete, ona je u mužkom družtvu tražila jedinu zabavu kartom u ruci. Nedvojbe o toj istinitoj slici. Ja sam nisam vjerovao, da mi nije kasnije to bratova žena pripoviedala, koja spomenu, da je Regina znala do u pol noć i preko šampanjcem u čaši pjevati objestne francuske Mansonette-e, pa kad su joj prigovorile nekoje gospoje, odvrati: A tko razumije francuski od tih poltrona?

Regina bila je sama. Sestrom se zavadiv radi odbitoga Jankovića lutala je i bludila svietom kao zli duh, kao vječni Juda, nemoguća mira steći. Stanko joj postade svakodnevnim pratiocem. Ona ga je i primamljivala i odbijala, postojano nastojeć, da ga čim čvršće uhvati u mrežu. Kraj njezinog značaja i duha nije mi čudo, da je svoju svrhu podpuno postigla i da je Stanko njoj za ljubav i radi njene ljubavi odnemario Matildu. Ovdje ću nadovezat, da je moja šurjakinja skoro odmah poslie vienčanja uvidjela, da je Stankova ljubav i život ženika velika razlika, kao poezija i proza; nu o vjeri njegovoj nije dosad nit najmanje posumnjala. Što su svi opazili, nije

vidjela Matilda, što se kao javna tajna pronosilo kupalištem, ona sirota nije ni slutila.

Neko jutro iza burna noćevanja u bučnom družtvu predloži Stanko ženi si, da se kući vrate prije opredieljena vremena. Matilda prista, naziruć i u tom predlogu neuzkolebivu ljubav. Stanko ode sa ženom iz toplica u Drežnik, da se za osam dana odputi sam u Zagreb. Ondje ga čekaše Regina. U njenom zagrljaju zaboravi on na ženu, pod žarkim poljubcem Regine snjeveri Matildi. Tako je bivalo više mjesecih. Kad mu se godj pružila prilika ode na skok u naručaj ljubeznice, koja je sjajno živjela. U to je Stanko pisao doktoru, Matildinom ocu, da neka kćer uzme k sebi, navadjajuć, da joj drežnički močvarni zrak neprija. Zadovoljiše mu radostno želji. Matilda se povrati u očinsku kuću, da više nikada nevidi svoga muža.

Stanko si nekako izmoli premještaj u Zagreb, nejaviv za to nikomu u Netretiću. Sad mu se najmilija i najskrovnija želja izpunila; on i Regina življahu zajedno, nekrijuć više svoj odnošaj. Padajuć sve dublje pred svojim kumirom, napusti Stanko službu i — nestane sa svojom ljubeznicom.

U to vrieme trgnuše se oni u Netretiću iz svoga mrtvila. Stanišićka je prva zanjušila — po svom običaju — da je nešto na stvari, kad Stanko na viest, da mu se sin rodio, nedodje, da si ženu i diete vidi. Nu niti tetka nije se usudila sumnji odziva dati, tišajuć uzdahe Matilde, koja je ginula i čeznila za Stankom. Pisma, koje je ona na njega odašiljala, al koja ga nisu nikad stigla, odavaju miomiris požrtvovne i nevine duše i veliku slaboću sliepa uzdanja. Doista kao da ju je Regina od nas sviju najbolje poznavala.

Zašto me je Stanišićka zvala? — Reći ću vam. — Hrlio sam u Netretić i neznajuć, što me ondje čeka. Prispijem kasno u noći, tetka me budna dočeka. Koja razlika izmedju ovoga dolazka i prijašnjega. Tihi Netretić bio je pust, mrtav. Sve kuće tamne, nekako tužne. I mene je zazeblo sred srdca, kad sam ih zagledao. Dušu sam izgubio sred tih kuća, al mi ju više vratit nije nitko mogao.

Stanko pisao je tetki prije nekoliko dana, da neka sklone Matildu, da se mirnim načinom razpitaju, pošto se on — prevario u njoj. Taj čovjek bio je toli drzak, da je te rieči mogao ladne duše izustit. On se je u njoj, u Matildi se Stanko prevario. I na mene bijaše priloženo kratko pismo ciničkoga sadržaja; rugao mi se, da ću sjegurno smoći toliko ljubavi za šurjakinju, koliko sam gojio spram ljubovce. Roditeljska ostavina da je dugovi preobterećena. Da je on

zlo gospodario, navede bez izprike. Ako što iz vjerovničkih ruku iztrgnem, neka mi bude, al da će vrlo malo, ništa preostat. Tako je moj brat pisao, snevjeriv ženu, unesrećiv nju i sebe zlorabiv bratinsko pouzdanje.

Tetka Stanišićka lamala je ruke, plakala ko zla godina, reko bi, da je u zadnje dvie godine za deset ljeta starija.

— Što će ona sirota, zabugari mi tetka, kako da to njoj priobćimo. Svaki dan mu piše, trči sama na poštu, da se sutradan opet uzalud i bez glasa vrati. Doktorovi će planut od gnjeva — i pravom; jer ju on evo odbaca, riva u propast.

Tako je govorila tetka. Meni se glava vrtila. Trsio sam se, da se snadjem, da uhvatim neki temelj budućnosti, radu.

— On je u Beču, kako ta pisma svjedoče. Ja ću ga potražit, ja ga moram naći. Što misliš, tetko; pristaješ li uz to? upitam raztuženu staricu.

— Sam ti je bog tu misao dao, odvrati mi ona, obaviv me, tresućimi rukami. Ajde, sinko, dovedi ga, — dovedi ga amo, pa sve neka mu bude prošteno. Ta svi ćemo nastojat, da ga podignemo. Oj da znam, kako bi mu pomogla — već radi nje, porad Matilde.

— Dá tetko, prihvatim, poradi nje. Negledaj me tako uplašeno. Crna me haljina i pregorljivo, čelično srdce štiti, da nepodlegnem, pa zato i smijem reći: radi nje. Ja ću zorom otić, da me nitko ovdje nevidi. Nemoj nikomu reći, dok vam nepišem, što sam opravio.

Podjem bez krzmanja ravno u Beč. Po biljegu lista i kroz propitkivanje nadjem Stankov stan, nadjem si i brata . . . . joj, ljudi božji, nadjoh si brata . . . . . U kukavno uredjenoj sobi u četvrtom katu na potrtom stolcu sjedio mi je brat. Oko njega siromaštvo, potreba, gnjus. Na stienah visjahu ženske suknje — zamazane i izderane. Čije su, nisam hotio pitat, znao sam. Već po vanjštini mu mogao sam uvidjet, da je kraj i života i svega blizu, vrlo blizu. Starac od petdeset godina, kazali biste, sgrušao se pred vami. Da nisam naučan na glas mu bio, nebi ga po licu prepoznao. Zajauknuh, padši mu oko vrata. I ja sam u onaj čas sve — mà sve prošlo zaboravio, ja mu oprostih. Jedna nas utroba nosila, isto krilo njihalo. Stanko proplače, kad me je vidio. Sve mi izpriča, sve mi reče, kao da sam mu izpovjednik. Regina ga zahvatila u svoje pandje; njena je žrtva bio, da s njom uzpleše nad vatrometom, koj ih je oba imao prije il kasnije u zrak dignuti.

Predložim mu, da se sa mnom bezodvlačno vrati u domovinu, kažem mu i za tetkino obećanje, kad sam već opisao život Matilde, te sve, što sam sàm znao i čim sam ga mislio pomiriti s udesom. Tužaljivo krene s glavom.

— Tomo, brate, neima meni povratka, zače Stanko, kašljucajuć i ogrnuv se u debeli ženski šal, prem je vrućina nesnosnom postala. Kamo da se vratim, gdje je moj dom? — K njoj? — O tom mi nespomeni. Prekasno je. Nisam zavriedio, da ju vidim, da mi oprosti.

— Ali ona nezna o tom ništa, dometnem brzo, ona na te nesumnja, nesluteć u kakovom si položaju.

Nije se dao smesti. Nije mi odmah odgovorio. Naporno mu bilo, k tomn ga moj nenadani dolazak uznemirio, sbunio. Sve je pogledavao pram ulazu, posluškujuć, da li se što čuje. Neveljnik, bojao se, da me Regina nezateče.

— Bolje je, mnogo bolje, nastavi, da nikada nesazna. — — Kašalj mu prekine za čas govor. Pa jesi li, Tomo, kada čuo onu čudnu, tajnovitu priču, da čovjek, zapao jednoč u vrzino kolo, više ga se nerieši. Nemože riešit! Ja se od nje, od Regine . . . .

— Nespominji je, Stanko, nespominji vraga, zakrčim mu rieč, da neokaljaš zadnji nam sastanak.

— Dà pravo veliš, brate, zadnji sastanak. Ja nemogu više, ja neidem. Za koj dan i Stanka neće bit medju živimi.

Uvidjao je i sam, da se primiče svrhi. Nisam imao srdca, da mu protuslovim.

— A što ćemo njoj reći, upitam ga, kako da njoj i njezinim zatajimo, da ti ovdje živiš, da u obće za te znamo.

— Recite, što vam drago, recite da sam mrtav, odgovori on oštro. Za sviet sam već davno umro.

— Tvoje diete, tvoj sin, da nikada nevidi oca? Stanko, djetetu se za volju vrati, započmem ga moliti, metnuv desnicu na prekrštene mu ruke.

— Ti mu budi otac, ti, komu sam ja, njegov otac, sve ugrabio . . . A sada, Tomo, ajde; naskoro će se ona vratit. Molim te, ajde, ponuka me. Ja sam njen; nu tebe da netakne njena ruka, neka negleda njezino divlje oko. Dodji sutra prije podne oko devet satih. Onda je u jašilištu, pak se tek o podne vraća. Da ju vidiš, kako jaši. Sav cirkus zatutnji od urnebesa, kad ona u propanj s konjem . . . .

Dočim je to govorio, zažari mu se oko. Posljednje je rieči govorio, kao da se raduje, veseli, da je tako. Jadnik, kako ga ništovna žena svladala — Regina, jašilica u cirkusu.

— Dakle sutra, brate Tomo, dodji, da te jošte jednoč vidim i onda — — poljubi mi sina, poljubi mi Matildu.

U mojoj ruci zadrhta njegova suha, blieda ruka. Poljubim ga i vratim se u svratište, da se zatvorim u sobi i proplačem, tužeć se providnosti, da trpi takovo zlo, toliki grieh na svietu.

Kad ja u jutro opet k njemu, nadjem vrata zatvorena. Kucam, dva tri put uzaludno kucam bez ikakvoga mu odziva. Na propitkivanje kod ukućana nedobijem povoljna izviešća. Nitko nije „muža jahačice“ vidjeo izlazit, dapače dočujem, da već dva mjeseca radi bolesti nije iz sobe izašao. U meni se porodi slutnja, da se nije kakova nesreća dogodila. Dadem zvati špoljara, on otvori vrata — — iz sobe zadunu dah ugljika — — na stolcu nad tinjajućim uglevjem ležao je Stanko mrtav. — — — — — — — — — — — — —

U Netretiću čekao me isto tako užasan prizor. Domaće novine preštampale iz bečkih, što se je s bratom mi dogodilo. Matilda, čitajuć po običaju, pročita i tu strašnu i groznu istinu. Od toga nenadanoga udarca, s te nesreće poludi. Al nikada nije doznala, da je Regina kriva, da ju je Stanko iznevjerio. Ona tuguje tihom tugom, uz njegu oca si i Stanišićke boravi svoje tmaste dane. Moram na čast priznati svoj okolici, cielom Netretiću, da je nesretnica stekla sveobću sućut, pače i sudinja, Reginina sestra, zaboravi na aristokratiju, te se snizi u nižje slojeve, k žrtvi svoje sestre. Stankovog sina uze tetka k sebi. — — — — — — — — — — — — —

Do tuda glasila je pripoviedka kapelanova.

Još dvie tri o brestovačkom nam krugu. Župnik osta ondje, sedamdeset godišnji starac neće, da se kreće. Maurizio počiva, pred dvie godine usnuv, na groblju u Brestovoj drazi. Na njegovom ukopu vidio sam zadnji put Sekovića. Pripoviedaše mi o Matildi i samo o njoj, kao o kakovoj svetici. Ciela bi se legenda dala napisat. I moj prijatelj Tomo sada je župnikom pod Velebitom u zabitnom selu. Sva mu utjeha i nada nećak, sin Matildin, mali Stanko, koga je jedvice izprosio od Stanišićke.

O Regini nečى se više — postigla je svoju svrhu.

U polnoćje.

Dragi prijatelju!

Bio je proljeća dan kad se šetasmo Tuškancem razgovarajući o ženah, njihovu značaju, čuvstvih i strastih. Ti si žene branio, ja osudjivao, jer bijah već onda oćutio ljutu ranu nevjere ženske. Od onoga dana minu mnogo mjesecih. Promienih li se u čem — nije moja krivnja.

Ti ćeš se smijati mojoj slaboj filozofiji?

Ljudska narav nepobiedljiva je — lih smrt joj može učiniti kraj.

Duša hvata se izpraznostih, kini se njimi i muči, a tražeći zlato, sretna je izkopa li gujavice!

Bio sam češće u Vugrovcu. Posjetio sam ondješnjega župnika. Neka obiteljska sveza vezala me sa ubavom dolinom, njezinih čarobnostih neće ništa izbrisati iz duše moje, jer bijahu prve ugodnosti života, koje uživah u tom ubavom mjestu, otresav se djetinstva i školske prašine.

Iz grada dodjoh na selo. Prvo što mi varošani došav medju seljake činimo jest, da se postavimo za neku neprekoračivu medju uzvišenosti te se zakrabuljimo blazirnošću.

Da mene zanimaju lutkasta lica glupih seljakinja? Da ja diram one ruke koje pol sata prije pružahu zaprljanim turopoljčanom ogavni dejeneur? Pfi donc! — Tako mišljah i ja — mea culpa, mea maxima culpa. Nu inače imao se je moj posjet svršiti.

Napade mi mlada žena. Liepa, biela i rumena kao najfinija gospodjica, a uz to skromna kao ljubica. Bijaše mi samomu smiešno — nisam mogao vjerovati, da nas velegradjane može zanimati seljakinja. Imposible! Nu dražestna Dora dokaza mi, da je sve moguće samo ne — —

Ona me očara — ona mala vještica, i šuteć sjedili smo često na klupi malog župnikovog cvietnjaka. Oko nas cvale ruže i bieli čemin opajajući sladkim mirisom naša srca. Gledasmo samo jedno

drugom u oči, a to bijaše sve — to bijaše magnet, koji naša srca približi i sveza, kako Byron veli:

„To bje duša tajna spletka
I ljubećih srca zagonetka.“

U ljubavi prolazili dani.

Jednog jutra pozvao me župnik na šetnju. Udarismo prema gospoštijskoj, na briežuljku ležećoj kući, koju seljaci „biškupov grad“ zovu. Prolazili smo uz strm ponor.

„Prijatelju“ reče župnik ne dosadjuje li vam, pripoviedati ću užasnu zgodu u kojoj ovaj jarak veliku ulogu igra. Žalostni ovaj roman, bio je posliedicom smetnje ženske duše i neopreznosti gospodičića, koji ne znam da li iz zle namjere ili iz dugog časa posegnu u obiteljski život seoske kolibe.“

„Da ne bude to prodikom!“ rekoh smiešeć se, nagadjajuć kamo župnik smiera.

„Ne bojte se“ odvrati mi, potreptav me po ramenu „seljaci danas u obziru ljubavi ne zaostaše za gospodom — velika je tu tolerancija i sloboda in puncto ljubavi. Pripoviest pako, koju vam naumih pripoviedati, dogodi se prije no bijasmo mi na svietu.“

Pripoviest ovu — kao prinos psychologiji ženskog srca, šaljem ti sa ugodnom viešću, da niti je Doru živčana kap ubila, niti mene zakopa dubina ponora, kad sretno odputovah iz Vugrovca, bijaše moja ljubav „picantna lidisona“ a uspomena onih trenutaka „dolcezze perdutte“ — koja će se, nadam se još često vratiti.

Ova pripoviest neka ti bude na mjesto izpovjedi — priznajem da su čuvstva i strasti ženi dane — nu značaj?! Značaj žena ne ima — kod tog ostajem . . . . .

I.

Bilo je oko godine 18.1. Netom prestala je doba zime sa svojimi pokrivali i studenimi vihrovi. Snieg je okopnio i mjesto groznog huka sjevernjaka titrao je granjem ljubki vjetric, kao da ga hoće iz zimskog sna probuditi — i uspio je, jer nježno zelenilo zaodjenu šume prama ljetnim čarom, a ledinom procvala ljubica uz žuti jaglac i bieli podriemak. Gluhi luzi zaoriše pjevom ptica, lastavice šibaju zrakom hvatajuć mušice, a tugaljivo kuka hinbena kukavica za mladimi, koje je razdielila u tudja gnjezda. Potočić oslobodiv se ledene kore pod kojom je muklo bučio teknu opet blieštećim se šljunkom, i zaromoni svježom dolinom, skačuć poput razmažena djeteta.

Riedkomu biti će Vugrovac sa svojimi crkvami ubavimi seljačkimi kućami i starim biskupskim dvorom poznat — a koga je sreća jednoč naniela u onu liepu s triuh strana gorami zaklopljenu uzku dolinu neće tako skoro zaboraviti ugodne slike, koja se duboko uvrieži u srce. Čudnovat je čar, koji nam srce osvaja, tim čudnovatiji, čim manje njegov utisak shvatiti znamo.

Početak sliedeće pripoviesti razvija se indi u Vugrovcu.

Nedelja je. Seljačko pučanstvo grnu iza drugog glasa zvona u crkvu da prisustvuje službi božjoj. Značajna je to crta seljačkoga puka, da neće uzprkos svemu zanemariti vjerskih običaja i doživilo se je, da su se seljaci, koji inače nisu mnogo držali do spasa duše svoje, silno protivili ukinuću budi kakvih vjerozakonskih običajnih malenkosti.

Crkva se je dubkom napunila. Seljaci po običaju zauzeše desnu stranu klecala i otražnji dio crkve, a žene lieva klecala, a nekoje zaokupiše svećenika oko žrtvenika. Crkva Sv. Franje nije velika — nu kao sve crkve odmjerena prama broju pučanstva. Dogadja se često, da je velika stiska. Tako bijaše i ovu nedelju, te mladi gospodin Pavao, nećak zagrebačkoga biskupa, koji je iza 4 godine opet gospoštiju svoga strica posjetio, bje prisiljen, uzprkos želji medju seljake se umiešati, poći na oratorij, koji bijaše s lieve strane žrtveniku u primjerenoj visini, upravo sgodan, te je moći bilo pregledati cieli prisutni puk. Opaziv već mnogim nepoznatoga pridošlicu, nasta osobito medju djevojkama šaptanje gurkanje i posmiehkivanje, što se je i gospodinu Pavlu zabavnim činilo, jer se prijazno nasmieškivaše, a kadšto kimnu glavom kojemu staromu poznancu ili poznanki. Gospodičić pošto svuče rukavice, pogladi kose i otare lice maramom, nasloni se na ogradu oratorija, te pregledavaše pomnjivije nepravilne hrpe djevojaka i žena. Činilo se je da nekoga traži, i nemirno skakaše njegov pogled s jednoga lica na drugo, a nezadovoljni izraz lica odavaše, da tražene osobe uočio nije. On se nemarno pruži na stolcu i kao svi ljudi, koji u crkvi, jer im se moliti neće, ne znadu što da čine, piljio je najprije u podieljeni svod, promatrao šarene slike, kimnuo pjevajućemu učitelju, a onda stao zievati.

Upravo zazvoni podizanju i on ustade da klekne, kad mu se pogled sukobi sa okom mlade žene, koja je poluzaklonjena zastorom nedaleko žrtvenika stajala. Zadovoljan posmjeh razbitri dosadan izraz mladićeva lica — čini se da je našao što je tražio, jer neprestano

upiraše svoje jasno sive oči u rumena lica mlade žene, koja oborenom glavom klečaše udarajuć rukama u prsa.

Čudnovata čuvstva uzburka ovaj pogled u srcu mlade seljakinje. Sjeti se prošlih dana, kada se sastajaše sa šestnaestgodišnjim Pavlom kraj zdenca pod župnikovim vinogradom i pletuć vience od žabnjaka i krasuljka, pričaše mladić djevojci o velebnih dvorovih strica, skupocienih konjih i mnogobrojnoj služinčadi. Bili su još djeca i Klara vjerovaše Pavlu, kad joj reče, da će joj dati jednom mnogo, mnogo novaca, ako ga uviek ljubila bude. Mladić ode. Četiri godine prodjoše od onda — Pavla ne bje kašnje u Vugrovcu, a Klara pošla je za Jandru Gjurkovića zaboraviv na obećanje dječaka i obećanu viernu ljubav. — Sad se vrati onaj dječak — malo ne odrasao muž, liep i otmen, ne više onako sanjarskog pogleda — nu ono oko, koje ju netom dirnu, isto je oko dječarca Pavla, koji joj sjedeć na travi uz zdenac šaptaše: „Klaro, ti si moja, ti moraš mojom ostati!“ Djetinske ludorije! pomisli, zatim htjede nastaviti molitvu nu njegov pogled ju zaokupi uspomenami kojih nije mogla zaboraviti, i usried molitve prekide se nit pobožnosti a misao poleti k zdencu, na travu, k Pavlu, ali ne 16 godišnjemu dječaku, koji ju bez prestanka iz oratorija promatraše.

Stidno uzdiže oči — nu kao s munjom sukobi se s njegovim pogledom. Grimizna rumen proli se po njenom bielom čelu i vratu, a neizrecivu zabunjenost nije mogla sakriti, već si šarenom maramom pokri oči i klonu glavom.

Ne bje to osjećanje ljubavi, što se porodi u Klarinom srcu, — to je nepoznato čuvstvo, neizreciva borba, koja ju silno uznemiri. „Zašto me tako promatra?“ mišljaše ona — „gdje vidi, da sam žena? Zar mi se ruga? Ne! Lice mu je ozbiljno a pogled čvrst i tajnovito čaroban; — valjda me još nije zaboravio! Ah! što si utvaram, ta nisam više diete, — on bogat i odličan gospodin a ja uboga, prosta seljanka!“ I da raztjera misli uze brojanice i prebiraše šapćući molitve — njezina vanjština razplinula se je u pobožnosti, dočim je u njezinoj duši razum sa srcem težak bio boj. Ona nije čula molitve župnika, niti je opazila, da se klečeći seljaci podigoše, ostade klečeć i šaptaše molitvu, da njom raztjera misli, koje ju nalietavahu i ublaži osjećanja što ju snadjoše.

Napokon usta, ali i opet se sukobi njezin pogled sa Pavlovim. Nemir duše otimaše sve više i više mah. Ona stiskaše ruke o prsa, da umiri žestoko udarajuće srce, otiraše maramom čelo i lica, kao

da htjede otrti rumen, koja se žareć razlievaše obrazom, kao bezsviestna prebiraše brojanicami i šaptaše nešto, što molitvom nije moglo biti, jer Klara nije znala što šapće. U toj borbi kao iznemogla klonu na koljena i pokri lice rukama.

Tako klečaše pošto već sve ostavi crkvu, osim nekoliko starica, koje se šetahu oko velikoga žrtvenika kajuć se za svoje griehe.

Napokon trgnu crkveni mir Klaru iz sanjah, u koje se udubi nehotice sjećajuć se prošlosti i izbjegavajuć poglede svoga nekadanjega prijatelja i ljubimca. Lagano se izpravi i neobazriev se na oratorij, nehotice sliedila je starice na njihovoj šetnji, koja se „putem pokore“ zove. Činilo se je kao da se je sasvim zadubila u ovaj seljački vjerozakonski mysterij. Stupala je polahko, kao da ju privlači čarobni pogled Pavla i pokrila maramom lice pa prolievaše suze — ne radostnice, ne žalostinke — suze čeznuća i straha; čeznuća za prošlimi dani ljubavi, a straha, jer dade vjeru Jandri da će ga uvjek ljubiti, ovdje pred ovim žrtvenikom mu obeća viernost do smrti. A sada? — žensko srce!

Klara ostavi crkvu i lagano udari cestom prieko uzke brvi izpod župnikova vinograda kući.

Upravo se pope na visočinu, kad opazi pred crkvom Pavla, gdje je zajašio konja. Mislila je da ju nitko ne vidi, nu oštro oko Pavlovo spazi na briežuljku liepu Klaru, pa mahnuv joj rukom poteče prama biskupovom gradu. Klara se preplaši kao da je u griehu zatečena, duboko uzdahne i stisne nemirno srce, te ne obaziruć se više, uputi se u malenu kolibu, gdje ju njezin suprug očekivaše. Ona se je po malo bila sabrala.

— Gdje si Klaro tako dugo, ta već i na svetom Mihalju odzvoniše podne; svi se vratiše kući, samo ti si zaostala? upita Jandro baciv komad drva na ognjište, na kojem Klara priredi na brzo kratak objed, dočim je Jandro natočio u bocu vina i stavio bocu na stol.

— Porazgovorila sam se — odvrati Klara iza podulje stanke — s mamom, reče mi da dodjem poslje večernje k njoj u kučilovinu.

— Pa? hoćeš li ići?

— Ne idem; predaleko mi je, a putevi još nisu u redu.

— Meni je svejedno, što ti je drago. Da sbilja čuo sam od Marka Vukasa, da je danas biskupov nećak Pavao u crkvi bio.

Klara se pocrveni. Htjede da nešto odgovori, nu nekakova zadušljivost sveza joj grlo, pokašlja i nastavi, tobož bezbrižna, pri-

pravljati objed, dočim je Jandro ne dobiv odgovora, skinuo sa grede hlieb kruha i odrezao komad za se a komad za Klaru.

— Ti si jako mučaljiva. Zar se opet ljutiš Klaro na mene? Jesam li ti što krivo učinio, ili te je mama razljutila? upita Jandro srčuć juhu. Klara nije znala što odgovoriti. Tolike misli navrieše na nju, da ih nije mogla poredati.

— Ne, dobri Jandro! ne ljutim se na tebe. Ti si mi dobar muž, imaš me rado, obzirniji si prema meni, nego su ostali muževi prama ženami, pa zašto da se na te ljutim?

— Mislio sam, jer si tako mučaljiva i nemirna. Da nisi bolestna? Župnik veli, da je proljeće pogibeljno zdravlju.

— Nadajmo se Jandro, da će bolesti skoro nestati — reče Klara i uze Jandri tanjur te se udalji od stola.

Poslje objeda uhvati Jandro šešir i lulu te reče Klari:

— Ženo, ja idem u Paruževinu kumu Josi, ti ćeš i onako večernici, pa onda ako ti se bude htjelo u u Kućilovinu, nu ja ću se svakako prije noći vratiti. S bogom!

— S bogom Jadro! šapne Klara i kad muž ode, baci se plačuć na krevet i tisnu goruće čelo na jastuk.

Bilo joj je strašno. Kao da joj se je guja ovila oko srca. Poletila bi pomamna u sviet, počinila bi nešto strašna, a sama ne zna što. I opet se smiri. Stupi pred kuću i sjede na kamen, pod granatu lipu i rek bi bez misli promatraše okolicu, nu od krasne slike, koja joj se je zrcalila u oku ne pade ni jedan trak u dušu tamnu kao grob — grob prvih osjećaja ljubavi. Prsa joj se nadimahu kao valovi bujice. Srce joj kucaše za Pavla, a pamet i saviest ju sjećahu njezinih dužnosti, njezine prisege Jandri.

Više nije mogla podnositi. Sveza maramu na glavu i uputi se u crkvu, od koje dopirahu svečani zvuci zvona do uboge kućice Klarine. Čeznuće joj pospievaše korake, žudila je gledati Pavla, samo vidjeti — zar je pogled grieh? „On će otići natrag u odlični sviet, gdje je njegova prava domovina, zaboraviti će opet ubogu Klaru, a meni neka bar bude uspomena njegovog pogleda“ — kao groznica ju potrese, kad se sjeti onog pogleda, koji joj razori duševni mir i kućnu sreću.

Pavla ne bje u crkvi. Činilo joj se je da je sama, ljudstvo oko nje da je čopor bez pameti i duše, jer mu bijahu neshvatljiva ona čuvstva. koja se zarodiše u njenom srcu.

Baciv se na koljena upiraše oči u staru sliku sv. Franje mladića blagoslivljajućeg. Nemir i očekivanje otimaše joj misli; mjesto molitve šaptaše nerazumljive rieči, a upiruć oči u svetca, pričini joj se, da je Pavlu sličan, da joj se smieši — i prekrstiv se pokri lice rukama i plakaše ne od boli već od milja i dragosti u ljubavi razplinulog srca. Da joj se je ukazao onaj s kim se upravo njeno srce zabavljaše, zaboravila bi supruga, poletila mu u naručaj i sliedila ga na kraj svieta.

Tako zamišljena, srcem plivajućim u razbludnih sanjah ljubavi, a koreć se sbog vjerolomnih misli, ode kući.

Sunce odsjevaše blagim proljetnim žarom na zelenih livadah i cvatućem drvlju. Klari bijaše nesnosna uzahna komora te stupi pred kuću. Sjednuv se pod zelenu lipu gledaše u dolinu po kojoj se prosuše vitoroga stada i veseli čobani. Srdce joj bijaše prepuno, u otvorenoj naravi mogla joj se je duša uznieti nad oblake. Misli mâ bijahu kako različite i neznatne, imale su ipak uviek glavnim predmetom Pavla — slično zviezdanom nebu: izmed neizmierne množine zviezda sjaji nam kao alem žarka večernica i mami nas ostaviti prazni sviet pa poletiti medju zviezde — i biti zviezdom uz zviezde.

Pomalo se umiri narav jer sunce klonu za briežuljke i lagane proljetne magle zastrieše iztok sivkastom koprenom. — Na livadi po kojoj zujeć lepršahu male pčele i šareni leptiri, čuo se je samo jednolik cilik šturka i krešteća pjesma skakavaca. I glas ptica se umiri — jedino slavuljeva pjesma dirnu kadšto kao ocieljni šilj srce Klarino.

Pozdravljenje zajeknu dolinom i probudi Klaru iz idealnog svieta natrag na sviet kratkih naslada. Klara skoči; doći će skoro Jandro a ona još ni vode doniela nije.

Uzev malu tikvu zabravi vrata kućice i krene niz brdo prama zdencu pod župnikovim vinogradom.

Netopiri veselo lepršahu kupajuć se u toplom proljetnom zraku, a nebrojene komarice igrahu se o svietlu zapadajućega sunca. Klara stupaše lagano.

Stiže k zdencu i natočiv vode ubra bieložutu Ivanjčicu cvietak proročanski, tu ju zataknu na grudi — povene li skoro povenuti će i ljubav uzdrži li se do izlaza sunca — izaći će sunce sreće. Još pogleda prieko ograde učiteljeve kako mu uspieva voće i smiešeć slušaše melankolični „oj djevojko“ pastira i htjede da krene kući, ali se trgne kad spazi tik kraj sebe čovjeka.

— Zar se preplaši Klaro? upita ljubezno pridošlica.

— Dà gospodine Pavle, — veoma me preplašiste!

— Zašto drhćeš, zar te plaši dolazak Jandre?

— Vi znate da imam muža?

— Dakako!

— Pa ipak me gledaste, tako čudnovato.

— Sjetih se dan djetinstva. Ti mi bijaše najmilijom djevojkom u selu, a sada si mi najmilijom ženom.

— Ne šalite se gospodine Pavle. Lahku noć!

— Stoj Klaro! kamo hitiš?

Kao prikovana stade Klara. Oči oborila je na zemlju, a lice joj mienjaše bliedilom i rumenilom. Pričinilo joj se da sluša čarobnu pjesmu vila, koju samo ljubeći čuju, a srce joj se kupaše u kristalnom vrelu, u glasovih njegovih rieči. Drhtaše od straha, ali maknuti se nije mogla.

Pavao ju uze za ruku, povuče na ovelik kamen i sjede uz nju. Dugo vremena gledaše joj u oči i mučeć promatraše krasnoliko lice, koje uzbunjenost još više ukrasivaše.

— Koliko takovih večeri sproveli smo Klaro kao djeca uz potočić izpod grada. Ja ležah u travi a ti si brala potočnice i savijala vience oko moje glave. Pripoviedasmo si o svačemu — nabrajasmo si naše želje. Sjećaš li se još Klaro?

Kao cielov huknu Klara tihani „da“ i porumeni.

— Tvoja bijaše želja do uviek ostati uz mene — a ja ti obećah gospodstvo, ako me uviek ljubila budeš!

— Bijasmo onda još djeca a to bijahu djetinska obećanja, šapne Klara.

— Dà obećanja! Nu briše li vrieme od četiri godine svaki trag čuvstva?

— Ne! dahne Klara, izvinuv nježno ruku iz Pavlove.

— Ne! ne! i stoput ne! Tanka koprena zaboravi, kojom vrieme sve prošasto prikriva odveć je lagana. Sastanak i uspomena uništuju ono prelo dneva i mjeseci, a čuvstvo uztinja opet kao žeravica kad s nje pepeo odpuhneš, — vjeruješ li Klaro?

— Vjerujem!

— Vjeruješ li, da mi ostadoše slike djetinstva isto ona ko sladke, kao što mi negda bijahu, vjeruješ li da još ljubim ove doli ove briežujke, ali ih ljubim samo stoga, jer me sjećaju na sretne

dane koje proboravih s tobom; vjeruješ li da te još ljubim, Klaro tebe, jer si mi milom slikom djetinstva?

Klara prestrašena gledaše strastnoga mladića. Rieči njegove bile su joj srcu sladkom glasbom, nu pakleni rug savjesti udate žene.

Nemirna skoči sa kamena i otimaše se mladiću, koji je upro kreseće se oči u njezino lice.

— Pavle! viknu, ja sam žena Jandre Gjurkovića, a neću biti ljubovnicom gospodskom!

I kao preplašena srna poteče i htjede izmaći Pavlu, nu on ju uzastopce sliedio moleć ju da stane. Sad joj se pričini njegov glas kao glas zavodnika i neizrecivi strah ju tjerao izpred ovog njoj milog i mrzkog čovjeka. Progonjena niti ne opazi, da je udarila stazom prama šumi i kao bez misli bježaše udaljujuć se sve više od kuće i sela. Već ju okružavaše guštara, a zviezdano nebo izginu joj iz vidika. Za sobom čula je još uvjek šušanj suhog lišća pod nogami progonitelja. Misao, da će se s njim sastati noćju u ovoj šumi činila joj se je groznom kao da je paklu izručena.

Pomalo joj počeše malaksati sile. Bježeć prieko korienja i šikare umori se doskora tako, da je težkom mukom koracala. Pavao joj se sve bliže primicaše. Studen znoj joj probi tielo, ona ga se bojaše, bojaše se onih očiuh sried mračne šume, bojaše se sladkoga otrova njegovih rieči.

Tad oćuti oko pasa njegovu ruku — nešto joj stisnu srce, zacrni joj se pred očima — bez sviesti klone u naručaj svomu progonitelju. Pavla preplaši stanje mlade žene. Nikad mu ne bje nakana unesrećiti ženu i obitelj. O čuvstvu, osjećajih i mislih Klarinih nije imao ni pojma. Nije znao, da ju sliedeć progoni, a sliedio ju je, jer ne htjede da u noći sama po šumi luta.

Bez pomoći stajaše sam. Noć oko njega — visoka stabla koče se kao sablasti — nigdje niti glaska čuti nije. Okolica bijaše mu nepoznata, nigdje vriela, nigdje potočića nigdje nikakove pomoći, a u naručju mu leži polumrtva žena!

Najprije htjede, da ju sam odnese u selo, ali i njemu malaksaše sile. Pomislio je poći u selo i dozvati ljude, nu bojao se je ostaviti Klaru samu u noći sried puste šume.

Pokuša posliednje. Koliko mu sile davahu, vikao je za pomoć, nu dugo vremena odjekivaše samo susjedno briegovlje.

Tad zašušti nešto u grmlju. Pavao skoči prama mjestu, nu strepeć pomaknu natrag, sjeti se priče o šumskih duhovih, jer iz grmlja se izvuče malena nakaza, ljudski glas odavaše, da je čovjek.

— Što je? Kakova nesreća? upita patuljak, primaknuv se k Pavlu i upaliv malenu svietiljku. aa! Klara Gjurkovićka, pa u nesviesti!

Pavao se sgrozi. Crvena, štetinjasta kosa stršila je patuljku kao ježu, a malene, zelenkaste oči blještile su kao u mačke. Vrat mu se je izgubio s lieva i desna u ramenih, a s prieda i s traga u silnoj grbi; uslied toga se je činilo, da mu je glava izrasla kao iz kakove ploštine. Povrh toga povlačio je za sobom lievu nogu. Takovu nagrdu nije Pavao još nikada vidio, s toga bez rieči promatraše patuljka, dok ga hrapav smieh ne probudi iz njegovih promatranjah.

— Tko si ti? upita ga sgražajuć se Pavao.

— E pastir Lovro! vaša milosti. Ne plašite se, nastavi gorko se smiešeć, ne mogu svi ljudi biti tako liepi kao vi, a niti mogu svi stanovati u biskupovih dvorovih.

— Dosta o tom. Podji u selo, dozovi dvojicu ljudi, koji će ovu bezsviestnu ženu kući odnieti; trud ću ti dobro nagraditi.

— Pameti si nikada ne prodah. Lovro pa u selo?! Da mi psi meso selom raznesu? Niti vaš stric ne ima novaca, kojima bi mi mogao život platiti!

— Čovječe! što ćemo dakle ostaviti ovu biednu ženu, da nam ovdje bez pomoći pogine?

— To baš nije od nužde. Ajte vi u selo, pa zovite ljude, ja ću ju dotle čuvati.

— To nikad! viknu Pavao. Pomisao ostaviti Klaru na samu s Lovrom činila mu se je nedostojnom. Bezsviestnu golubicu uz ovu neman, na koju kao na zvier psi laju.

— Onda s bogom gospodičiću, pa čuvajte vašu snašu, minuti će dosta vremena dok se oporavi. Grčevi srca ne prolaze kao nesviestice gradskih gospodja — a bude li vam dugo vrieme, zovnite me na prijateljski razgovor. I smijuć izgubi se Lovro u gustoj šikari.

Pavao bio je opet sam. Pipajuć lagano oko sebe taknu se lica Klarinoga. Nasloniv uho na srce Klarino, sgrozi se, jer ne odavaše života. Borba u njegovoj duši bila je kratka.

— Lovro! Lovro! zaori glas Pavla.

— E znao sam, da će tako biti, ozva se iz grma patuljak. Evo vam svietiljke, idite ravno stazom, i najdulje za četvrt sata stići ćete u zadrugu Vukasa, zovnite dvojicu. A dok dodjete, pušiti ću, ako mi dadete duhana.

Pavao pruži mu duhana, i oklievajuć uputi se stazom u selo. Nekoliko puta se okrenu i trakom svietiljke razsvieti patuljka i Klaru. Lovro sjedio je nekoliko koraka udaljen od Klare i mirno pušio.

Napokon nestade Pavla. Lovro skoči. Oči mu sievahu zvierskim kriesom.

— Eto me na cilju! viknu pakostno se smijuć. Ogrliti te mogu Klaro, a ti mi se neprotiviš, ti ležiš mirno kao ovca — a u mojih rukuh. Oj žene! žene! kako me preziraste! kako me mrziste, jer ne imam ledja kao konj, prsa kao bik, a sladak glas i crne zavoje nad bielim čelom. Pfii! vikaste za mnom, goneć me nogom kao štene, kojemu se uklanjate, da vam ne zaprlja čistu haljinu. O nedužni ljiljani! kriepost bje to, puka kriepost! Ohola Klaro sada ne vičeš „odtale nagrdo!“ kao onda kad ti rekoh, da si liepa i da mi se miliš. Zar se nesretniku ništa militi ne smije? Mora li on izkopati oči, probušiti ušesa, odrezati ruke i izčupati jezik, da ne vidi vaših lica, ne čuje vaših rieči, da vam se ne dotakne biela vrata? Dà! to je za gospodu; a što gospoda ostave, to je za seljake, nu za grbave ništa — do li pogrde! Sad ležiš mirno. U mojoj si ruci. Osveta na tebi za sve! I Lovro razkrili ruke, te se spusti na koljena, cielivajuć bliedo lice obumrle žene.

Medjutim hitio je Pavao u selo i za deset časaka opazi svjetlo u seoskoj kući. Bila je zadruga Vukas. Pokuca na vratih. Iz sobice pokaza se mlad seljak i opaziv biskupovog nećaka pusti ga u sobu. Saobćiv sgodu, zamučav dakako uzrok i sadržaj ciele stvari, zamoli dva seljaka, da ga odprate u šumu te mu pomognu nesviestnu ženu kući odnieti. Dva mlada seljaka spremiše se odmah na put, i povorka se odpravi prama mjestu gdje je Pavao Klaru sa Lovrom ostavio. Došav onamo ne nadjoše niti Lovre niti Klare. Vidjela se je sgažena trava — nadjoše zamot preostaloga Lovri duhana, nu uzprkos zvanju i pretraživanju ni Lovri ni Klari traga. Svi bijahu toga mnienja, da se je Klara osviestila pa da je sa Lovrom kući otišla.

— Ajdmo bar do njene kuće, reče Pavao stisnuv svakomu seljaku srebrnu forintu u ruke, — da vidimo je li kod kuće.

— Ajdmo! i vodjen seljaci spusti se s druge strane briega i uzkim klanjcem stiže Pavao u dvorište Gjurkovića.

Kroz maleni prozor pogleda u razsvietljenu komoru i opazi na krevetu bliedu Klaru plačuću, a uz nju Jandru i Lovru.

— Kod kuće je, reče seljakom, — lahku noć!

— Lahku noć! odvratiše seljaci uputiv se kući.

Jandro vrati se malo iza zapada sunca kući i ne našav Klare, mislio je, da je roditeljem u Kučilovinu otišla. Čekaše neko vrieme dimeć svoju lulu pod lipom — nu noć bivaše sve mračnija, a Klare ne ima, te ne ima. Propitkivaše kod susjedah, nu nitko mu ne znade štogod reći. Snadjoše ga razne misli. Bara Galovićka spomenu mu nešto o Pavlu, koji da je cielo vrieme mise Klaru motrio. Sjeti se zabunjenosti i nemira Klarinoga kad se iz crkve vrati i neizmierni ga jad stisnu. Grčevito stiskaše ruke i razdiraše košulju, kao da mu nestaje zraka. Upravo htjede poletiti iz kuće i potražiti nevjernicu kad u sobu stupi blieda Klara, a za njom ogavni Lovro.

— Klaro za boga, gdje si, što ti je? kliknu Jandro.

Mjesto odgovora uzdahnu Klara bolno i klonu satrta na krevet. Suze joj udariše na oči, a lice tisnu u dušeke, da joj se ne vidi neizmierna duševna i tjelesna bol.

— Ne žesti se Jandro! progovori Lovro. Žena ti je išla u Popovićevu šumu bilje tražiti za pčele, pa joj se je smučilo i pade u nesviest. Nadjoh ju samu sried šume u tamnoj noći.

Klara jecaše glasno.

— Okriepio sam ju studenom vodom, nastavi Lovro, i kad se oporavi, dopratih ti ju kući — a sad s bogom!

Jandro piljio je pred sebe — lagano se krenu prama Lovri i reče muklo „s bogom."

Još jednom zagleda Lovro kroz prozor, da vidi što Jandro radi, a opaziv da se ni maknuo nije — pljesnu rukama pa se grohotom nasmija.

Pavao silazio je upravo niz briežuljak. Grohotan smieh Lovrin činio mu se je kao rug pakla; on protrnu, zakopča kaput do vrata, navuče šešir dublje na čelo, i prešav prelaz prieko potoka udari prama župnikovom dvoru — kući činilo mu se je predaleko.

— Klaro! ženo! za pet rana božjih govori što je, ili ću poluditi — vikaše Jandro probudiv se iz svog duševnog mrtvila i strastno stišćuć ruke Klarine.

Govori! govori! ili tako mi zakona, ja ću počiniti zločin jer si me prevarila. Ti si preljubnica! Govori ženo kako si došla u šumu, kako si pala u nesviest?

— Ne mogu! drugi put. Ostavljaju me sile — Jandro! Jandro! ja sam uništena — meni nije spasa! šaptaše Klara.

Jandro izpusti vlažnu, studenu ruku Klarinu i sjede k stolu poduprv rukama glavu. Očima piljio je u prazni stol, kao da htjede na bielu dasku pribiti misli, kojega ubijahu sumnjami i mukami njemu do sada nepoznatimi.

Klara plakaše još neko vrieme, zatim usnu shrvana tjelesnom boli i duševnom mukom. Bar u snu joj se vrati mir.

Paklena vatra biesnila je u srcu Jandrinom, a misli koje ga nalietavahu kao noćni leptiri svietlo, razpirivahu požar sve većim i većim žarom.

Strastven čovjek nalazi se u nenaravnom duševnom položaju, jer je težište svega njegovoga duševnoga života u krugu predstava njegove strasti, sve ostalo je prisilno promienjeno, jer se ničim drugim ne bavi nego onim, što sa strašću u kojem god savezu stoji. Tako bijaše i Jandri. Vidje jur gospodsko diete, gdje se dvorištem valja odjeveno prostimi seljačkimi haljinami. Mimoidući seljani kažu prstom na diete, komu on svoje pošteno, neokaljano ime dade. Njegovu Klaru, njegovu ženu preziru; susjede joj se uklanjaju šapćući za njom ujedljive rieči. O da im barem jezike izčupati može — onako kako je njemu Klara srce izčupala. Ta što je seljačka ljubav prispodobljena s ljubavlju gospodičića! Ima li seljak onih nježnih rieči, onaj zavedljivi pogled, one mekane biele ruke . . . Jao tebi Jandro! To ti je Klara! A on mora živiti sa ženom — ljubovnicom drugoga — jer ga veže prisega, a božja zapovjed mu brani učiniti kraj griešnomu životu propale žene. Ona, na koju sve ruglom pljuje, njemu je žena, njemu drugarica kroz cieli život, žena, koja bijaše trag gospodskog potepuha!

— Što ja promišljam? reče skočiv sa stolca Gdje mi je dokaz, da biskupov nećak ljubi Klaru, i da je Klara preljubnica. Čudnovatih li zaključaka! Neznatna neprilika, možda kratkotrajna bolest i neopravdana sumnja, da mi otme razum i mirno promišljanje, da razori moju bračnu — moju životnu sreću?

Polahko izvuče se Jandro iz sobe na dvorište i gledajuć u tamnu okolicu i na zviezdami obasuto nebo, umiri mu se pomalo strast i on zadriema sjedeć na kladi, naslonjen o lipu.

Noć bijaše blaga i mirna. Svježi zrak umiri burnu krv, a i srce se smiri i kucaše upokojeno — za Klaru.

II.

Minu proljeće, prodje ljeto i jesen požuti šume i nakiti trsove grožđjem a voćem rodno drveće. Livade opustiše, cvieće usanu, ocvaše i ruže pred župnikovim dvorom, a ocva i ruža u kolibi Jandre Gjurkovića, liepa Klara.

Bijaše na dan nedelje u listopadu. Puk se bio sabrao u crkvi. Žene nakićene kao obično — mužkarci ozbiljni kao obično. Malo se od proljeća promjeni u Vugrovcu, u crkvi ostade sve pri starom samo nisi uz žrtvenik vidio liepu Klaru Gjurkovićevu. Liepu? Bila je liepa. Ali sada ne ima na njoj traga onoj mladenačkoj gizdosti, slomljena je to žena, mlada godinami nu stara mukom i nesrećom. Zavukla se je u kut, gdje klečeć prebire brojanice ne obazirući se na ostali sviet.

Na gospodskom oratoriju sjedi djevojka gospodskoga roda, kći providnika, do nje naslonjen na stolac šaptao je smiešeć se gospodin Pavao, nećak biskupov, koji je u Vugrovcu čekao dobu branja.

Srce Klare ronilo je krvave suze. Vidje čovjeka, kojega je ljubila kako samo žena ljubiti može, čovjeka koji joj je ubio srce i poštenje, koji joj je raztrovao obiteljski život, vidje ga gdje se smijuć zabavlja sa gospodskom kćerju, a za ubogu Klaru više pogled ne ima. Priča li i gospodjici o uspomenah djetinstva? Obećaje li i njoj ljubav?

Kako ga je mrzila! — a ipak morala si je priznati, da bi mu sve oprostila, kad bi onim nježnim, onim iskrenim glasom šapnuo: „vjeruješ li da tebe ljubim, Klaro — tebe! jer si mi milom slikom djetinstva!" A on se niti ne obazre na ubogu ženu u zakutku. Plakaše gorko.

Jednostavne crkvene pjesme na selu probudjuju veću pobožnost nego veličajne umjetne glasbotvorine.

Klara nije mogla pjevati — nu sa zvuci pjesme lebdila je i njena duša k priestolju višnjega. Duša nije no milozvučni akord životne pjesme čovjeka, a jedini zvuci ovog akorda dopiru u vječnost, gdje se složiv sa nebeskom pjesmom razplinu svemirjem.

Melodija pjesme uzdiže i Klarinu dušu nad ostala čuvstva. Pomno slušaše pjesmu, koja joj odzvanjaše u grudih kao poj angjela. Bila je to stara crkvena pjesma božjoj majci, a zaključivaše stihovi:

Milostnice! tvoje ruke
Neka rieše srce muke
I golemih jada!

Rieči pjesme ju duboko dirnuše. Pruži ruku prama žrtveniku i htjede da ustane. Nehotice baci pogled na oratorij i opazi kako providnikova kći pokazujuć rukom na nju šaptaše nešto Pavlu, na što on prasnu u neobuzdan porugljiv smieh.

Kao da ju udari munja, šapnu susjedi: „Pomozite za boga“ klonu bezsviestna na kameni pod crkve.

Žamor se razliegnu crkvom. Nekoliko starijih žena priskoči Klari u pomoć, koja se za nekoliko časaka toliko oporavi, da je mogla pred crkvu izaći. Svježi jesenski zrak ublaži joj vatru čela, a uzdušna vlaga primiri živce.

Koliku bol ćutila je Klara ne da se opisati. Pričini joj se kao da je sa paklenih vrata bačena duboko u ponor vječnih muka. Nije mogla vjerovati, da je ikada samo prijazne misli za Pavla imala. Množina misli ne dozvoli joj uredno misliti. Mašta zaokupila je sad ovaj sad onaj predmet stvarajuć sve strašnije sumnje i sve groznije posliedice nedjela Pavlova. Kao što putnik u tropah želeć uteći lavu skoči na drvo, gdje ga zievajuć dočeka zmija, a baciv se sa drva u rieku pade u ždrielo vriebajućeg krokodila. Uzalud se otimaše toj poplavici; njegov pogled stvori u njenom srcu vrielo ljubavi, dočim opaka ruka slučaja bacaše blato u bistru vodu. Još nikad nije oćutila koli silno ljubi Pavla, kao ovaj tren, kad bijaše borba medju mržnjom i ljubavlju najžešća. Ljubko kao glasak angjela titraše srcem: „vjeruješ li, da tebe ljubim Klaro! tebe!“ . . . .

— Ej Klaro, što ti je da si tako blieda? — da nije opet . . . nagovori Jandro Klaru čim u sobu stupi.

— Dà, Pavao bio je u crkvi! huknu Klara.

— Pavao? — što je s Pavlom? ženo ti me mučiš — govori — što je?

Klara udari u plač.

— Vidiš ženo, o tebi je, da raztjeraš sumnje, koje sve više navaljuju na moju dušu. Ti na oči propadaš, kao da ti skrovna bolest trga tielo — ti si uvjek tužna — ti si sasvim promienjena! vrati mi izgubljeni pokoj, odkrij mi srce kao što mora žena mužu; i tebi će odlanuti a mene usrećiti. Ja sam te uviek štedio, trpio sam i kinio se gledajuć tebe — nisam se obazirao na klevetanje susjeda, koji zlobno šapću o tvojih griesih, nazivajuć te gospodskom ljubovnicom i . .

— Dosta Jandro! O daj da ti pričam svoje duševno i tjelesno stanje od one noći kad me Lovro iz šume dovede. Ona noć

uništi moje zdravlje i sreću a tvoj pokoj — ona noć strovali čitav gràd boli i muka na mene. Ti ćeš me odrinuti nogom od tvoga praga, jer tvoje srce ne će htjeti vjerovati, što ti pripoviedati naumih, nu kunem ti se, da ću govoriti istinu kao pred bogom, i za svaku lažnu rieč neka me udari striela božja! I ja bila sam kriva — nu petmjesečna muka izbrisa trag svakoj krivnji, jer nisam djelom već mišlju griešila. Poznato ti je, da se igrah s njime, jer moja mati bijaše njegovom dojkinjom; bijasmo si kao djeca jedan drugomu dobri. Iz djetinske ljubavi kasnije razvi neko čuvstvo, za koje ja rieči ne imam — nu koje ne izbrisa niti vrieme niti ljubav prama tebi. Ne ljuti se Jandro, što ti ovako govorim, rekoh da ću govoriti istinu. Onoga kobnoga dana opazih Pavla prvi put iza četiri godine. Driemajuća čuvstva probudiše se na novo. Valjda i u njem probudi ovaj sastanak uspomene djetinstva, jer me je cielo vrieme motrio i otvorio svojimi pogledi u mom srcu ranu, koja je smrću prietila našemu bračnomu miru. Priznajem, da sam time vrlo pogriešila — nu nisam bila dosta jaka ova čuvstva ugušiti usuprot mojoj vrućoj želji i neprestanu nastojanju. Nemirna vratih se kući. Čudnovat strah i čeznuće za nečim što sama pojmila nisam, okupili mi dušu. Kad ti pogledah u oko prodjoše me srsi — mislila sam da znadeš sve. Poslje podne ostavi me samu. Plašila sam se, da će mi se izpuniti želja te da će on doći — on ne dodje; nu ja se uputih u crkvu da ga vidim, misleć da će mi se time srce umiriti, mislila sam naći ću mira. On nije bio u crkvi. Čeznuće njega viditi pretvori se u strast, a srce mi šaptaše, da to nije grieh. Cielo poslje podne sjedila sam pod lipom u dvorištu — ruke mi se zabavljahu vretenom a srce Pavlom. Jedva sam dočekala tebe, bojala sam se doći će Pavao — a onda bih sigurno propala bila.

Pod večer krenuh po vodu. Kod zdenca preplaših se opaziv njega. Sjeti me djetinstva. Slušala sam mirna. Nu kad me uhvati za ruku i reče, da me ljubi trgoh se iz njegovih okova i poletih ali nesrećom u šumu. On me je progonio. Bježala sam kao biesna, dalje — dalje. Tad oćutih, da me uhvati. Malaksaše mi sile. Dotik njegov uništi posliednju snagu, nešto mi stisnu srce, tamna magla pade mi na oči — i ja klonuh bez sviesti.

— Dalje Klaro! što onda! ne muči me! moljaše Jandro kad Klara u pripoviesti stade.

— Onda? Neznam! Ćutim da je odurni čovjek zlorabio moje bezsviestno stanje te me obezčastio. Jandro! ćutim da sam mati

djetetu sotone i prokleta u mome čedu gledati njegovo lice. Bože! Bože! I Klara zašuti.

Jandro sjedio je kao okamenjen. Izbuljene oči odavahu život a drhćuće ustne uzrujanost. Kadšto uzdahnu muklo kao gorska bujica kad si prolom ruje, zatim skoči biesno i uhvati sjekiru.

— Jandro za boga! vrisnu Klara, ne ubij me, muka me ubija! Štedi mene, jer nisam kriva, tako mi spasenja!

— Ne tebe, njega ću ubiti ženo, ma razsjekli me na komade sried Markovoga trga kao Matiju Gubca! Pokazati ću ovoj gospodskoj prostoti, da i poljsko cvieće nije gnoj za gospodsku repu. Hoće da se kiti tulipani, a za nasladu trga ljubice iz seljačkih grudih. Razciepati ću mu lubanju i poprskati moždjani dvor biskupov sried Zagreba, a gospodsko kopile raztepsti na pločniku ovog prokletog grada iz kojeg se radja seljačka kuga, koja nas gnjavi. Oj da ga imam.

Strah koji obuze srce Klare ustupi mjesto grozi. Koliko ga je mrzila toga Pavla, a ipak — ipak — smiju li ugasiti one oči? smije li zaniemiti onaj glas? Drhtaše po čitavom tielu i užasom promatraše Jandru, koji baciv sjekiru na stranu opet uz Klaru sjede. Dugo sjedili su oba šuteć.

— A što bje danas? progovori napokon Jandro.

— Bio je u crkvi, pripoviedaše drhćuć Klara, pratio je providnikovu kćer. Smijahu mi se oba, a iz očijuh njegovih čitala sam ruglo i prezir. Smrknu mi pred očima, bje mi mučno, morala sam iz crkve.

— Ogavna li čovjeka! A ja promišljavam? Nije li grieh pod suncem, pustiti ovu neman da živi? Neće li ovaj klop, kad se već jednom užije seljačke krvi sve više za njom žedjati?!

— Bože! što si naumio Jadro?

— Što?! Osvetiti se tomu gospodinn Pavlu! Zar nam valja podnositi i zulum biskupovih rodjaka, gdje jedva nosimo trh, koga nam popovsko gospodstvo na ledja navali? Goveda zapregžena u jaram rade dok je vrieme, a kad svrše posao imadu mira i hranu, a nas seljake jer nismo ni goveda ni gospoda bodu otrovnim ostanom. Gdje su naše pravice i slobode? Jesam li samo zato čovjek, da snagu biskupu a ženu njegovom nećaku žrtvujem?

Klara slušaše ovaj ozliev srca i boli nesretnog supruga. Nakon kratkog vremena duševne borbe šapnu tiho oboriv glavu.

— Radi po volji — tvoja je osveta pravedna!

Jandro stupi iz kuće, a Klara se plačuć baci na krevet.

III.

Silvestra je noć. Snieg pokriva bielim plaštem briežuljke i doli Vugrovačke. Noć se već davno spusti na sviet, neprozirna burna noć. U seljačkih kolibah i u župnikovom dvoru već davno ugasnuše luči, samo sa grada blieštilo svjetlo kao večernjica izmedju hrpe gustih oblačina. Na dvoru imadu gosta. Sluga pripoviedaše kod večernje, da je došao gospodin Pavao, te će ostati do pol noći u gradu, a onda kod župnika noćiti. Jandro čuo je pripoviest brbljavoga sluge i izabrao povratak Pavla k župniku za čas osvete. Znao je, da župnik bolestan nije mogao iz kuće, da će Pavao sam iz biskupova u župnikov dvor.

Pripravi jak konop i očekivaše sa ženom polnoćje.

Bura duvaše užasno brijuć golo granje i žviždajući kroz jablane pred župnikovim dvorom — snieg sipajuć zametavaše svaki trag kola i ceste, cio kraj nalikovaše groblju na kom ležahu porazbacani humci — seljačke kuće.

Oko $^1/_2$ 12 satih prestade vijavica, i bura se utiša, akoprem je ledeni huk prieko doline pirio otimajuć čovjeku dah.

U to doba koracahu glavnom cestom prama biskupovom dvoru dvie osobe, bijahu Jandro i Klara.

Klara stiskaše uzdišuć široki kožuh oko sebe, dočim u naborih Jandrine surine nemilo titraše hladni sjevernjak.

Bez rieči bijahu oba. Jandro stisnuo zube i mukom mučeć koracaše netom palim sniegom, dočim se Klara nije usudila niti riečju buniti grozne tišine, akoprem je od velike zime mnogo trpila.

Na sried puta izmedju župnikova i biskupova dvora ruši se cesta strmo u dolinu i čini na tom mjestu vratoloman ponor, tim pogibeljniji što tik pod cestom teče potok a uzanj nasadiše vrbe, o koje se jednoć ubi pijani Grga Tominac, a jednom skrhaše sienom natovarena kola.

U ovaj ponor odvede Jandro postrance Klaru i pokrivši ju prostranom surinom, zapoviedi joj da mirno čeka. On pako uzpe se na cestu. Slušao je pozorno. Samo sjever pirio je a u susjednoj šumi pijukaše sova. Jandro izvuče konop i sveza čvrst uzao na malom grabriću s druge strane puta dvie stope nad zemljom. Pokuša uzao. Bijaše čvrst a i grabrić dosta jak. Zatim se sakri za grmić uz ponor i čekaše.

Ledeni sjevernjak vitlaše sipkim sniegom goneć ciele oblačine dolinom i zasipavajuć grmlje i jarke. Klara drhtaše od studeni i straha — oboje joj otimaše moć mišljenja.

Jandro ne oćuti ledeni zagrljaj sjevernjaka i britko inje, što mu se stvori na gustih brkovih. Njegove misli bile su burnije od sjevera a osveta plamtila mu je u srcu strašnim plamom.

Sad ugasnu svjetlo u biskupovom dvoru. Jandri uzdrhta srce. Pavao ili spava ili mora biti na putu. Baci se na smrzlu zemlju. Slušaše dugo vremena — ni glaska ne bje čuti. Najednoć zatutnji drum. Jandro skoči: „Pavao je!" — Pokuša na novo čvrstoću uzla, a zatim se uzpe na maleni briežuljak. Drumom letila kola, sudeć po dvijuh svietiljkah gospodska — Pavlova.

Pohiti da sveže drugi kraj konopa na staru vrbu što se sagnula nad rub ponora, a onda se sakri u grm.

Kočija približavaše se sve više i više ponoru. Jandri kucaše srce sve burnije i burnije, a svaka žilica njegovog tiela drhtaše.

„Jandro!" šaptaše njegova saviest „što sad činiš, ubojstvo je!"

„Osveta je izpričavaše razum srce puka osveta — on meni razori sreću a ja ću njemu skršiti život!"

„Jandro!" opominjaše saviest „ti si ubojica i krv ubijenoga pasti će na tvoju glavu!"

„A na njegovu prokletstvo unesrećene obitelji."

U taj mah zaštropotaše kola sasvim blizu. Jandro protrne. Pavao opazi na svietlu svietiljaka lice Jandrino i zaviknu, ali konji bijahu već pali a kočija se svali poledicom niz strminu u ponor potegnuv sa sobom i konje i Pavla.

Grozni krik — posliedni glas Pavla zaječi dolinom. Klaru bijaše štropot kola probudio iz polusna, u koji ju uljuljaše misli, i skočiv uhvati se za glavu zavapi bolno jer bje prepoznala glas Pavlov.

Užas joj oduze za čas svu snagu jedva je stajala na noguh.

Grozovita sgoda ne bje san — dvadeset koračaja pred njom ležahu kola i izdišuči konji, a pod njima Pavao — Pavao mrtav!

„Jandro, za jedinoga boga! zašto me učini svjedokom tvoje grozne osvete?!"

Sa vrha ponora zasja svietlo — a na njegovom traku upozna Klara tielo Pavlova Nesretnik udario je padši, glavom o željezno koleso i razmrskao glavu, dočim mu željezni odlomak kočije prodrie kroz prsa.

Klari bijaše kao da ju pamet ostavlja — osveta bijaše strašna. Ono bliedo krvlju zakaljano lice, onaj topli izvor mlade krvi iz Pavlovih grudih, ono uvehlo oko — to ju potrese tako strašno, da iznemogla klonu kraj lješine i uhvativ još mlaku ruku mrtvog Pavla, šaptaše kao luda nerazumne rieči — budila ga od smrti nu uzalud.

Medjutim razvi se na cesti drugi prizor. Jedva se je kočija sa Pavlom u ponor svalila, kad ga netko za ruku uhvati.

Jandro oćuti, da mu obumrieše uda. Nije mogao ni rieči progovoriti. Polnoćna sablast bijaše grbavi Lovro — na licu mu zlobni posmieh, a u ruci goruća svietiljka. Jandro ne progovori riečce.

— Liepo li ga sahrani Jandro! progovori Lovro, — ne izteče li mu sva krv, morati će se do sutra smrznuti, — a bura pokriti će mu grob sniegom.

— Ti! ti! ti Lovro?! promuca Jandro.

— Da — ja! Pa zašto ne? Zar misliš, da to mora ostati tajnom? E Jandro! Nisu vješala badava — ti si i onako nos visoko nosio, sad si blizu cilju.

— Ogavni gužu! Pa ti misliš, da ću ja tebe ostaviti, da izdaš? Kad sam bio smiel osvetiti se zatorniku svoje sreće, onda da se ustručavam tvojemu odurnomu životu učiniti kraj!

— Gle! gle! Jandro se razkokodakao! Još te trese groznica sa prvog umorstva, a ti već misliš na drugo — ne znaš li ti, da će te onda razčetverati, a meso pobacati kučkam, da se njime natežu?

Jandro skoči, da Lovru sčepa za vrat nu iza prvog skoka stade. Lovro nišanio je na njega kuburom.

Patuljak puče u grohotan smieh.

— Gdje ti je smielost Jandro? Zar si zaboravio kod kuće tvoju srčanost? Ne žesti se Jandro! Vidiš li ženu kako gladi studenu ruku nesretnoga Pavla, kojega uništi tvoja ljubomornost — a nedužna!

„Nedužna“ ciknu istodobno Jandro i Klara.

— Da nedužna, jer ja ubrah ružu sa tvog busena Jandro, ja! ja!

— Ti! Ti! urlaše kao zvier Jandro.

— Ja! vikaše Lovro sa vrh ponora, a jeka uzprkos zavijanju bure, oglasi sa susjednog briežuljka „Ja!“

Klari bijaše da poludi. Smrt Pavla uzdrma joj silno dušu. Srce joj bijaše slomljeno, i jedva još kadra snositi onu silnu navalu krvi, — tielo oslabilo sa straha i groze a očitovanje Lovrino smuti joj pamet. Neizrecivi strah joj uništi svu snagu mišljenja. Po buri i

sniegu bježaše kući — užas i grozota davaše iznemoglu tielu snagu i uztrajnost.

Jandro gledao je kao pomaman Lovru. „Ne to nije moguće, to je sve san — Lovro laže — on me samo plaši, on samo želi, da mi saviest satre život.“

— Izmirimo se Jandro! Ja te neću izdati. Diete mi treba valjana otca — budi mu dakle otcem.

— Zvieri! zvieri nekrštena, urlaše Jandro, da mu je glas grozno orio uzkom dolinom praćen zavijanjem silnoga vihra. Da te ubijem? Oj pošto? Zar da te riešim pogrda i muka tvoga kukavnoga života. Saviest neka te proganja kao pakleni duh i neka ti stvara muke strašnije nego ih trpim sada ja. Potucao se šumom i poljanami kao divlja zvier na užas svemu svietu. Od kruha se ne nasitio, od vode se ne napojio na zemlji se ne odpočinio i ovako doživio sudnji dan, a onda ti sudio bog!

Hitećim korakom približavaše se malo ne bezsviestna Klara svojoj kućici. Bježala je pred ljudskim glasom, pred ljudskim okom, bježala je pred svojom dušom bez prestanka. Napokon stiže pred kuću, kao tamna raka raztvorila se je pred njom koliba. Bojaše se poći u sobu, ostade dakle sguriv se pred kućom u buri i sniegu, i sakri glavu u krilo, da ju minu prilike.

Okolica svietla, kao da je mjesečina — tamne vrbe pomalo poprimiše lik sablastnih sivih utvora i šapćući dozivahu se rukami pokazivajuć na Klaru. Srce joj protrne a krv malo ne oledeni. Htjede skočiti, ali noge joj bijahu klenute — u zraku spazi biesnu četu nakaza, gdje hite prama njoj noseći u svojoj sriedini mrtvoga Pavla. Težkom mukom odvuče se Klara u komoru i sjede za peć, jer su joj sva uda smrzla bila, samo glava gorila je užasnom vatrom.

Nu niti u komori ne nadje mira. Strašne slike, koje je vidjela pred kućom zavirkivahu kroz prozorčić u njezin zakutak. A one oči! zelene kao kriesnica a nemirne kao vilinska luč. Svaki živac njezinoga tiela drhtaše, svaka žila kucaše silovito, paleć joj grudi silovitom vatrom.

Klara snivaše o proljeću. Vrbe su cvale, potočić šumorio, a ptice cvrkutahu medju granjem zelenog drveća. Ona je sjedila na livadi pletuć vience a do nje Pavao šapćući sladke rieči ljubavi. Bila je neizmierno sretna. Njegove oči bijahu kao večernja polutmina, kroz koju sjaje bliešteća večernjica — njegova zienica; njegove ustne

bile su joj sviežim vrielom iz kojega izviraše njenom umorenom srcu sladki ljubavni nektar. On joj šaptaše koješta, nu ona čula je samo rieči: „Klaro ja te ljubim“ a u ovih riečih ležao je čitav raj srca, sav čar života. Na jednoč bliednu Pavao. Prieko lica curkom poteče grimizna krv i zali oči i usta a iz grudih sunu kao iz stiene vrielo — krv pa opet krv. Klara skoči, sanene slike nesta. Bila je u tamnoj sobi — a na vratih stajaše visoka tamna prilika.

— Pavle! kriknu žena i pade natražke na krevet.

— Klaro! ne plaši se, ja sam! ozva se Jandro. Nu Klara toga ne razabra. Vrućica je uslied uzrujanosti živaca duboko uzdrmala duševni život Klare.

Jandro upali svietlo, te se približi Klari. Ležaše na krevetu. Lice joj bijaše od navale krvi grimizno poput škrleta, a oči nemirno skakutahu u dubokih zasienjenih šupljinah. Hripajuć dizahu joj se grudi a rukama mahaše nesretnica po zraku, kao da goni sablasti, koje joj mašta stvaraše. Jandro se sgrozi s tog pogleda.

Neopisivim strahom gledaše Klara njegovo lice. — Ne ja! vikaše ona, to je Jandro kriv! Ja sam te voljela, ja sam te pazila, ja sam išla za tvojim tragom samo da te vidim, samo da te čujem! Lovro izčupa mi srce, a Jandro sgazi ga nogama! Jao meni! kako si krvav Pavle, kako blieda su tvoja lica, kako mrazne tvoje ruke, kako ledeni cielovi! Čuješ li Pavle štropot kola? Tu se vozi on. Bježi, da te ne pogazi, vatren mu je pogled, nu orao s pećine izkljuva oči. — Pavle! goni utvoru jer ti dere srce, krv teče prieko tvojih prsah — pada mi na lice — peče — Pavle kani se — izgorih od tvoje krvi. Zašto me grliš tako burno? Tvoja prsa ledena su kao hrpa sniega. Pavle! Pavle! Ja se sgražam! — Phuu! kako leden dah . . . . . Klara se strese — podigne na krevetu i otresav sa prsih utvoru, klone natrag i bijaše mrtva — puklo joj je srce rekoše ljudi, a liečnik, da je umrla na živčanoj kapi.

Klaru zakopaše. Nosila ju njena dva brata do groblja. Za liesom stupaše jedini Jandro. Kad je čuo udaranje gruda zemlje o lies, mišljaše, da mu mora srce pući — nu nehtje. Dugo je ležao na njenom grobu. Još isti dan ostavi Vugrovac te se nikad više ne vrati.

Seoski učitelj.

Napisao Antun Kovačić

Bijaše mjeseca rujna godine 18**. U sobi jedine krčme sela *** u Hrvatskoj sjede kod stola župnik, obćinski sudac i bilježnik. Bilo je to baš poslje podne u nedjelju a u to vrieme bijahu redovito ova trojica zajedno u krčmi, kod čaše vina, kako bi župnik znao reći. Danas se nekako neobično živo razgovaraju. Pače župnik bi više puta lupio šakom o stol, a bilježnik bi svaki čas skočio u vis. Jedini sudac sjedi mirno, samo kad i kad klimnuo glavom. Zanimiv razgovor ove trojice privabio je i samoga krčmara k njim te on ponizno sluša mudre rieči svojih odličnih gostova.

„Kako vam kažem“, uzme bilježnik rieč, „to vam je sigurno opozicionalac, jer on vam psuje na naše puteve i moštove, kao da ništa nevaljaju, prem da je obćinsko poglavarstvo tu, koje ih nadgleda. Pak vam još taj čavrljanac veli, da bi morali naši imućniji posjednici po razmjerju više radnikâ za ceste dati i mnogo više pieska i kamenja navažati, nego što su to do sada činili, jer da oni od dobrih puteva i mostova više koristi crpiti mogu nego li siromašni seljaci. Osobito vi, gospodine župniče, pridoda bilježnik zlorado, „da biste morali u to ime izdašniju pomoć pružati.“

Župnik se na te rieči zacrveni od jada ko paprika.

„To je skrajna bezobraznost!“ viknu. „On se usudjuje i na me blatom nabacivati. Nepojmim, kako može obćina takova učitelja držati, koj proti svojem župniku govori. On mora da je atheist ili barem luteran!“

Čuvši rieč „luteran“ prekrsti se krčmar pobožno.

„Hm, hm,“ odzove se obćinski sudac, glavom mašuć. Uplašio se je siromak župnikove srdjbe pa da ju taloži, rekne:

„Obćina nije mogla nikoga drugoga za učitelja dobiti pa je morala njega uzeti. Usudio bih se ipak reći, da je učiona, odkad je on učiteljem, u liepom redu i da djetca pod njim rado uče.“

„Dà liepoga mi učitelja!“ provali župnik „mjesto da ih uči po knjigah, kako ih je crkvena i državna vlast uredila, on im koje šta

iz povjesti pripovieda, razlaže im nekakve fizikalne zakone, tumači im prirodu i šta ti ja znam što sve ne. A iz svetoga pisma ma baš ni slovce! Otjerati bi ga valjalo, to je moje mnienje i punctum!“ Opet lupi šakom o stol tako jako, da su čaše odskočile a sudac se sav stresao.

„Dá,“ umješa se sad krčmar u razgovor, „sam je vrag, bože mi prosti griehe, toga učitelja amo donio! Odkad je on ovdje, neće ni jedan seljak ni da zaviri k meni, a kad vi, prečastni, nezazirete popiti koju kapljicu mojega vina, zašto da se seljaci toga žacaju?“

„To je strahota!“ opet će župnik. „Ovaj luteran hoće da seljane podučava, kao da nisam ja, župnik, zato ovdje, da naučam, što je dobro a što je zlo. Pa kad ja nezabranjujem mojim župljanom, da se kad i kad onako umjereno, kao što ja“ — sudac i bilježnik nakriviše u taj čas usta — „napiju vina, koje nam je gospodin Bog darovao, to neima nitko prava drugačije naučati.“

I župnik se ogledavaše neustrašivo očekujuć, da mu ostali govor pohvale. Nitko nebijaše njegovim govorom tako u dnu srdca tronut, kao što krčmar, pa stoga i klimaše živo glavom. Ele naš župnik nije drugo naučao a drugo radio; on bo je svojim župljanom i sam primjerom prednjačio, kako valja „dar božji“ uživati, pa bi tomu i njegov odveć crveni nos posvjedočiti mogao.

„Nego ja bih mu još sve oprostio“, nastavi nakon male stanke bilježnik, „samo kad se on nebi u moje poslove miešao. Od nekoga bo vremena počeo je i on seljakom ugovore, molbenice i druge podneske sastavljati, što sam dosele samo ja činio. Pače on tako radi kao da je gotov odvjetnik.“

„Nu, znate, toga mu ja baš nemogu zamjeriti,“ reći će župnik, „jer on neišće za svoju muku ma baš ništa, već što mu se dobre volje dade. A vi gospodine bilježniče — produlji župnik ujedljivo — nećete za manje od tri forinta ni da perom maknete.“

Sad bijaše na bilježniku red, da se ljuti. I sbilja župnik mu nije mogao bolje vratit šilo za ognjilo, nego što mu je spočitnuo, da guli seljake. Žešće nego li ikad dosele skoči bilježnik u vis i vikne:

„Ja nezahtievam od seljaka nikad novaca. Ako mi baš od svoje volje dadu, ja nisam lud, da ih odbijem. Pa napokon ako me dobro plate to ja i dobro načinim. Ali što se taj školnik razumije u odvjetničke poslove? Ja neznam, zašto mu vlada toga nezabrani!“

Župnik se zlobno smijaše. Znalo se je u obćini dobro, da bilježnik „neima časa“ praviti ugovore i slične stvari, ako mu se već

u napred neponude barem tri forinta, pa su seljaci na tu taksu već i navikli bili. Lahko je dakle bilo bilježniku hvaliti se, da neište od seljaka novaca.

Cio taj zanimivi razgovor slušaše pozorno mlad neki čovjek, koj je kod bližnjega stola sjedio i svoj četvrt vina pio. Kraj njega bijaše malen torbak. Po svoj prilici da se je na putu nalazio te u krčmu zakrenuo, da se malo odmori. Po obličju sudeć nije mu moglo biti još ni trideset godina pa ipak ne bijaše na njem vidjeti one mladenačke nestašnosti i bezbrižnosti pače bijaše za svoju dobu neobično ozbiljan. Pozornost, kojom je pratio gore opisani razgovor, daje nam slutiti, da se je živo zanimao za svoj narod. Kad su napokon naši prvaci obćine izcrpili sve, što su imali pretresti, zovne stranac krčmara, da mu plati. Plativ, što je popio, zapita onako mimogred:

„Molim vas, kako se zove taj učitelj, o kom su se ta gospoda razgovarala?“

„Taj luteran? O to vam je bezbožan čovjek, jer pomislite, on vam.“ —

„Ja vas nisam molio, da mi ga opišete, nego da mi njegovo ime kažete.“

„Ah tako! Ja sam mislio, da biste rad što više o njem čuti. Taj se učitelj, odnio ga vrag, zove Žarko Horvatić.“

„Žarko Horvatić?!“ kliknu stranac osupnut.

„Nu dà,“ potvrdi krčmar začudjen, neznajući, kako da si uzklik strančev protumači. „Jeli je možda koga porobio ili čak ubio, jer taj bi bezbožnik, mislim, kadar bio to sve učiniti.“

„Oh nije ne“ odgovori stranac nasmjehnuv se. „Ta on vam je dobra duša, ako je to taj, koga ja mislim.“

„Ah vi ga poznajete?“ pitaše krčmar.

Vidjelo mu se je na licu, da bi tek sada rado što više čuo o tom učitelju, kojega je župnik „luteranom“ prozvao.

„Dà, mi smo zajedno školu polazili,“ odgovori stranac u kratko. „Uvidjate i sami, kako mi je do toga, da vašega učitelja vidim. Molim vas dakle, da mi pokažete, gdje stanuje.“

I krčmar izvede stranca pred kuću, te mu pokaže prstom na omalenu kućicu, koja ležaše na strani osamljena. Stranac se zahvali i udari prama kućici. Dugo gledaše krčmar za njim, mašući glavom, pa kad mu je nestao izpred očiju, vrati se u krčmu mrmljajuć:

„Hm, hm, to moram gospodinu župniku pripoviedati.“

* * *

Žurno koracajuć, ko da ga neka neodoljiva sila napred goni, dopadne naš novi znanac, koga ćemo Ivanom nazvati, u stan seoskoga učitelja. Opaziv neko žensko čeljade, zapita za učitelja.

„U školi je," odgovori služavka.

„Što, zar su i danas djetca u školi?" pitaše Ivan u čudu.

„O ne. U nedjelju dolaze u školu samo odrasli momci, te ih gospodin učitelj podučava. Ako želite s njim govoriti, ja ću ga amo dozvati."

„Ne, ne," prihvati Ivan brzo, „ja idem sam k njemu. Dà, i ja bih mogao od toga vanrednoga učitelja štogod naučit," pridoda tiho, govoreć sam sobom.

Služavka odvede došljaka u sobu, odredjenu za učionu. U njoj bijaše taj čas sabrano kakvih dvadesetak seljaka, sjedećih na klupah i slušajućih pazljivo učitelja, koj čitaše iz neke knjige. Na prvi pogled upozna Ivan u tom učitelju svojega druga sa gimnazija. Da nesmuti nauk, sjedne tiho u zadnju klupu do njekoga mlada seljaka. I učitelj se je ne malo uzrujao, prepoznav Ivana, koj mu mahnu rukom kao, da će reći, da dalje nastavi. I sbilja kô da se nije ništa dogodilo, produlji se naučanje. Ipak za čudo seljakom nemogaše učitelj onako mirno kô prije čitati i tumačiti, što je pročitao. Glas mu neobično drhtaše ali govor mu bijaše vatreniji nego li ikad do sele. Bijaše to poviest hrvatska, koju čitaše te ju dojmljivo za priproste svoje slušatelje razlagaše.

„Evo to vam je poviest Hrvatske za naših domaćih kraljeva, a dojduću nedjelju pripoviedat ću vam dalje," zaključi napokon učitelj svoje razlaganje, jer se je mrak već počeo hvatati.

Seljaci se digoše i rukujuć se redom srdačno sa svojim učiteljem, odoše kući. Čim je posljednji od seljaka izašao, poleti Žarko k Ivanu te se š njim izljubi.

„Da si mi zdravo Ivane! Koja te je dobra sreća namjerila na me? Ja mišljah, da me u ovom zabitnom selu nitko potražiti neće."

Ivan mu izpripovjedi sve, što se je u krčmi o njem govorilo i kako je po tom za nj doznao.

Žarko se nasmjehnu i reče:

„Ova gospoda nisu sigurno znala, da će mi, ogovarajuć me, učiniti toliku ljubav, privedši mi jednoga od mojih prijatelja iz mladih ljeta."

„Ali tako ti boga“ prihvati Ivan „reci mi, kako si došao u to selo za učitelja?“

„Ah, o tom bih ti imao mnogo pripoviedati. Pa ako ti je drago, ja ću ti poslje večere moje sgode i nesgode opisati. Već je i onako mrak pa ćeš morati ovdje prenoćiti. Medjutim ja se nadam, da ćeš barem dva tri dana kod mene probaviti.“

„Nu baš što se toga tiče, tomu neima zapreke, jer ja sam i onako na dopustu, pa ti nemogu toga odbiti, kad se već davno nismo vidjeli.“

Žarko odvede Ivana u sobu, gdje je večera već na stolu čekala. U šali i ugodnom razgovoru blagovahu onom slastju, koju osjeća čovjek, kad se poslje dugoga razstanka sastave s ljubljenim prijateljem. Kad su večerom gotovi bili, te si lule zapaliti, uzme Žarko, potegnuv prije nekoliko dima, ovako pripoviedati:

* * *

Kako ti je znano, razstali smo se nas dva poslje izpita zrelosti. Od toga časa razilazili su se naši putevi. Ti si se dao na pravoslovje i upisao se na pravoslovnoj akademiji našoj, a ja sam otišao u Gradac, da slušam filozofiju. Još dok sam na gimnaziju bio, obljubio sam poviest narodâ tako, da sam već onda odlučio bio posvetiti se professuri. Doduše nisam imao od nikud podpore, da se mogu izučiti, ali sam našao, podučavajuć djetcu nekoga grofa, zaslužbu, od koje sam mogao kako tako životariti. Uz sve nesgode i protivštine, koje je siromašnomu djaku svladati, uztrajao sam čvrsto na putu, kojim sam pošao, dok sam konačno trogodišnji tečaj filozofije svršio. Za toga vremena imah priliku upoznati se s mnogimi plemenitimi Hrvati, bavećimi se sa mnom zajedno na sveučilištu. Često se sastajasmo u družtvo i mladenačkim zanosom snovasmo o dobru svoje otačbine. O političkom stanju Hrvatske razpravljasmo svaki put i da je do nas stojalo, mi bismo iz nje raj stvorili bili. Svatko se je od nas smatrao malim spasiteljem domovine. Ele to bijaše naravna posljedica mladenačkoga nam osjećanja i takva što se nebi smjelo nikada osudjivati. Ako bo i nije sve na vlas onako izpalo, kako smo si zasnovali, ipak bijaše jedna i to znatna korist odatle da smo u svojem rodoljubju okorjeli postali. Tako sam i ja otvrdnuo, u mislih, koje su prije tek u zarodku bile, i prem da sam njekoč malodušan bio, od toga vremena gojio sam čvrstu nadu u budućnost Hrvatske, koje još ni sad izgubio nisam. O koli sladka

mi je uspomena na one dane gradačkoga mojega života! Kad sam više puta snužden ili malakšem u duševnom svojem radu, tad se samo sjetim, na onaj zanos, kojim smo se u Gradcu jednom svetčanom sgodom zavjerili, da ćemo uvjek raditi za boljak otačbine, i tada nastavim novom snagom svoj rad na polju, koje mi je sudbina dosudila!

Timi osjećaji i nepokolebivim pouzdanjem u sama sebe vratih se u domovinu, da djelom izvršim ono, što sam prije samo na misli i u ustima imao. Ponudim se za učitelja poviesti na kojem god gimnaziju u Hrvatskoj. Ta mi se je želja i izpunila. Namjestiše me u gradu *** i ja bih se bio smatrao najsretnijim čovjekom, da se tu nije našao stvor, kojemu bijaše moje rodoljubje vele zazorno. Bijaše to sam ravnatelj gimnazija, čovjek podao i svačije pometalo. Čim sam preuzeo svoje zvanje, naučao sam, kao što je naravno i potrebno, osobito hrvatsku poviest i to dakako onim smierom i načinom, koj je mojim nazorom priličio. Nu to nebijaše mojemu ravnatelju nikako po ćudi i on izposlova te mi se je poviest oduzela. Mjesto te dadoše mi, da naučam — njemački jezik! Kolika zloba od toga ravnatelja! Ja koj sam smatrao i uvjek smatram, da je njemština narod nam baš pokvarila te nam razvitak knjižtva zapriečila, imao bih sad sam njezinim apoštolom biti! Gnjevan rekoh ravnatelju, da volim službu ostaviti, ako mi drugoga predmeta ne dadu. Nu ravnatelj ostade pri svojem a ja pri svojem i tako se razkrstismo.

Ostadoh bez kruha i pomišljah već na samoubojstvo, kad se jednoga dana namjerih na oglas u službenih novinah, u kojem se traži učitelj za obćinsku školu ovdje. Odmah mi sunu sretna misao u glavu, da se ja za tu službu prijavim. Popitam se dalje i čujem, da se učitelj za tu školu već dugo traži, ali da se nitko neće da ponudi, jer je obćina siromašna pa nemože učitelja čestito plaćati. Evo mi liepe prilike, rekoh si, da bar u nečem narodu svojemu pokoristim. Mišljah, da bi bila najveća kukavština od mene, da si uzmem život, koj mogu tako dobro na uhar makar malenoga diela domovine upotrebiti. Ako nemogu, umovah, onako koristiti, kako sam s početka mislio, a ja ću onako, kako mi se prilika daje. Držim pako, da je najveća nesreća, ako plemeniti inače rodoljub padne u apatiju s toga, jer nemože u družtvenom životu onako djelovati, kako si je u svojoj glavi zasnovao bio. Te misli probudiše me opet k životu i ja se počimah sgražati od samoubojstva. Ta sada mi život

više nebijaše nesnosan, jer sam mogao djelovati! Nekrzmajući ni časa, podnesem molbenicu i mene imenovaše učiteljem u tom selu gdje ću i uztrajati, dok me domovina na drugo mjesto nepozove.

* * *

Kad je Žarko svoju pripoviest završio, nastáde duboka tišina i trajaše nekoliko časaka. Oba bijahu svojimi misli zabavljena te se činjaše, da je ta pripoviest u jednom i drugom sijaset misli pobudila. Ivan prekinu prvi tišinu:

„Dragi moj prijatelju, oprosti, ako ja tvojih misli neshvaćam. Nu ja mislim, da je velika šteta, da ti uz tvoju darovitost i znanje u toj zabiti čamiš i svoje sile u ludo tratiš, jer djetcu azbuku učiti, to bi mogao i koj umirovljeni stražmeštar.“

„Ti se ljuto varaš,“ odvrati Žarko ozbiljno, „jer nije dosta učiti djetcu čitati i pisati, već valja od njih u svakom pogledu čestiti, rodoljubni naraštaj odgajati, a to je takva težka zadaća, koja se nebi smjela komu god povjeriti. Napokon, kako si i sam vidio, ja se nezadovoljavam tim, da djetcu učim, nego podučavam svakom sgodom i odrasle seljake te im i inače idem na ruku, koliko mogu.“

„Ali zar ćeš ti moći od našega seljaka štogod učiniti? Bilo je i drugih, koji su htjeli naše seljačtvo do višjega stepena naobraženosti podići, pa su morali od toga brzo odustati, jer su uvidjeli, da im je vas napor uzaludan.“

„Ti nisu s toga uspjeli, jer su htjeli u kratko vrieme čudesa tvoriti. Neuk je seljak nalik mladoj stablici, koju moraš nježno uravnjivati, inače ju prelomiš. Ja pako postupam blago sa seljakom i oprezno izvadjam svoju osnovu tako, da se sve malo po malo približujem k svojemu cilju. Molim, upućujem i vodim seljaka tako, da sam uvidi korist ili štetu te se kašnje po tom ravna. Nenamećem mu se silom za učitelja niti mu ne zapoviedam, već radim tako, da u meni svojega iskrenoga prijatelja vidi. Evo to je moj način i plodovi mojega rada već se u tom kratkom vremenu opažaju, te ja mogu smjelo uztvrditi, da će ova do sele zapuštena obćina za nekoliko godina biti jedna izmedju najboljih u Hrvatskoj. Kamo li sreće, da inteligencija naša posvuda o duševnom i materijalnom boljku seljačtva ozbiljno i uztrajno uzradi! Samo tako moglo bi se izvesti ono, o čem naši otačbenici pomišljaju, a o čem se ipak tako mlitavo radi.“

„Ipak mi nećeš tajiti, da nisi sa svojim stanjem sasvim zadovoljan i da te ne obuzimlje kadkad želja za gradskim životom i za

professorskim znanjem? To ćeš mi bo dopustiti, da u ovom selu nemožeš svoje djelatnosti podpunoma razviti i znanje, na sveučilištu crpljeno, koristno upotrebiti, a time otimlješ domovini radnika, kojega ona nuždno treba."

„Ja se u sredini ovoga dobroćudnoga naroda sasvim zadovoljan osjećam, te si neželim za sada ništa boljega i nemarim otići odavle barem dotle, dok svoju misiju neizvršim. A što mi prigovaraš nekim načinom nehajstvo za domovinu, to si i opet na krivom putu. Tko savjestno vrši dužnosti svojega zvanja, bilo to zvanje koje mu drago, radi rodoljubivo, i da svatko to ima pred očima, nebi nam lje domovina tako zlo stajala!"

Na te rieči skoči Ivan i, oduševljeno zagrliv Žarka, klikne:

„Hvala ti prijatelju, hvala na tih zlatnih riečih. Njimi si i posljednju dvojbu u meni razpršio te si mi povratio zadovoljstvo, koj sam već malo ne u mrtvilo pao bio. Ti si svojim uzvišenim primjerom spasio domovini radnika, koj će odsele ne zlovoljno već radostno raditi u zvanju, koje ga je zapalo. Dà, Žarko, i ja sam bio jedan od onih nesretnika, koje si ti u svojoj pripovjesti odsudio. I ja sam s prvine poletio nebu pod oblake pa kad su mi se u tom letu zapreke nasuprot stavile, survao sam se s visine u najdublji ponor, iz kojega si me istom ti iztrgnuo. Bila ti s toga od mene vječna hvala!"

I suze radostnice potekoše obim prijateljem niz obraz i duboko ganuti stiskivahu si prijateljski ruke negovoreći ni rieči, jer ih je u tom uzvišenom trenutku rieč posvema ostavila!

* * *

Za tri dana vrati se Ivan u svoj kotar, da nastavi svoju službu. Njegov se je predstojnik čudom začudio, opaziv u Ivana dosele nevidjenu radinost dapače grozničavu upravo radinost i neku osobitu brigu za javne poslove. On pripisivaše to dobrim posljedicam počinka i putovanja i zato si je preduzeo, da će svojim činovnikom odsele češće dopust podjeljivati. Nu mi, koji znamo, što se je dogodilo, sudit ćemo sasvim drugačije o toj Ivanovoj metamorfozi.

Antun Kovačić:

Ladanjska sekta.

I.

U zakutku divlje zagorske romantike nedaleko Sutle življaše „ladanjski gospodin“ vlastelinčić Pepo. Upisan bijaše na gruntovničkoj listini kano posjednik do dvadeset rali oranice, do deset rali vinograda, šume i livade. Sve te nepokretnosti brojile su pedeset i devet parcela. Uz to gazdovaše u razklimanom drvenom dvoriću, obitom novimi daskami, a okolo dvorića dizalo se nekoliko sgradica, pokrivenih crvenim opekom kano krv. Po obćenitom sudu ondašnjega žiteljstva, koje nečitaše svietskih „Salon-blatta“ niti „Moden-welta“ bijaše taj visoki, koštunjasti vlastelinčić prozvan galantnikom, prem niti njegovi žutopepeljasti brci i brada, niti sive drobne oči, niti razčepurena kosa, niti suncem posinjavelo lice i ruke, a bome niti isto odielo, što bijaše jedva bolje, nego u kakova preobučena kanoničkoga kučijaša, neodavaše upravo ništa galantna ni odlična. Ipak bi bolje bilo, zaniekati na kojem astronomičkom kongresu Galilejevu istinu, da se zemlja kreće okô sunca, nego zaboraviti vlastelinčića Pepu nazvati „ladanjskim gospodinom vlastelinom.“

Po krstnom listu računao je Pepo dvadeset i osam godina. Bude obćinskim odbornikom, naposeb radio je u odsjeku „za pučku prosvjetu“ i znao je sedam paragrafa obćinskoga reda na izust.

Svojom čašću „obćinskoga odbornika za pučku prosvjetu,“ svojim naslovom „ladanjskoga gospodina vlastelina,“ i svojim znanjem „od sedam paragrafa obćinskoga reda na izust“ držao se Pepo doista znamenitim, velikim i učenim mužem, pa u koje čemu vrlo nadutim čovjekom. K tomu običavao bi se pozivati na svoje velike škole, nu to bijaše više taština, nego li velike škole. Školske svjedočbe našega ladanjskoga gospodina kazivahu „crnim na bielom,“ da je on nekoč svršio jednu gimnaziju s nedovoljnim uspjehom, zatim prvu realku s jedva dovoljnim napredkom, a drugu realku, poštujmo sveti krst, sa trećim redom u najjezgrovitijem izgovoru.

Obiteljski areopag odlučio je već u šestoj godini za onda ladanjskoga derana posvetiti svećeničkomu stališu, nu kada bogovi

Latinâ nemilosrdno proćeraše preko praga svoga svetoga hrama ladanjskoga gospodičića, promienio je svoju odluku obiteljski areopag, kako to biva i u državnih parlamentih, kada ih prevare visoke nade, te bude sudjeno ladanjskomu gospodičiću školati se za advokata. To je dakako bila neka zabluda o budućem dostojanstvu obiteljskoga uda, jer realne nauke neizučaju advokate.

Ali i te je zablude ponestalo, kada se je u kobna ondašnja školska vremena neki vrlo strogi profesor strašno debelih naočala izderao na pokojnoga otca gospodičićeva: „vodite vi svoga sina na ladanje pure pasti, a ne da dere uzaludno hlače na školskih klupah!“ Pokojni sada Pepin ćako, prem je matematičke domaće potrebe riešavao grahovim zrnjem, jer nije umio pisati arapskih cifra; a geometričke formule izvadjao „lancem,“ jer ni ponjača o trokutih, to je ipak scienio, da ga misli vredjati gospodin profesor, pa mu odgovori: prosim liepo boga i vas, gospodine profesore, vi svoj gospodin, ja svoj. Ja ipak nisam prosti, zaglamasti muž, ja sam vlastelin, koj posjedujem pedeset i devet parcela u gruntovnici. Moj sin je, prosim liepo boga i vas, samo moj sin i ničiji drugov!“ Gospodin profesor na rieč „vlastelin“ načubi mudre ustnice, kano da prolazi mimo bare, što se izparuje na suncu, pa lakonički odgovori: „no, valjda se ja nejagmim za vašim „tokmastim“ sinom, imam ih kod kuće šest komada, koji posjeduju pedeset i devet parcela gore, pokaže rukom, u gruntovnici na nebeskom kraljevstvu!“ Na to se razstadoše, a otac svoga vriednoga sina nije zaboravio žilavom desnicom nategnuti za ušesa i nekoliko put pogladiti ljeskovačom mrmljajuć: lopov, potepuh, samo sramotiš nas, naše ime i naš grunt!

Dok je živio otac i nekoliko teta, nije se mogao „ladanjski gospodičić“ izticati na niveau-u ondašnje sadašnjosti, jer nebijaše dana, kad mu nebi tko to odlupio, kako već biva u ježnih obiteljski okolnostih, ime lopova i potepuha, koj nije ni advokat ni svećenik; ali kada su ovi postali pokojni, a Pepo punoljetnim, tada se gledaše osvetiti malodobju svomu i pokazati, što će reći „ladanjski gospodin vlastelin,“ koj posjeduje pedeset i devet parcela nepokretnosti!

Kada se nije sjetio niti puk, niti inteligencija onoga mjesta, da u zakutku svoga drvenoga dvorića čuči strižibuba, hoću reći „neodkrit amanet,“ koj bi ipak u današnjih vremenih mogao dobaviti glas svomu rodnomu mjestu, domisli se naš Pepo, kako treba upozoriti često put toli sliepu svjetinu na taj dragulj, što pljesnivi u

tami! Nedelju za nedeljom putovao bi koj puran, koj odojčić, koje vedro vina sada gospodinu bilježniku, sada gospodinu učitelju, sada gospodinu župniku, dapače i istomu poglavitomu velikomu sudcu.

Sada se je dakako brže doznalo za taj dragulj, za tu bisernu školjku, što-no baca toli čarobne trakove svoga svjetla iz tamnoga zakutka.

I njoj nije bilo dulje počivati na dnu mora, hoću reći u tami svoga drvenoga dvorića. Ta i Hotentoti izvukli bi takovu dragocienost na božji zrak, a kamo li neće inteligencija onoga mjesta!

I nije postojalo dugo vremena i mi vidimo Pepu kretati se u javnom životu. Pa kada je već postao obćinskim odbornikom i kada je visoki gospodin iz grada došao pregledati obćinske poslove i poslenike, te se moglo nadati od njegova namrgodjena lica nepovoljnoj službenoj kritici, preplašene svoje kolege potapša Pepo po ramenih: „nebojte se, drugovi, ja vam razumijem ova neumitna, nabrana i ukoćena lica u ljudsku formu pretvoriti; a sud će njegov po nas najbolje izreći, nebojte se!“

I sbilja. Cestom, kuda dizahu golemu prašinu službena kola visokoga gospodina iz grada, čulo se drečanje raca, kokodakanje kokoših, cvilenje nedonošćadi Odysejeve braće, kano da visoki gospodin vozi u svojih kolih čitavu menageriju iz Zagorja.

Dodje vremenom i službena ocjena. U onoj obćini najbolji poslovi, najrevniji poslenici, a od ovih „u svakom obziru“ najvještiji, najpohvalniji ladanjski gospodin vlastelin Pepo.

II.

U onaj kraj dodje duh „našega vieka,“ dodje demon gospodina Pepe.

Dosadanji učitelj dobije bolje mjesto, a ovamo se doveze čovjek iz dalekih krajeva, posve nepitoma obličja za ovomjestni sviet.

Prem bijahu u doba, kada je prispio taj novi svat u taj kraj, „pasji dani,“ dani vrućine i znoja, taj svat se pokaže i predstavi inteligenciji u debeloj kapi od puhova krzna i u zimskom kaputu. Čovjek ni visok, ni nizak. Duga, mršava lica a blieda poput mramora, brade riedke, duge, progrušale, oka ledena, ukočena, zelenkasta, a brkova vanredno tankih, dugih i obješenih niz lice. Pa da si mu dao, ma i kakovu zagorsku svetiljku u ruke, rekao bi, to je živi cimk staroga vieka!

Tomu svatu bi dopitano, da učiteljuje u onom kraju. Zvali ga Tomašem Brancem.

Tomaš Branac, kada je došao u mjesto, samotovao je u svojoj sobi, nije imao ni žene, ni obitelji ni rodjakâ, kuću je redio, jelo pripravljao sam. Kakovo jelo? Komad sira, sirovo jaje, kruh, sol i vodu. Pravi pustinjak. Svoje dužnosti vršio bi neopisivom hladnoćom, ali vanrednom točnosti i pedantičnosti. U crkvi je dobro udarao u crkvene orgulje, a pjevao tanko, visoko, bez kretnje, bez života, bez čustva, studeno.

Ljudi pa i isti župnik, inače rogoborna duša i svakomu loncu zaklopac, bojahu se ga.

Zadnjega dana u mjesecu slao bi točno u jedan te isti sat po svoju plaću.

Jednoga mjeseca polupa „ladanjski gospodin Pepo“ na njegova vrata.

— Gospodine učitelju, ovoga mjeseca pomanjkalo je u našoj blagajni novaca, strpite se do budućega mjeseca.

— Dobro, reče ovaj, strpite se i vi u crkvi i u školi. Ja niti pjevam, niti igram, niti školujem. Strpite se. Kada će blagajna novaca imati, ja ću nastaviti.

I dalje čitaše nekakovu knjižurinu.

Pepo stade citirati svojih sedam paragrafa, koji slabog ili nikakovog saveza neimahu s učiteljskimi dužnostmi i napinjati se, da dokaže učitelju, kako ima biti ponizan i poslušan obćinskomu poglavarstvu, a ovaj ga prezirno promjeri od glave do pete, te ga ostavi deklamirati u sobi, a on izadje na polje, promrmljavši: „orangutane!“

Pepi se stine krv od hladnosti toga zvekana, a rieč „orangutan“ bila mu je nepojmljiva kano i ona iznimka, što-no se je sjećaše iz Dünebirove gramatike: „panis, piscis, crinis, finis itd.,“ i držaše, da „orangutan“ svakako je francezka ili taljanska rieč i znači, pošto ju je na odlazku izgovorio i mahnuv rukom, valjda „s bogom“ ili „zdravo.“ To je negdje pravi učenjak, mrmljaše Pepo, izilazeć iz školske sgrade, kako samo ljude iz prikrajka motri, upravo kano moj profesor prirodoslovja; ja se moram s njim upoznati, dapače, nešto me k njemu priteže, da se sprijateljimo! zaključi Pepo.

Za koje vrieme Tomaš Branac posjećivaše Pepine dvorove, vazda bijaše uredno plaćan, a Pepo mu postane prijateljem i bratom i učenikom.

Pepo, bog i duša, nije rado čitao knjige ni u najranijoj mladosti, a toga se je načela držao i u muževnoj dobi, ali zato je tim radje slušao Tomaševa predavanja, a kada bi se razstajao s Tomašem, bilježio bi si nečuvena još imena, što mu ih je nasuo u glavu gospodin Tomaš.

Prvo ime, što ga je Pepo zabilježio u svoju bilježnicu, glasilo je ovako: Darvin, najveći um cieloga svieta, preobrazuje sviet, ćera glupost, razsvjetljuje mrak. Dokazuje čovječanstvu, da ono jest ono, što danas tobože nije, a nije ono, što danas zaisto jest: najme potomstvo majmuna. Otac svih ljudi, dakle Adam, jest gospodin orangutan!

Ovo je ladanjski gospodin učio čitava dva dana na izust, i kano da je ta težka izreka potiskivala onih sedam paragrafa iz glave, koji napokon neznačiše ništa, prema veličanstvu ove izreke.

Kada je Pepo vidio starca „orangutana," naslonjena uz veliki dub kano jedinu sliku u Tomaševoj sobi, zamisli se duboko i sada mu istom stade svitati, zašto mu je nekoč rekao Tomaš „orangutan!" To je samo častno za Pepu, jer je i on jedan od primjeraka Tomaševih, u kom je upoznao uzor svojih napornih studija! A da pokaže svomu učitelju, kako ga se dojmila prva njegova prilika, kada ga je posjetio, tražio je od Tomaša, da ga vazda zove onim imenom to jest „orangutanom!"

Tomaš se sklone na to, ali samo kada su sami.

Druga izreka u Pepinom bilježniku bijaše ova: zemlja je zajednički posjed svih ljudi na njoj. Dakle, sve na zemlji ima se podieliti na jednake dielove medju sve ljude. Jednakost, ravnopravnost, obća sreća neka je u čovječanstvu. Nestati ima pojma bogatstva i siromaštva. To je bolestan izum naduvenjaka i nabikulena. Svi imamo biti gradjani, svaki ima posjedovati jednaki diel zemlje. Narav je bog života a posljednja nužda svemu: sila. To je jezgra socialno-demokratičkih misli.

Tomaš se u veliko trudio i znojio, dok je Pepi barem ponešto razjasnio ovo tamno social-demokratičko načelo, pomješano sa osebujnimi Tomaševimi primjesami. Naposeb nije mu mogao utuviti u glavu onaj zahtjev tobožnjih social-demokrata, da se sav imetak na zemlji ima podieliti na jednake dielove. On, koga zvahu ladanjskim gospodinom vlastelinom, i koj se držaše bogatašem onoga kraja, da sada najedanput podieli svojih pedeset i devet parcela s kojim priprostim kućarom, hvala liepa, aj to nebi učinio za volju svih orangutana ovoga svieta! Nu kada mu je razložio gospodin Tomaš, da

to pitanje jedva će oživotvoriti se tamo negdje u dvadeset prvom stoleću i da za sada treba tek pristaša sticati, jer da danas vlada više pitanje pristaštva, nego li samoga oživotvorenja, osvoji Pepo i postade pristašom „social-demokračije." Vanredno mu se je pako milila ona rieč „nabikuleni."

Ali ovakova načela, odnosno njihovi nosioci, nebijahu zadovoljni, kada bi u tom zagorskom zakutku brojili tek jednoga pristašu i to samo ladanjskoga gospodina Pepu; Tomaš Branac bo se scienjaše već temeljnim stupom „social-demokracije." Pristaša je trebalo tražiti u daljnjoj inteligenciji, u poluinteligenciji, pa i u najnižih slojevih pučanstva. U ovom posljednjem elementu bijaše lasan taj posao, jer po tih načelih imali bi prestati svi porezi, a osim toga dobilo bi se dosta imetka od bogataša, koji bi se sjednačili sa svakim grobarom i čižmokrpom. Osobito se je račio ovim pristašom najnižega razreda silan imetak mjestnoga židovskoga kramara Nathaela i njegova „Wertheimerica," to vrelo gavanova blaga u čitavom Zagorju!

U poluinteligenciji nicali su pristaše „social-demokracije" kano gljive u krugovih selskih krojača, bubnjarâ, serežana, izsluženih lienih vojnika, pak zatim medju kartaši i pijanicami, kano i raznimi mjestnimi gizdelinčići i mudrijaši. Prema tomu trebalo je do skora ozbiljnije korake poprimiti, ustrojiti družtvo, pa makar i selske „social-demokratičke novine."

III.

Nekoga krasnoga dana mjeseca rujna nagnu žarkò sunce već na polak na zapad. Sviet kano da je driemao u sladkom snu, kano da se sav odmara u nekoj neizmjernoj sjeni. Kako bijaše plodna godina, grož dje sve to sladje bivalo u trsjih, samo da nepukne i neizciedi med; breskve rumene kano grimiz, šljive ljubičaste kano baršun, ciela narav u najbujnijem zelenilu — sve to podavaše živu stvoru presladak, preugodan život. Sva pako narav činila ti se poput razkošne žene, koja nadarena božanskom ljepotom i milinom, nariešena dragocjenimi dragulji, posjede sjetna na milo mjestance, odkuda svaki dan popraćuje zaljubljenim okom svoga vojnu, silno i jako sunce, što no spješi na zapad i skoro će uminuti za veličanstvene, daleke gore! A dolinom romori bistroteka Sutla, pa ti se čini, kano da slušaš uzdisaje ženine . . .

S jednoga brežuljka na drugi, kano ladja preko nabujalih valova, kotrljaju se velika seljačka kola. Na njih sjedi mlada, jedra plavokosa djevojka. Dvie duge i guste pletenice, spuštene, po zaprašenih od puta, oblih ramenih, poskakuju, a djevojka si svaki čas poravniva široki, slamnati šešir, koji joj hoće prikriti velike, plave oči. Prem je obučena u prostranu, putnu pluzu, koja potajiva u svojoj prostranosti onu očaravajuću gibkoću ženskoga tiela i pojedinih uda, kano i bujne grudi, to se je ipak izticalo i jedno i drugo u vozeće se djevojke i izpod pluze. Na prednjemu dielu kola sjedi čovječuljak u opancih, a zagorski seljak bi mu rekao, da je tamo od doljnjih strana, jerbo zagorci nenose opanke.

Kola se ustaviše pred školskom sgradom. Ljudi zviedljivo gvirahu u pridošlicu, toli krasnu gospodju, što dolazi k tomu seoskomu čudaku . .

Tomaš se pokaže na školskih vratih u velikom, pustenom kriljaku, nadnese vrh čela suhonjavu desnicu, zatreperi prsti od lievice i nešto žešće uzklikne:

— Sofijo! Ti ovamo preko ovih bregova. po toj nesnosnoj žezi? Pa zašto tako iznenadno? Što se je sbilo, Sofijo?

— Novosti, velike novosti otče, ljubljaše Sofija otčeve ruke, ja ti pisah i . . ., zape djevojka . .

— No . . i . . . što?

— I . . . moj zaručnik ti je pisao, ali od tebe nikada nikakova odgovora, tiše će Sofija.

— Tvoj zaručnik . . . tvoj zaručnik . . . mrmljaše Tomaš, kada su ulazili u sobu; ti si curče premlado, ma diete, to je opet ciganija tvoje tetke. Ona se prerano brine za tvoju budućnost.

Tomaševo ukočeno oko pomladilo se, oživilo. U tom bujnom, žarkom životu plavokose si kćeri kano da gleda svoju vlastitu mladost, kada ga još nezaokupljahu težka studia, kada još nije poznavao rod majmuna. Čovjeku, punu dubokih refleksija, nehotice mu dodje na um prispodoba, može li ovako divnomu biću biti pradjedom onaj ukočeni orangutan na stieni, ta onda i od klokana postala je golubica! No trgnu se Tomaš iz kratkotrajnih refleksija, stara ozbiljnost sabra mu se na ledenom obrazu i muklo zapita:

— A tko je taj tvoj zaručnik? Možda kakav podravski kramar? Djevojka se zarumeni još silnije.

— Profesor na varaždinskoj gimnaziji.

— Profesor! Dahnu težko Tomaš, profesor, ludi naziv, kakav profesor, školnik ko i ja. Je li prirodoslovac?

— Nije. Predaje logiku i psyhologiju, pak zatim historiju.

— Liepi predmeti, samo što su svi krasno izhitrene laži i sni. Je li crn, je li plav ko i ti, je li sangvinik?

— Plavokos ko i ja, sangvinik.

— Neslažem se, neglasujem za tu partiju. Vazda ćete se svadjati; a svadja napokon očemeri život.

— Oj otče, negovori tako. Mi smo si dobri ko grlice; jer . . . jer . . . zapinjaše djevojka.

— Nu, što jer . . .?

— Jer se neopišivo ljubimo . . ., stidno će ona gladeć si rub od kecelje.

— Bajka, ljubav je bajka, obsjena . . . Što su mu roditelji? Ima li što?

— Roditelji? Seljaci. Neima ništa, svoju plaću.

Tomaš si je stao ruljiti obraze i zašuti.

— A kako ti se mili otče u ovih bregovih? Upita djevojka i stade skidati platnenu pluzu sa dražestnoga tiela.

— Kraj liep. Ljudi siromasi, bogomolje i glupaci. Švajcarska Tirolci napučena! Odvrati Tomaš.

— A kamo na koštu, otče?

— Koštu? Sam kuharica, sam gazdarica. Pa što ja napokon trebam? Križku sira, komadić kruha, čašu vode. A kakove nazore goji tvoj profesor, nekako će porugljivo Tomaš, o svietu, o čovječanstvu, o družtvu? Tim prekinu obični razgovor.

— Kako, nazore? Plaho upita djevojka.

— Valjda nebenavite samo o ljubavi i vilinskom carstvu! Nepripovieda li ti što iz historije?

— A, iz historije? Jest, naprimjer on veli, da su Grci najveći i najkrasniji duhovi, a Rimljani najdivniji junaci staroga vieka.

— Veliki duhovi! Nakesi se Tomaš. Grk je vrištac, ne velik duh. A Rimljan — pravi orangutan! Taj tvoj zaručnik je nekakav idealista. Želio bi ga vidjeti!

— Ta doći će s tetkom ovamo, da zaprosimo tvoj blagoslov, otče.

— Ovamo? Čim ću ih ja podvoriti? Vidiš da sam sám. Gospoda nisu zadovoljnà sa sirom, kruhom i vodom.

— Neskrbi se otče za to. Bit ću ja i teta u kući. Mi ćemo već pripraviti sve.

— A ti razumiješ i što skuhati?

— O, viditi ćeš otče. Umah danas pripraviti ću vam dobru večeru, samo ako je u mjestu pilića dobiti.

— Ja neću, kćerko, znati je li dobra, ili loša; ja sam ti vegetarianac.

— Što je to vegetarianac?

— Čovjek, koji nejede ništa od mesa.

— Joj, ja sam preko ovih svih bregova mislila, kako ću vam liepo izpeći piliće, da će se sve pušiti. A ti sada na jedan put nejedeš ništa od mesa.

— Samo ti pripravi. Ja sam zadovoljan tebe gledati, kako ti ide u slast, Sofijo!

Sva školska sgrada oživila je onim bujnim životom, kakovim mu odisaše i nova doseljenica. Uz domaći posao milozvučno odjekivahu njezine pjesme o zaniemjele školske zidove. Isti Tomaš nebijaše više tako ukočen, ko prije. Knjige je pustio u božjem miru snivati, putem si zadovoljno fićukaše a u kući bi kadkad prilagodio svoj visok, tanak i studen glas uz plamenu i strastvenu pjesmu svoje Sofije. Krajem se brzo pronese viest, da učitelj Tomaš ima prekrasnu kćer, da se je školska prije pusta sgrada pretvorila u živi perivoj.

Social-demokrati i Darvinovci rado posjećivahu svoga učitelja Tomaša, ali oni s Tomašem govorahu o svemu, samo ne o načelih social-demokratičkih i o Darvinizmu. Ladanjski gospodin Pepo zagledao se svom dušom i srcem u Sofiju. Jednoga dana napisa on na kartici bratu Tomašu sliedeće: ja sam najžešći pristaša Darvinizma, ali social-demokrata nemogu i nemogu nikako da budem. Odkako je tvoja Sofija ovdje, moj život se je posve promienio. Ja hleptim za obitelju, čestitom obitelju. Social-demokrate hoće, da oni, koji više posjeduju, podiele sa siromasi. A svaka žena da je zajedničko dobro svih mužkaraca. To razoruje obitelj; moja djeca, mjesto, da se brinu, da ovih pedeset i devet parcela pomnožaju, ona ih će morati dieliti sa lienimi blatotepi i vucibatinami. — Da tako mislim, kriva je Sofija. Mi ćemo svakako dvie zasebične sekte stvoriti: „Darvinovce“ i „social-demokrate.“ Prve sekte sam pristaša dušom i tielom, druge nemogu biti. Tvoj „orangutan.“

Ovo je dakako samo sadržaj Pepinoga lista. Tomaš se je rezko nasmijao svomu učeniku.

— Mora mu se izbiti iz glave Sofija! U ostalom on već zaboravlja, što mu rekoh, da će se načela oživotvoriti tek u dvadeset i prvom stoleću, a njega već sada boli glava!

IV.

Vegetariancu Tomašu preugodno mirisahu žestoka i sladokusna jela, što ih priredjivaše Sofija. Njegovi otupljeli živci stali su mekčati i slabiti, a kći se neumaraše dan na dan nutkati ga, da se okani te ludosti! Napokon baš onoga dana, kada su se poslje podne imali pristaše novih načela skupiti kod ladanjskoga gospodina Pepe, kod objeda nadvlada slabost Tomašev želudac, i nije ga trebala baš živo poticati Sofija, da se obori žestokim jurišem na pečeno odojče, što no je vanredno zamamljivo cvrčalo na ražnju. Tomašev razšireni želudac od neslane bilinske hrane jedva se je udovoljio sa čitavoga pol odojčeta. Sofija je samo pljeskala od zadovoljstva i veselja.

Nakon objeda široke volje, izpričav se kćeri, ode Tomaš na pristašku skupštinu, na kojoj je gospodin Pepo imao voditi glavnu rieč. Govor mu je dakako sastavio sam Tomaš, koji je morao priznati, da nije imao ni organa, ni govorničkoga dara, kano ladanjski gosponin vlastelin. Pa i dusi, što zaljuljaše bilo u koje vrieme krugljom zemaljskom, ili ju okretahu na mezimcu prstu, redko bijahu govornici ili kako Tomaš veli „klopotače i brbljavci.“

Radilo se o tom, da osnuju selske novine, koje će razjašnjivati i bistriti pojmove; a zatim nekakova pravila, kojih se imade družtvo držati.

Sofija ostade sama kod kuće. Bilo joj je nekako tjeskobno oko srca. Sada bi pjevukala raztrešeno, sada bi u daljinu zamišljenim okom prozirala, kano da nekoga izgleda, nu otcu nije kazala niti riečce, da se komu upravo danas nada, pa se niti nije protivila, da otac odilazi od doma.

Niti izdaleka nevladaše gospodinom Pepom ona neizbježiva trema, što no običaje u takovih sgodah zagospodovati naravlju ljudskom. Dapače on niti nije ponavljao na izust naučena govora.

Kada je Tomaš stupio na prag Pepinoga dvora, čuo je rogobor već davno došlih pristaša, koji su nezadovoljno klimali glavom, zašto je baš Tomaš danas tako netočan, osobito se je ljutio mjestni gospodin krojač, hvat i pol visok čovjek, tanak kano njegova najdeblja igla. Taj krojač bijaše vrlo žestoka duša, a može se reći, da je možda

najviše pojimao nova načela, što no zadahnuše čitav parokrug onoga mjesta. Pozivaše se na svoju majstorsku svjedočbu, koju je zadobio kod prvoga krojača u Beču. Nu, opojen social-demokratičkim duhom, izvrgavao se čestim tamnicam i progonom, zato napokon zaželi vratiti se u svoj rodni kraj. Tako je barem u ovo sgodno vrieme sam pripoviedao.

Kada je došao Tomaš, posiedaše ozbiljno na svoja mjesta, bilo ih dvanajst, rulja se bo nije smjela pripustiti, gdje se ima sagraditi temeljnik kamen; a ladanjski gospodin Pepo uze rieč:

— Gradjani ravnopravni, slobodoumni, sviestni; gradjani čitave kruglje zemaljske! Znaj ti zemljo, počme Pepo apostrofom, znaj ti zemljo, da je orao velika, silna i srčana ptica; visoko se on uzpinje nad nizinami zemlje, sa zviezdami se titra, oblake naganja, sa stoljeći računa. Ponosit na svoja krila, uzhićen na bistrinu svoga uma, motri oštrim okom tamne nizine tvoje, on želi da iz svih tih nizina narastu planine, veličajne, tihe, na kojih samo gromovi gostuju, kuda samo božje munje svietle. Ali pošto on s vjekovi računa, tako i vjekovi uzdignu iz milijuna nizina riedku nebotičnu planinu, na koju se on umoran i utrudjen sjeda. Gradjani! Taj orao je znanost, njegova krila — to je sila i jakost znanosti; njegovo bistro oko jest oko vječnih istina. Taj orao glednu s visa i u tu našu nizinu, on glednu a planina naraste i orao se sjede na nju. Gradjani, tko je ta planina, na kojoj vije orao krili svojimi, tko, gradjani, ako nismo mi ta planina? Po nebu siju tjelesa vječne naravi; po zemlji zeva crv. Crv i tjelesa nebeska treba da su jednaki. Zašto jednaki? Jer rade, jer bitišu oba, jer je svakomu svoje mjesto opredielila majka narav. Skršit se mora robska lozinka bahatcâ i nabikulena: ti crvu, jer si malen, jer si crv, svijaj se pod silničkimi nogami! Ne, gradjani, to ima prestati! Nas ima dvanajst, mi se ustrojismo. Ali, kako ona tjelesa nebeska imadu cilj, i kako on crvić imade svoju svrhu i metu, tako i mi moramo utrti takove puteve, kojimi ćemo ići k svrsi našoj trajno i postojano. Gradjani, imamo ustrojiti novine, što će barem jedanput na ćedan izaći, u njih ćemo se sbližavati i zadobivati pristaše, u njih ćemo razjasnivati, što je tamno; izgladiti što je hrapavo; prikratiti što je dugo; s uziti što je široko. Novine će izilaziti pisane na nekoliko araka, a redati će se od ruke do ruke. Ali prije nego li započmemo taj ozbiljni rad, imamo se zakleti da nećemo nas dvanastorice nikomu pod nikakovo ustrašivanje, pod nikakve prietnje, pod nikakav novac izdati. Zakunimo se: neka se

svi članovi dignu, neka se uhvate desnicami za brade i neka za menom govore sliedeće: kunemo se na vas svemir, kunemo se na naše poštenje, kunemo se na naš život, da iz toga družtva nikada izstupiti nećemo; da nikada jedan drugoga izdati nećemo, pod prietnjom, da izdajnik umre naprasitom smrću od tajne ruke, da ćemo savjestno raditi po propisih družtva, raditi kao najbolji gospodari u svojih stvarih. Tako nam života našega!

Nakon ove prisege posiedaše pristaše. Slabodušnije počeo hvatati nekakav tajni drhat.

Iza malene stanke ustade Tomaš. Zavlada obća napetost.

— Ja bi samo upitao poštovane gradjane a sada zaklete članove, kako bismo prozvali našu sektu? Pošto se tuj radi o Darvinističkih pristaših i social-demokratičkih, ja bi predložio, da se za početak oboje stopi u jedno, pa da se prozovemo: „Darvinističko-socialdemokratička sekta."

Pepo se ustade i hćede govoriti, ali kada ga je Tomaš promjerio okom, shvatio ga i ušutio. Tomaš ga je natrag privezao uz social-demokratička načela, predstaviv mu opet, da tek u dvadeset i prvom stoleću će se načela oživotvoriti, a do tada bilo kako mu drago, metamorfozirati se budu njegovih pedeset i devet parcelâ!

Prije spomenuti krojač, Imbrica Nabrgoj, predlaže da se tako dugo ime uvrsti u pravilih, ali da se družtvo kraćim imenom prozove, on bi predložio, neka se zove „iglom."

Pristaše silno graknuše na ovaj predlog.

— Igla, igla! Zovi se ti iglom, krojaču.

— Samo utišajmo, gradjani, strasti, opomenu ih mrko Tomaš, manjina će se pokoravati većini. Gradjani, pošto mi najizdašnije podpore trebamo tražiti u ljudih, što zemlju težaju, ja bi predložio da i družtvo i novine prozovemo kratkim imenom: „Motikom."

— A, zato jesmo svi. „Motika." Izvrstno! Potvrdiše članovi.

Krojač se protivi tomu, dokazujuć, da su poštovani cehovi svih kolikih majstorskih stališa prvi osnovali social-demokraciju, i da on mnije, da će upravo najslabiju podporu naći u poljodelaca. Gdje će naš prosti čovjek napustiti vjeru, pak zatim visoku gospodu, i povjerovati, da su Adam i Eva indijanski majmuni bili, te u tobožnjem zemaljskom raju orahe hrustali i lišće brstili! Ja sam, svršio je on, odlučno proti „Motiki."

Ali Tomašev predlog bi primljen.

Zatim stvoriše pravila za sada u deset članaka, koja glase ovako:

§. 1. slobodoumni gradjani, ovoga mjesta, nabrajamo tajno Darvinističko-socialdemokratičku sektu „Motiku."

§. 2. sektom upravljaju slobodni gradjani utemeljitelji, dvanajst njih na broju i to: Tomaš, Pepo, Imbrica, Ivša, Lacika, Nikšo, Franc, Pavliša, Tunja, Štefica, Vid i Matija.

§. 3. sekta ima širiti i zadobivati u svih klasah današnjega poredka ljudskoga pristaše za načela sekte „Motike," kako će ih ćednik sekte razjašnjivati.

§. 4. sekta uredjuje i izdaje svakoga ćedna list „Motiku" pod poslovanjem triuh gradjana utemeljitelja: Tomaša, Pepe i Imbrice.

§. 5. svakoga mjeseca drži se po jedan tajni sastanak i to redom kod trih gradjana: Tomaša, Pepe i Imbrice.

§. 6. novine „Motiku" čitaju redom članovi utemelji, kako su poredani u §. 2. Primjerak novina može svaki član držati 24 sata, predati sliedećemu i posljednji član, t. j. Matija, predati ga nakon 268 sati, pošto je izašao iz redakcije, natrag istoj.

§. 7. članovi se diele u pismene i nepismene. Jedni i drugi imadu list „Motiku" podpomagati. Pismeni, pišuć članke, nepismeni, pripoviedajuć redakciji, što znadu i misle.

§. 8. družtvo ima u zalihi znanstvenih knjiga, tumačećih i razlažućih ideje družtva. Te knjige posudjivati će redakcija članovom, koji razumiju jezik, kojim su pisane.

§. 9. iz tih knjigâ prevadjati će se potrebiti članci u novinah „Motiki."

§. 10. najviši glavar i voditelj družtva jest gradjanin Tomaš.

Pravila podpisaše svi gradjani i taj sastanak bude dovršen, a nakon toga počastio je Pepo družtvo veselom gostbom.

V.

Tiha, jesenska noć zaokupila zemlju. Medju zviezdanim bezbrojem lebdio je pun mjesec u srebreno-zlatnoj čadji, kano da je koprenu spustio s doraza. Vlažno povjetarce lahorilo u noćnom carstvu, a jesenski kukčići zasitnili svoju monotomnu pjevanku, za koju zagorci vele, da zori groždje, zato i ta sitna kukačka pjesmica glasi, kano da veli: „crn, biel; crn, biel" to jest, da ovom pjesmom grozdje crni i bieli.

Nekako plahimi koraci odaljivaše se Tomaš od Pepinih dvorova. Možda mišljaše na svoju kćer, možda na današnju večer; samo

da je njegovo odugoljasto lice na mjesečini odrazivalo smrtnim bliedilom. Daleko negdje iza brda zamirala i opet se pomaljala i sve silnije odjekivala pjesma djevojačkoga družtva, što je nekud zaostalo na poslu. Tomaš popostane, sluša, prevuče rukom preko obraza, očito ga ganu pjesma i kano da je htio reći: je li zaisto ovako miloglasnu pjesmu možeš čuti iz tankih grlâ majmunskih praunučicâ... U tih mislih dotrči za njim sablast bez šešira. Vjetar joj se igraše kosom.

— Brate Tomašu, brate Tomašu! Haknu ona.

Tomaš se lecnu.

— Ti li, Pepo, pa bez šešira? Začudi se Tomaš.

— Jest, ja. Danas sam odlučio govoriti s tobom. Nu, u dvoru rogobore, a ti si rekao, da ti nas je nuždno ostaviti. A moja stvar je prešna. Tiče se mene, tebe, pak . . . i . . .

Tomaš nije niti rieči prosborio.

— Tiče se mene, tebe, pak i tvoje kćeri, propentesa Pepo.

Tomaš skrenu licem pram mjesecu, spustiv duge ruke niz stegna. Brci mu se još više objesiše, a oko mu posta nepomično kano u mrtvaca. Niti je pristao, da Pepo govori, niti mu je dao kakav znak, da negovori.

— Prijatelju, sjednimo na travu, ljepše se dade govoriti, nego ovako idući . . .

— Rosa je, a meni se žuri, Sofija je sama, ledeno će Tomaš.

— Koji čas prije ili poslje, stani, molim te.

— Dobro. Ti možeš sjesti, ja na rosnu travu nesjedam, umah se nahladim. Stajati ću.

I Tomaš se ustoboči, okrenuv licem prama mjesecu. Ladanjski gospodin posjedne na travu. Tomašu razsvjetljivaše mjesečina gornji dio tiela, dočim je Pepo sjedio sav zastrt sjenom obližje glavice, ponadignute nad običnom površinom. Tomaš prema ladanjskomu gospodinu vidio se kano kakav bog svjetla prema prokletniku, što pomalja glavu iz hadskoga mraka.

— Prijatelju Tomašu, ti imaš ljepoticu kćerku. Ja sam, kako vidiš, muž najljepše dobe, vlastelin, tvoj prijatelj, boreć se za načela i ideje, što si ih donio u taj kraj. Za nas neima ljepšega, no svezati se rodbinskim vezom. Daj mi Sofiju za ženu.

Tomaš se zaljulja na noguh, a ladanjski gospodin klonu bradom na prsa, a obima rukama stao je čupati travu oko sebe.

— Koja je tvoja misao, Tomašu, osokoli se napokon Pepo, hoćeš li me kano svoga zeta privinuti na grudi?

— Neću, odvrati Tomaš, natežuć si bradu.

— Nećeš? Zašto? Pomakne Pepo dalje po travi.

— Sofija je zaručena. Kaza mi to umah, čim je prispjela. A kako ona shvaća, pripovieda, da se ljube.

Ladanjski je gospodin prestao disati.

— A tko je on, je li bogat, mlad, liep?

— Profesor, idealista; imetak mu je plaća od službe, ko i meni. Za ostalo dvoje neznam, jer ga i nepoznam. Ali kad se ljube, bude valjda i mlad i liep.

— Ti ga nepoznaš, a dopuštaš? Čudno.

— To je posao njezine tete. Nepačam se u takove posle. A tebi se čudim, što me baš danas napastuješ, poslje toli ozbiljnih stvari.

— On je profesor! Hm, velika čast, ali ništa realna; skitati se od nemila do nedraga po tudjih kuća. Mnogobrojna djeca, smrt, pa golo ubožtvo. Djeca velikih častnika pobiraju gradske prnje napokon. Mladost i ljepota, toga će biti i u mene, a uz to realan temelj: ja sam vlastelin, koj plaćam veliki porez. Brate, partija bolja, a ti si gazda.

Tomaš ko gvozden stupac.

— Ha? Imaš li šta? Nasloni se Pepo na desni lakat.

— Imam. Ti nisi liep.

Ladanjski gospodin se trznu, kano da ga je zemlja ujela, na koju se je tako lagodno posadio bio.

— Ja, ja . . . ja nisam liep? Tko ti tako reče?

— Ti nisi liep. Duga uha, široka usta; predebele ustnice; takav hiperdemokratičan nos; lice iztrošeno, posinjavilo; žuti, skoro crveni brci i brada — to nije ljepota. A tvoj realan temelj i tvoj porez, brate, kod nas u Posavlju ima trećina seljaka, što veći porez plaćaju, nego ti, pa se nekrste vlastelini. Tvoje vlastelinstvo jest taština medju ovimi siromasi, a medju pravimi vlastelini ti si seljak . . . Seljak srednje ruke . . .

— Ti Tomašu, ti me misliš vriedjati? Ciknu ladanjski gospodin i skoči se na noge.

— Ako istina vriedja čovjeka, tada i ja vriedjam svoga prijatelja, odvrati odrešito nepomični Tomaš; da sam ti tudj, možda ti nebi tako rekao, ali tada nebih niti s tobom govorio. Evo i još jedno, što bi i tebe i moju kćer unesrećilo, da se uzmete: ona je fino naobražena, finije nego ja i ti. To je dakako opet kriva teta. Sofija

dakle nebi mogla biti dobrom gospodaricom na tvojih pedeset i devet parcelah.

Pepo nemogaše ni riečce izustiti. Tomaš mučaše mukom neko doba, a zatim će:

— Prijatelju, lahku noć, ovakav moj iskreni odgovor nesmije pomutiti našega prijateljstva. Lahku noć!

— Sprovesti ću te do kuće, muklo promumlja ladanjski gospodin.

— Ovako gologlav?

— Nebrini se za moju glavu; bolje da sam bez šešira, barem se može prije ohladiti mozak.

— Idi, brate Pepo, ali samo da nepisneš o Sofiji. Bolje, da se svratimo na današnje naše poslovanje.

Prijatelji podjoše, u niemoj šutnji jedan za drugim, a Tomaš je sve hrlije pomicao noge.

— Kako ti se vide današnji zakleti članovi? Upita napokon Pepo.

— Članovi? Krojač me uznemiruje. Tanka je to duša ko i njegovo vitko tielo. I kroz ključanicu će se provući. Bojim se ga, da nas neoda u najljepšem cvietu . . .

— Što ti misliš pod tim: odati u najljepšem cvietu?

— Kada bi naša stvar već dulje održala se i puno pristaša zadobila, naći će se izdajnici, i stvar i mi ćemo propasti.

— Druže Tomašu, ti si doduše meni sastavio govor i onu zakletvu, nu ja ti mogu iskreno reći, da nerazumijem, kako bi to mi propali?

— Eh, tako . . . mene bi odpustili iz službe, pa onda sve nas kolovodje odvezli „na šanac“ na kojih dvadest godina!

— Ta zar smo, za boga, razbojnici? Razkolači Pepo oči.

— Nešto slična. Po današnjem družtvenom shvaćanju razbojnici duševni . . .

— Onda je naš posao nevaljan zao.

— To baš ne. Sokrat je propovjedao vječne istine, athenski mehkoputci i cincari ubiše ga otrovom. Galilej je dokazao, da se zemlja kreće oko sunca, spališe ga na lomači.

— Pa šta imadu danas od toga Sokrat i taj drugi?

— Danas imadu to isto, kano da umroše i običnom smrću. No ljudi ih drže mučenici vječnih ideja, koje su širili i koje danas vladaju svietom.

— Hvala liepa, ja baš nebi htio biti takovim mučenikom!

— Nu, što bi naprimjer ti uradio, kada bi nas izdalo i pred sud pozvalo?

— Pobjego. Ali šta? Ukrotio bih ja gospodu, znaš onako, miteć ih.

— Ali uzmimo, kada pobjeći nebiš mogao, a podmititi se nebi dali?

— Hm, ja napokon, kada bi ciela stvar došla na vidjelo, valjda nebi bio ništa kriv?

— Nego tko?

— Tvoju kožu bi olupili; a mi drugi? Reklo bi nam se, da bijasmo ludjaci. . . .

— Vrlo mudro, ladanjski gospodičiću. A takvi ste svih vas jedanajst! . . .

Ladanjski gospodin je vidio shodnim, da zašuti.

Kolovodje „Motike" iz daleka izgledaše u neobičnom svjetlu školske prostorije.

— Kod mene će biti nekakovi gostovi, pokročimo brže, reče Tomaš.

— Ali ja neću ići u kuću ovako razoglav.

— Aj, tko ćete za šešir pitati? Ajde samo, uhvati ga Tomaš za ruku.

Smjeh i vesela cika, pak udaranje na glasoviru, odjekivaše iz školskih prostorija. Nekoliko danguba a noćnih klateža pronašlo je potrebnim, zijati u mjesec pred školskom sgradom i slušati neobične gostove, koji dodjoše danas iz dalekih strana.

Učitelj i gospodin Pepo približe se napokon k školi.

— Dobru večer, gospodine učitelju! Skidoše klobuke dangube.

— Kod mene ima stranaca? Upita Tomaš.

— Da, puna kola gospode se dovezla, reče netko.

— Kakova puna kola? Pobije ga drugi, gospodja i dva gospodina, dovezoše se.

— Onda lahku noć, Tomašu! Dahnu Pepo.

— Nebudali! Rinu ga učitelj pred sobom, kano otac diete, kada ga goni u kuću.

VI.

Ladanjski gospodin i Tomaš, stupivši u školski dom, nadjoše veselo, mlado družtvo, u najbujnijem viru zabave, kakove nepoznavahu članovi „Motike." Upoznaše tuj profesora Vinka Lacića, zaručnika Sofijina; Otona Habera, absolviranog gradačkog pravnika, gospodičića aristokratičkog ukusa bez zanimanja i napokon Pepo

upozna gospodju udovicu Katu, ženu plavušu od kojih dvadeset i osam godina, stvorenu za život i razkoši.

Vinko Lučić bijaše mladić srednjega, čvrstoga uzrasta, plavokos, velikog sivomodrog oka, lica okrugla, nosa izbočena. Živ kao munja, govorio je hitro, ali jasno i krepko; dočim u Otona Habera bijahu crne, gladke, svjetle kose, lice bliedo dugoljasto, oči male i crne kao žižak, nos dugoljast, zavinut. Govorio je hladno, razborito i polagano, zatežuć glavnijimi riečmi u izreci. Bijaše pratiocem gospodje Kate i njezinim prijateljem još od mladjih dana. A Kata? To vam bijaše prava amazonka današnjega udovačkoga pokolenja. Pa ako je djevojka poput Sofije sanjarenje mladenačkoga života; to je udovica poput Kate uživanje muževnosti. Oko, čas bistro i nevino, čas zamamljivo, namigušavo; čas raztvoreno puno nekakove vlage, kano da se u njem kriju sve miline i sav čemer prošloga života; čas pako nebrižno i nehajno, kano da čitav sviet struji riekom izpod njezinih nogu. Takova vam je Kata, takovo vam je čitavonjezino biće.

— Tomašu, ti si mi se postarao, vrlo postarao; bijahu Katine rieči, kadno se ciela družba upozna.

— Nas dvoje pravi kontrast. Ja se staram a ti mladiš, kako vidim.

— Ah, mladim dá, uzdahnu koketno udovica, ošinuv izpod oka Otona, i ja sam ti skoro stara, pročitana knjiga, koju će ljudi baciti u arkiv, da ju prašina izjeda . . . tužakaše Kata, kako običaju sve udovice tužakati.

— Ja bi takovu knjigu, kada bi ju pročitao, dao vezati najfinijim vezom i postavio bi ju medju prve u svojoj knjižnici reče Vinko.

— Pak šta onda, ako knjiga u liepom vezu stoji za paradu u ormaru? Umieša se Sofija.

— Ako tko izboran dodje, posudi mu se na čitanje, reče polagano Oto.

— Ja nebi takove knjige nikome dala čitati. Kada bi ju malo zaboravila, opet bi ju uzela iz knjižnice i čitala, suprotivi se Kata Otonu.

— Po mom sudu dobro si shvatila cielo biće žene. Ona zaisto niti nije drugo, nego knjiga. Govoriš, da ju samo uzmeš čitati. Dočitaš li ju; ako nešta obična i jednostavna, baciš ju na budjak i nepitaš više za nju. Je li zamršena i učena, zaviriš češće u nju. Knjigam, što no su u bogataša, sudjeno je, da ih vežu u fine korice. Nu zar je bolja sudbina, gledati staru knjigu u finih koricah, nego bez koricah ležati u prašini na tavanu, raztumači Tomaš.

*

— Moj je običaj, da rabim i čitam knjigu, dok se dade i dok nepostane dosadnom, ustane Oto i prodje mimo udovice do glasovira, na što se ona zamisli i uzdahne.

— A kako vi mnijete, gospodine vlasteline? Upita preko srca udovica, kano onaj, komu se je izcrpio predmet razgovora.

— Ja, ja gospodjo, u obće malo čitam; što mi prijatelj Tomaš posudi, to pročitam, odgovori nevino Pepo.

Udovici zadrkću ustne na smjeh.

— Gospodina vlastelina za stalno zanimaju samo gospodarstvene knjige?

— Ne, gospodjo, ja negospodarim po naputku gospodarstvenih knjiga, pa s toga ih niti nečitam.

— Nego kojih se vi uzora držite u ekonomiji? Uleti u pitanje Vinko.

— Uzori? Uzori? Kakovi uzori? Ja se držim uzora sama sebe i onako kako moji predji gospodariše.

Vinko i Oto pogledaše se kano dvie kokete, a Tomaš migne kćeri i udovici Kati. Ove zajedno s Tomašem, udaljiše se, da spreme ležište gostovom. Sada je došla medju ladanjskim gospodinom te Vinkom i Otonom posve druga stvar na dnevni red.

Otonu zape oko medju knjigami na stolu o nekakovu njemačku brošuru pod imenom: „kako da nedolazi čovjek od majmuna?“

— Gledaj ti gledaj! Nebi li još učitelj Darvinistom bio i dokazivao svojim slušateljem, odnosno djeci, da čovjek dolazi od majmuna? Nasmija se Oton.

— Pa jest, i ja držim, a ima nas i više ovdje, koji držimo da je tomu tako, i da je praotac Adam orangutan bio! Skoči žestoko ladanjski gospodin.

Vinko i Oto pogledaše se u čudo. Taj ladanjski gospodin, za koga malo prije držahu, da se sva njegova intelektualnost sadržaje u kolendaru „zagrebačkom šoštaru,“ a sada tvrdi, da je Adam orangutan bio, zabezeknuo ih je oba.

— E pur si muove! Klikne Vinko.

— Kreće se, jest, zamrmori Oton i zavrti se na svojoj peti.

— Vi ćete, gospodine vlasteline, i bezbožcem biti? Upita Vinko.

— Kako bezbožcem? Izpravi se Pepo.

— Nevjerujete, da bitiše bog?

— Ja u ništa nevjerujem, što se nemože dokazati, da bitiše.

— Ali kad bi vam dokazao, da bog bitiše kano i urar, što je izradio ovu žepnu uru, izvadi Oton sitan satić iz žepa; i kad bi vam dokazao, da Adam nebijaše orangutan, kano što i vaši djedovi nebijahu magarci, vi bi tada morali protudokaze navesti.

Pepo probliedi. Prva muka, na koju ga metnu „Motika." Ti „dokazi i protudokazi," već kano gole rieči, smetoše ga, nu „njegovi djedovi magarci," to ga je spasilo jer je planuo.

— Gospodine, opozovite rieč, da nebijahu moji djedovi magarci! Vikne smeteno ladanjski gospodin.

Oton i Vinko da nepucaju od smjeha.

— Kako, opozovite rieč, da nebijahu magarci? Uzme na nos pitati Oton, što da kažem jesu li bili, nisu li bili?

— Da nisu bili! Dahnu Pepo.

— To nemogu! Utaknu Oton hladno palceve u hlačne žepove.

— Jest, to nemožemo opozvati, šetaše se Vinko.

— A zašto? Osovi se vlastelin.

— Zato, jer vi neopozivate uvriede na sav ljudski rod, da mu je pradjed orangutan bio. Ja pako volim, da ako smo već od životinja postali, ja volim, da postanemo od domaćih, nego tamo od azijatskih, kojih niti nepoznamo! Reče odlučno Vinko.

— Dapače, ja još više tvrdim, opet će na nos Oton, da takovo metamorfoziranje vrlo hitro biva, pa ako vi nevjerujete u bit boga, a tim se baš mi ljudi odlikujemo naprimjer od domaćega štakora, pa predpostaviv, da su vaši pradjedovi magarci bili, to vi već postajete štakorom . . .

Pepo razkolači oči.

— Oprostite, to je po analogiji vaših nazorâ! Reče Vinko.

— Vrag nosio analogiju i nazore! Pograbi ladanjski vlastelin stolac, vi, što no ste istom došli u naš kraj, da vi vredjate mene, koji plaćam porez, koji brojim pedeset i devet parcela posjeda, koji sam obćinski odbornik i vlastelin toga mjesta, koji dajem bogu božje a caru carevo!

— Oho, sad priznajete boga, kad mu njegovo dajete!

— Ja ništa nepriznajem, ni boga, ni ljudi -- ja porez plaćam! Vrisnu od ljutine Pepo i poleti onako razoglav na polje.

Tomaš ga sastane na hodniku.

Kamo Pepo, kamo? Još ćemo koju čašu! Ustavi ga Tomaš.

— Idi k vragu! Ja porez plaćam, ja porez plaćam! Vikaše kano bez glave i gologlav iztrgnu se Tomašu te poleti na polje.

— Nu, što je to moglo biti medju vami, gospodo, da taj čovjek kao biesan leti iz kuće? Zapita tiho Tomaš, ulezav u sobu.

— A ništa, ništa . . . mala prepirka, nas dva je skoro izbio taj ladanjski gospodin, dokazujuć „sa plaćanjem poreza," da ljudi dolaze od majmuna i da nebitiše bog!

— Ma zašto ga netražismo, da nam pokaže poreznn knjižicu Daviše se u smjehu Vinko i Oton.

Tomaš se ugriznu za ustnicu i šućaše.

VII.

— Ej Jelko, dušo, kuda mi ti tako žurno? Viknu jedan od mladića, što no se bijahu uvalili u travu jesenskog poslje podneva.

— U dućan, odvrati snaša, prolazeća stazicom mimo.

— A što to stišćeš u ruci?

— Nekakova pisma od gospodina vlastelina Pepe.

— Ded ovamo, da vidimo.

— Zlatni zaručniče, uzklikne drugi od mladića, takovim li ti okom gledaš u budući bračni sviet. Ho, ho! Vinko, neka se veseli Sofija.

— Ah, Sofija! Mahnu rukom Vinko, nisu pak vazda bračne dužnosti na dnevnom redu, osobito, kada su u tom kraju vrlo liepe snaše!

— Kako mi se vidi, neće najljepše sunce grijati u budućnosti tvoju Sofiju! Ovakovi idealiste prvi su prevratnici i vjerolomci, zagunča Oton, podignuv laktove pod glavu.

U to se približi Jelka do mlade gospode.

— Sjedni dušo, uhvati ju Vinko za ruku. Ded pokaži taj smotak papira!

— Kako bi sjela; eno na livadi moga Jankice, vidio bi, a onda rogobor i graja. Za ove papire rekao mi je gospodin Pepo, da ih pod živu glavu nikomu nepredaj, do gospodina učitelja.

— Neboj se ti ni Jankice, ni Pepe, pritegnu ju silom Vinko u travu. Mladići odmotaše papir.

— Čitaj, čitaj, uzklikne čudom Oton, „Motika," novine Darvinističko-socialdemokratičke sekte! A, to je dakle taj studij, komu posvećuje tvoj otajstveni tast svaki dan po četiri sata, zaključav se u sobu!

— Dalje, dalje! Članci?

— Uvodan članak: što hoće i što traži „Motika“? Drugi članak: motiv i temelj naše sekte. Treći članak: pravila i komentar im. Podlistak: priče iz ljudskoga života drevnih majmuna. Novosti: biele vrane u našem kraju. „Igla i motika“ itd. Biele vrane u našem kraju: kod gradjana Tomaša bave se dvie biele vrane iz visokoučena svieta. Jedan se zove Vinko, drugi Oton. Mi neimamo ništa drugo primietiti, nego da su te vrane jako bezobrazne. Tako su neke večeri opetovano vriedjale i gradjana Tomaša i gradjana Pepu. U rodbinske odnošaje bielih vrana sa gradjanom Tomašem nemiešamo se; mudrost i uvidjavnost Tomaševa učiniti će svoje. Te vrane preotrovnim jezikom grakću na našu sektu.“

— Ha — ha —! Baci Vinko šešir u travu.

— Znaš, što mi je sinulo u glavi? Reče Oton.

— Što?

— Brišimo u svakoj stavci gradjan, pak napišimo jopac.

— Joj, što će s mene biti? Dajte mi ta pisma natrag, uzprotivi se Jelka.

— Neboj se dušice; neboj se ništa. Ovamo ih. Brišimo i pišimo.

Za malo vrieme vrvila je „Motika“ sa samimi: naš jopac Pepo, naš stari, izkusni, mudri jopac Tomaš, jopac, lukavi Imbrica itd.

— Tako, sada to predajte gospodinu učitelju, dušice.

Jelka ostavi mladu gospoda i ode prema školi. Mladići mučahu jedno vrieme.

— Ja bi sudio, da je tvoj budući tast vrlo opasnu školu ustrojio, reče Oton.

— Opasnu sam po sebe. Kada dodje stvar na vidjelo, odpustiti će ga. A što je motiv toj ludoriji? Tako zvana novovjeka prosvjeta! Odvrati Vinko.

— Da sam ja tomu staromu zvekanu budućim zetom, za dobe bi ga odgovorio od takove škole, što no k ničemu nevodi.

— Slobodno neka tako radi budući mu zet, tiše će Vinko.

— Šta? Trznu se Oton, nerazumijem te.

— Moja zadaća izilazi na iste rezultate, ko i tvoja s Katom, Otone. Samo što ja trgam cviet u pupoljku, a ti ocvalu ružu. A Sofija mojom ženom, ko i liepa udovica tvojom!

Oton razvali oči, skrstiv ruke na krilu.

— O ti božanski profesore, ti stupe historika, ti angjeo idealâ, ti uzore morala! To li je zadnji cilj tvojih žestokih ukorâ tobož na razuzdani život nas ostalih; ti prevejani hipokrito!

Molim te, neviči toliko. Poslije možeš, kada se odnesemo odavle. Mogli bi nam obim socialdemokrate razčinjati kožu, uhvati Vinko Otona za koljena.

— Nu, prijatelju Vinko, s djevojkom nije tako lasno dokrajčiti poslove, košto je s udovicom, koja drugoga netraži, no da si joj ljubovnikom.

Zar tako nemože i kod Sofije biti? Nekako plaho promrmlja Vinko.

— Ja mislim, da ne. Djevojka je svoje glave; ljubi te neopisivo. Sve me više iznenadjuju tvoje rieči. Plašim se, ko što se čovjek plaši svakoga nepoštenoga djela.

Nepoštena djela ove vrsti danas su na dnevnom redu. A u našem mladenačkom životu niesu li već kriepostmi proglašene? To barem bijaše tvojom lozinkom. A sada onako izdaleka naslućujem, kano da ti se hoće postati mojim dušobrižnikom, sarkastično će Vinko.

— O tom kasnije. Nu sada mi najprije reci razloge tvojoj namjeri.

— Razlozi? Dobro, evo ih: prvo, Sofija je nekakova otajstvena kći svoga otca; biti će nezakonito čeljade, o svojoj bo majci nikada negovori. Drugo, njezin otac me prezire, i kadagod navrnem rieč o braku sa Sofijom, on, kano da to nespada na stvar, prelazi na drugi razgovor. Napokon, ti si pravnik, pak znaš, što već rimsko ženitbeno pravo pita, da žene nešto doprinesu za olahkoćenje bračnih tereta. Sofija, kako mi se čini, nemože ništa donieti!

— O ti veliki idealisto! Šuti, šuti, molim te. Sve to nevriedi ništa: Ja, kada bi se mislio ženiti, od žene nebi absolutno ništa pitao. Jadna li muža, koji nemože sebe, ženu i djecu obskrbljivati. Radje neka napusti brak. Iskustvo uči, da su mnogo nesretniji brakovi, gdje žena bogatim mirazom podpregači muža.

— A zašto ustaješ? Upita Vinko.

— Polazim s udovicom na izlet, ziehnu Oton.

— Nezavidim, ali držim, da će mrki Tomaš doskora naše družtvo razćerati. Prekjučer me iznenada oštro zapita, da li ja znam, što ti i udovica Kata namjeravate?

— Evo je, baš dolazi promienjenim će glasom Oton.

Vinko skrene oči onamo, odkuda je Kata išla, nabije klobuk na glavu, te oba podjoše u susret gospodji, koju odavaše lice nekako žalostnom, a modre pruge izpod očiju kano da bacahu sjenu na sumorno i bliedo lice.

VIII.

Kada je Jelka predala Tomašu pisma, što mu ih šilja gospodin Pepo; pa kada je Tomaš zavirio u nje te vidio, kako su olovkom izšarana, položi ih hladno na stol, upitavši Jelku: jesi li se gdjegodj sastala s mladom gospodom?

— S mladom gospodom? Zarumeni se snaša, tamo kraj bašče na tratini leže.

Tomaš nije progovorio ni rieči. Njegova slutnja posta umah istinom. Nu na obrazu mu nisi mogao opaziti ni najmanje promiene. Snašu odpusti i udje u sobu, gdjeno pletijaše Sofija, a udova Kata redila si odielo, spremajuć se nekamo; a napokon, kada bijaše sa sobom gotova; izadje na polje.

Tomaš mučeć, šetaše sobom, gvireć izpod oka na djevojku napokon se ustoboči preda njom.

Sofija se nekuda zamislila, i malo da se nelecnu pred otcem si.

— Sofijo, nešto bi govorio s tobom, reče Tomaš hladno.

— Otče, rada slušam, izvoli.

— Jesi li ti zaručnica toga mladoga profesora?

— Zaručismo se kod tete.

— Ovakove zaruke neznače ništa. Mladomu se profesoru hoće pustolovja. Ti bi mogla danas sjutra još gorko plakati. A tvoja teta? Ni najmanje se neimaš u nju ugledati.

— Otče, krivo sudiš Vinka. On nemisli zlo, a niti ja smijem sumnjati, da bi on . . . zapenta djevojka, i zavrtiše joj suze u očih..

— Sofijo, u kratko želim od tebe, da stvar privedeš koncu. Misli li taj gospodin profesor pošteno s tobom, a on te neka vjenča. Ovako da se za tobom klatari, nedopuštam. Katinim gospodarom nisam, s toga ću joj skoro odkazati gostoljublje. Čemu vodi, da se taj juratuš povlači za njom? Jednom rieči: nejasno tvoje stanje ima se k bistromu koncu privesti; a tetka neka izvoli . . . pokaže Tomaš na vrata.

Sofija čas rumena, čas blieda, napokon si prikri rukama obraze i odgovori jecajuć: ta što misliš tim, otče? Zar ja mogu od Vinka tražiti, da mi označi dan i uru, kada će me vjenčati? Odkuda mi to pravo?

— Odkuda ti pravo? Prekine ju Tomaš, sažev očima, možda već imaš to pravo . . .

— Nerazumijem te, otče, skoči Sofija sa stolca.

Tomaš neodgovori.

— Tetu ćeš uvriediti, što ju ćeraš. Ta koliko sam se godine ja u nje nalazila i da pravo rečem, odgojila.

— Nećeram nje. Ali netrpim, da se uz nju vucare ovakove mlade jogunice.

Opet zamukoše oba. Tomaš šetaše hladan i miran, napokon će završiti:

— Diete; ja mislim samo dobro po te. Nisam ja kriv, što te mjesto mene neputi ona, koja te je rodila. Ona to pripušta svojoj sestri a tvojoj tetki Kati, dočim tvoja mati nekuda isto takove dane boravi, kano i udova Kata. Tebe bi želio od toga prokletstva spasiti, zato ću raditi kao otac, pamti si! I Tomaš uzme šešir i papire, da otidje od kuće, ali u taj čas padne Sofija na koljena pred njim:

— Otče, dragi otče! Izmiri se s majkom, potraži ju u svietu, uzmi ju k sebi, pozakoni ju! Nestati će prokletstva, i božja sreća i blagoslov vladati će medju nami!

— Nikada! digne svetčano Tomaš ruke u vis, nikada! Prokletstvo paklenimi ključi zabravljeno nikada više nepostaje božja sreća i blagoslov! Ustani, diete moje, ovo tvrdo srce, koga je okamenila tvoja mati, neraztope suze. Taj tvrdi kamen mrzi suze i plač, ma bile od vlastitoga djeteta? A tvoja mati? Možda već bogu račun daje, a ja kod njega neću je tražiti.

Tomaš ostavi klečeću kćer i ode na polje. U lice mu je udarila jedva vidljiva rumen.

Odputio se je u sjednicu svoje sekte, u Pepine dvorove.

Za deset časova iza toga kucne Vinko na vrata i udje u sobu, našav samu i zaplakanu Sofiju.

— Hvala bogu, jednom smo ipak sami, ljubezna Sofijo! Otac je odišao, tetka i Oton . . . nu smotriv djevojčine zaplakane oči, zape mu glas.

— Sofijo, mila moja Sofijo, što ti je? Ti si toli blieda, ti si plakala?

Djevojka mu poda ruke. Uzvišena tišina zavlada okolo njih, samo se je mogao čuti lagani kucaj trepetaljke na uri.

— Vinko; zaručniče, upre u nj velike i plahe oči Sofija, Vinko, spasi me, ja sam najbjedniji stvor na zemlji! Klone jecajuć.

— Spasi me? Ta kakova to na jedanput navala? Što bijaše?

— Otac me je napao, da nas on već nemože gledati, da ćeš me ti prevariti, da ja imam pravo od tebe zahtjevati, da me što

prije vjenčaš, inače valja sve prekinuti. Oh, ja sam te branila, a niti iz daleka ga neshvaćah, kakovo bi imala pravo tebe nutkati, na vjenčanje u stanovitom roku, van ako sama žarka ljubav podaje takovo pravo!

— Jest ljubav! Planu mladi profesor. Ti moraš imati pravo tražiti od mene i ja ću te vjenčati, te obujmi graciozan djevojčin lik.

— Ti imaš pravo od mene sve tražiti, ostaviti otca i majku, cieli sviet i poći za mnom na more u gore, u pustoš i ravnine, šaptaše iznova proviraćom strašću mladi profesor, kadno je već zapalo sunce, gladeć zlatokosu djevojčinu glavu, koja mu se stidno sklanjala na grudi, neusudiv se niti oči podići prema Vinku.

— Oh, ti si toli dobar i toli zao i toli dobar . . . pentaše u blaženstvu plivajuća djevojka, nerazabiruć ni sama smisla svojih rieči.

Pred vrati začuše smjeh i nemilo se trznuše. Vraćaju se Oton i udovica Kata.

— Oh, ja bi se sada još najradje povratio u obćinski hrastik, kada se počme svijati mrak, šapne Oton udovici.

Udovici zadrkću ustnice i udari lagano Otona lepezom po obrazu. Unidjoše.

— Aj, aj vi mladići sami, nikoga u kući? To mi se nemili, našali se udovica.

— Ja se više bojim za starije, nego za mladje, odvrati Vinko, poglednuv Otona.

U čas, kadno se u školničiji ovako bockahu, bijaše u Pepinih dvorovih najburnija skupština sekte „Motike.“ Peštovani utemeljiteljni članovi nepočitavahu više svoga meštra Tomaša onim pietetom, kako je to bilo prije. Mnogo je proti Tomašu radio i sam Pepo. On bo držaše, da nije pravog veza medju njim, dapače čitavom sektom i Tomašem, kada nije umah odpravio svoje gostove iz kuće, pošto su uvriedili gradjana Pepu.

Najprije majstor Imbrica Nabrgoj donese predlog, da se prime medju utemeljiteljne članove nekakav boležljivi gimnazijalac onoga mjesta. Imbrica je opravdivao svoj predlog vlastitim svojim izkustvom. Reče: taj mladić je moj klient; ja mu krpam hlače i kapute, pa sam se osvjedočio, da je mudra glavica i sasma je upućen o naših naucih.

Tomaš se opiraše žestoko tomu. Najprije se to protivi pravilom družtvenim. Zatim nije voljan djecu uzimati u sektu, jer djeca se nemogu na ništa obvezati.

Kako obvezati? Planu gradjanin Pepo; a na što se ti obvezuješ, kad tvoji gostovi trgaju novine „Motiku“ na putu te ih čitaju; nije li to izdajstvo?

Šta? Šta? Zinuše utemeljiteljni gradjani.

Jest, gradjani, nastavi Pepo, danas je Jelka nosila „Motiku“ Tomašu, a njegovi ju gostovi oteše, pročitaše, naderaše nešto na njoj olovkom i vratiše natrag.

A—a! Toga je već odviše! Rezigniraju sektaši.

Gradjani, hladno će Tomaš, ako je tako, što Pepo kaže, nisam ja kriv, nego sam Pepo. On najprije treba znati, po kom šilje novine? A mi sami već negdje zaključismo, da novine od člana do člana zapečaćene kolaju. Kakav je Pepin pouzdanik, tako se i s novinami dogadja. Ovomu pouzdaniku nisu samo mogli moji gostovi oteti novine, nego i tko drugi. Dapače, neka pita Pepo svoga pouzdanika, nisu li i u selu seljački dečki pregledavali te novine, nu na sreću ih nerazumjeli. Sudite, dakle gradjani, na kom je krivnja?

Nu na to pitanje nisu jasno odgovorili sektaši, samo zaključiše, da se u buduće vazda zapečaćena „Motika“ šilje od člana do člana. Onaj boležljivi gimnazijalac bude primljen u sektu sa jednim glasom većine, na što ga i umah dovedoše iz neke prikrajne sobice Pepinih dvorova, gdje je na odluku čekao. Očevidan znak, da ugled meštra Tomaša pada. Nakon toga bude zaključeno, da svi članovi uklone iz svojih soba tako zvane svete slike, a učitelj imade prvi, ono što je u školi bud kojim načinom odstraniti.

Učitelj Tomaš boraše se proti ovoj posljednjoj odluci svoje sekte, ne zato možda, što se od njega traži golema žrtva, nego s toga, jer neće moći razloge navesti, zašto odstranjuje slike, što su službeno i po oblastih tamo postavljene. Razloge nemože kazati radi tajnosti družtva. Zato bi ga još mogli ludjakom proglasiti. Nu Tomaš je uvidio, da se je žestoka opozicija digla na njega, a bio si je sviestan, da ta masa od sektaša počam od milostivoga ladanjskoga gospodina pak tamo do krojača Imbrice Nabrgoja nevriedi, da mu nokte obreže na noguh. Sada se je Tomaš mogao osvjedočiti, koli je lasno naći pristaša za kakovu ideju, ali i koli je mučno naći pristaša, što će ideju proniknuti i razumjeti. Njegova sekta — to bijahu ludi vikači, koji će ga prvom sgodom, samo od želje i slavohlepja za imenom opozicije, izdati . . . Nolite jicere margaritas ante porcos . . .

Zatim je zahtjevao jedan vrlo primitivan sektaš, bivši kaprol u austrijskoj vojsci, mjestni kicoš, kartaš, muktojelica, te do zla boga lienčina, da se njegov užasan pamflet na mjestnoga župnika i njegovu gazdaricu, prime u „Motiku.“ Taj pamflet bijaše pisan onakovim stilom, kakovim običavaju pisati vojnici svojim rodjakom, znancem i ljubeznicam iz tabora, koji jedva štogodj načarkati znadu.

Svi su zahtjevali, da se to prime i pitahu slavnu redakciju, zašto primiti nije hćela? Imbrica Nabrgoj i gospodin Pepo izpričaše se, da su oni hotjeli primiti, nu da meštar Tomaš nije pod živu glavu dopustio radi tobožnjega nekakovoga dostojanstva lista.

Jest dostojanstva! Ustade Tomaš. Onakav se članak nemože primiti, jer njim postaje „Motika“ smetištem a ne listom. Za slučaj, ako se taj članak prime, ja izstupljujem iz redakcije, te sekta neka drugoga bira, pridržavajući si članom i nadalje biti.

Sektaši mukom zamukoše. Molio je rieč boležljivi gimnazijalac: zakleo sam se biti u sekti, vršim pravo gradjanstva i članstva. — Govornikov glas bijaše siputljiv i sićušan, nu prodirao je u srca, kano kad sušičast diže svoj glas. — Pravila, smjer i ideje družtva su mi poznate. Čudim se dakle, kako utemeljitelj, meštar družtva može nekakove razlike navadjati, nekakova dostojanstva? Mi nepoznamo po strogoj dosljednosti kakovo zlo bitiše? Mi tvrdimo, da je zlo dio dobra, a nuždan dio, koga sebičnjaci razlikuju. U nas neima razlike medj prostačtvom i tobožjom finoćom, medju bogatstvom i siromaštvom? A gradjanin Tomaš, meštar ove sekte, hoće razlike praviti. Članak o župniku i gazdarici ima se primiti u budućem broju.

Sektaši podigoše na ruke novoga člana; članak kaprolov imao se uvrstiti na čelu lista, a u redakciju mjesto Tomaša bude izabran boležljivi gimnazijalac; imenom gradjanin Filip. Prema tomu promienio se §. 4. mjesto Tomaša stupa u redakciju Filip. Umah poslje toga zahtjevaše Tomaš, da se i §. 10 promieni, najme, da se izabere drugi najviši glavar i voditelj družtva, jer ja sam od sada samo prosti član družtva, košto i svaki drugi.

Sa zadovoljstvom bude taj predlog primljen i na mjesto Tomaša izabran Pepo, ladanjski gospodin. Tko se pako sjeća diplomatičke Pepine glave, kako je on znao pomoću svojih odojka i purana uvući se medju obćinske odbornike, kako je dapače ondje igrao ulogu najbistrije glave, znati će odkuda i taj vjetar u darvinističko-

social-demokratičkoj sekti duje. Tomašu puče pred očima; nu on si je tek hladno gladkao svoju dugu bradu.

Posljednje, što još predložiše skupštinari, bijaše zahtjev na Tomaša, da što prije odstrani svoje gostove, pogibeljne sekti i njezinim ideam. Taj predlog razglabaše Imbrica Nabrgoj.

Tomaš je ćutio do konca skupštine te odišao tiho kući, dočim ostali ostadoše na gostbi kod ladanjskoga gospodina, novoga pokrovitelja darvinističko-sicialdemokratičke sekte.

Kada je Tomaš došao u školsku sgradu, hitro se razstavi sa svojimi gostovi i Sofijom, izmienivši s njimi tek nekoliko rieči.

Sofija i udovica Kata odoše u svoju spavaonicu.

Vrata se otvore, a Tomaš mrka lica udje u sobu.

— Kato, mrko će on, neshvaćaj, da te mislim vriedjati. Ali tvoj život mi se nemili. Napokon ja se neskrbim zanj. Nu jedno tražim, da me nesablaznuješ pred ljudi. Ti se vucariš s mladićem, lahkoumnikom i blatotepom po naših šumah, ljudi vas vidjevaju, tebe nepoznadu, ali svi otrovni jezici po meni šibaju. To ima prestati. A u samom meni budja neugodne uspomene. Zar da ti ponavljam život tvoje sestre? Ne. Drugo, što zahtjevam, da mi se očuva kći. Cielo družtvo, želim, da se razprši. Tako zahtjevam ja. —

Udovica Kata zadrkta čitavim tielom, uznjiše se, probliedi i klone na stolac. Osviestiv se nakon nekoliko časaka, reče grčevito:

— Nedodjoh k tebi rad tebe, no radi sreće kćeri tvoje. Ćeraš me, dobro, primam na znanje. Ali i Sofija će sa mnom, moje je veće pravo na nju, nego tvoje. S p o č i t u j e š m i s e s t r u, nesudjenu si ženu? Odbijam, mene ništa neveže s njom.

— Sofija neće nikada s tobom i ja do čitave te tobožnje sreće nedam ni probijene pare. Liepa izlika, da se mogu tvoji ljubeznici klatariti s tobom. Za svoju sestru, dakako da ćeš mene okriviti; istim pravom, kojim ćeš naprimjer opravdati i svoj udovački život sa ljubakanjem bez cilja i svrhe; pa tomu je valjda kriv pokojni suprug, zašto prerano leže u grob?

— Tomašu! Vrisnu udovica i stade jecati.

— Zaključujem. Rekoh, neporekoh. Lahku noć! —

IX.

Drugoga dana počimala je škola za djecu onoga sela. Djeca dolažahu u bielom, svetčanom ruhu, a zatim svrstani u liepu redu odpute se u crkvu na sazov duha svetoga.

Tomaš bijaše nekako spokojan i bistar.

Dok je on bio s djecom kod mise, razloži udovica Otonu i Vinku, da danas polazi na svoje dobro, jerbo treba nadzirati jesenski rad svojih ljudi. A tude se i onako predugo zadržahu. Osim toga spomene Otonu i Vinku, kako se već prije dogovoriše, proslaviti kod nje berbu.

Oton i Vinko nepojimahu spočetka, odkuda toli nagla udovičina odluka. Barem se do sada niti nespominjaše ob odlazku. Nu dosjeti se Vinko, te kad se nadjoše na samu, prišapnu Otonu: rekao sam ti, da Tomaš neće dugo trpljeti vašega modernoga ljubakanja.

Vrativši se Tomaš iz crkve, opazi spremanje na put.

Kada mu je Kata priobćila tobožnju svoju odluku, prihvati ju Tomaš lakonički i doda, dakako pa i praznici mlade gospode iztiču. Došlo je opet gorko doba rada. Zatim zamoli Vinka, da ga poprati u vrt.

— Prijatelju, počme Tomaš, ugibao sam se svakomu razgovoru o svojoj kćeri. Vi ste mi često podmitali, odkako ste ovdje, nu ja vas nesusretah. Dopustite, otac sam joj, sada želim, da smo na čistu.

— Izvolite, podboči se Vinko.

— Vi zaručiste moju kćer Sofiju?

— Prije dva mjeseca.

— Koja je svrha tim vašim zarukam bila?

— Da bude Sofija mojom ženom.

— Vi ste profesor historije i filozofije? Ironičkim glasom upita Tomaš.

— Jest, profesor.

— Tim gore. Vi ste, gospodine profesore, lažac i hinbenik! Viknu silnim glasom Tomaš, upilivši sievajuće oči u Vinka.

— Gospodine učitelju? Zarumeni se profesor.

— Kakav učiteij? Školnik, recite. A kako je sladko prevariti tu školničku jogunicu, tu Sofiju sa najboljim liepkom, zaručničkom krinkom!

— Tko vam tako reče? Probliedi Vinko.

— Vi jučer u jedanajst sati na večer svomu prijatelju.

Vinko klonu. Bijaše poražen.

— Prisluškivaste dakle? Dahnu ukoravajućim naglaskom Vinko.

— Prisluškivah slučajno, pa se nekajem.

Vinko čvrsto obuhvati obe Tomaševe ruke: Prijatelju, čujte, istina je, kipi iz srca.

— Kipi iz srca, prekinu ga prezirno Tomaš, tim prije će se izhlapiti.

— Neće, tako mi svega na svietu! Zakune se Vinko.

— Da čujemo.

— Prijatelju Tomašu, ja sam vrlo tašt, ali pokvaren nisam. Mojoj taštini godi, da se pred svojim prijateljem nečim pohvalim. Tomu i ničemu drugomu pripišite ove rieči, što ih čuste. Ja pako mislim ženiti Sofiju prije, nego izminu dva mjeseca. Kunem vam se i zadajem poštenu rieč! Vjerujte mi prijatelju i potvrdite da mi vjerujete!

— Volim nevjerovati vam. Danas sjutra bi se mogli smijati onoj školničkoj ludi, kako ste ju nasamarili u liepih nadah za svoju kćer. Medjutim, ja sam se na sve pripravio, održite li vi svoju rieč ili ne. A gledati ću na to pripraviti i svoju Sofiju.

— Kako Sofiju? Zar ona nepolazi s tetom?

— Dà s tetom! Toj teti pripišite i udes Sofijin. Pa da nije ta ćudoredna duša teta možda većim uzrokom svemu tomu, nego ste sam vi, dvojim da biste više predavali historiju naroda i veliku filozofiju.

Vinko se prestravi sa te nemile prietnje.

— Vidim, vidim, kakova ste kukavica. Ali ja bi vas ustrelio, tako meni, po vašoj zakletvi, svega miloga i dragova, tako mi moje kćeri; ustrelio bi vas kao vižle!

U toj prietnji bijaše Tomaš grozan. Oči mu se razšiše, a zjenice, kano dvie sulice, zaboše se u Vinka. Cielo mu tielo kano da se nagiblje napried, na, sada će jurišati na svoju žrtvu.

— Ona više neide od mene, nastavi Tomaš, no održite li vi svoju zadanu rieč ili ne, da nebude zablude, moja kći je nezakonito diete . . .

I kano da se je Tomaš udubio sam u se i svoj život, sjednuv na klupčicu u vrtu ovako se zanese u prošlost:

Bilo je prije sedamnajst godina. I ona bijaše Sofija, majka moje kćeri. Bio sam austrijskim častnikom. Upoznah se s djevojkom otmena i bogata roda. Sablja sladko zveči u ženskom uhu, naposeb u uhu taštijih i lahkoumnijih žena. Bijahu dvie sestre sa udovicom majkom. Druga sestra, to je današnja Kata. Sofija me ljubljaše strastveno i žestoko. Od onda je meni ljubav ženska luda bajka, kano

i zakopano gavanovo blago pod pranikovim plamenom. Sofija zanosi. Majku joj nešto stislo, i starica umre, namiruć liep imetak kćerim. One godine, 1861., znate, kakove su ideje pokrenule Hrvatskom. Ja sam bio lički sin, i prem austrijski častnik, mrzio sam ju i prezirao. A to se nije slagalo. Mora se vjenčati s njom, kano pop sa svetom materom crkvom; morao joj biti vieran, kano vrag paklenim mukam. Bio sam mlad i zrela glava. Uz tako zasadjena čuvstva u svom srcu, odlučio sam napustiti vojničtvo, a na Sofiju, kano samodruga sestre pripao liep imetak. Pa nikad boljega, sabljicu na klin, pa liepo odgajaj dječicu, budi valjanim i skrbnim otcem obitelji, ljubećim mužem te čitavim i neustrašivim Hrvatom, što vojnička služba nedopušta. Ali jok, ja na desno, Sofija na lievo ili obratno. Nikako zajedno i uzporedno. Bližilo se vrieme porodu. Ja njoj nosi knjige, što naročito o tom govore, da pobudim u njoj uzvišena materinska čuvstva, nu Sofija tih knjiga ni otvorila nije. U obće nikada nije rado sa mnom govorila o svom budućem porodu. I mi bijasmo zaručeni. Spominjah, da se vjenčamo prije poroda, nu ona zatezaše dosta dosjetljivimi razlozi, vanredan pojav u žene, otezati ženitbom. Biti će poslje poroda, mislio sam ja. Nekoliko dana pred porodom ostavih vojničtvo. Da ju iznenadim, dodjem preobučen k njoj. Ona razrogači oči. Ti nisi više častnikom! Zakuka, kada joj odkrih svoju odluku i počme plakati. Ja ju dakako tješih, ali zaman. Postade hladnom, da nerečem preziraše me. Ja sdvajah. Bit će bolje, kada dodje porod na sviet, i svanut će nam sunce sreće. Tješih se ja. Molio sam za sretan porod njezin, na što se možda ona sama sjetila nije. Zanosno joj razlagah i tumačih pokretne političke ideje g. 1861., da joj tim opravdam svoj napust austrijskog častničtva, nu ona to ili nije hćela, ili nije mogla razumjeti. Jednoč se sastah sa svojim zemljakom iz Like. On bijaše u ono doba prvakom vladajućih ideja. Začudi se, da zabacih vojnički sjaj, da će riedak krajišnik tako odlučan biti, nu neslagaše se s mojom ženitbom i otačbeničtvom. Odviše je krut i materijalističan viek, a obstojnosti hrvatskoga naroda pretežke, a obzorje nad njim pretamno, da ljudi obterećeni obitelju, mogu biti nesebični i zasukani otačbenici. Vidiš rode, ja ću ti se vjenčati samo sa domovinom Hrvatskom. I na tom putu ću uztrajati. To je on tvrdio onom stalnošću duha i oka svoga, kakove nalazimo samo u odlučnih i odličnih muževa. Nu ja sam htio i svoje opravdati, kako je liepo dobru djecu, vrle sinove uzgojiti. Vrle sinove! Nasmija se on. Nu za to se traži mnogo od matere.

A bolje, da smo u zarodu zagušili svaku misao na brak, nego da smo rodili pol hrdje samo . . . Izkustvo nas uči. Jednoč sam toga otačbenika upoznao i sa svojom zaručnicom. Kada se nadjosmo na samu, prasnu ona u glupi smjeh, zar je to tvoj ideal! Hvala liepa. Pričinja mi se kano zmaj ili divlji mačak! I smijaše se bez kraja i konca. Bolilo me to, kano da si mi sva uda polomio. Nehotice se sjetih rieči svoga zemljaka, bog te čuvaj roditi hrdje . . .

Sofija porodi žensko čedo. Za koji dan odputovalo je diete k njezinoj rodjakinji na uzgoj. Sofiji sam dokazivao, da nije materinski, trgati diete od svojih sis, pak ako već i to mora biti, neka ga barem nedaje iz kuće. Zar te nemori strah u svakom trenutku; sada se je što zla djetetu dogodilo? Koga mori taj strah neka podje za djetetom, odgovori lakonički ona. Ovo je zvierica, zakukao sam sdvojno sam u sebi. I tako vazda jedan na lievo, drugi na desno.

Nekoga dana opet ju opemenuh, da se vjenčamo. Bilo je već mjesec dana prošlo nakon poroda. Vjenčati? Meni se vidi, da se nekomu hoće s mojim imetkom gospodariti! Sofijo! Kriknem, nu ona me pusti na samu. Uništen izidjoh iz njezine kuće te lutah gradom od nemila do nedraga. Napokon me čeznuće posve svlada i odlučih za nekoliko dana odputovati na selo, da vidim diete. Nerekoh joj o tom ništa. Nevidismo se ćedan dana. Njezina rodjakinja nije se mogla načuditi, da sam bez majke došao gledati dješešce. Ubavo bijaše to čedanče. Dojilja mi pripoviedaše, da ga hodaju iz sela gledati, kano kakovo čudovište; da bajaju, kako se prepametno vidi, da će ili kratak viek vjekovati, ili nesretno biti. Pa tako je i pravo, da ste vi prije nego mati došli moju malonožku Sofiju posjetiti, kokodakaše rodjakinja, ej ta čitavi tata, čitavi tata! A diete pruži prama meni sitne ručice.

Vrativ se natrag, iznenadila me viest, da se gospodična Kata udaje za nekoga nadporučnika. Tu se vrćela po kući čitava austrijska soldateska. Nerado sam tada polazio kuću. Od vajkada sam znao, da su vojnici šuplje, pamukom napunjene lutke. Klopotače, kojimi vjetar okreće. Pa ako se može kod njih već o kakovoj vriednosti govoriti, to jedino jest ona, koju bi tko dao za uniformu. Bilo je nekoliko prizora sa Sofijom, koji me sve jače ogorčavahu i osvjedočavahu, da je Sofija u mene tek ljubila vojničko odielo, a ne sama mene.

Kata se udala. A nadporučnik bijaše joj prvim bračnim drugom. Od nekoliko dana posta Sofija sumornom i melankoličnom. Približih

se k njoj, predloživ joj, da zajedno podjemo k djetetu. Nastojao sam ju navesti na materinska čuvstva, opisujuć joj, kako nam je bog dao liepo diete i da bi vrieme bilo, da se već vjenčamo, tim bolje je to na mjestu, što se je evo i Kata skorih dana udala.

— Šta diete? Bog ga je dao? Hvala mu na tih darovih, ja ih netrebam!

U meni se je stinula krv.

— Sofijo, da li te je sam pakao preobrazio? Što ti je?

— Ništa! Mahnu rukom i napusti me.

Od ovoga dana moj život postade gorak ko pelin, čemeran, ko povredjena rana. Očito sam pogibao. Veli se, da ljubeće žene jače stradaju od ljubećih muškaraca. Nemislim tako. Neima većega stradanja, no poništeni ponos; ili sam ja bio ženskoga srca.

Jednoga poslje podneva, a nebijaše Sofije kod kuće, uhvati me stara Barbara, sluškinja od malih nogu u toj kući.

— Tomica, gospodine Tomica! Prizva me ona.

Aj venete, venete, kano podsječena stabljika. Znam ja to. Došli, pa vas podsjekli, a vi ste tako dobar, tako čestit. Oj, gospodična naša pošla zlim putem, vrlo zlim, razbrbljala se baba po običaju svoga spola.

— A molim vas, što stadoste buncati? Mahnem rukom, ko da nemarim za njezine pripoviesti; pa me ipak neopisiva zviedljivost morila.

— Buncam? ha? Gospodine Tomica! I kada se bogu molim, vele da buncam. I kada gospodičnu opomenuh, da će ju pedepsati bog; buncaš baba, reče mi ona.

— Pa kaži onda šta je? Smirim se ja, a u grudih biesnila mi bura.

— Podsjekli Vas. Znate li, kako stablo podsjeku; a ono se posuši i neplodi više. A sa suhim i neplodnim drvetom valja vatru naložiti, veli naš gospodin sin božji. I s vami treba naložiti vatru, gospodine Tomica, jer ste izigrani. Čemu odlagati sabljicu, sada niste tako ravan, kan da bi vas slijao od voska; pa vas niti nevoli gospodična. Mi sad poznamo u kući nekakova bratića gospodičnina; eh, kako mu liepo stoji sabljica. A bratić, da se bog smiluj, deseta kisela voda! Ja sam tu od malih nogu, znam za svu rodbinu, ali toga bratića, duše mi, nikada nisam vidila . . . Hm, buncam, dà, ja buncam, a vi ste blied kano moja pregača. Koliko put morala

sam vam reći, da gospodične nije kod kuće, a kad tamo, gospodična je kod kuće sa svojim bratićem Mislila sam, zašto ona nebi bratića Tomici predstavila; a taj bratić postao tek od Katine svatbe. Ha, Barbaro, nečist je to posao, treba ga izkazati gospodinu Tomici. Pa evo vam Barina buncanja.

— A čim mi možeš to dokazati? Zapitah muklo.

— Čim? Ostajte evo tu u mojoj sobi, pa ćete ga vidjeti, kada će doći i ostati tu. To bude najbolji dokaz.

Pristah muče i sa stidom. Morao sam se ćak i sakriti u Barbarinoj sobi!

Pade prvi mrak. Moja zaručnica dodje sva usopljena.

„Barbaro", povikne zagušljivim glasom, moj bratić će danas doći, pripravite nam čaj, zatvorite vrata i da niste nikoga pustili unutra. Dodje li slučajno Tomo, recite, da nikoga nemogu primiti!"

Hćedoh poviknuti, nu zape mi glas. Ona hitro vesela poleti u prvi kat u svoje sobe.

— A sada će vam se objesiti na prozor i čekati, uzdišuć, tobožnjega bratića, pribrblja Barbara.

Srce mi udaralo, da mal neprobi grudi. U meni je vrijala krv, ali samo za osvetom, za osvetom.

Dok ja tako, došao je bratić. Čuo sam, gdje mu je s prozora poviknula Sofija koketno: oh, umrieti ću, kako te dugo izgledam. Barbara mu svjetlila hodnikom. Ona nije znala, da sam se ukrao iz sobe, dok je otvarala vrata, sgrabiv negdje u kutu silnu toljagu. Barbara i tobožnji bratić bijaju uz svieću u svjetlu a ja u mraku. Tako upoznah nekoga častnika od Katine svatbe, i sjetih se da se je taj isti najviše na svatbi oko Sofije vrpoljio. Napusti me sviest, kada je htio stupiti na prvu stubu u prvi kat. Skočih da se oborim nanj, a Barbara se ukoči od užasa. On me upozna, munjevnom brzinom povuče sablju, kako dolikuje častniku, nu ja mu ju toljalogom izbih iz ruke, nakon što mi je nasjeko ruku vrh lakta, sablja zazveči hodnikom, toljaga prasnu na čelu moga nuzljuba, i on se skotrlja, ruknuv grozno. Barbara baci svjetiljku i pobježe bez traga. Prestravljena doleti Sofija i stade vikati i jecati, pustivši svieću u sredini stuba. Poletih k njoj: ti si li majka, ti si li zaručnica? To je vjera tvoja? Nu ona preču. Vikaše kano biesna u pomoć. Već čuh ljude na ulici roptati, to me razpali, udarih ju lagano i ona se od straha nesviestna sruši do ljubovnika si. Povukoh se kroz dvorište u vrt, ostavih grad i nevidismo se nikada više.

Srce mi puče, duša podivlja. Zamrzih ljude i sav sviet. Svako čuvstvo usahne u meni, nu jedno ne: ljubav pram djetetu. Brzo osnovah i osnovu izvedoh. Diete u njezine rodjakinje uzeh, tobož da ga vodim materi u grad, pobjegoh s njim daleko, daleko. Od onda niti moje diete, a to vam je Sofija, nije nikada vidilo svoje majke; a niti ja svoje tobožnje zaručnice.

Moj stališ nebijaše školnikovanje. Prije pet godina dadoh se na taj kruh. Tada sam se upoznao s udovicom Katom; njezin drugi muž življaše još. O sestri si znala je samo toliko, da je proigrala liepi svoj dio imetka i da se potuca po svietu. Nu moja kći kano da si preuze zadaću, nagovoriti me, da potražim mater i da se sjedinimo. Nu, to je uzaludno . . .

Sofija je dakle nezakonito diete; kći bludne i zle žene, ali u njezinih žilah teče otčeva krv; pa bude li nesretna, pući će joj srce, zamrziti će na sve ko i ja, ali će i biti jaka pregarati; nu jao si ga sto put onomu, koji se titra sa srcem njezinim!

Ovo sam držao nuždnim razložiti vam.

— Takova nešta sam i slutio, promrmlja Vinko na koncu ove pripoviesti; ali ga Tomaš nije čuo. Oni se odpute u školničiju, neprogovorivši više ni rieči zajedno.

X.

Gostovi od Tomaša razstajahu se hladnom i promjerenom udvornošću. Sa samim Vinkom izmienio je Tomaš vrlo malo rieči, i kano da mu se ugibaše.

Na prozoru slanjaše Sofija. Plakala je. Vinko joj se približi.

— Sofijo, mi se razstajemo, ali da se skoro vidimo, Sofijo; otezaše turobnim glasom mladić.

Ona upre suzne oči u nj i potrese glavom.

— Joj, Vinko, mene tako ljuto, ljuto boli srce. Neki slut me muči, strašno muči. Zloduh mi šapće, da se mi nikada viditi nećemo, jecaše tiho djevojka.

— Nedetinjari Sofijo, to su djevojačke predsude i ništa drugo; predsude, što nevriede ni kaplje vode, a kamo li suze. Tješi se, dušo, mojom poštenom rieči, mojom ljubavju; ja te ostaviti neću.

Mladić joj poda ruku: Sofijo, s bogom, bog te čuvao; s bogom! Gostovi se posiedaju na kola, pratijaše ih Tomaš. Sofije niesi nigdje opazio.

Vrativši se Tomaš kući, kako je popratio putem gostove, nadje Sofiju bliedu i zaplakanu. Neko vrieme šućaše, a zatim se blago okrene k njoj.

— Kćeri, diete moje, vidim promienila si se. U tebi žive moja duša; pametna si, pa mogu koju oveću s tobom progovoriti. Ti ljubiš Vinka, ljubiš, kako sam i ja ljubio tvoju majku, koje nepoznaješ i koje valjda nikada vidjeti nećeš. Ali taj mladi profesor jest čovjek lahkouman, nestalan i tašt. Da ti umah sve izkažem. Gorko ti je; razstadoste se; no izpij kupu gorčine do kraja. Vinko je priznao svomu drugu, da si ti slaba trta, kojom on vije, po volji, kako mu se svidi. Nu da misli s tobom onako, kako svi njegovi drugovi ovoga vieka misle sa djevojkami. Omamiti ju, pak onda izdati i prevariti. Čuo sam to na vlastita uha. Danas ga prizvah na stranu, prem nikad prije nerazgovarah o vaših zaruka, spočitnuh mu u kratko nepoštenje. Mladić mi iskreno prizna, da sam dobro čuo, nu da ono, što čuh, pripiši njegovoj taštini, jer da se je samo pred prijateljem pohvalio sa sretnom ljubavi. Tada se stane zaklinjati na milo i drago, da pošteno misli s tobom. Slušah ga i neslušah; ali mu izpripovjedih, da si nezakonita kći, pa zatim čitav svoj život i svoje sgode razgalih mu. To bijaše nuždno, da nebude nikakove obsjene. Sa tetom sam bio strog, jer je ta žena prosta razuzdanka. Ovo ti priobćujem, da se pripraviš, ako te u budućnosti bude susretati zla kob. A i tvomu zaručniku naviestih, da ćeš ju biti jaka podnositi.

Tomaš je umuknuo. Djevojka je poniknula glavom.

— Otče, ti neimaš razloga biediti Vinka?

— Sofijo, stane Tomaš pred kćerju, nisi li mi diete, nisi li mi jedino, što me još podržavati može? Neki dan sam bio s tobom strog. Ali sada vidim, da ljubiš, a ljubio sam i ja. Da si majčina srca i majčine duše, u kratko bi ti sve zabranio. Ovako, pošto si moja slika i prilika, nemogu ništa. Nu želim zdravlje ti podati naravskimi liekovi: a to je iskrenost i istina. Ja Vinka nebiedim; tko radje no tvoj otac, di si sretnom? Dužan sam ti ipak reći svoj sud o čovjeku, komu sam zavirio u dušu; a ja se u sudu redko varam. Medjutim viditi budemo. A sada gledaj kćerce, da svoje misli pozabaviš u poslovih. Čeznuti i sanjariti, jest ubojstvo duše i tiela. I prije će vrieme proletiti u poslu.

Djevojka priskoči k otcu i ovije mu se oko vrata.

— Oh otče! Dao bog, da si se prevario u sudu! Nu ako nisi, to će možda tvoja kći sve moći trpiti, samo mi ti poživi!

Od toga dana nastojaše Sofija vazda prikazati se otcu veselom, dapače nebrižnom. Ali njeno srce je gorilo, duša plivaše u dubokoj melankoliji. Dočim je ono bujno djevojačko tielo dan za danom venulo.

Tomaševo pronicavo oko sve je to opazilo, hinjena nebrižnost i tobožnja veselost djevojčina nije ga mogla obsjeniti.

— Sofijo, nagovori ju otac nekoga dana, od tvoga zaručnika baš nikakovoga glasa, a ti mi veneš, kćeri, ja se bojim za tebe.

— Otče, ovdje je tako pust kraj, nepritomni ljudi, pa i sama narav neprija čovjeku, odvrati ogorčeno Sofija.

— Zašto nepritomni ljudi? Ta ti barem s nikim neobćiš.

— Neobćim, nu danas me toli neočekivano uvriedio mjestni župnik.

— Šta? Pop? Gdje Sofijo?

— Ja neznam po kakovom je poslu došao još sa dva gospodina. Pregledavahu školu, a zatim pitahu za tebe. Odvratih, da si pošao na poštu. Udjoše u naše sobe i bez svakoga pitanja iztraživahu knjige, napokon zahtjevahu, da im otvorim ormare. Gospodo, odvratim s ponosom, ja neznam tko i što ste vi. Zašto bih vam otvarala ormare. „Djevojko, zaškilji župnik očima, po službenom poslu dolazimo. Vaš otac je bezbožac i bezvjerac; poskidao je svete slike u školi, širi nekakovu sektu. Mi smo došli sve protražiti i osvjedočiti se. Hm, valjda ste i vi, djevojko, bezvjerka, da ste tako otresiti. Hm, šta?“ I kako je bezobrazno govorio, tako bezobrazno korači k meni i uštinu me za obraz. „Gospodine, podignem desnicu, sramota na vas, pa još svećenik! Ja vam zabranjujem tu bezstidnu smjelost. Molim, da se nosite umah na polje! Tu već neimate nikakova posla! Ja sam kći svoga otca i gospodarica ovdje, kada je on odsutan. „Gle, gle kako ti se ta školnička cura uzježila, kano kakova barunica!“ Rugaše se on. No, tako s glupim popom neka se ponosi sva katolička crkva od istoka do zapada i svi svetci na nebu i na zemlji! Poviknuh vriedjajučemu župniku i zatrusnuh vrata. Oni odoše.

Tomaš slušaše pozorno svoju kćer. A lice vazda bliedo, kano da je sa kćerina postajalo bliedjim.

— Slutio sam, promrmlja. Neboj se kćerko, neostajemo dugo u tom kraju. No, sada idem do toga liepoga pastira svoga stada, da vidimo, šta je na stvari.

— Neidi otče, to je prostačina do zla boga; samo te bude vriedjati i ljutiti.

— Neboj se, kćerko, za mene. Skoro se vratim! I Tomaš izadje.

XI.

Pošavši Tomaš do mjestnoga župnika, padne mu putem na um, da već neizilaze družtvene novine, odkako je onaj boležljivi gimnazijalac odputovao u grad na nauke. Jednoč nudjahu članovi njemu, da se opet lati uredničtva, nu on je to odlučno odbio. Medjutim ga izdaja nije iznenadjivala, već zanimalo ga, od koga potiče. Napokon dospije u župni dvor. Župnik bijaše visok, koštunjast čovjek. Sivih žmirucavih očijuh te vrlo duga obraza. Vanredno ohol, a formalnost u družtvenom životu bijaše mu alfa i omega svega znanja. Po toj alfi i omegi mjerio je cieli sviet i sve ljude. Nebijaše u njega duha Ivana Zlatonstoga; svoje prodike je znao nabubati od rieči do rieći iz knjiga; nu zato u selu bijaše svakomu loncu zaklopcem.

Tomaš stupi u njegovu pisarnu. Župnik nešto pisaše, dimeć pipu, nasadjenu na predugom kamišu. Nakon duljeg vremena odloži pero, nu svedj dimeć pipu i neskinuv kućne kapice sa glave, ovako će Tomašu:

— Kako to, da veleučeni filozof i naš školnik danas dolazi u župni dvor? Mi barem do sada nebijasmo vični ovakovim posjetom.

— Gospodine župniče, vi ste danas pregledavali školu, kakav ste imali povod?

— Povod? Pljucne župnik, izvukav silnu maramu iz žepa dugoga kaputa, — povod? Veliki povod, mudrače? O vašoj koži radismo.

— Čuo sam, da mjestni gospodin župnik ljubi etiketu i formalnost; nu danas se iznevjeruje obojemu. Ja ga nisam ovlastio, da rabi tako nezgrapno porugljiva imena, a najmanje ga je na to povlastilo naše poznanstvo.

— Vam je to sve isto. Zar majmunov rod mari za etiketu i uljudnost, odvrati prezirno župnik.

— Izvolite mi reći razlog vašemu posjetu u moju školu danas, gospodine poluduhovni pastiru! Hladno će Tomaš.

— A ja ću vam i reći. Pa vas upozorujem, da neće sve to na lahku ruku proći. Vi ste utemeljio bezbožno nekakovo družtvo, ustrojio novine za to družtvo, pravila; jednom rieči: čitav pakao. U družtvo uvukoste i nekakova gimnazijalca, moga župljana. Taj je počeo vašu školu širiti medju svojimi sudrugovi i dieliti vaše novine na čitanje. No ušlo se tomu u trag; gimnazijalac u strahu odao sve a iz zapljenjenih primjeraka vaših novina doznasmo i više toga. I mene niste pustili na miru, pa i školski kipovi smetahu vam. Evo vam razloga današnjemu našemu pohodu, najme mojemu i dvajuh gospodina od podžupanije. Pa tako ćete vi filozofe Sokrate za stalno nastradati i zapamtiti u buduće, da se netreba pouzdati u majmunsko pleme, — to jest, u sve ljude krštene i nekrštene. Dapače ni u istoga zeta. Vinko, onaj mladi profesor, vi ga bolje znate, nego ja, tako mi barem pripoviedahu, glavnim bijaše pokretačem čitave iztrage; on bo je učiteljem vašega najmladjega pristaše ovomjestnoga gimnazijalca. A sada mi ostajte s bogom, veliki filozofe, rušitelju svetoga pisma, rimokatoličke crkve; s bogom! A ja ću još ostati u svojoj župi, dočim će vam valjda dosuditi, da podjete majmunom graditi škole tamo u afričke šume. S bogom filozofe devetnajstoga vieka! Pozdravite svoju ljepušnu majmunicu kćer. U nje su oštri zubi, pa će znati s majmuni hrustati orahe! S bogom!

Župnik napusti učitelja Tomaša. Ovaj škrinu zubi i ode iz župnoga dvora. Ah takovi li su nasljednici Isusa Nazarenca! Mrmijaše on, približavajuć se k školi.

U nedelju zatvoriše seljani učitelju kor, a poslje mise prozvaše pred crkvom, da ljudi dalje neka nešilju djece u školu, jer da je učitelj postao pogan i bezvjerac.

Bilo je vike i mudrovanja. Jao si ga onomu selskomu inteligentniku, koga puk stane pretresivati i podmitati ga svojoj kritici i razsudjivanju. Bake se skupile u kolo pokraj tako zvanoga križnoga drveta, križajuć se i lievicami i desnicami, kako može župa imati učitelja bezvjerca. Debela mesarica onoga mjesta, koja je na glas čistila na brojanice u crkvi i sve žrtvenike izljubila prije i poslije mise, nu ipak zato vazda krivom vagom mjerila, najviše se je hrustila na obćinske odbornike, na sud, na gospodu; u kratko rečeno: na nebo i zemlju, kako se može što takova dopuštati. Apodiktično je tražila, da se navali na školu i da se u obćinsku tamnicu zatvori i učitelj i kći mu, ona „naduvena frajla“. Pa ako nije u obćinskoj tamnici mjesta, da će ona drage volje ustupiti onaj diel svoje

pivnice, kamo običaje krumpir spravljati, koji, žali bože nije niti najmanje obrodio ove godine. Da, dragi bog, čast i dika mu budi, kaznio nas ljetos do kraja: tukao tučom, pekao sušom, opurio ranim mrazom. Sve zato, što smo toga bezbožca držali u našoj župi. Ja sam umah kucnula se po svom čelu: Mica, Mica, ovaj čovjek, koji ti tako dugu bradu nosi, ničemu dobromu nesvjedoči. Onako se meni mili, da sva gospoda obrijana budu, kako je naš gospodin župnik. I bogu i ljudem mil a okrugao i gladak kano jabaka. — Vikala je mesarica, a nezna se, da li od ljutosti ili od silne vike, posve joj je probliedila vrlo mesnata bradavica na nosu, koja je inače vazda držala postojano crvenu krv pod kožom. Pak ona „naduta frajla", pak ona „naduta frajla", prekrstila je mesarica ruke. Bože moj, na sve vieke budi hvaljen, ja, ja sam bila piestinja kod generala, a kakova djevojka! Sunce mi se je smijalo, mjesec namigivao, dok napokon nije sreća otvorila blagostivih ruku momu Juriću, koji je za onda bio prvim paradnim kučijašem gospodina generala! Ja, ja; pak se nisam nikada tako kočila.

Neki napokon zaključiše udariti na učitelja, pobacati mu na polje stvari, njega i kćer; te zatvoriti školu. Dopre rulja već i pred školsku sgradu.

Učitelj Tomaš nalazio se je zajedno sa Sofijom u sobi, te o svemu jošte niti rieči nije kazao kćeri.

— Kakova je to vika pred školom? Upita Sofija.

— Neznam, što će opet imati ti ljudi, odgovori Tomaš te odloži knjigu.

Po hodniku odzvanjahu težki koraci. Iznenada se je začuo krupan glas: kuda ćete vi bivoli? Što tražite ovdje? Tako mi poštenja, ako neće, gledajte, ova štapina taj čas pucati na vašoj magarećoj koži, da ćete zviezde brojiti! To bijaše glas ladanjskoga gospodina.

— Prosimo ponizno, ozove se jedan od onih, što no provališe na hodnik, nas su starci odabrali, da bacimo toga bezvjerca na polje, s dopuštenjem budi rečeno.

— Dati ću ti ja, huljo! Komu ćeš ti suditi? Viknu gospodin Pepo i baci na polje onoga, što no mu je stvar počeo razjašnjivati. Zatim će ovako ljudem:

— Čujte me seljaci! Vas su kojekakovi ljudi nahustili na učitelja. Ali vi ćete pozatvarani biti. Tko vas je postavio suditi komu,

što vi nerazumjete. Od toga su poglavari. Da ste se umah razišli, jer inače ću poslati po žandare!

— Po žandare! Kliknu baš pred nosom ladanjskog gospodina debela mesarica. Za bezbožca i pogana će žandari na nas. Jako liepo! Neka dodju samo! Ja sam baba, pa ih se nebi bojala. S tim poganom na polje!

Ladanjski gospodin čvrknu žestoku babu baš po nosnoj bradavici.

— Hvala vam, mladi gospodine, nakloni se mesar Jurić, koji je inače stajao pod gospodstvom pregače svoje milostive polovice; ona se mora svuda plesti.

Gospodin Pepo sa mesaricom bijaše u podalekom rodu. Ljudi su se na intervenciju ladanjskoga gospodina počeli razilaziti, a Pepo udje, jedva pokucav, u sobu, gdjeno se nalaziše Tomaš i Sofija.

— Tomašu, molim te na samu za nekoliko rieči, reče ladanjski gospodin, a zatim se udaljiše u učionu.

— Tomašu, mi smo izdani. U dobar čas sam došao; jer ti glupaci navališe na te, da nebude mene. U odborničkoj sjednici naložiše mi, da ti zatvorim školu, a ljudem je prozvano, da nešalju djece u učionu. Svemu je kriv onaj zeleni djačić. Ulovili ga. Izdao nas slabutac. Što više? Tvoj Vinko mu je profesorom, pa je izpipao sva naša imena, sastavio zapisnik i predao na podžupaniju. Glavno je, da su tomu neopreznjaku zaplienili više brojeva „Motike". Sam djavo me je naputio, da sam prigodom one sjednice radio proti tebi, i da smo primili tu zelenu granu, pa još u redakciju „Motike". Ali u meni je kipio bies na tvoje gostove, naposeb na toga profesora, što nam je sada skuhao kašu, kano da ti se je htio osvetiti na gostoljublju i ljubavi liepe Sofije.

— A znaš li, što kažu ostali članovi? Mirno upita Tomaš.

— Ostali članovi? Molim te, kakovi članovi? Imbrica Nabrgoj već je bio kod župnika i sve mu izkazao, samo da nevinim izadje. Pop mu rekao, da će tebeproćerati i zatvoriti na koju godinu, a on popovsko mnienje, kano svete rieči, revno razglasuje medju ostale članove, koji vele, da će priseći, da ih nas dva zavedosmo.

— A znaš ti, što će od nas biti? Pošeta sobom Tomaš.

— Znam i neznam, mignu rameni Pepo.

— Mene će odpustiti, a tebe će valjda izključiti iz obćinskoga odbora.

— Nu, kako ćeš se ti na iztrazi ponieti?

— Što je bilo, to ću priznati; a ostalo, što nije istina, dakako nijekati ću.

— Tomašu, prijatelju, uhvati Pepo učitelja za ruku, još nešto.

— Dakle?

— Preseli se umah u moj dvorac, da te prostota nenapastuje; jer u župnom dvoru radi onoga članka, komu si se ti najljuće protivio, čitavu bunu hoće na tebe dići.

— Na to ću ti poslje podne odgovoriti, a sada moram sve najprije Sofiji odkriti.

Prijatelji se razstadoše, a Tomaš od početka do konca sve izpripoviedi svojoj kćeri.

Što je o Vinku čula, nije mogla vjerovati, pa zato ogorčenom dušom uzme pero i ovako mu napiše list, kano posve stranoj osobi:

Gospodine profesore!

Dopustite, da Vas nešto pitam. Pravo mi na to daje gostoljublje, što ga uživaste u našoj kući. Nebojte se, da ću Vas opominjati na Vašu zadanu rieč. O ne, Sofija Brančeva zna pregarati i trpljeti, a tješi ju zdravo razsudjivanje otca joj, koji bolje poznaje ljude od tebe Kate i od uboge Sofije. Ja nisam od onih kćeri zemlje, da Vam dosadjujem jadikovkami, prem za to imadem najveće pravo.

Odgovorite mi, jeste li vi iztragu vodili proti nekomu svomu učeniku i jeste li Vi sastavili zapisnik na podžupaniju, gdje iztičete u darvinističkoj sekti ovoga mjesta vodjom i krivcem svih zavadjanja Tomaša Branca?

Sofija.

Na ovo pismo nedobi Sofija nikada odgovora. Što je prije tugovala i sahnula sa neprestana Vinkova mučanja, odkako se razstaše, to se sada ta tuga i bol pretvori u bies i osvetu.

Došao je i dan iztrage. No tude nebijaše o nikakovom županijskom zapisniku niti govora. Svi utemeljiteljni zaprisegnuti članovi darvinističko sicialdemokratičke sekte suglasno svjedočiše proti Tomašu.

Ladanjskoga gospodina nebijaše ni blizu, niti je o njem bilo kakova govora na iztrazi. Isto tako ob gimnazijalcu te ob njegovom uredničtvu nije se ništa spominjalo. Na iztrazi bijahu predočeni Tomašu samo oni primjerci „Motike“, što ih je on uredjivao i onih deset paragrafa pravila, što ih je on sastavio.

Čitava iztraga nije dugo trajala. Tomaš je hladnimi i kratkimi odgovori sve priznao i na to se je zapisnik sastavio.

Za nekoliko dana dobije Tomaš dekret, kojim se diže od učiteljstva u obsegu hrvatske kraljevine, s razloga, što je širio protuvjerska načela, škodljiva svetoj materi crkvi i družtvenom stanju i s razloga što je utemeljio tajnu i vrlo pogibeljnu darvinističko socialdemokratičku sektu i što je bio glavnim pokretačem tajnih novina „Motike“, pisanih liepopisom, koje su širile pogubna načela spomenute sekte.

Tomaš je tu čestitku pročitao i bacio u peć. Sada mu je bilo prvo na redu odseliti se, jer nije bio prihvatio predloga svoga prijatelja ladanjskoga gospodina, da se preseli u njegov dvor.

XII.

Drugoga dana nakon iztrage Tomaš si je sjeo uz peć a Sofija je nešto plela. Bijaše vanredno blieda, samo joj gorahu usne i oči. Vani se je tako bilo zatmurilo, da si skoro trebao u sobi svieću upaliti. Kiša izpremješena solikom i kojom pahuljicom sniega, daždila je cielom krajinom.

— Kćerko, počme Tomaš, mi se selimo u grad, jeli ti po volji?

— Ja mislim, da se neselimo nikada, da ćemo ostati baš u ovom kraju? Odgovori promišljeno Sofija.

— Nerazumijem te, kako bi mogli ostati u tom kraju?

— Razumit ćeš me za koji čas i djevojka podje k prozoru, otare ručicom rosna stakla te izgledaše nekoga.

— Želio bi što prije shvatiti tu tvoju promjenu. Prošlih dana si sama prva zaželila, da odemo iz tog divljeg kraja.

Djevojka je stoički šutila na otčevu primjetbu. Tomaš nije pitao dalje, već si je podbočio glavu na laktove, uprvši ih o koljena.

Nakon kojih dvadeset časaka takove šutnje medju otcem i kćerju čuli su se koraci na hodniku. Ovi mi koraci bijahu poznati kano koraci ladanjskoga gospodina Pepe. Posljednjih dana bijaše on svakdanji gost Tomaševa doma.

Sofija klone na stolac, usta grčevito stisnu i kano da je jače probliedila. Pepo udje i odloži.

— Molim Vas, izvolite kazati otcu, što sklopismo, reče tiho djevojka i nehotice uhvati se za srce, a iz oka odrazivaše joj se ljuta bol.

— Tomašu, prijatelju, blagoslovi nas, Sofija je privolila, da bude mojom ženom!

Tomaš razkolači oči, ustade naglo i prodje dvaput sobom.

— Ja na to nepristajem! Izlane napokon.

— Kako nepristaješ? Posrnu ladanjski gospodin, kada Sofijino srce privolieva.

— Sofijino srce privolieva! Nasmija se ironički Tomaš, o jadna obsjeno, Sofijino srce! Ti bezazleni čovječe misliš, da je djevojačko srce kano srce tvojega purana! U toj djevojki teče Brančeva krv! Ja ti velim i po sto puti velim, da Sofija samo je jednomu poklonila srce, a taj je profesor Vinko.

Djevojka zadrkta i žar munje poli joj obraze.

— Varaš se otče, ja ga mrzim, ja ga prezirem! Prvo i posljednje pismo, što mu ga pisah i na koga nije odgovorio, pretrglo je i posljednje spone moga srca s njegovim imenom!

Sofija je trebala odmora na tu izjavu. U njoj je kipio bies i mržnja, ali glede svoga srca je lagala.

Ladanjski gospodin ugriznu se za ustna, kada je čuo rieč list, kano da je u kakovom spoju sa značenjem te rieči.

Ja doduše neljubim gospodina Pepu, to sam i njemu priznala, nu ja sam stalna za to, da budem valjana i vjerna supruga, a takove dužnosti izliečiti budu moje srce i sav moj život. I u to ime dajem gospodinu svoju ruku.

— Ja niti uz ovakovo tumačenje nemogu pristati s razloga, što baš sada s ovakovimi odlukami dolazite, kada ja nisam drugo, no odpušteni školnik; a za te se naposeb, Sofijo, bojim, da te nebi prevario tvoj umišljeni liek.

— Ali, prijatelju, ti si se pretvorio u najljućeg mi protivnika ili u pravo naivno diete! Strastveno ga ukori ladanjski gospodin, zar se možeš još dulje protiviti stalnoj odluci svoje kćeri?

— Otče, okrenu Sofija svoje bliedo lice poput mramora k Tomašu, otče neprotivi se tomu, molim te!

Tomaš neodgovori ništa. Šetaše hrlijim korakom po sobi, oborenih očiju.

— A ti se dakako odričeš naše sekte? Promrmlja Tomaš.

— Odričem; valjan suprug nemože biti njezinim pristašom.

Rieč „valjan suprug“ ujela je Tomaša za srce, ledena kora, što no ga obuhvaćaše, kano da se je taliti počela.

— O jest! Krikne promjenjenim glasom Tomaš, da sam i ja mogao biti valjanim suprugom, niti ja nebi nikada bio ustrajao ove sekte! Djeco, dodjite, evo vam moje ruke, a zatim im počme pripoviedati onu istu pripoviest, koju je jesenas Vinku pripoviedao . . .

Sofija je znala nešto o tom, nu ovako savršeno svoju poviest nije joj nikada otac još kazivao.

Na udivljenje svega onomjestnoga žiteljstva preseli se odpušteni školnik i razglašeni bezbožac Tomaš sa svojom kćerju u dvorac ladanjskoga gospodina Pepe; a još su se više divili na široko i na daleko, kada iza nekoliko ćedana slaviše sjajnu svatbu gospodina Pepe sa bezbožčevom kćerju Sofijom.

Mesarica, deveta rodjakinja ladanjskomu gospodinu, koja je uvjek osjećala tajinstvenu moć njegove ruke na svojoj nosnoj bradavici, što-no od onda većala se danomice razmjerno prema nosu, nije mogla zavezati svoga moćnoga jezika niti danju, niti noćju.

Bijaše sva sretna, samo kada je imala slušalaca; a zato je i bolje vagala i koju toju mjericu vina poklonila.

— Znajte i čujte, razlagala je mudra mesarica, kada je onaj sveti patar jezuita pred nekoliko godina čitav ćedan dana prodikovao u našoj crkvi i kršćanske duše obraćao na pravi put, rekao je da će doći Antikrst, koji će sijati pšenice a rasti će kukulj, ljudi će mu vjerovati i on će ih zavadjati. Malo kasnije doći će sudnji dan. Taj Antikrst vam je, slušaoci, onaj pogan, proćerani školnik Tomaš. Gospoda i ljudi odsudiše ga, ali ga ustavi kod sebe, a što više, stupi s njim u rodbinstvo naš mladi gospodin i moj rodjak, nikada ga nebilo! O da se ustane iz groba pokojna mamica, ili pokojna tetica, ili pokojni tatica, nek počivaju u miru vječnom, prestravili bi se od svoga nesretnoga Pepice, što li je učinio! Zar nije kuma Magdo, kuma Jano, prijateljice Doro, tako?

— Jest, jest; pravo imate, gazdarice; o budi nam dragi bog i mati božja na pomoći, nečastivi daleko budi od nas! Mi ćemo se držati, da nas Antikrst nezavede! Klimahu babe.

— Dakako, mi ćemo se držati božjom pomoći, potvrdjuje mesarica; evo vam prijateljice svakoj po pol funte filjeka i jetara. To se dade liepo spržiti, a dobar zalogaj! Samo budi bog s vami i s vašimi dušami!

Tako je mesarica sa pol funta filjeka i jetara nagradjivala dangubu i trud svojih slušateljica; a bračna joj pola gospodar Jurić bi

kadkada doviknuo: ali ću se smijati, kada te opet mladi gospodin Pepo čvrkne po tvojoj bradavici, da ti zaveže brbljavi jezik.

— Šuti zvrndalo i ti si krenuo sa božjega puta! Sram te bilo! O bože, bože, izvrne mesarica svoje krupne oči, siješ, siješ, Antikrste, pšenicu; evo kukolja, kakav je, kolik je narasao! I ti valjda odreći se budeš svete mise, crkve i molitve. košto se je gospodičić Pepo za volju onoj frajli! Aj, nećeš me, dok sam ti ja živa! Nastojati ću, da će malo njih Antikrsti zavesti, samo me uzdrži dragi bog!

— Ako bude moja mesnica nasmagala dosta filjeka i jetara, da nagradjuješ svoje slušateljice! Nasmije se Jurić i pobjegne u mesnicu, kad je mesarica poskočila za njim.

Dok je tako žamorio „glas puka“ usredotočen u mesarici onoga mjesta, živilo se u dvorcu ladanjskoga gospodina dosta zadovoljno.

Sofija bi se izdavala vazda veselom i nebrižnom, tek kada bi bila na samu, zamišljala i zadubljivala bi se najedanput tako u svoje misli, da su joj iste stvari, što ih je držala u ruci, izpadale.

Tomaš sa svojim zetom davao se na razne osnove. Vazda su hodali po sajmovih i vrlo dobro trgovali s marvom i konji. A imetak je danomice rasao. Pepo bijaše već podpuno osvjedočen, da će se njegovih pedeset i devet parcela možda još jedanput na toliko povećati. Ljudi im stadoše potajice zaviditi a javno ih hvaliti; samo je mesarica vazda i neutrudivo izticala, da je sve to Antikrstova pšenica, što će uroditi kukoljem.

Sofiji bijaše ipak pri svoj toj sreći i procvatu imetka svojega supruga i svojega otca uz njezine bračne dužnosti, što ih je jednoč naglasivala, kano onomu uzniku, koji buduć dosmrtno utamničen po krivu i sviestan si nevinosti, proučava narodnu ekonomiju, da može danas sutra blagoslovljeno raditi u čovječanskom družtvu.

I prodje zima, proljeće i ljeto. Opet je zavladala jesen, nu još se neizpuni godina dana Sofijina brakovanja.

Došla je jesen, s njom su došle i uspomene prošle jeseni i obkružile Sofiju kano sirenski glasovi, ona ih je tako rado slušala, ona bi za njima bila u sto vrtloga! U godini dana izcrpi se njezin bies i mržnja na Vinka; njegova uspomena postade joj toli nekako sentimentalno čarobna, privlačiva; od nje se nemogaše nikako odieliti. Toga neopažahu ni Tomaš ni Pepo.

Neminu još godina dana braka, a neočekivano prevrnuo se cieli list tako zvane sreće.

XIII.

Tomaš sa zetom pustio se s maloga i na veliko trgovanje. A svuda im bijaše blagoslovan posao.

Jednoga jesenskoga dana odputovahu obojica na sajam u Trst.

Sofija je pouredila vanjske poslove a zatim je stala u kući raditi, pjevuljeć neku melankoličnu pjesmu Iznenadno počme sama sebi mrmoriti one Vinkove žestoke i strastvene rieči: „jest ljubav! I ti imaš pravo tražiti za tu ljubav od mene, da te vjenčam! Ostaviti otca i majku, cieli sviet, i poći sa mnom na more i gore, u pustoš i ravnine . . .“ On je to govorio danas godinu dana! Čitav sviet ostaviti za ljubav, pobjeći s onim koga ljubiš! Zar ostaviti i zakonita muža svoga? . . .

Sofija se potresla od te misli. U to pokuca netko na vratih, a dječarac joj preda pisamce pisano iz mjesta.

— Pismo . . promrmlja mlada žena gorko, tomu barem ja nisam vična . . .

Ona ga otvori:

Moja mila zaručnice, Sofijo!

Ti svakako čuvaš dragocjeni poklad, zaručni prsten i osvjedočen sam da me vjerna čekaš kao zaručnika svoga. Godina dana je izminula, ja na nijedno preporučno pismo, što ga na te adresirah, nisam mogao odgovora dobiti. To tvoje mučanje pripisivao sam strogosti otčevoj, koji nije odpustio, da mu kćer dopisuje s onim, što no je jednoč u preludoj i bezazlenoj šali izbrbljao, da će prevariti svoju zaručnicu. Pravo mi budi, zato sam stradao punu godinu dana, da od tebe ni duše, ni glaska. Nu hora je dospjela. Ja sam moguć zadanu rieč izpuniti, ja sam došao po te, povesti te pred žrtvenik.

Dopusti mi, pa — za koji čas naći se budem već u tvojoj blizini. Da nebude nikakovih zaprieka, odabrao sam evo sgodu, kada nije niti strogoga otca, niti koga drugoga u blizini.

Do vidjenja! Tvoj vjerni zaručnik:

Vinko.

Posljednja stavka bijaše apostrofirana i dvaput podvučena.

Sofija se obesviestila poput mrtvaca, nešto progunčala i klonula iznemogla na stari kožnati divan.

— O bože, bože, što ti skrivih, da me tako silnom rukom progonjaš!

Zatim počme jòš jedanput opetovati pojedine stavke lista i hvatati se za glavu, kano da je poludila . . . On je tu u mjestu, pozivlje se na zaručni prsten, na vjeru, pisao je listove, ja ih nikad nedobivah! Dolazi k meni, kada je odsutan strogi otac, kada nije nekoga drugoga! . . . Nezna li, da sam udata . . . Nije li to tek varka, da me do kraja unesreći! Pa što mu skrivih, za boga svetoga! . . . Jecaše glasno mlada žena.

Tko bi pogodio, kako je to dugo trajalo, a pred Sofijom je stajao blied, ukočen i niem mladić. Glavu je pognuo unapred a iz mutnih očijuh prolievala mu se tuga i neopisiva melankolija.

— Sofijo, ja dodjoh nakon godine dana, da održim zadanu rieč. Ti za našu ljubav imaš ostaviti čitav sviet i poći sa mnom!

— Vinko, ja sam udata; ja nisam kriva, da je tako. Ti si šutio, ti si me odnemario. Jedan list ti pisah prvi i posljednji, nu, od tebe niti glasa. Kazivali mi, da si glavnim povodom bio u iztragi proti momu otcu, pitali te u tom listu, da li je istina? Ti niti crne, niti biele. U meni uzkipila mržnja, a oplodila je neobuzdanom bjesnoćom. A to je uzrok momu nesretnomu braku.

— Da nešaramo, evo gledaj sve predatnice mojih preporučenih listova na tebe, ja ih valjda spotvorio nisam. Da od tebe nikada nikakovog lista dobio nisam, prisižem na boga! Dignu Vinko desnicu. Nakon kratke šutnje nastavi:

— O iztrazi proti tvomu otcu doznah tek ovdje. Ovomjestnoga gimnazijalca, kod koga ja sada boravim, prijavio je netko iz ovoga kraja, predav profesorskomu sboru nekoje primjerke novina „Motike.“ Nu ja sam privatno oko svojih kolega nastojao, da se proti tomu gimnazijalcu nije nikakova iztraga vodila. Zatim su bili primjerci tih novina poslani natrag na ruke pseudonima, odkud su i došli. Koja im je daljnja sudbina bila, neznam.

— Oh, tu se je sam nečisti duh upleo medju nas dvoje! Uzkliknu očajno Sofija, a zatim izpripovieda Vinku cielu povjest svoga vjenčanja.

— Otac nije tako prevrtljiv, da bi on mogao ovdje raditi. Pa ta iztraga neide mi nikako u glavu! Nebi li sve bila mreža ladanjskoga gospodina? Reče Vinko.

Sofiji je počelo svitati. Oba mučahu.

Neka bude kako mu drago, ti si još moja zaručnica! Bog i duša, nebi smila tako naglo raditi; no, dušo, odviše si bezazlena, da bi shvatila, kakove se niti oko nas predu. Ali ti si moja i ničija

druga! Ničija druga! Strastveno privinu mladić Sofiju na svoje grudi. Ona mu se otimaše i sustezaše.

— Svemu bude kraj, da ćeš sa mnom pobjeći! Hoćeš li Sofijo?

Ona nije odgovorila. Sreća i blaženstvo vratilo se opet u njezinu dušu.

— Vinko, mili moj Vinko, reče mu ona poslje oduljega vremena, nedolazi ovamo više, ljudi će vidjeti a i poznadu te. Za koji dan će se vratiti otac sa ladanjskim gospodinom — zapinjaše joj glas — ja moram sve saznati, a kada saznam, tko je mrežu pleo, onda ću odlučiti. Nije li moj sadanji suprug ništa u tom skrivio, tebi i meni se je za vazda razstati. Strpi se dakle dotle i nepokazuj se nikomu . . . . s bogom dotle . . . sbogom Vinko! Udre u plač mlada žena i poda mladiću ruke . . .

On se je udaljio, a ona strvena i očajna spusti se na divan i počme na novo ridati i plakati. Sofija bijaše takovo žensko biće, koje je istom u samoći shvaćalo sav svoj položaj i stanje bez utjehe, i jasnoga pogleda u budućnost. Bol i zdvojnost razkomadivaše joj ubogo srce, lomljaše joj nesretnu dušu. —

Trgovci se nevraćahu čitav ćedan dana sa svoje trgovine. Vinko i Sofija neodržaše rieči. Istu večer nakon sastanka bijaše strašna noć. Vjetrovi se ganjuhu i zavijahu po briegovih poput gladnih vukova, a tmurni u jata nagomilani oblaci zastroše nebo. U crnoj tmini žurio se je Vinko put Pepinog dvorca.

— Sofijo, Sofijo! Viknu kraj prozora. Vjetar mu otimaše hak. Neodazove se nitko, on popostane. Za nekoliko časova stanu se prozori otvarati.

— Ah, ti si! Uzdahnu ona. I nadnese se sa polovicom tiela van prozora.

— Oprosti — ah — oprosti! Tako blizu biti, oh ja nemogoh odoljeti srcu . . . šaptaše on.

Sofija se još više nadnese van prozora i privine njegovu glavu na svoje grudi. Vjetar joj se zamrsio u kose, raztočio ih okolo Vinkove glave i poput oblaka sakrio mu lice. . . .

— Ta tko drugi imade pravo na mene . . . čuo se Sofijin izprekinut glas.

Vinko je dolazio sve dane, dok bijahu Tomaš i Pepo odsutni, u dvorac k Sofiji. A tko će prvi vidjeti i uzeti ih na rešeto, neće li sveznalice brbljave babe?

*

Dobri glasnici dojaviše sve mesarici; a ona se je gledala i sama o stvari uputiti, Dakako, saznala je, da je to bivši zaručnik Sofijin, koga već od lane poznavahu. Mesarica nije dosta nasmagala jetara i druge drobnine u mesnici, da nagradi svoje saveznike.

— Rekla sam ja, znala sam ja, ha—ha—ha! Da je Antikrst posijao pšenicu, da raste kukolj! Eto vam ga! Eto vam ga! O jadni moj rodjače, Pepo, volila bi, da si mi onda čitavu bradavicu s nosa, da čitav nos odbio, nego što si se dao na obranu toga bradatoga bezbožca i njegove frajle!

I rogobor se dignu u mjestu, ali nedopiraše do niemih slasti u blaženstvu izreći topeće se Sofije i Vinka. Nekoga dana začuje Sofija na cesti iza sebe bruku i smjeh: „gledajte, gledajte tu pobožnu gospodju; muž joj na trgovini, a ona doma trguje sa svojom vjernoščču!“ Ta brukalica izletila je iz usta mesarice.

Sofija se nemilo trznu i izkaže sve Vinku, kada su se sastali.

Istoga dana na večer vratiše se trgovci. Mesarica i njezina družba pobrinuše se, da trgovci već na putu saznadu, kakav gost za cieloga njihovoga odsuća u dvorcu dan na dan zabavlja mladu Sofiju.

Kada je Pepo to dočuo, kano da mu se nije dalo k svomu dvorcu, on bi najvolio pobjeći u daleki sviet. Tomaš nije mogao niti rieči progovoriti. U grobnoj šutnji približiše se k dvorcu već u prvom sutonu. Sofija im nije izašla na susret. Nadjoše ju u njezinoj sobi bliedu i nemoćnu, kano nikad prije.

Večera se počme, a razgovor se skrene na trgovinu. Ladanjski gospodin tetubao je drhtavim glasom u samih nesmislih, a Sofije nije se usudio pogledati. Usuprot je ona tako sievajućim i pitajućim okom pronicala u dušu sada otčevu, sada Pepinu, da isti Tomaš nemogaše joj snositi pogleda. Taj pogled bijaše grozan, naličan pogledu onoga, koji nagiblje na ludost.

— A kakovu trgovinu ćeraste sa mnom, da ste me razkinuli od nesudjena mi zaručnika Vinka! Vrisnu Sofija očajničkim krikom.

Ladanjski gospodin pognjuri dublje glavu. Znoj, led i vrućina sunula mu u lice. Kano da su se sve žile kucavice sastale u njegovih obrazih. Svaka neboga crtica titraše. Napokon se uhvati za glavu i nasloni o stol.

— Niti je tobožnji gimnazijalac odao moga otca kao bezbožnjaka, niti je Vinko tu išto poslovao. Nečastiva ruka pod pseudonimom poslala je primjerke novina na profesorski sbor, a kada su

tu nastojanjem Vinka sve namjere toga bezimenog delije odbili i novine natrag poslali, ta ista ruka radila je dalje kod drugih oblastih i tako je došlo, da mi otca proćeraše, Vinka omraziše. Što više? Ta ista ruka zaplienila je sve preporučene listove od moga zaručnika na mene, valjda u sporazumku sa poštarom; i moj prvi i posljednji list, što ga pisah Vinku, nikada nije prispio u njegove ruke! — Iza stanke nastavi porazujućim glasom:

— A tko bijaše taj veleumni trgovac, taj spletkar? Tko? ja ga gledam, zar ne, da ste to vi bili, ladanjski gospodine? Govorite, da smo na čistu! Zapoviedi mu prietećim glasom.

Tomaš se je jedva razabirao.

— Jest, ja sam taj! Potvrdi tiho ladanjski gospodin. Koliko li me i truda i napora i novaca stoji. Ja sam poštara podmitio, da zaplienjujemo listove; ja sam poslao primjerke naših novina „Motike“ na profesorski sbor, a kada tamo nisam uspio, predao sam ih podžupaniji; ja sam razglasio o Vinku zle viesti; po mom predlogu imala se je umah zatvoriti škola i crkva; ja sam kriv da je Tomaš odpušten; ja sam kriv, da si se ti razstala sa Vinkom — sve to sam ja jedini krivac, samo da tebe dobijem za ženu i da se nuzgredno osvetim Vinku na nanešenoj mi uvriedi prije godinu dana. Kada sam vidio, da drugčije nemogu svrhu postići, odabrao sam ovaj put!

— O, kolika podlost, koliko pretvaranje! Rezignacijom povikne Tomaš. Prvi put, što ga poznamo, vidimo, da se na njegovu obrazu, u njogovu oku pojavlja srdjba u čitavom svom obsegu.

— Ali vi tom gadnom prevarom neimate više nikojega prava na mene, jer tim niti nevriedi niti vjenčanje, niti, što već godinu dana zajedno živimo!

— Kćerko, prenaglila si se, kada si tako hitro odlučila poći zanj, sada nemožeš natrag. Ti jesi sada žena ovoga, i dok je on živ, drugomu možeš biti tek ljubeznicom, gdje će svaki na tebe prstom pokazivati. Sada nije druge, nego pokoriti se sudbini; u kratko će Tomaš.

— Nikada, otče, nikada! O, tako gnjusna prietvora, da je i dalje mojim drugom.

— Oprosti, oprosti! Sve bijaše radi tebe! Baci se ladanjski gospodin na koljena.

— Nikada! Mi se moramo razstaviti.

— Smiri se Sofijo! Vi se razstaviti nećete, ti moraš zadovoljavati saviestno bračnim dužnostim i u tom tražiti utjehe; savjetovaše Tomaš.

— Nemogu otče, ovo je odviše podla duša . . .

Na to ladanjski gospodin sune u vis.

— Što? Ti kukavna prosjakinjo! To ipak prevršuje mjeru. Seli se, seli samo, molim, i to umah. Plodovi nepadaju daleko od stabla. Pa za svojom majkom, kopilanko jedna!

— Orangutane ti, prestani, usahla ti jezičina! Pokroči Tomaš prema Pepi.

U taj čas pograbi Sofija ogrtač i pohrli u crnu noć. Kano da je letila nad zemljom, brzala je sve dalje u utrobu tamne noći . . .

— Smiluj se bože, ona će zlo počiniti sa sobom! Ajdmo za njom, Pepo, da ju uhvatimo. Ja sam joj otać, jedinici svojoj; ti si joj suprug; pohrlimo za njom, sve ćemo opet umiriti i dovesti u staru kolotečinu . . .

— Neboj se za nju, mahnu rukom ogorčeno ladanjski gospodin. Ona leti u milije naručje, nego li je moje i tvoje. Pa neka podje s milim bogom! Zatim si nasu čašu te ju izkapi na dušak.

Tomaš pograbi šešir i srne na polje . . .

XIV.

Na razkrižju javna druma dizaše se od drevnih vremena drveni križ sa ogradom od cvieća. Pred božjim kipom tinjala je slabim svjetlom žiža od crvena stakla.

Na podnožju kipnoga drva sjedio je Vinko, zamotan u zimsku kabanicu. Časomice bi neuztrpljivo vadio sitan satić i mrmljao poluglasno.

Nakon dugoga vremena šapnu iza križa netko:

— Vinko, Vinko! . . .

— Sofijo! Trznu se mladić, već sam sdvojio, da li ćeš i doći.

Ona poče strastveno, dà, sdvojno grliti Vinka i obsipavati ga žarkimi cjelovi.

— Sada si moja, moja si, zar ne, Sofijo? Za vazda si moja! Gluhim glasom pritiskaše Vinko mladu ženu na svojo grudi.

— Za uvjeke i poslje smrti gore na nebesih! Za uvjeke! Oh, koli sam sretna, da otac nije ništa kriv. Svu gorku sudbinu pripravio nam je ladanjski gospodin Pepo . . .

I opet stade žestoko cjelivati Vinkove oči, usta, vlasi, ruke i odielo.

— Oh, kako sam sretna, kako sam blažena! Hvala ti budi Isuse

Najedamput se trgnu od Vinka.

— Ljubezniče, samo se još malo strpi; pusti me — vratit ću se — —

— Kuda Sofijo? Ja sam već sve spremio!

— Ali ovdje, ovdje ćeš me počekati, dok se vratim. Za malo, pa ćemo se opet vidjeti, moli se dotle blagomu Isusu i za mene i za tebe...

Pa dok se još Vinko ni razabrao nije, odletila je Sofija, kano čarobna prikaza dalje u crnu, nepreglednu duljinu noći...

Preko livada, preko grmlja šuštile su njezine lagane nožice. Šapat njezin nosio je tihani lahor: „neboj se otče, ja neću biti ničijom ljubeznicom, na me neće nitko prstom pokazivati, niti ću sliediti svoju majku, s kojom se možda gori sastanem... Vinko, bog te blagoslovio i čuvao... Vink... o...“...

I njezin šapat i njezini koraci izgubili se u tamnoj noći, kano što se gubi zadnja pjesma smrtno ranjene leteće ptice u uzvišenoj tišini svemira... izgubili se...

Niti ju Vinko pod križnim kipom dočekao; niti ju otac mogaše naći, prem je pretražio sve sgrade oko Pepinoga dvorca.

Lješinu Sofije, kćeri Tomaša Branca i supruge ladanjskoga gospodina, nadjoše u rieci Sutli. Bude donešena u Pepin dvor i tamo joj načinili odar.

Tomaš ju dugo gledaše niemo, a zatim ga za vazda i netragom nestane iz onoga kraja.

— Kukolj, kukolj, rekla sam ja, sam kukolj i ništa drugo! Vikaše slavodobitno mesarica na koncu drame svojim saveznikom.

— Občuvaj nas Isuse i Marijo od svih Antikršta, da nas nezavedu, uzdisahu saveznici.

A što s ostalimi osobami ove pripoviesti?

Otón jošte žive bez zanimanja na imanju udovice liepe Kate.

Zimski su dani. Na polju je sve prikrito na široko i daleko sniegom i injem. Mrtva narav, kakova je već značajka Morinoga carstva. Samo sjever ciči i zavija zrakom, kano da se silni zmaj medju oblaci otimlje tjeskobi prociepa; sada opet zaškripi granjem

dubova, zaljuljav im isti temelj, kano da je repom zahvatio zemlju, da se iztrgne prociepu.

U Katinom dvorcu tarokira malo družtvance. Nenadano dodje list sa pošte, Oton ga otvori, probliedi i pozove udovicu Katu u pokrajnu sobu, te joj počme čitati Vinkov list, gdje opisuje cieli tečaj pripoviesti. Medju ostalim dodaje i ovo: „Kob ženskoga srca, kakovo bijaše u Sofije, i morala je tako dokrajčiti, naposeb u današnjem materijalističkom vieku, gdje no u ljudskom životu za sve liepo, pošteno, plemenito i uzvišeno, vlada najkrući skepticizam. Waschington Irwing veli negdje, da je muškarac biće sebičnosti i častoljublja. On je po svojoj naravi za borbu i vrevu svieta. Ljubav mu je samo ures u mladosti, ili pjesma, što no se pripjeva u medjuaktih. Dočim je život žene samotan, zamišljen. Nesretna li je u ljubavi, to joj je srce tvrdjava oplienjena, ostavljena i u razvalinah svojih opustošena. Najnježnija ženska srca, najjače stradaju. U sretnoj mi je ljubavi spas, u nesretnoj smrt. Sofija je znala, da je ljubav uz zakonita i neljubljena muža ma sa ikim drugim nedopuštena i griešna; ona nosi svoj žig, i svoju sramotu i prezir od čovječanskoga družtva na ukaze vazda najspremnijega, Da nije njezin muž sreću života joj, niti zvan, niti pitan, uništio toli podlim, toli prevarnim načinom, ona bi se bila privezala na svoje bračne dužnosti, mene odbila za vazda, i snašala svoje breme, pa makar svisnula od njegove težine. U ovoj borbi potamnio joj je razum i ona se je preselila u drugi bolji sviet . . . Moj život biti će samo lutanje i spominanje na prošlost. Ljubiti, mislim, da neću nikada više nijedne žene. A naslućujem, da mi je iz srca počela rasti ona biljka, što sam ju u našem drugovanju nazivao otrovnicom. Biljka suhobolne misantropije. Budi izljubljen i pozdravljen od svoga pobratima. Svršio sam“ . . .

U dvorcu liepe Kate prestalo se tarokirati i zavladao je mrtav i sumoran život, kano zrcalo života i naravi.

Ladanjski gospodin ženi se po drugi put sa njekakovom Štajerkom iz Brežica, polovičnom jur, nu vrlo bogatom djevojkom. Rodjakinja mu mesarica odobrava taj brak, a uz nju dakako i svi saveznici. On je svedjer još u obćinskom odboru, radi u odsjeku „za pučku prosvjetu“; znanje mu zahvaća veći krug od sedam paragrafa obćinskoga reda; a seljaci ga misle, da je on jedini pučkim prijateljem od ladanjske gospode, jer uvjek vojuje proti velikom porezu i okrutnom ućerivanju istoga, pa ga zato zovu: „seljačim pri-

jateljem.“ Njegovi pedeset i devet parcela razaslo je već i na drugih pedeset i devet, nu još ih nije dao na sebe prenesti u gruntovnici, jer, da su preskupe biljege. A darvinističke i socialdemokratičke ideje posve se izhlapiše, te ladanjski gospodin nebi više mogao onako visokoučena govora držati, kako ga je izgovorio prigodom osnutka „Motike“, da mu sve gruntovne parcele tko i deveterostruko poveća.

Članovi bivše „Motike“ razpršili se po onoj: „aflavit deut et dissipati sunt“, te se vrgoše u guslače, kartaše, pijanice, klateže i drugove. „Antikrstova pšenica radja kukolj“.

Novine „Motiku“ i sve spise o tom družtu spalio je mjestni župnik kao bezbožne i krivovjerske i bacio na nje anathenu.

A kuda se je vrgo Tomaš Branac?

U velikom gradu propio se, što je neriedki posrtaj velikih, nu sdvojnih duhova.

Zalazio u najgadniju krčmetinu, u kojoj se sastaju prikaze najnižega porietla, prave parije. Tu Tomaš, u lacida intervalla, predaje i prodaje svoju nauku. Od blieda i mršava nekad školnika postalo je sada strašilo odebljala nosa, krvavih očiju; a lica, kano da si kakovu bakrenu kvrgu izlaštio.

Nekoga večera sbi se čudan prevrat u toj krčmetini sa Tomašem. U jednoj odrpanoj, suludoj i najužasnijoj nakazi svih ženskih stvorova, upozna svoju nesudjenu suprugu i majku Sofije

Svaki onih kukavnih parija mogao je postati njezinim ljubeznikom, ako je samo rakiju plaćao, jer je njezina izključiva slast bila u najžešćih pićih; a vrhunac, kada je u pijanosti doprla do stadija živine, te joj nestalo i ono malo razuma.

Mi nemožemo opisivati, kako se je tih propalih stvorova dojmilo, kada se opet upoznaše i izpripoviediše si sve sgode, ako ih se još sjećahu.

Ludjaci i pijančine imadu svoj posebni sviet; zanj se još nije našao, koji bi ga posve izpitao i proučio. Pa i od te nauke nebi velike koristi bilo za čovječanstvo. . . No, našavši se napokon Tomaš sa svojom nesudjenicom u tom posebnom svietu, počeše drugovati i sklopiše nekakovu zajednicu. Ni jedan, ni drugi nije si tim pribavio zavidnika ili nuzljuba.

Prema koncu neke zime odputiše se, da potraže imanje udovice Kate. Na tom putu ih je i nestalo.

Putujuć hćedoše u osamljenom podravskom selcu jedne noći konakovati, ali ih nitko nije htio primiti, jerbo su stanovnici toga

sela bili plahi i boga bojeći se ljudi. A u ove putnike posumljaše i pričiniše im se nečastivimi dušami. — Ništa zato, samo napred, utješi hrapavim glasom Tomaš svoju družicu, mi možemo i po noći putovati. Zima je, ali imamo još tri boce rakije, a ona grije i podaje moć.

— Vuci će nas izjesti, doda družica.

— Nas će vuk izjesti! Nakesi se razuzdano Tomaš; no ja bi rad pozvati tavo šupoglava vuka, što no bi si sa toli mršavimi zalogaji htio zamrčiti brk i otrovati želudac! Neboj se, samo napred, kod Kate ćemo poravnati sve: pa ti moja žena, ja tvoj muž.

— Dakle krstimo se od sada ženom i mužem, primjeti ona.

I odputiše u crnu zimsku noć širokom podravskom ravninom, nedohitajući nigdje si svjetla, ni ljudskoga stana.

— Uj, huj, uj! Zubi mi cvokoću od studeni. zapišti žena.

— Lahko zato; udrimo po rakiji. Evo, umah ću ju izvući iz torbaka, odvrati muž.

Onda baba: a, daj dragi amo, daj! Tako, tako, umah će bolje biti.

Onda muž: dobro si potegla, boca bi vrlo malo vagnula.

Onda baba: pa ti izvadi družicu njezinu, biti će toga dosta u Kate.

Onda muž: e, tamo se od žeste načinjeni burzuš nepije, već čista rakija.

Onda baba: ludost, prava ludost, velim ti. Žesta gori, gori u trbuhu, kano da si peć naložio golimi bukovimi drvi; a rakija: samo tako. . . Daj, vadi prijatelju,

Onda muž: Pa nebili se odmorili? Evo posjedajmo na moju surinu.

Onda baba: Pa hajde, odmorimo se. Sada se više nebojimo zime, to grije, to pali, da je strahota.

Izvukoše i treću bocu, ali ona je klonula u snieg. Grdobni želudci babe i muža upališe se; upalila se i čitava utroba.

Onda još muž posljednju: a to tako . . . tako . . . g . . r . i. . .

Onda još baba posleduju: ta . . k . . . g . . r. . . I zahripaše strašnim snom.

Divlji sjever zagrabio je sniega i pokrio ih, a zatim se je uzpeo opet u oblake, zviždnuv groznim cvilom kano da je ponovio onu, taština nad taštinami i sve je taština. . . . I njihov list života izgorio je u plamenu žeste. . .

Putnici nadjoše smrznutu babu i muža, predali ih obližoj obćini, a kršćanska ljubav sahranila ih u zemlju na obćinske troškove. —

Samouk.

U B—u poznavasmo svi Ferka Miščevića. U cielom gradiću nebijaše duše, koja bi se na nj potužila. Zvahu ga, gledeć na njegovu osobu, i njegovo ponašanje, različito netko „dobri Ferek“, netko „božja dušica“, netko„ dobri kerlek“ i t. d. „al uvjek vrlo povoljni pridjevci“, mišljaše Ferko, pa što ga je za ostalo briga.

Evo njegove slike. On je omalešan, petedest do šestdeset godišnji starčić; nije ipak tako nizak, a da nebi, po austrijskoj dosadanjoj mjeri, za vojnika bio. U razgovoru prilično je okretan, kad govori maše rukama i ne hotice giblje se cielim tielom. Čelo mu je ovisoko, izpod sivih očijuh ovelik je ne liep nos. Da je povući uzduž njegova nosa preko čela i tjemena crtu te kroz kralježnjak „atlas“ preko brade do vrha nosa, dobili bismo elipsu u koje bi velika os skoro dvaput dulja bila od male, tim sam htjeo reći, da imadjaše dugoljastu glavu. Pod njegovim „osobitim“ nosom stršili su štetinjasti brci, koji prikrivahu prilično debele ustnice. — Odjevao se je „iz principa“ uvjek u sivo odielo. Pravio je duge spore korake. Po tom rekli bi nekoji da bijaše flegma, nu ti bi se prevarili.

U ozbiljnijih razgovorih davaše Ferku takodjer pridjevak, po nj najčastniji, „gospodin učitelj“. Dà on je bio nekad učiteljem, nu ne u gradu B. Tu ga tek poznavasmo kano dnevničara kod odvjetnika Z., dakle uz malu učiteljsku mirovinu zaslužuje si novce i tim načinom, „što njemu nije od nužde, i što kao pristar čovjek nebi mario raditi“, govorahu B-ni.

Ali što ćete? Ferko bijaše pravi „pregalac“, dà „pregalac“ u podpunom smislu te, od naših modernih književnika i pjesnika, toli često rabljene rieči. Od mladosti svoje pokazuje i zasvjedočava on to, kako će mo niže crtati.

* * *

U četrnajstoj godini podje u školu, dakle dvaput stariji od ostale djetce. Tu dozvolu izprosio je, jedva sam, od roditelja, koji životariše kao obični seljaci oskudno, te ga ne mogahu školati.

Napominjati njegove doživljaje u početnoj učioni bilo bi suvišno, a i dosta težko, jer tko bi izbrojio one rieči peckavice, kojimi ga odlikovahu njegovi sudrugovi. Od svega mu bijaše najneugodnije, kad mu spočitovahu: zašto ide brkat u školu. Dakako, da med dječicom tomu se nije mogao oteti, jer iz njegove i onako crne kože pokazivahu se, proti njegovoj volji naustnice, koje je on svakih četrnajst dana odstranjivati morao, da ga mali zlobnici još više ne napastuju.

Na svršetku osamnajste godine svanuše mu ipak ljepši dani. Tad bijaše svršio tako zvani „obršule“ u njegovoj pukovini.

Ovdje mi je spomenuti, da je on rodom iz hrvatske krajine, i to iz satnije M.

Namjestiše ga, na vlastitu molbu, za podučitelja u rodnom mu mjestu. To bijaše veliko odlikovanje. U ono doba (oko god. 185*) podučiteljsko mjesto vriedilo je u očijuh našega, tudjinštinom gnjavljenoga, naroda kano, da je danas nadzornikom.

Ferko poznavao je tek ljude kano stvorove zlorade, pakostne, kano stvorove sebične i to ga spotaklo, da se je dao „na študiranje“, kako on govoraše.

S početka nastojao je, da se uvježba čim bolje u njemačkom pravopisu, da zna u malom prstu koji njemački glagoli spadaju na jaku, koji li na slabu spregu, što je u ono vrieme više vriedilo, nego kad bi tko danas sve hrvatske slovnice znao „na izust“. Njegova „vrela“ bijahu Babukićeva ilirsko-njemačka slovnica, te nekakav „šprahbuh“.

Za toga vremena slavi Ferko „zlatnu dobu života svoga“, kako on govoraše.

* * *

U dvadeset i petoj godini života mu promjeniše se njegovi nazori o svietu. Tad gleda ljude kao svoju braću. U srcu mu ima „za stvorove zlorade, pakostne i sebične“ smilovanja, dapače nekoje od njih naziva dušicami i andjeli . . . .

Takav andjelak bijaše Jelica poručnika Jukića.

Jelica bijaše gromorna plavokosa djevojka. Francez bi, smješeć se, rekao o njoj, da je djavolski liepa. Lice joj imalo je nešto zapovjedajućega, na komu se, da spomenem, za bradu skoro znalo nije, od same debljine.

Sve selo čudilo se sreći Ferkovoj. Jedinica „staroga lajtmana“, koji ima mirovinu, ima svoju kuću, svoja kola i konje, liepe livade... ta pa da podje za siromašnoga podučitelja!

„Tko je sretan, sretan je,“ govorile bi bake.

„E tko bi mislio od onoga brkatoga klapca?“ pridodavahu zavidni mu vršnjaci, selski momci.

Tomu svemu samo podsmjehivao se je Jerko i čekao mirno svadbeni dan, odlazeći češće k Jukićevim.

Jedne nedelje nadje samu Jelicu kod kuće. Roditelji bijahu otišli u crkvu. U sgodan čas dolazim, misljaše u sebi. Ta naskoro će se i vjenčati, a još ju niti poljubio nije. — Taj dan poljubi ju. Nu na njegovo čudo on se više zarumenio od stida, nego ona.

Sedmi mjesec poslje pira nosila je žena, u bielu obučena, na glavi kolievku. Nosila je u crkvu diete na krštenje.

„Jedno više“?

„Hvala bogu, istina je.“

„Jeli mužko ili žensko“?

„Mužko.“

„A čije je“?

„Jelice Miščovićeve, učiteljice“.

„Bog budi s tobom kumo. Što ti govoriš? Ranije“?

„Govorim živu istinu“.

I sgledaše se kume, koje se bijahu na putu susrele.

„Znala sam ja znala. Nije onaj trcljasti Švaba sa svojom sabljicom zahman dolazio „staromu lajtmanu“.

„Rekla sam ja, da on nju pravim putem ne daje za Ferka, za onoga slabića“.

Tako govorahu babe po selu.

A Ferek?

A Ferek eno mahnita po polju, On trči od njive do njive; on govori sâm sobom; on neda mira ni nebu, ni zviezdam, ni svietu, on proklinje čas kad je zaželio školu; on kune gospoštinu, on pita gdje je gospoštini srce, gdje stid; on? on će se skončati.

Al nebo je visoko, zemlja je tvrda. Čovjek je neznatan. Narav ljubi promjenu. I u Ferka neko nutarnje čuvstvo želi promjene, želi savjeta.... i sledeći to čuvotvo, taj glas zaputi se župniku, koji ga zbilja u nekoliko smiri....

* * *

Kad se vraćao kući od župnika bijaše pala na zemlju noć. Zviezde igrahu se milo nebom, namigivahu jedna drugoj. A ljetna noćna, seoska vlaga primala se svega zemaljskoga, primala se kano što se utješljiva rieč prima plemenita srca. Sve je tiho, sve je sreće puno, veseli čvrčci cvrče, kano, da ne mogu odoljeti srcu, kano da ne mogu, a da ne izraze svojom pjesmom zadovoljstva nad tolikom ljepotom, nad tolikim suglasjem u naravi.

„Ja ću raditi. Što me briga za nju", prošapta Ferko, i skrenu s puta malo na desno, jer se začu škripanje seoskih, sienom natovarenih kola; ugnu se s puta, jer nebi bio rad, da se s ikim sukobi u ovaj tren.

„Ja ću raditi", ponovi opet i zagrozi se nebu sa stisnutom piesti, „ja ću raditi", uzkliknu i tako rekuć poleti prama kući.

Kratkim putem, kog je imao do kuće prevaliti, razmišljao je o župnikovu govoru. Osobito mu se milila rečenica, da je i Sokrat, najmudriji čovjek na svietu, imao najgoru ženu na svietu.

Došav kući pojede brzo dvie bedrice od pilete, što mu ih strina Janja, koja mu suprugu dvorila, donese, zatim dva, tri uštipka (vrst kolača narodnih), što ih bijaše punica kćerki Jelici poslala. Za to dakako, da nije znao Ferko.

Onda uze papira i napisa rodjaku Janku Stipiću sledeće pismo.

Dragi Janko!

Evo ti šaljem 10 for., da mi za njih nabaviš tu u Zagrebu sledeće stvari: kupi mi, čim prvo uzmogneš, kakvu njemačko-francezku slovnicu, ja znam da na „našem" jeziku nema tako priredjenih slovnica; onda predplati me na „Neven". Ako ti što preteče uzmi mi kakvu knjižicu, koja se bavi s filozofijom, jer naš „plovan" kaže, da su takve knjige za ljude na selu najbolje.

Duljiti neću, jer imam mnogo posla. Ne zamjeri. Pozdravljam te.

M. 20 lipnja 185* Tvoj Ferko.

* * *

Mjesec dana iza toga sprezao je Ferko francezke glagole. Župnik, s kojim se je sprijateljio od onoga dana odkad mu je prvi savjet podielio, nasmjehnuo se u sebi, kad je vidio u prvoj vježbi mjesto a i m e r zamjenutu rieč p a r l e r. To je naš učenik franceźtine hotomice uradio, jer po njegovu sadašnjem mnenju sotona je izmislila rieč ljubav i ljubiti, zato je on neće da rabi niti u francezkom jeziku.

Ipak sa suprugom izmirio se je i to posredovanjem župnikovim, te nastojanjem „staroga lajtmana", koji je obećao, pred susjedi, da će mu izposlovati učiteljsko mjesto, i da ono, što je sad njegovo, bit će za koju godinu sve Ferkovo.

Jelica se izpočetka stidila. Supruga nije mogla pravo ni pogledati, nu vremenom ožegla je oči, kako narod kaže, t. j. postajala je sve drzovitijom kako opet kažu književnici. — Tako rekla bi mu, da čemu obći toliko s tim župnikom; onda, da čemu njiri uviek u te knjige, kano, da će mu to što pomoći i t. d. i t. d.

Da je do toga došlo kriv je on sâm, sad je mogao držati suprugu, što se kaže, u zaptu, ona bo kriva je. Al on, dobra srca, zaboravio bi često na dogodjaj koga spomenuh, pa bi počeo mahati rukama kad bi govorio a to je kod njega znak, da je dobre volje. Nu kad bi se sjetio zakletve svoje, postao bi hladan, postao ozbiljan, što ga je činilo skoro smješnim.

Kad je došla zima čitao je ženi na glas pojedine sastavke iz „Nevena". Kazivao joj što čita u filozofičkih knjižicah. Kad bi prestao čitati kajao bi se, što je to radio, jer je obećao sâmu sebi, da će svoje znanje samo za se držati, da ga neće nikomu kazivati, a najmanje onomu, koji ga nije vrstan razumjeti; nu u družtvu njenom (bili su skoro uvjek sami), koju je nekad volio, nebi se mogao sustegnuti, a da ne stane razlagati svoje znanosti. — Bog bi ga znao morebit je to činio i s toga, da prikopča, što jače uza se čeljade, koje je u njemu budilo čuvstvo, koje se budi za izgubljenom srećom; dà morebit je htjeo da predobije svojimi pripovjedkami za se čeljade, o komu nije znao da li ga ljubi ili ne ljubi. — Oj ako je to namjeravao, koli je ludo griešio, koli je kratko mislio! Malo bo je žena, makar one bile ma kako naobražene, koje će moći privući mudrost čija. — Sabljica, liepo ugladjena kosa i zasukan brk, to su vabila za „krasni spol" — toga svega nebijaše u našega Ferka.

Daljni dani života mu na selu prolazište jednostavno. Kad i kad zanesao bi se kojom mišlju, na njoj se grijao nekoliko dana, te bi zatim podučavao djecu isto kano i prvo.

Sin mu, koga u selu krstiše „sedmakom", bijaše poslje pol godine umro. A to je bilo bolje i za Ferka i za Jelicu. Gledati predmet koji te sjeća na gorke časove života vrlo je ne ugodno. Ti predmeti kano da bude, kano da radjaju nove, još gorčije časove.

U „študiranju" bavio se je manje više sitnarijami. To je i naravski, kad nije počeo od temelja, kad nije imao sustava.

Koliko puta legao bi pod cvjetnu lipu, a u zelenu travu, ter slušao zuj pčela, disao mirisni zrak; a oko gledalo bi veliku, široku, nepreglednu, cviećem izkićenu, krasnu poljanu, poljanu zamamnu svakomu oku, bogatu svakim miljem i čarom. Nu prenuv se nije znao što je vidio, tek ugodno mu bijaše pri duši, pa u istinu to se je nasladjivalo samo njegovo duševno oko. — Dà kad bi se prenuo iz toga duševnoga sna, činilo mu se kano, da pčele zuje: „raditi", kano da vjetric šušti: „raditi". I zbilja tad bi se latio rada . . . A kakva rada? Čitao bi članke „Nevenove", riešavao rebuse i zagonetke, koje je tamo našao. Kad „Neven" donese u 2. br. od 1854 „razpis nagrada za pripoviedke ili novele", tad se je — pomislite samo — latio pisanja pripoviedaka i skladanja pjesama.

I to mu bijaše sad prvi posao. Mislio je tada, što bi se sve dalo opisati. Pomišljao je najprvo na školu, pomišljao na učiteljski život, pomišljao i na svoje doživljaje. To sve, govoraše sobom, dalo bi se opisati, ali liepo opisati, pa onda tiskati, pa onda, pa onda — tvoje ime, uz ime Stojanovića, Trnskoga, Bana, Jarnevićeve i t. d. — to a i još mnogi bijahu njegovi polugovi, koje je on upoznao u „Nevenu" . . . . . Pa kad bi uredničtvo napisalo: „Primismo vašu stvarcu, dobra je, hvala vam, sjetite nas se češće, zdravstvujte i t. d. i t. d. I to bijaše opet san, al sladak duševni san svejedno kano onaj o poljani. Kad bi se iz toga sna trgnuo činilo mu se kano da uredničtvo kliče: „raditi". — Tad uzeo bi tintu, napisao naslov, opisao okolicu, al svakako počeo sa: „bilo je to negdje godine te, u selu tom i tom" tako bo počimahu dosadanje pripoviesti. Sgotovljenu radnju čitao bi tolikom slašću barem deset puta, onda bi ju poslao u „Neven", al mi je nismo čitali.

Eto dakle Ferka gdje radi na književnom polju. „Študiranje" kano da je zanemario. Bilo je časova kad je pomišljao: četrnajste godine morao sam se bio već latiti ozbiljnih stvarih, a ne „fibela" i „početnice", kako mi je to sreća moja dosudila. Tad sam mogao štogod učiniti, tad sam mogao štogod koristiti svomu siromašnomu narodu; al ovako nepreostaje mi već činiti ovo što činim t. j. opisivati ono što vidim, što ćutim, pa i tim ću štogod koristiti. — Al jadnik, tješeć se i tom mišlju, bio je u snu. Neznadjaše on, da se neda sve opisati što vidimo i ćutimo. Tek poslje nekoliko godina osvjedočio se je i o tom. . . A tad je umovao: bože dali okolica u kojoj se rodih, da li okolnostih u kojih odrastoh, ili u narodu iz koga potekoh uzrok je radi koga ne mogu se popeti do onoga, što

bih svom dušom htjeo, radi koga ne mogu ono izvesti za čim mi srdce žudi.

Tako umovao je naš samouk, a nije mogao doći do toga: da je uzrok svemu tomu njegova nepostojanost, te okolnosti u kojih se rodio, a rekao bih i razvoj čovječijih moždjana. On ne imadjaše od rodjenja svoga nikad stalnoga cilja za kojim da teži. — Te kao što su raznoliki brežuljci, raznolike i mile doline onoga kraja, gdje se je rodio, te po kojih je čuvao ovce i janjiće prije četrnajste godine, tako su raznoliki ciljevi njegovi bili. A to je mislim pravi povod njegova nemira, njegova nezadovoljstva, njegove nesreće, koja se malo po malo šuljala do srca mu. To tako i mora biti, jer gdje će čovjek, mrav u ogromnom svemiru, razdieliti se na tolike strane? aj bog, da se dovuče do kakova kutića i da se u njemu zakloni.

*
* *

Dne 5. svibnja 186* dovezoše dva biela konjica puna kola, raznovrstnoga pokućtva u grad B. S prieda na kolih sjedio je pristar čovjek, držeći na krilu deset godišnje djevojče. Bože! koli milo pogleda starac na toga andjelka. Takov pogled čini se, da prelieva dušu u dušu, takov pogled, mislio bi: da daje čeljadetu zdravlje. — Pa i mala crnka vije se oko vrata tomu staromu čovjeku, pa ga obasiplje žarkimi cjelovi. Mislim da toga na zemlji nije čim bi se naplatili ti cjelovi, čim bi se oni prispodobili. — Taj starac bijaše naš Ferko, a ta mala crnka njegova kćerka — Mirka.

Njih dvoje dodje iz sela u grad. Što imadoše sobom povezoše. Na M. nije ih više imalo što vezati. Jelicu, Mirkinu majku, „staroga lajtmana“ i njegovu suprugu krije zemlja. Ta god. 185* bijaše kolera u M.

Po smrti svoga tasta zamolio je Ferko mirovinu, i kad ju je dobio prodao je imanje tastovo, koje je baštinio, te eto preselio se sa kćerkom u B.

Sad je odlučio živiti samo za diete svoje, za krv krvi svoje, a to je sladak život. U svojoj Mirki gledao je sreću svoju, ponos svoj. Ostavio se je i „študiranja“. Tek kadkad zavirio bi u koju knjigu i to većinom samo, da upita za savjet, kako da si diete odgoji. Dà on je sad samo pedagogijske knjige pregledavao. Ostalo ga nije zanimalo. Sad kano da je našao cilj i to u sreći kćeri svoje, njoj obskrbit budućnost to mu je sve, zato i „diurnira“ pod starost, čemu se B-ni čudili.

Najmili su liepu kućicu, kraj šetališta. Kuća bijaše i čista i uredna kano ura. Nikomu se njih dvoje ne zamjeri u našemu gradu i od tud oni liepi pridjevci našemu Ferku.

Kćeri nije si slao u učionu. Uz staru Janju koja im je kuhala jesti i pospremala sobe, odgajao je sam svoju jedinicu. U osmoj godini znala je već čitati, a ponešto i pisati. Kasnije oponašao je i Ferko način novoga uzgoja, te mu je kćerka glasovir, ples i francezki učila. U francezkom podučavao ju je iz početka sâm, a kasnije primio se toga posla njihov prvi susjed, gimnazijalac osmoga razreda Dragoljub Gazdić, al samo u otčevu prisuću.

Prah i vatra, kaže narod, ne more jedno uz drugo blizo biti. Mirka i Dragoljub tako, prem se podučavahu vazda u prisuću otčevu, ipak se zavole. A tko li bi to prepriečio? Nitko. Govoreć „nitko“, pozivam se na pjesnike, koji su nam već toga dosta kazali kakvu moć ljubav ima. — Siromah otac nije o tom ništa znao. Gdje bi njegovo oko bilo vrstno nadgledati oči današnje mladeži? — On jedino uživao je u napredku svoje jedinice.

Poslje kratkog vremena običavao bi Dragoljub „poslje sata“ još koji sat zabaviti se kod otca učenice. Tu bi se po malo pilo i razgovaralo. Ferko je uviek rado slušao gdje se što pametna govorilo. Za nj bijaše Dragoljub dosta pametan. Mirka samo slušala bi te razgovore, njen sluh kriepio se ugodnim Dragoljubovim glasom, njene oči uživale su gledajući njegov prikladni lik. „Mirkice, dušice upali svieću. Gospodin Dragoljub polazi kući, pa će mo ga izpratiti“, opomenu jednoč otac kćerku.

Mirka toga nije čula, kako se je zagledala u svoga učitelja, tek kad ustadoše njih dvojica, trže se ona. To njezino držanje dade povoda Ferku, da on uze misliti o Mirki i Dragoljubu. . . Prvi put je to što su ga takove misli zaokupile, prvi put takove misli — al sladke misli...

* * *

Jedne večeri govorio je Dragoljub, držeći čašu u ruci po prilici ovako:

„Sutra u ovo doba neće me biti u B-u. Meni je poći u strani sviet. Sutra dakle razstat mi se i s vami. Ja sam sâm na ovom svietu, kano drvo u gori, neimam roditelja, neimam skrbnika, svojom marljivošću produljujem samo od dana do dana svoj život, koji me onda najviše veseli kad sam pod ovim krovom. — Sutra odlazim,

al ne za dugo; pa jednom kad se vratim ne ćemo se tako brzo razstati. Medjutim za ovo vrieme našega razstanka, da vas Bog poživi. Vas gospodine kao moga bobrotvora, vas gospodično kao moju ne zaboravnu učenicu i" . . . dalje ne reče, nego se malo sbuni.

Medjutim Ferko dignu čašu i kucnu se s govornikom. Bijaše izvanredno uzhićen. Njega su mogle uznieti takove fraze tim većma, što ih nije sasvim razumio, a mišljaše da je bog zna što sve rečeno... A Mirka? — Toga časa bijaše ljepša nego ikad. Ona se i stidila i u slasti plivala, zato se i pojavio onaj preliepi izraz lica joj, koji se radja, kad čovjek misli, da je u raju, a ne na zemlji.

Pet godina iza toga zvonila su B-ka zvona i raznosila gradom tužnu viest, viest: da je kćerka učitelja Miščevića mrtva.

Umrla je na sušici. Kako ju je dobila nije se znalo. Tek Ferko drugi dan po njezinoj smrti čini se, da je našao uzrok boli. On se namjerio na nekakva pisma, koja bijahu u njezinu dnevniku spravljena. Tih pisama evo u prepisu:

Ljubezni moj Dragoljube!

Upravo danas četiri su godine, što te ne vidjoh, četiri su godine, što si nas ostavio i otišao u tudji, u nemili taj grad Beč. — Ja dolazim do tebe ovim listom, a bog zna kakve se tebi vrzu misli po glavi; bog zna kakvo li je tvoje srce? morebit se topi u slastih, kakovoga drugoga čuvstva, a morebit je za cieli sviet stvrdlo poput kamena. — Baš ću ti kazati, ja kad god spomenem kamen sjetim se Niemca, meni se čine ti ljudi, da su tvrdi, sebični, mučaljivi kao stiena. Jeli to istina molim te kaži mi. Meni se to tako čini odkad si ti u Beču.

Sigurno na naš grad i ne misliš, pa se onda i ne sjećaš, kako da se izrazim, tvoje robinje, tvoje Mirke. Rado bih te vidila, ma očima bi te pojela; rado bih te vidila, al još radje tvoje misli saznala. Žbilja kaži mi, što o meni misliš? . . . . Al kakva sam to danas? Ti ćeš se ljutiti. Oprosti mi. — Još ti moram nešto reći. Al neću, nu ipak zašto ne? Što to more biti da nisu drugi vršnjaci tvoji kano ti. Ti si jedan kano što je jedno sunce.

Odgovori mi na gornje pitanje, pa da li me još . . . al to čitaš medju redci, zato neću pisati. Samo odgovori.

B. . . dne 28. rujna 187*

Tvoja ljubeća te
Mirka.

*

P. S. Piši mi svaki čas, a ne od mjeseca do mjeseca, kako ti to u novije vrieme običavaš.

Draga Mirko!

Šaljem ti evo sva naša pisma. Čuvaj ih. Šteta bi ipak bila, da se izgube. Na list od 28. pr. mj. ne mogu ti odgovoriti. Tomu nije sada hora. Meni je poći u Rusiju. U Hrvatskoj težko se živi. Hrvatska se zove „Trojednicom". Smiri se. Pozdravi otca i sjećaj se tvoga negdašnjega učitelja.

Beč 10. listopada 187*

Tvoj Dragoljub.

U dnevniku stoji pisano:

Dne 12. listopada.

Koli tvrdo pismo. Doista otvrdlo mu srce, doista zaboravlja na me. On se ne sjeća već svojih rieči: „sutra odlazim, al ne za dugo, pa kad se vratim ne ćemo se razstati"... Mora, da to nije više onaj Dragoljub. Pa gle čini mi se, da je sad pred menom. — Suh je, blied je, ima i bradu, ne smješi se. Joj!... To je utvara, što mi se pričinilo. Al sve jedno to sam napisala, da mi bude lakše, da ga laglje zaboravim. Kazala bi sve otcu, al što bi mi to pomoglo? mogao bi se razžalostiti, a dosta je da ja trpim.... Oj neću kazivati. U srdce ću sve zakopati, pa makar od težke boli puklo na četvero.

„Puklo je, puklo!" zalama Ferko rukama, pročitav to. „Puklo je", zaviknu i zgrabi se za glavu." Dakle to je uzrok, dakle on je njen ubojica? O sviete, o ljudi u pomoć! al vi da pomognete? ne! ne!"

I poleti kroz vrata, nu opaziv ljude na ulici povrati se u sobu.

Razdraženi živci kano da podvostručiše moć mišljenja. U jedan mah stvoriše mu se sve slike iz njegova života pred očima. Vidje Jelicu, vidje francezku slovnicu, vidje „Neven", vidje Mirku kako mrtva leži.

„Ha pa čemu da živim! Čemu! Oj da se i ne rodih, što će ovakov nevoljnik na zemlji"?

Kod rieči nevoljnik pade mu na um riec „raditi" i ta jedina spomen, ta jedina riec kano da ga sgodi nožem u srce, kano da mu poremeti živčevlje, kano da mu vadi mozag iz lubanje. Još jednom sjetiv se te rieči pomisli zašto nebi samouk i samoubojicom bio... Sgrabi pušku sa klina, opali ju u se i pade mrtav.

*
* *

Liečnik, koji je došao da mrtvaca pregleda, mislio je:

Eto tako se skončavaju malodušnici, ljudi sanguinici i dobro ne uzgojeni. A zašto to? žašto kad drže opakim sviet, zašto ga se baš nebi, prkoseć mu, i naužili. Neka ne viču na nj, neka rade kako i drugi rade, neka podržavaju život, što dulje mogu, da baš vide kako će skončati i koliko će toga podnesti moći, pa nek se onda, makar i zlobno, smiju svietu... Nek vježbaju srce, kao što se i tielo vježba, da bude jače, neka ga uvježbaju, da i najteže udarce, najteže gubitke podnesti može; nek ne misle, da je sviet za njih stvoren, da im služi, da im ugadja. Nek izpituju uzrok svemu i svačemu...

Pročitav list i dnevnik koji je ležao pod stolom doda:

Morebit mladić najplemenitije misli, a žensko mlado, vruće, ne zna to razsuditi, već u plač, kano da to pomaže.

*
* *

Kasnije se doznalo, da je mladić najplemenitije mislio.

PRIČE.

Slak i sunčani trak.

I opet obasja sunašce veliki sviet, ali ne nadje jučeranjega svieta. Kolo sreće igraše i ovu noć, pa je toliko toga promienilo, da dobro sunašce svoga svieta niti prepoznalo ne bi, kada bi dospjelo brinuti se za sve malenkosti, štono se u njem zgadjaju.

Čitava narav radostno pozdravlja svoga staroga prijana, svoga dobroga gospodara. Milom prijaznošću nasmieškuje se ono siromaku i bogatašu, bez razlike pohadja odrpanu kolibu i ponosnu palaču. Mnogoga marljivoga poljodjelca nadje u poslu, pa ga bodri na nov rad; drugim cieliva nježno oči, budeć ih na novu borbu za otačbinu i čovječanstvo.

Sve se veseli; ali osamljeni maleni slak u vrtu je najsretniji. Ogranulim suncem prima u naručaj miljenika svoga, sunčani tračak, tog vječnog pratilca svoga gospodara. Tračak svakoga jutra leti iz dalekih krajeva, da pozdravi svoj mali, ljubljeni slak, jer u njega nadje, česa ne ima u najviših visinah: — sreću i zadovoljstvo.

Jest, sretni su i blaženi. Oni se ljube toli usrdno, toli vierno, toli čisto — i zato su tako sretni. Kod ljudih je najsretnija ljubav nesretna.

Ali ipak! i u slakovom oku zasja suza brigalica. Samo vrući cielov na liepe modre oči, pa nestalo je one zlokobnice suze, ogledala čemernoga srca. Sladki, zahvalni posmjeh, bje drugomu plata za ljubav.

Udivljeno pogledavahu susjede na ljubovnike, — neizkusne mišljahu, da sreća ne ima svojih suza. I boljarica, vesela ruža, pozirkivaše svojim zviedljivim, vragoljastim okom prieko na svoju znanicu, pa si reče: „ja sigurno ne bi nikad plakala, kad bi me takov mladić zavolio,“ te pozorno prisluškivaše dalje, kako slak sunčanomu traku svoje jade tuži:

„Već dugo i dugo vremena progoni me mjesec ljubovnimi ponudami i zamkami. Još mi gori na ustnah tvoj posliednji cielov,

još ne uminu oprostni „s bogom“, i već pomalja mjesec svoju siedu glavu pa mi prijazno namigiva i osmjehuje se. Potajno se došulja do mene, pa stane uzvisivati moju krasotu, nježnost i čednost, zatim se kune, da samo mene ljubi, i traži, da mu ljubav ljubavju vratim.

Svuda duboka tišina, sve počiva, — ja jedina trpim muke za te i za našu ljubav. Ti si daleko, daleko od mene, ti, — koji bi mi jedini bol ublažiti mogao. Moje susjede: ruža i sunčanica već su zanjihane u tvrdom snu, ne sluteć što se u blizini zbiva, ne sluteć jade drugarice svoje. Vesele, sitne zviezdice, moje prijateljice, i jedini svjedoci moje tuge, mjesečeve su robinjice, pa tetoše oko mene i gledaju me svojim zavedljivim požmirkivanjem predobiti za svoga glavara. I tako prolazi noć na noć, a mjesec odilazi svakim danom sve zlovoljniji, jer moja viernost tebi, tvrdja je od živca kamena.

Noćas prišulja se mjesec do mene u svem svojem sjaju, sa cielom svojom sjajnom pratnjom. Obasu me biserjem i dragim kamenjem. Napokon ozbiljno pitaše moju ljubav. Ja šućah, tražeć jakosti i utjehe u svojih suzah, u našoj ljubavi i u nadi, da te budem skoro vidjeti.“

To bje prva i posliednja tužaljka slakova.

Cielov pun nebeskoga čara, koji je više kazao, nego rieči izreći mogu, bje jedina hvala očaranoga mladića, i on ode pred priestol boga, da tamo iztuži svoje jade i boli. Pokleknu, sklopi ruke i zaprosi djetinskom odanošću tvorca za sreću ljubavi svoje.

Ljubav je božja kći.

Tvorac razdragan igrajući se plavimi uvojci mladića reče: „Molitva tvoja je pravedna; budite sretni i vaša ljubav nepomućena.

. . . .

I od to doba slak svaku večer sklapa svoj cvietak, a jutrom prima opet sretan i zadovoljan u naručaj ljubljenoga svoga miljenika, sunčani trak.

Tri sina.

U čovjeka bila tri sina: srce, savjest i pamet. Malo je ljudi, koji bi se mogli ponositi sa toli valjanom djecom. Ona i bijahu otcu sva nada, sva sreća života.

Srce bijaše čovjeku najstariji sin. Nestašan, vatren i živ prečesto bi raztužio otca, koji je već sdvajao, da će ikada ili nikada upitomiti i ukrotiti divlju mu ćud. Ipak bijaše taj divljak otčevim mezimčetom. Imao je u svom biću nešto tajna, nešto neodoljiva. Ta sinovljeva tajna, poput čarobne neke moći sladila je otcu život. Čitav sviet pretvarala mu u prostran mili dom, a veliku narav priklanjala mu kano prijatelja.

Savjest, mladje diete, bijaše plemenita značaja, ali ne one umiljate naravi, što se svakomu priljubi. Ono bijaše ozbiljno i strogo.

Pamet, najmladje čovječje diete, bijaše mrko i hladno. U svietu imaše silu neprijatelja. Ovi volješe srcu. Isti otac, prem je cienio njegove prednosti, ipak je volio slušati saviet srca.

Prem ovako protivnih ćudi, živila su braća pod blagom čovječjom pazkom ljubeć se i slažuć.

Jednom reče srce čovjeku:

„Otče, pusti me u sviet! Ja ne odoljeh više njegvom čaru. Sviet je krasan, a ja sam mlad, za veseljem mi duša čezne. Daj da oblietim čitav sviet, da mu jednim srkom izkapim sve milje i dragost, pa me eto skoro opet mirna i sretna u tvoje krilo.“

„Sinko! i druga moja djeca zaželješe svieta. Putujte zajedno — evo vam blagoslova moga. Ali čujte što vam rekoh: vi ste brodić a kormilarom vam budi pamet. Ostajte si i u svietu vierna i nerazdruživa braća. K zajedníčkomu cilju putujte istim putem, onda istom biti ćete sretni. — Na put vam eto svakomu po dragulj: Tebi srce, poklanjam ljubav, dragulj čist i blistav. Sviet ga u velike cieni; nije riedak, ali malo kada čist.“

„Tebi diete“, okrenu se k savjesti „poklanjam pravednost, dragulj preriedak i zato neprocienive vriednosti.“

„Najmladje moje diete, tebi darujem mudrost.“

„Složni li ste, uporabite li u horu svoje dragulje, prodjoste sretni čitavim svietom. Zastraničite li — nesretni ste.“

I odoše tri brata u prostrani, varavi sviet, istim putem i za istim ciljem.

Putovali i došli na razkršće.

Jedan put čaroban, vijuga se krasnimi okolicami. Drvoredi, vriela, zelene livade, stovrstno cvieće, lazurno nebo i blago svjetlo mamilo je svakoga, da se poda ovim putem.

„Ah divnoga puta, taj i nijedan drugi vodi do sreće života,“ kliknu uzhićeno srce.

„Ne“, reče mirno pamet „ovaj put je bezkrajan. Njime cilju doći ne budeš. Kad misliš, da si mu se već dovinuo, nestane ga netragom, jer sve je to utvara. „Ovaj put valja, stalan bo mu je cilj,“ i pokaza na put taman i neprijatan.

Nu srce prvi put sada zaboravilo nauke otčeve. Krasota čarobna puta omamila mu mladjahnu dušu.

„Na tvojoj stazi bezkonačna šuma puna divlje zvieradi, štono iz zasjede vreba, da se pomamno baci na svoj plien, a na mojoj stazi razlieva se miomiris cvieća, ljuljajući u sladki pokoj.“

I strastno poleti srce svojim putem tražiti vrelo mira i sreće. A na grudih njegovih blistao je dragulj ljubavi, čist i jasan, a traci blagoga svjetla odsjevahu s njega i napuniše mu dušu neznanim miljem i dragošću. Bijaše srcu kano da sada tekar živiti poče. Iza njega pustoš i mrak, a pred njim puče sviet, kao ruža iz pupolja — sve ljepši, sve divniji.

Napokon prispije u divotu perivoja.

Zvuci božanskoga sklada lebdijahu zrakom; miomirisnim daškom ljuljajući se vjetrić zamrsi se u lišće rajskoga drva, a iz lahora mu razabire srce pjesmicu ljubavnoj sreći. Cvieće, to nevino cvieće, komu jedinomu povjeravaju zatravljene duše tajne svoga srca, bajaše rajske priče o sreći i zlom udesu ljudskoga žića. Čar toga vrta ne opiše nitko, on se samo ćutiti može — ta to bijaše vrt ljubavi!

Ovo je domovina sreće, mišljaše srce. Dragulj na njegovih grudih blistaše svedj jasnije i jasnije, a žarki traci božjega svjetla odsjevahu s njega i prelievahu se krasotom perivoja.

Ubogo srce! Trak za trakom ostavlja dušu tvoju, koji ode nevraća se; kud pade, suzu ostavlja. Od prve suze niknu cvietak. Oko cvietka pribrali se traci i stvoriše lik prekrasne djevojke.

„Kraljice života moga, evo ti dragulja ljubavi čitavoga moga blaga, neka bude tvoje i samo tvoje!“ kliknu zatravljeno srce i skinu dragulj sa grudih svojih. pa ga dadne djevojci.

Sirota!' i ona je sretna i ona je blažena . . . .
. . . .

I zapade sunce, i utrnu dragulj, i izginu lik.

Srce kao da se prenu od duboka sna. Dušu mu već ne ogrijava zraka ljubavi, nastanila se u njoj ledena bol. Perivojem domovinom mira, sreće i blaženstva, provukla se iznenada tama i pustoš. Tužno srce u prevelikoj boli ne može zadosta oplakati izgubljeni raj. Prvi put oćuti gorčinu života, prvi put uvjeri se sada u gluhoj samoći, da je prijatelj u životu, što je sunce u svietu.

„Put taj je gola utvara, reče pamet. I pravo reče.“ Sada tek puče srcu pred očima, da su u životu ravni, cviećem posuti putevi tek obmama, da je svaki put mučan i tegoban.

Samcato, poput ladjice na nepreglednoj pučini morskoj, stoji srce na mjestu snivane svoje sreće i blaženstva.

„Gdje ste braćo moja, gdje ste drugovi sreće moje?“ I očajano gledaše srce, gdje mu nevjera nada, dosadanji vjeran drug, gasi i posliednju luč.

Zdvojiv o sreći svojoj, tumaraše srce u mraku bezkrajnom pustinjom. Putuje dugo i dugo, ali nigdje ne nadje mjesta, gdje bi se umorno počinuti moglo. Već je skoro svisnulo sa jada i nevolje Pipa mjesto, dube već grob, da se živo u nj zakopa, nesretno srce propalo u pustinji života.

Nut sinu u daljini svjetlost. Dragulj, štono se je taman i bez života opet našao na grudih njegovih, odsjevnu opet slabimi traci. Na nov se život prenu nesretno srce. Ugleda svjetlo, pričini mu se, da se opet iz pustinje svjetske pomaljaju snivane krasote. Tako se pričini srcu sa onoga blieska, nu sviet ostade uvjek isti; nesreća ga samo utvori drugim.

I posliednje svoje sile skupi, da dodje izvoru novoga svjetla. I što je dalje išao, sve veća postajaše svjetlost, sve jače plamtio je dragulj, a sviet bivaše čarobniji.

Na jednoč se stvori pred njim divan kraj. Krasan ali mrtav. Ništa ne odavaše u njem života. Niti stvora ne bje vidjeti, niti glaska čuti. Pa ipak bijaše krasan.

U tom kraju nadje srce izvor svjetlosti; nadje spas svoj; u tom kraju nadje brata svoga — pamet. Ona svjetlost bijaše dragulj mudrosti, još uvjek čist i sjajan.

U to se približi i savjest. Zloba, himba i sebičnost svjetska otela je i njenom dragulju sjaj. Sirotče, težko li si negdje trpilo u svietu. Sa svjetlom pravde u ruči ne prolazi se svietom. Za sve bude on prije znati, za pravdu nikada.

Traci sa dragulja mudrosti i sa dragulja ljubavi, komu je mudrost povratila prvobitni sjaj, obasjaše zajedno dragulj pravde i povratiše mu stari sjaj. Zrake njegove prelievahu se sada u skladnu cielinu sa zrakami ljubavi i mudrosti.

I bajno svjetlo zasja na sve strane.

„Evo braćo, ovdje istom dovinusmo se našemu cilju," reče pamet. „Dok lutaste svaki svojim putem, ja sam krasote ovoga svieta vidio, ali ih ćutio nisam. Čari onoga hrama, kojega sazda ljubav čovječanstva, bijahu mi neznani. Hram ljubavi otačbeničke, koga stvori čista ruka ljudska, sada je istom za mene more milja i dragosti, u kom se blaži uzhićena duša. Eno vam jošte hrama prijateljstva i hrama obiteljske ljubavi pa ste zaokupili čitav veliki sviet. Sve to bje za me mrtvo. Sjaj dragulja mudrosti, povratio potamnjelu svjetlost dragulju ljubavi i pravednosti, a ovo dvoje u skladu sa draguljem mudrosti oživi mi bajni i veliki taj sviet. Do takovog života doći, u njem bitisati bijaše cilj naš. Tu je zadovoljstvo, tu sreća, tu blaženstvo.

Krvopije.

Davno je tomu minulo vrieme, gdje su se još sva stvorenja naravi slagala u miru i poredku. Indi pripoviedaju, da je Višnu (tako se zove njihov bog) na prvi grieh čovjeka otrovao sve vode, za onda mnogo sladje i probavnije, pa od njihova užitka da polazi ona razvraćenost, koja sve do sada vlada i medju životinjami i medju ljudmi. Ma bilo, kako mu, da mu! Ono zlatno doba uminu, kao proljetni dan, ter se sada spominje tek u pjesmi.

U mjesto jednakosti i pravice stane se po svojoj volji baniti — silničtvo. Tko jači, taj kvači! Takav je red u životinja, a ponekle blàži i u ljudi. Tko jači, taj kvači!

Bilo je silnika svake ruke, ali ponajgori su svakako oni, koji se paklenim srcem nasladjaju strašnimi mukami svojih žrtava. Ti su od vajkada bili na strah i trepet kukavnom ljudstvu. Za to divne priče drevnih Helena, najkrasnijega to naroda staroga vieka, upravo nedostizivim načinom, a pjesničkim zanosom pričaju hrabre čine svojih junaka, koje no redomice dižu na čast polubogova, u strašnoj borbi s takovimi silnici — krvopijami!

I srednji viek, to zanosno vrieme ljubavi i vjerskog oduševljenja, obiluje na tih strašilih ljudskoga družtva. Sa visoka briega, gdje mu se iz šumskoga zelenila bjelasao čvrst gradić, srnu bi oružan vitez s družbom si dolje u mirnu dol, da orobi biednoga kmeta seljaka, da oplieni nesrećom u onaj kraj zašle trgovce. A u utrobi zemlje, majke naše, vrebao bi prost razbojnik, izmet čovječanski, da ti otme blago i slobodu, pa nakon i biedni život. Ah, tako silni kovahu i po mojoj divnoj otačbini krvopije Turci i još gori Poturice!

Nego, hvala ljudskom napredku, i to uminu, kao strahovit san za burne, crne noći. Danas se toga ne bojimo, danas u miloj nam Hrvatskoj takvih zala nije, makar da u drugom obliku jošter vriedi ona stara: Tko jači, taj kvači!

Tako je medju ljudmi, a kako medju životinjami? Ajde, da vidimo!

I.

Visoko na grani vitog drva jabukova svietli se u sjajnih sunčanih tracih fina paukova mreža. Ne vidiš li onaj prozirni okrug končani? To je ta umjetna zasieda, gdje no zaglavljuju tolike gospe muhe, tolika gospoda komarci. A u sriedi mreže gledji der onu crnu točku! To je vješti majstor te radnje, to je taj razbojnik, koj tako bezbrižno čeka na svoj krvni plien. Gledji ga, kako se je skupio, kako se je utajio, kao da je mrtav. Ej lukavi su to stvorovi, ti pauci! Drže se mirno i bezazleno, mislio bi, da su sretni, kad ih na miru pustiš, a kad tamo — krvopije! Da, tako je: iz mire tri djavla vire!

Ma kako mu je već sama narav osebujna! Samo — drug provadja dane života, kao da se boji poštena družtva. Nije li to već kazna božja? Drugim stvorovom božanske naravi najveće je milje i zakrilje — liep zavičaj obiteljski. To je raj na zemlji, to je najveća slast i sreća, što je ima na tom bielom svietu. Za silnika i to ne postoji! Omražen svim, samo ne sâmu sebi, najradje ljubi pustu samoću. Tuj on vreba na svoj plien, a samo kadkad, kad ga već posvo svladaju nujne misli, traži srodnika svojoj duši, drugaricu svome srcu. Ali to ne traje dugo. Doskora ga ostavlja druga, napušća vlastiti porod, da sam na svoju ruku dalje ćera griešan otčev zanat. Nije li to strašna kazna?

Pauk Nezasitić bijaše neobično gladan. A kako i no bi? Ta on, poznata izjelica, ne omasti se već tri dana ni kakvim plienom! A oko himbene mreže letaše toliko muha i drugih tečnih životinjica, ali nijedna nebijaše toli luda srnuti u mrežu svoga dindušmana. Siromaku Nezasitiću malo što ne izcuriše oči od silna gledanja mastnih pečenka. Nije li to prava muka?

Muha Zujićka naumi baš danas u pohode poći svojoj kumi Zvrndalki. To vam je bila ponosna gradska gospodja, ter se nije potucala po poljih i vrtovih, ko sirota Zujićka. Nego ipak bijaše srca milostiva, ter je kumovala svoj dječici Zujićkinoj. I kad bi ova sa svojimi malići k njojzi došla, uviek bi ju liepo dočekala.

Živila je već sa petim, šestim li mužem, a ipak je uviek djasila*), jer je uviek bila u žalosti. Koliko put bi se znala potužiti priji Zujićki:

---

*) U mom rodnom kraju, oko Miholjca, pak u Valpovštini, znači ova rieč: nositi crninu.

— Lako vam, kumo! Vas u polju tek što progoni po koja božja ptičica, pa i toj se lako ugnuti! Pauke ni ne spominjem, jer ih lako opazite u sjajnom suncu, pak niste tako neoprezni, da sami srnete u krvne mu ralje! Ali ovdje, jao meni kukavnoj! Doduše, život je mnogo gospodskiji, nego li u priprostoj prirodi (ovo reče nekako posprdno) samo da nije tih prokletih ljudi! Ma progone nas, kako samo mogu. Sad mi pogine sin, sad mila kćerka, na to koj od stričevića, onda opet kum il djever! Moje mi vjere, ne znam, što bi iz nas bilo, da nismo već od naravi tolikom dječicom blagoslovne! Ovako se ipak može, ma kako, trpit i pregarat! —

Mladi Zujan, tako su zvali najstarijega sina, bijaše neobično zavolio kumu Zvrndalku. Za to ono silno veselje prije toga pohoda, koj se žalibože kašnje imao izvrnut u crnu žalost.

Napokon dodje žudjen čas polazku. Stara Zujćka povede sobom još samo dvije najrazboritije kćeri, koje su se razumile u pravila gradske uljudnosti.

Kad su bili na po puta umoriše se, ter sjedoše baš na onu jabuku, gdje je u zasjedi vrebao pauk Nezasitić. Stara ga Zujićka odmah opazila.

— Moja djeco, govorila ona, — vidite li onu svilnu mrežicu? Jelte, kako se liepo o suncu bjelasa! Ali pazite se te sjajne zamke; pazite se one crne točke, što ju vidite u sriedi! To je pauk Nezasitić, najveći krvopija cielog ovog kraja. Taj vam ne prašta ni najnevinijemu djetetu našeg roda — razbojnik jedan! Ah! uzdahnu težko, i tuj joj promilješe suze, — on vam pred koj mjesec zakla milog otca, a ja ostah udova s mnogobrojnom, a nebogom obitelji! —

Što, viknu Zujan biesan, taj kukavac zakla našeg otca? Ta neznatna crna piknja, to mrtvopuhalo!

— Nemoj tako, dragi sine! odvrati mu Zujićka. Nije to neznatna crna točka, nije to mrtvopuhalo. Imade ti taj krvolok jake usne, oštre, kao nož. Njegova te svilna mrežica u čas spùta, on se na te baci brži striele, obuhvati te svojimi dugimi kraci, što ih je sada lukavo poda se skrio, pak te brzo zakolje svojim nožem! Čuvaj ga se za to, sinko moj, i plači na nevidljivom grobu svoga otca! —

Težko je ublažiti mlada junaka, utolitu vruću krvcu. U srcu mladoga Zujana razmahao se bies. Ta mrtva točka, taj ništetnik, kako je on mislio, pa taj zaklao njegova otca! To bijaše suviše! To se nije dalo snositi; to je pitalo osvetu, krvnu osvetu.

U Zujana bijaše odluka brzo gotova. Ne rekav ni rieči srnu svom silom kobnoj mreži u sredinu. Kako mu je polet bio jak, bio bi po svoj prilici proderao mrežu i tako umakao nenadanoj smrti. Ali on se je na svu silu hotio osvetiti pauku, ter je za to srnuo baš u njegove smrtne ralje. Tuj se pokazalo, koliko ne valja ona osobito južnih Hrvata: tko se ne osveti, taj se ne posveti!

Kao munja spusti se Nezasitić na siromaka Zujana. Za čas ga oplete nerazreŝivimi okovi. Zujana stade jauk i pomaganje. Za čas — i pauk uciepi jadniku baš u glavu ubojite usne. Zujan uzdisaše u smrtnoj boli.

A sestre mu uzeše biednu majku i odvedoše ju kući. Gospa Zvrndalka čekaše zalud s gospodskim ručkom.

Koliko put je kašnje neboga Zujićka danomice klela klet nerazbor, lud neposluh i ružnu osvetu.

A druga ju djeca tješila, da će biti umjerenija i treznija od pokojnog Zujana.

II.

Ukraj puta vidio sam hrpu mravi. To su bili kićeni svatovi.

Napred mladoženja, nebojša, mlad i veseo momak. Do njega prijatelji, najbolji junaci. Stupahu smjelo i otvoreno, ne bojeć se nikakove pogibelji. Iskreno se veseljahu radostnu djuvegiji, koj im oduševljeno, ali pola u šali, pričaše o budućoj sreći bračnog si života. Tako im u veselju prolazilo vrieme.

Ali ni oni drugi ne bijahu nujni. Samo mlada, od oka djevojka, što no ju vodili djeveri u sredini svatova, bijaše nešto nujna i šutljiva. Ne dopušća mnogo govoriti stid djevojački, pa još u toliku družtvu! K tomu oprost s djetinskim domom, pak majčin brižni govor o nekakvoj pogibelji!

— Pazite mi, sinci moji, reče ona djeverom predajuć im mladu, — pazite mi na kćerku! Ne pijte odviše vina i rakije, pak da mi ju izpustite s vida Diete je mlado i ludo, a znate i sâmi, da vam je prolaziti mimo dvora Zlike Klieštića, onog krvopije starog! Pazite, da mi ne dopane njegovih ruku! —

Pitat — bilo ju stid i sramota! Djeveri bi se na glas nasmijali njezinu strahu, a moglo bi biti i druge neprilike. Jer ako bi to opazio mladi, ne bi li mogao posumnjati o nečistu poslu? Ta i mravi su ljubomorni!

Sve je misli na jednu smislila: strpljivo čekati do novoga doma, pak onda zapitati mladoga, ne bi li joj znao što godj kazati o tom Zliki Klieštiću.

Sve napred, napred, išli kićeni svatovi. Bilo ih je dobrano; ma spajale su se tuj dvije bogate kuće. Moglo im je biti svega, po miloj volji. Al su to i zaslužili, pošteno zaslužili. To je bila liepa plaća vječnoj marljivosti, jer mravi su marljivi, bez dvojbe. Na marljivu svietu blagosov je boži!

Cielimi svati vladaše ipak neki svetčani mir i red. Svatko bijaše na svom mjestu, kako je to naredio mladin otac. A to je i bilo posve dobro, jer: red je duša stvari.

Nego kum i čauš, kao da nisu za to marili. Njih si mogao viditi sad ovde, sad ondje. Napokon to nije toliko zlo, dapače to njim i dolikuje, jer su već stariji, razboriti ljudi. K tomu to sobom donosi čauška čast. Čutura i torba, pečenje, vino i rakija, kolači i druge jestojke: sve je to u čauša. On je u svakih svatovih živi lakrdijaš, njemu je sve prosto. I ovdje bijaše on, što no se veli, pravi šaljčina. Od njegovih veselih šala mnogomu su s težka smieha i suze navrele na oči, a čim bi na putu opazio koga od mravljega roda, njega bi stala vika u sve grlo:

— Hej, stani kume, sinko, prijane il stričeviću, stani, pa gruni! —

I svaki bi morao gucnuti po kap bud rakije, bud vina, kako se već komu prohćelo. To je bilo sve dobro i liepo, jer to pita običaj i gostoljubje, osobito u tako svetom času. Ali je čauš svakoga uzovnika i sâm pratio i vinom i rakijom, a tako i kum, koj se u ovako važnih trenutcih nekom divnom srećom vazda našao uz svoga čauša. To im je bila pogreška, i to strašna pogreška — pijanstvo! Ono im donese strašnu smrt.

Kum i čauš pijuckahu sve malo po malo. Kum bijaše slabije petlje, pak će najednoč čaušu:

— Haj, moj čauše, alaj mi je voljko pri srcu! Samo mi se danas nekako čudno okreće to pusto grmlje, a svati kan' da su se najednoč potrostručili, toliko ih vidim! Danas bi bez straha srnuo u najgoru pogibelj! —

Živio! kliknu supijani čauš. Tako valja! Nego, reci der mi, bi l' se i danas preplašio Zlike Klieštića, onog hulje matoroga?

— Zli — zlike Klieštića! prasnu kum, — čemu bi ga se plašio? Ako l' si junak, a ti hajde, da pred njegovim dvorom pijemo njemu na sramotu, pa da mu se u brk narugamo! —

Meni je pravo! vrati čauš. Ma vrstna si ti glava, kad si smislio tako šta nečuveno liepa. Alaj ćemo se podsmiehnuti starom griešniku! Neka mu rastu zubi na naše obilje!

I opet potegnu iz čuture, u kojoj su eto i pamet zakopali. Za onog znamenitog razgovora bijahu već nešto malo zaostali za ostalimi svati, ali svak to odbijaše na neobičnu debljinu njihova tiela. A to bijaše glava težka!

U to neko kliknu: Pazite se, kićeni svatovi! eto dvora Klieštića Zlikonje! Gajdaši, što su ih svirkom pratili, umuknu, a djuvegija ode s najhrabrijimi izviditi put. Mlada u malo, što se nije onesviestila; svati se ustaviše. Tako ih stigoše i ona dvojica.

Mahom ih stade vika: Napred! Što se bojite! Kakov Zlikonja Klieštić? Pa zar je to baš tolik junak? Napred hulje, kukavice! Sad ćemo vam mi pokazati, kako se izsmjehava taj Zlikonja!

Tada se vrati mladoženja. Svi stadoše na dušak opominjati kuma i čauša, da ne prave buke i zijana, jer mladi kaza, e je pouzdano saznao, da je Zliko Klieštić u svom dvoru u busje pao. Ali zalud razborite rieči pijanu čovjeku. Zalud bacati sol u more!

Kum i čauš, junačine, podjoše voditi svate. Zapjevaše: hajd na lievo! a teturahu bogme i desno i lievo. U to padoše i pred Klieštićeve dvore.

Vidjelo se: bijahu to dvori zlobna podmuklice. U sitnu piesku vješto upriličena jama, na vlas lievku slična. Na dnu, baš u sriedi, vidio si sivu glavu Zlike Klieštića. Ustne mu bijahu, kao naoštrene škare. Jao i pomagaj onomu, koj im vlasti dodje!

Kum i čauš, sve jednako pjevajući, podjoše do obronka gotove si propasti. Svati se ustrmiše od straha i nitko se ne usudi, za njima poteći i spasiti ih očite smrti. Žene im lamahu ruke od boli i tuge, a mlada se u istinu onesviesti.

Plač i jauk žena, piska djece i dozivanje razboritijih još ih više razdraži. Hćedoše, pod što pod to, pošaliti se s krvnikom svoga roda.

— Gdje si, Zlikonjo; matori, ludi Zliko! kliknu u jedno grlo. Ali lukavi se Zliko ne oglasi.

U tvoje zdravlje! viknu čauš i nagnu čuturu. Tada ju dade kumu i stupi još bliže kobnoj jami.

— U tvoje zdravlje! — opetova pijani kum, ali mu se za tren po nesreći oskliznu noga. Čutura mu pade iz ruku, baš pred nesretnoga čauša. Obojica bijahu u smrtnoj pogibelji. Piesak im se odruni izpod nogu, ter oba padoše u ždrelo krvna si, a sada prezirom ogorčena neprijatelja.

Kum bijaše odmah mrtav. U tili čaš prereza mu Zlikonja debeli vrat, ter stade požudno piti njegovu krv. A čauša nasta piska i zavijanje. Ali sve bijaše utaman; van ne mogaše nikako. Penjao se jadnik i penjao, ali kad bi se malo i popeo, odrunio bi se pusti piesak, a jadnik se opet nadje na poljubcu ljuta krvnika.

Svati brzo podju dalje, ter povedu njihove žene, da ne slušaju toli težka jauka.

Kako li su kašnje biedne žene s nejakom dječicom proklinjale kleto pijanstvo svojih muževa, koje njim samim donese smrt, a ženam i sirotčadi biedu i nevolju!

*
* *

Je li velika razlika izmedju ljudi i životinja?

Nije li onaj vitez razbojnik, što bi sa svojih visina plašio mirna prolaznika, slika našemu pauku Nezasitiću? Nije li prost podmuklica, što se skriva po špiljah i gudurah, noseć smrt i razboj, prilika našemu Zlikonji?

Ima li tuj razlike?

Nerazumne stvorove vodi naravni nagon, a čovjeka, najsavršenije biće naravi, vodi pakost i zloba! Oj, ima ih ima, koji nasladom ugnjetavaju po čitave narode, ter im ne dadu daha ni oduška!

Hrvatska mladeži! budi svjestna i slobodouma, a smrtno mrzi i preziri tirane krvopije svoga roda mučeničkog! —

POUKA.

Životopis Eugena Kvaternika.

I.

Mladost njegova do prvoga progonstva iz domovine.

Dne 31. listopada 1825. godine rodi se dru. Romualdu Josipu Kvaterniku, učitelju poviesti na kr. pravoslovnoj akademiji u Zagrebu i njegovoj suprugi Amaliji, učiteljici glavne djevojačke učione u Zagrebu, drugi sin, naš Eugen. Majka neuživaše dugo radosti materinje, jer skoro iza poroda oboli na smrt, a maloga Eugena odpravi radi toga otac k svomu bratu Jurju, kanoniku i župniku u Gerovo. Još djetetom bijaše Eugen slaba zdravlja i za malo, da nije na putu k stricu si umro. U Severinu držahu mu već sviećicu misleći, da će skoro izdahnuti, nu providnost odredi ovomu onda još slabašnomu djetetu veliku zadaću, te tako preboli Eugen ovu bolest, da drugih još većih bolih prepati i da danas sutra radi i umre za svoj narod.

Četiri godine svoje najnježnije mladosti proživi naš Eugen kod strica si Jurja u gorskom kotaru, toj hrvatskoj Švajci, razvijajuć se i rastuć u čistom i zdravom zraku.

Kad mu bilo četiri godine, povrati se u Zagreb k svojim roditeljem.

Nu ova nagla promjena zraka baci ga opet u bolest, koju providnošću božjom ipak preboli, ostavši i kašnje slab i bolestan na očijuh, koja ga je bolest, reći bi, vjerno kroz sav život pratila. — Djetetom od šest godina podje Eugen u školu i u kući svojih roditelja, prouči sve škole do šestoga latinskoga razreda. Sve ovo vrieme liepo ga priučahu roditelji radu, a otac mu pobudi osobitu volju za povjestnu nauku. Ovom se je naukom Eugen neumornom marljivošću bavio, a kašnje je upravo željeznom logičnošću služio se povjestnimi činjenicami u svojih radnjah.

Uviek zauzet za nauku prolazio je Eugen sve razrede veoma dobrim uspjehom. Roditelji se radovahu liepu njegovu napredku gojeći uviek želju i nadu, da jim se sin posveti svećeničkom stališu.

Baveć se Eugen ozbiljno naukom i bivši odgajan po religioznih načelih mislio je izprva i sam, da će jednom zbilja navieštati svomu narodu kraljestvo božje.

Svršivši tako Eugen u roditeljskoj kući i peti gimnazijalni razred, pošalju ga roditelji na gimnaziju u Rieku, da ondje uči filosofiju, te da se nauči talijanski jezik i da kuša kako se žive izvan roditeljske kuće.

I ovdje je naš Eugen liepo napredovao, te dovrši filosofiju izvrstnim uspjehom.

Svršivši filosofiju stupi Eugen na razkršće svoga budućega života — valjalo mu birati buduće zvanje.

Poznata bijaše Eugenu želja njegovih roditelja, da ga oni žele najradje vidjeti u svećeničkomu stališu, nu njemu se je htjelo slobodnijega života i rada nego mu to može dopuštiti ovaj stališ. Više dakle za volju svojih roditelja, koje je toli nježno ljubio, nego od svoje volje, podje Eugen u Senjsko sjemenište.

Već od prije sklon na pobožan i bogobojan život prione Eugen svom ljubavju i osvjedočenjem uz bogoslovne nauke. Krasne njegove sposobnosti neostadoše dugo tajnom, te ga biskup Mirko Ožegović pošalje u osrednje peštansko sjemenište. U ovom sjemeništu sakupljahu se najsposobniji mladi bogoslovi iz Ugarske i Hrvatske, da proučaju naj uzvišeniju tajinstvenu vjersku nauku.

Ovdje napredovaše Eugen liepo provodeć dane u razmišljanju o najuzvišenijih načelih morala i najtajinstvenijih naukah vjere. Nauk morala i vjere uhvatiše dubok koren .u umu i srcu našega Eugena, te su ga uviek vjerno vodile u njegovu životu. Nu ovaj snatreći život u sjemeništu nije imao ipak toliko čara, da bi bio mogao podpunoma obuzeti vedri i bodri duh Eugenov, jer rada je on tražio, a toga nije nalazio u pustih zidinah sjemeništa.

Boraveć Eugen u sjemeništu život odieljen od ostaloga svieta, rado je slušao i čitao o velikih idejah, koje tada potresahu svietom. Ove se ideje moćno dojimahu plemenita njegova uma i srca, te pošto ga bijahu posve obuzele, odluči ostaviti sjemenište i stupiti u sviet u borbu za slobodu i napredak.

Sprovedši jednu godinu dana u sjemeništu ostavi Eugen bogosloviju, te se posveti pravo- i državoslovnim naukom.

Težak bijaše ovaj korak za našega Eugena, jer ga njegovi roditelji neodobriše. Otac mu izjavi, da nemari više znati za njega

pa da neka slobodno žive sam kako bude znao i mogao. Ova zlovolja otčeva mučila je jako našega Eugena, nu on je držao da, je izbor stališa za svakoga čovjeka preважno pitanje, nego da bi ga ikomu na svietu prepustio.

Ovako sada od svijuh zapušten imao se je Eugen boriti za život, a uz to učiti marljivo izbrane si nove nauke. Prave i državoslovne znanosti omile mu brzo, da se je u njih tako rekuć preporodio. Ovdje je učio filosofiju i poviest prava i državoslovja, te je žalošću uvidio, da se rezultati ovih znanosti u svietu nenalaze oživotvoreni. Razlog tomu nalazio je on u krivu odgoju mladeži. Ovo ga potakne, da je uz pravne i državoslovne nauke počeo učiti znanost višjega odgojivanja mladeži. Da uz to nauči i magjarski jezik slušao je on ovu znanost na magjarskom jeziku, te je toliko u njoj napredovao, da ju je dovršio pohvalnom diplomom.

Poslje uspješno dovršenih sveučilištnih nauka bijaše Eugen odgojiteljem kod neke slovačke plemićke obitelji. Ovdje je rado zalazio medju slovače seljake, da se s njimi od srca porazgovori. Ovakovi razgovori živo su sjećali Eugena na njegovu domovinu, te su sve jače budili u njemu želje, da se povrati u svoj zavičaj. Kad je vidio, kako oduševljeno magjarski narod za svoju slobodu i državnu neodvisnost radi, nije mogao dulje u tudjini ostati, već podje, da se i on kao vriedan Hrvat bori za slobodu i nezavisnost svoje domovine.

Ako se i nije otac Eugenov mnogo za njega brinuo, to je ipak veseljem slušao, kako mu sin marljivo nauke svršava i kako se ozbiljno znanošću bavi. Ovo ga u toliko udobrovolji, da je sam pozvao Eugena, da se vrati kući i da dodje u zagrljaj svoga otca.

Velikom radošću i oduševljenjem povrati se sada Eugen u domovinu, gdje ga je radostno dočekao otac i njegovi stari prijatelji. Za koji dan kako je Eugen došao u svoju domovinu bje zaprisegnut kao bilježnik banskog stola.

Mjeseca ožujka 1848. bude on od grada Varaždina poslan u deputaciju, koja je išla u Beč, da pred hrvatskim kraljem razloži prava kraljevine Hrvatske i da jih tako obrani od napadaja magjarskih.

Ovaj korak, kojim je Eugen prvi put stupio u politički život, bijaše odlučan za čitavu njegovu budućnost. Poslje ovoga koraka trebalo je dalje poći i sve to življe raditi, pa zato i zbilja preseli on iz mirnoga Varaždina u živahni Zagreb, gdje ga odmah nalazimo medju narodnimi stražari.

U Hrvatskoj nasta buran život: sve se diže na obrann hrvatskih prava, mladež hrli pod oružje, da se oružjem opre onim, koji rekoše: „Hrvatske nema.“

Mjeseca lipnja 1848. podju dvadeset i dva hrvatska mladića do Požege, da narod pod oružje kupe i da ga u oružju vježbaju. Medju ovimi mladići bijaše i Eugen, koji nije nigdje zaostao, gdje se radilo o slobodi Hrvatske.

Na tisuće naroda sakupilo se pod oružje, tuj se vježbalo, govorilo i pjevalo o hrvatskih junacih, te je hrabra četa svaki čas bila spremna, da se ogleda s neprijateljem: kucnuo bo bijaše čas oslobodjenja Hrvatske!

Magjari posjednu Vučin brdo, u Virovitičkoj podžupaniji, a na predlog Eugena bje odlučeno, da hrvatske čete nalazeće se u Požegi posjednu Krndiju planinu i da s mjesta udare na neprijatelja. Videći Magjari, da se Požežani nešale ostave svoj postav, te se povuku natrag u Osiek.

Početkom rujna 1848. stajaše na požeškom polju pod hrvatskimi barjaci poredano preko šest tisuća hrvatskih junaka. Tko da opiše radost našega Eugena gledajućeg kako se oduševljeno kupe hrabri Hrvati, kad se radi o slobodi njihove domovine. Nebijaše Eugen vojnik po zanatu niti mu je srce za bojem čeznulo, ali ljubav domovine tako ga je poticala, da je znao vatrenom riečju i hrabrim svojim ponašanjem za čudo razpaliti vojsku. Četa ova, u kojoj bijaše Eugen, liepo se je ponesla kašnje kod zauzeća grada Osieka.

Riešiv ovako svoju ugodnu dužnost vrati se Eugen u Zagreb, da zamjeni sablju perom, te bje namješten kod obstojavšega banskoga vieća, gdje je radio sve dok nije ovo bilo razpušteno. U to vrieme položi on izpit odvjetnički i bude uvršten medju odvjetnike zemlje hrvatske. Ipak se neposveti Eugen odmah odvjetničtvu, već se prime za vrieme službe kod obstojavšega zemljarinskoga provizorija. Skoro zatim pripravi se da otvori svoju odvjetničku kancelariju, te s toga ostavi onu službu.

Godine 1851. namjesti se kao odvjetnik u Brodu na Kupi. Iste se godine oženi sretno sa Ružicom Homotarićevom iz Karlovca. U svojoj supruzi našao je vjernu svoju družicu, koja ga je ljubezno i vjerno pratila na putu njegova težka, burna i mučna života. Sama dobra Hrvatica pojmila je Ružica svoga Eugena, te je znala blagom riečju često blažiti Eugenove boli. Iz ljubavi prama domovini i ona je rado trpjela uz svoga druga, a iz ljubavi prama svomu suprugu

preuzela je od njega sve želje i misli, tako da su njih dvoje i nehotice se natjecali u ljubavi domovine.

Tako vidimo, da se je naš Eugen u mirnom, siromašnom nu poštenom kraju Hrvatske u kojem je svoju prvu mladost proživio, želio osnovati sretan obiteljski život. Crni su se medjutim oblaci nadvijali nad Hrvatskom. Pobjeditelje Hrvate stigne isti, dapače još gori udes od onoga pobjedjenih Magjara. Tudjinci bijahu poplavili zemlju skučivši ju u težke okove birokracije, slobodna se misao već u svomu zametku gušila, a zlo je prošao svatko, tko je samo snivao o pravih Hrvatske.

Žalostnim je srcem gledao Eugen ovo zlo, koje je bilo stiglo njegovu domovinu, nu nade nije izgubio na bolju budućnost. On koji jednom već dizao narod hrvatski na oružje proti neprijatelju, koji je gledao kako se pred njegovima očima bilo sakupilo do šest hiljada Hrvata, da pod hrvatskimi barjaci stupe na branik svojih prava, čvrsto je vjerovao, da će u zgodi narod hrvatski otresti se nesmiljena jarma. Težkom je on mukom gledao, kako se tudjinstvo po Hrvatskoj širi, kako se hrvatska prava nogami gaze, kako se pače u samoj Hrvatskoj progoni hrvatski jezik. Svakom zgodom sjećao je tudjine činovnike, da hrvatski narod nije ničji rob, već da je narod slobodan i da mu te slobode još nitko oteo nije, niti da mu je oteti smije. Nije dakle nikakovo čudo, što su neprijatelji hrvatskoga naroda nerado Eugena slušali i gledali, te što su vrebali na svaku zgodu, da ga odstrane. Nu kako, da progoniš čovjeka neporočna, poštena, komu niti najmanje stvarce spotaknuti nemožeš?

Težkom mukom, a otvoreno možemo kazati i velikom zlobom, odlučiše, da ga najprije materijalno unište. Svojim putem odmjeriše mu porez za godine 1852. i 1853. iznosom od 630 fr. srebra. Početnik odvjetnik u gorskom kotaru, tom najsiromašnijem kraju Hrvatske, nije mogao za onda toli ogromne svote smoći, a znajući da je pretjerana i nezakonito odmjerena nije ju niti platiti hotio. Da se obrani proti ovoj nepravdi, tražio je Eugen zakonitim putem, da mu se ovaj nezakonito odmjereni porez odpiše i po pravednosti obali. U posljednjem svom utoku na c. kr. bečko popečiteljstvo označi Eugen ovaj postupak oblasti osobnom mržnjom, progonstvom i zloporabom uredovne vlasti. Eugen je dobro znao, što bi mu njegovi neprijatelji radi ovih rieči učiniti mogli, nu gdje je valjalo ustati proti nepravdi, gdje se je imala skinuti krinka zlobi, tuj nije on pazio na osobnu pogibelj. Pa kako su sve oblasti bile složno ovaj čin proti

njemu skovale, nadahu se, da će jim poći za rukom Eugena, toga okorjeloga branitelja hrvatstva upropastiti. Na veliku njihovu žalost izadje Eugen dobitnikom, te kad se stvar izpitala morade se odmjereni porez od 630 for. sr. slovom šest sto trideset forinta srebra obaliti na 14 for. 20 kr. sr. t. j. četrnaest forinta i 20 n. srebra. Ove svote same po sebi jasno svjedoče, kako bijahu oblasti u Hrvatskoj sklone i pravedne našemu Eugenu!

Nespominjuć pomanjih stvarih ovo bijaše prvi udarac proti Eugenu, od kojega se nekako obrani, nu drugi oveći udarac težko ga pogodi i iztjera iz domovine. Kako spomenusmo vladaše tada u Hrvatskoj austrijski absolutizam. Paragrafi se hiljadili bez obzira na život, običaj i pravno osvjedočenje naroda. Sve se hotjelo u bivšoj austrijskoj carevini strpati pod istu kapu. Hrvatsku kraljevinu hotjahu jednim mahom izbrisati iz pozorišta narod. Težko bijaše dakako slomiti volju naroda, uništiti njegove običaje, ubiti mu pravnu ćud, ali je i absolutizam jake naravi te bezobzirce kroji zakone, kojim se svatko sliepo pokoriti mora.

Mučno bijaše Eugenu gledati ovo tudje nezakonito i bezobzirno gospodstvo, te je često nezakonitosti korio i izticao. Tim načinom pao je u nemilost svih oblastih, te se samo zgoda tražila, da se sada jednom za sve pute odkloni. Lahko sili za razloge i zgodu, te se je takova brzo i proti Eugenu našla.

Kako vidismo bijaše Eugen izpitani odvjetnik, kao takov bijaše uvršten u listinu odvjetnika, te kako vidjesmo plaćao je i porez kano odvjetnik, uzprkos tomu izgubi on po jednom absolutističkom zakonu pravo odvjetovanja. Po ovom zakonu zahtievalo se naime, da i on opeta položi odvjetnički izpit, ako hoće da ostane odvjetnikom. Ovim zakonom zahtievalo se samo od mladjih odvjetnika, da odvjetnički izpit opetuju, jer stariji bijahu manje pogibeljni, te se mogahu jednostavnom molbom riešiti dužnosti polaganja ovoga izpita. Da je ovaj zakon bio suvišan, vidi se iz toga što su upravo mladji odvjetnici i onako radi svoje vlastite koristi bili primorani da nove absolustičke zakone uče, te je nečuveno, da bi već izpitani odvjetnici ili sudci igdje morali radi novih zakona izpit opetovati. Taj zakon bijaše nepravedan, jer nije za sve odvjetnike jednako valjao, pošto su se stariji odvjetnici mogli lakko riešiti ove dužnosti, a samo mladji odvjetnici morali su se absolutno izpitu podvrći. Čini se ipak, da bi upravo stariji odvjetnici bili trebali više pobude i prisile, da uče nove zakone, a jednim i drugim bijaše poznavanje tih zakona

jednako nuždno. A što je najglavnije, taj zakon bijaše nepravičan s toga, jer se je njim diralo u već stečena prava odvjetnika.

Vidi se dakle, da je ovaj zakon bio samo zato uveden, da se prorešetaju mladji odvjetnici, pa da se oni, koji nebijahu u milosti, tobože zakonitim putem odstrane.

Kod ovoga izpita imadjahu tadanji gospodari Hrvatske škare i sukno u svojih rukuh, pa propuštahu i bacahu na izpitu koga i kako ih bijaše volja. Nije bilo šala podvrći se ovomu izpitu, gdje se je na sve drugo više gledalo, nego na znanje i gdje se je najviše pazilo na političko osvjedočenje kandidata. Pripovieda se pače, da se je jednom i o tomu viećalo, bili se k polaganju nove odvjetničke prisege pripustili oni, koji su se usudili s punom bradom predstaviti banskomu stolu. Razlog ovoga viećanja bijaše kratak: „Barba decet virum“, tko bradu nosi, taj nije pokoran.

Ovakovu izpitu imao se je podvrgnuti i naš Eugen. Već politička boja njegova bijaše takove vrsti, da se nije smio pod nikakov način na izpitu propustiti, a uz to je nosio punu bradu, te je bilo lahko pogoditi, kojim će on uspjehom proći na izpitu. Uzdajuć se ipak u svoje znanje i poznatu vještinu odvjetničku podvrgne se Eugen ovomu izpitu, te je iz navedenih razloga za prvi put pao na izpitu. Odrediše mu drugi rok, jer dva put se je smio taj izpit polagati, u podpunoj nadi i nakani, da ga opet na izpitu bace. Nu kako je i njim bilo težko Eugena na izpitu baciti, vidimo iz toga, što mu nisu niti dopustili, da opet na izpit dodje, već su kraćim putem isti uspjeh postigli.

Kako već spomenusmo bijaše Eugen bolestan na očijuh, a kako se je bavio odviše naukom dade mu se ova bolest na zlo tim više, što ga je i ovo proganjenje mučilo. Radi ove bolesti nije se mogao u ovom drugom njemu odredjenom roku podvrći izpitu, već podnese banskomu stolu molbu uz liječničku svjedočbu, da bi mu se ovaj izpit radi bolesti očijuh odgodio. Nu ova mu molba nebje uslišana, već mu dekretom od 5. ožujka 1857. uzkratiše daljni rok i uztegnuše odmah pravo odvjetovanja.

Ovim načinom učiniše ono, što bijahu već i onako odlučili učiniti. Pa je konačno svejedno, da li ovako ili onako nepravdu učine. Zakon je taj glasio, da se u slučaju obzira dostojnu smije dozvoliti, da se ovaj opetovni odvjedtnički izpit, ako odvjetnik na istom dva put padne, smije i treći put polagati. Nu za Eugena bijahu vršitelji zakona mnogo stroži od samoga zakona. On bje samo

jednom na izpitu pao, a bolest očijuh nebijaše za nje razlog obzira dostojan.

Proti ovoj nepravednoj i nesmiljenoj odluci uticao se je Eugen na razne oblasti, nu nigdje nedobije prava niti smilovanja, a molba njegova na samoga cara austrijanskoga dobila je ledeno riešenje: „nije se pronašlo ništa u tom predmetu odrediti.“

Poslje tolikih borba, poslje toliko truda, ostade Eugen sam bez zvanja, bez prijatelja, a što je još najgore, bez nade na bolju budućnost. Gledajući Eugen kako se hrvatska prava nekaznjeno gaze, kako se hrvatski narod ponizuje i uništuje, kako je na milost i nemilost tudjinu izručen, težko je uzdisao od tuge i žalosti nad propašću svoga u povjesti toli slavnoga naroda. Oni koji bi imali za mnogu uslugu zahvaliti hrvatskomu narodu, bijahu ga tada poplavili, te mu kao pijavice sisahu svaki zanos za napredkom i slobodom.

Gledajući sve ovo pomisli Eugen, da se Hrvatska sama po sebi nemože otresti težkoga absolutističkoga jarma, te da joj tudje pomoći treba. U tom uvjerenju odluči on, da podje u tudjinu, pa da svietu kaže, što sve Hrvati pate i kako bi se oni osloboditi morali.

Što je jednom Eugen odlučio, to je uviek sigurno i izveo, te zato proda nešto svojih stvarih, što se je prodati moglo, preda svoju odvjetničku pisarnu svomu prijatelju odvjetniku Thierry-u na Rieci, te tako sabere do 500 for., da krene na put.

II.

Put u Rusku do povratka u domovinu.

Za krimskoga rata stekla je Ruska u Hrvatskoj obću sinpatiju. Tkogodj je mislio na spas Hrvatske očekivao ga je od sjevernoga strica — Rusa. Neki su se istina zgražali od ruskoga absolutizma, nu tješahu se tim, da je absolutizam za Rusku još nuždan i da će skoro i u Ruskoj sinuti božje sunce slobode.

I naš Eugen misleći na spas Hrvatske pouzdano je pomišljao na Rusku, te pun nade odluči otići u Petrograd, uteći se k sjevernomu stricu, te ga uvjeriti, da bi ujedinjena i slobodna Hrvatska najlakše i najpovoljnije za samu Rusku mogla riešiti iztočno pitanje, koje je nju upravo tada toliko uznemirivalo.

Liepe ove nade oduševljivahu Eugena na toliko, da je odlučio ostaviti svoju domovinu, te otići u daleki sviet, gdje će naći tudje običaje, nepovoljno podnebje i sama nepoznata lica. Mislio si je

Eugen, da ga sjeverna braća neće objeručke dočekati, jer je znao, da je težko sklonuti absolutizam, da za slobodu radi. Predvidjao je on i to, da bi Ruska radje slušala priče o Srbih u Hrvatskoj, jer mu bijaše poznato, da je ruskoj vjera moćna poluga politici. Nu sve to nije Eugena odvratilo od njegove odluke, jer nije on tražio u Ruskoj niti sreće, niti slave, niti udobnosti za sebe, već je tražio slobodu i sreću Hrvatske, a to ga je bodrilo na rad i davalo mu nade, da će ako i težkom mukom i velikim svojim trudom barem štogodj učiniti na korist svoje domovine.

U vrieme najljuće zime dne 4. siečnja 1858. uputi se Eugen put Petrograda. Ideje slavizma i hrvatskoruska politika zabavljahu ga čitavim putem. Prošao je kroz Prag, gdje se je nekoliko dana bavio, kroz Poljsku, gdje je u Varšavi znamenitije državnike posjetio, te dodje tako tekar 31. siečnja 1858. na večer u Petrograd. — Daleki ovaj i dugotrajni put proguta Eugenu liep dio one svotice, koju bijaše sobom ponio, a u Petrogradu nasta za njega vrieme težke kušnje i neizvjestnosti.

Njekoje preporuke iz Češke i Poljske bijahu mu istina otvorile vrata sjeverne braće, nu srce i povjerenje njihovo morao si je sam predobiti.

Skoro šest mjeseci izpitivahu njegovu prošlost, te odgadjahu svaku svezu s njim, a kroz ovo šest mjeseci prepati Eugen više biede i stradanja, nego čitava svoga života. Svi ga istina uljudno primahu, svi mu obećavahu, da će mu na ruku ići, nu nikomu se nije toliko sililo, da rieši njegovu sudbinu. — U Petrogradu bijaše se u brzo upoznao sa uglednimi ruskimi državnici kao sa grofom Bludovom, profesori Szreznjevskim, Dubrovskim, Hubeom, generalom Kovalevskim, akademikom Kunikom, Lamanskim i drugimi. Osobito ga je pako obljubio bio profesor Romualdo Hube, glasoviti ruski pravnik. Njega je često Eugen posjećivao, te ga je znao za dobar savjet upitati. Jednom potuži mu se Eugen, što već tako dugo vremena nije njegova stvar riešena, pa mu Hube žalostivo, nu skoro srdito odgovori: „Kod nas se neračuna vrieme na tjedne, već na mjesece.“ Ova primjetba bijaše gorka za Eugena, koji je svojom kesom jedva na dane počeo računati.

Nu Eugen nije bezposleno bolju budućnost izčekivao, već je za nju marljivo radio. On sastavi svoja politička načela u francezkom jeziku pod naslovom: „Pensées d'un émigré austro-slave Croate.“ (Misli austroslavenskoga prognanika Hrvata). Ovaj spis prepiše Eugen

nekoliko puta te ga razdieli medju svoje znance, znamenite ruske državnike. Ovi su odobravali njegove nazore, bili su donekle s njim sporazumni u političkih osnovah, nu nije jim bilo po volji, što je svagdje izticao ime hrvatsko, a ne kako bi oni bili željeli srbsko.

U Rusiji bijaše tada ljudi bavećih se politikom, koje bijaše bizantinskoruski absolutizam, skroz pokvario, te koji neosjećahu pobude za slobodu. Nu bijaše priličan broj i takvih ruskih državnika, koji su o tom nastojali, da sva slavenska plemena dobiju toliko slobode, da tako slobodni Slaveni mogu u sgodan čas okrenuti frontu prama Europi.

Ovi potonji odobravahu Eugenova načela, te ga kašnje podupirahu u osvjedočenju, da će on mnogo doprinieti k povoljnu rešenju slavenskoga pitanja. Nu i oni državnici prve vrsti, koji nebijahu za slobodu pojedinih slavenskih plemena, u veliko su cienili sposobnosti Eugenove, te su ga uviek liepo susretali u misli, da bi ga mogli liepo upotrebiti na korist same Ruske.

Malo po malo upoznade se Eugen sve to više, te se skoro sastane i sa tada toli moćnim državnikom Pogodinom. Pomoćju njegovom dobije Eugen dne 14. lipnja 1858. podporu od 300 rubalja, tim da će mu se i unapred primjerena podpora podieljivati. K tomu bijaše dodano, da će tu podporu uživati kroz dvie godine, a to vrieme neka radi u politici po svom vlastitom osvjedočenju i znanju. Pogodin bo odobravaše politička načela Eugenova, te mu pisa u istom mjesecu lipnju 1858. da se s njegovimi misli („Pensées“) podpunoma slaže.

Po tom dakle bijaše Eugenu obećana dvogodišnja podpora, tako, da neka on radi po vlastitom svom osvjedočenju u politici, kako je bio već započeo.

Sve pretrpljene nevolje i jade zaboravi Eugen videći da je medju Rusi našao prosvjećenih i slobodoumnih državnika, koji su bili skloni oslobodjenju Hrvatske, nu na njegovu žalost vladaše u Ruskoj jošte mračnjački absolutizam, koji je već u zametku gušio svaki osjećaj slobode.

Sve do sada življaše Eugen sam u Ruskoj, dočim bijaše njegova Ružica kod svoga brata u Hrvatskoj ostala. Videći se Eugen donekle obskrbljenim poželi živo, da i njegova Ružica k njemu u Petrograd dodje, pa da tako zajedno dane borave. Radošću se je ona odazvala ovomu pozivu, te mu pisa, da joj srce uviek za njim čezne, pa da će se njegove i njezine muke i boli olakšati ako jih

budu skupa podnosili i dielili. Već 8. srpnja 1858. dodje Eugen u Štetin na susret svojoj miloj Ružici, s kojom se odmah povrati u Petrograd.

Činilo se je, da će sada Eugen ostati u Petrogradu i raditi po malo na započetom poduzeću hrvatskoruske politike, nu ipak se tako nesluči, već je skoro ostavio Rusku, da se u nju više nepovrati.

Tek onda, kad čovjek što raditi poduzme, opazi najbolje gdje mu što manjka, tako je i Eugen uvidio pišuć o austrijskih odnošajih, da još dobro nepozna poviesti svoga naroda, da mu još nisu znane želje pojedinih naroda u Austriji, te s toga odluči vratiti se u Austriju, da ove stvari prouči. Da nebude imao putem kakove neprilike stupi Eugen u rusko podaničtvo, te kao takov dobije putnicu.

Na badnjak 1858. dodje Eugen u Peštu, te stane prebirati knjige i rukopise po muzejih i knjižnici, da kupi biserje hrvatske povjesti, da pokaže svietu njezino bogatstvo, da mu predoči, kako bi Hrvati, koji su pod lažnimi, izmišljenimi, poganskimi, barbarskimi pače i robskimi imeni znali tako se oduševljivati za svoju slobodu, mogli otresav se tudjega jarma čovječanstvu od velike koristi biti.

Šafařik i drugi izopačitelji hrvatske povjesti dadoše mu dosta posla, da pomućene pojmove bistri, da laži oprovrgne i da istinu na vidjelo iznese. Tako je radio Eugen tri mjeseca u Pešti provodeć čitave dane u knjižnici bilježeć podatke za svoje buduće radnje.

Oduševljeno je Eugen pripravljao se na budući svoj rad pun nade, da će mu biti blagoslovljen. Nu na njegovu žalost, stanu se odnošaji medju njim i Ruskom mutiti, te mu jednoga dana stigne pismo iz Beča, gdje ga Rajevski od poslaničtva ruskog, pozivlje u Beč. Kad Eugen dodje u Beč očitova mu Rajevski, da mu se ugovorena podpora i djelovanje odpovieda. Ova odpovjed neugodno se je dojmila Eugena, jer je tim Ruska odpovjedala hrvatskaruskoj politici. Glede ugovorene podpore bijaše ta odpovjed nepravedna buduć podpora bijaše ugovorena sa carte blanche Eugenova djelovanja. Rajevski ponudi istodobno Eugenu nekakovu službu u Petrogradu, gdje bi dobio na godinu 2 do 3000 rubalja, nu ovu ponudu odbije Eugen odlučno.

Videći, da se je Ruska odrekla politike hrvatskoruske, uvjeri se Eugen, da Hrvat zaludu kuca na vratih sjevernoga strica.

U Beču bijaše tada poslanikom ruskim Balabin, čovjek slobodouman, pristaša one stranke u Ruskoj, koja je hotjela, da slobodni slavenski narodi okrenu frontu prama Europi. Balabinu nebijaše

*

drago, da Eugen zapusti početo djelovanje, te ga stane nagovarati, da neka mimo Ruske ništa nezapočme, a da će on u Ruskoj naći državnika, koji će se zauzeti za hrvatskorusku politiku. Eugen je jako dvojio, da bi se mjerodavni ruski krugovi mogli zauzeti za Hrvatsku, dapače je uvidjao, da bi Ruska priekim okom gledala oslobodjenje njezino. U Ruskoj bijaše prevladao živalj bizantinske podlosti, od koje nema nade, da bi ikomu sinuo tračak slobode.

Eugen nebijaše jošte posve prekinuo dogovore sa Ruskom, već je pustio neka se politička mnenja razvijaju, dok dodje bolja zgoda.

Buduć je pako vanjska politika bila Eugenu samo sredstvom politiki hrvatskoj, to je Eugen razmišljao o tom, nebi li se od koje druge točke dalo pokrenuti pitanje hrvatsko. Proučajuć politiku i razmišljajuć ob odnošajih Europe uvidi, da sunce slobode od zapada sieva, a iztok slobodi, da je u Franceskoj.

Francezka znala je ako i krvavimi žrtvami liepo pretrgnuti okove feudalizma, ona je pokrenula pitanje narodnosti, ona bijaše tada prva i najuglednija država u Europi. Francezka bijaše upravo tada odlučila i zadnji dio Italije i to upravo onaj dio, koji bijaše pod gospodstvom austrijskim, ujediniti kraljevini talijanskoj. Punim pravom se je dakle Eugen nadao, da će iz Francezke mnogo lakše i uspješnije pokrenuti hrvatsko pitanje.

Ovako razmišljajuć odluči Eugen otići u Francezku. — Ponajprije hotio je Eugen vidjeti, što sama Italija za svoju slobodu radi, te s toga otidje u Turin. Ovdje se upozna sa poznatim Hrvatom Nikolom Tomazeom, koji ga jako zavoli i upozna sa prvimi tadanjimi državnici Italije Cavourom, Rattazziem i drugimi. Tuj se upozna i sa austroitalskimi emigranti, od kojih neka bude ovdje spomenut najznaminitiji muž emigracije grof Giustiniani. U Turinu imao je Eugen pune ruke posla propoviedajuć svagdje poviest Hrvatsku braneć Hrvate proti nepravednim napadajem, te iztičuć važnost Hrvatske za razvitak i slobodu same Italije.

Mučan bijaše posao njegov, jer Hrvat bijaše Talijanu strah i trepet te divlji okrutnik. U čestih bojevih, koje je Austria u Italija vodila, pokazaše se Hrvati kao narod junački, nu jer se nisu borili za svoju slobodu, već za gospodstvo austrijsko, nisu bili u očijuh Talijana hrabri junaci, već hrabri sluge. Uz to su neprijatelji Hrvata sve okrutnosti, koje su ili sami počinjali ili izmišljali, namicali Hrvatom, pa s toga nije niti kakovo čudo, što se je u Italiji često čula želja: „Morte ai Croati.“

U kratko vrieme podje Eugenu za rukom promjeniti javno mnenje u Italiji tako, da su se rieči „morte ai Croati“ zamjenile sa „morte ai Tedeschi.“

Eugen sprijatelji Talijane toliko s Hrvati, da bi jim u zgodi rado bili pružili bratinsku ruku u zajedničkom radu za slobodu.

Odnošaji se politički naglo razvijahu, a rad Italije imao je središte svoje u Parizu, zato se i Eugen požuri na taj vrutak slobode.

Dana 7. travnja 1859. udje Eugen u Pariz, taj veleliepi glavni grad Francezke ili bolje rekuć čitave Europe.

Velike misli zaokupe Eugena. Najslavnijemu i najnaprednijemu narodu Europe naumi on predočiti, kako su Hrvati za slobodu i napredak Europe mnogo učinili, kako su sada duboko pali, te kako bi se Europa morala odužiti Hrvatom, te jim pripomoći, da steku svoje jedinstvo i slobodu.

Eugen se brzo u Parizu upozna, jer je imao iz Italije više preporučnih listova na odlične, državnike francezke. Nu on je hotio i svoj narod upoznati sa Francezi, te odluči izdati hrvatsku poviest na francezkom jeziku. Ovo poduzeće odobravahu svi znanci i prijatelji njegovi, te ga nagovarahu, da to neka samo koliko prije moguće izvede, a oni da će nastojati, da ovo djelo željenim plodom urodi.

Dok je Eugen radio na ovom djelu, dogodi se medju ostalimi jedan slučaj, gdje se je on morao žestoko boriti za poštenje Hrvatske.

Dana 27. svibnja 1859. na večer uzme Eugen po svom običaju čitati časopis „La Patrie“, te mu slučajno oko zapne na kazalištnih oglasih. Užasom pročita on oglas jednoga od tada najznamenitijih parižkih kazališta „La gaité,“ kojim se obćinstvo upozoruje, da će se doskora predstavljati komad pod naslovom „Les Croates.“

Našemu Eugenu padne na um, da se je za vrieme krimskoga rata u Parizu predstavljao komad pod naslovom „Les Cosaques“ i da je ovim komadom, pod ovim imenom predstavio narod ruski kao narod barbarski i divlji.

Slutnja Eugenova bijaše opravdana, jer i zbilja komadom „Les Croates“ hotjela se sva rugoba divljačtva i barbarizma sasuti na Austriju pod imenom Hrvata. Tim bi se pako i mržnja proti imenu hrvatskom razprostranila po čitavoj Francezkoj.

Eugen je ovaj nesretni slučaj tim više žalio, što se je imao dogoditi upravo tada, kad je on hotio svojim djelom sprijatelji prosvjećeni sviet sa Hrvati. Groza ga je spopala nad rugobom, koja se je Hrvatskoj spremala. Nu kako da odbije on, neznatan crv u Pa-

rizu, član omražena i prezrena naroda hrvatskoga, ovu sramotu od sebe i svoga naroda?

Kazalištni poduzetnici učiniše već velike troškove oko priprave za predstavu, misao politička bijaše jasno i stalno izražena, da se sramoteć Hrvate, milioni razjare proti Austriji. Očuvati Hrvate od ovoga pretećega jim rugla, činjaše se stvar nemoguća. Nu Eugen nije uzmaknuo.

Još iste noći napiše list svomu prijatelju Lheouzonu Le Duc-u, uredniku časopisa „Courrier franco-italien“, u kojem mu se žestoko iztuži radi bogumrske i nezaslužene sramote, koju izobraženi Francezi spremaju Hrvatom u spomenutoj predstavi. Sličnimi listovi obrati se Eugen na generala Žerebcova, historika Lacombe-a, državnika Garrigi-a i ostale svoje znance moleć jih, da po mogućnosti nastoje zaprečiti ovu predstavu, da se ne nanese Hrvatom tolika nezaslužena sramota.

U kratko vrieme potakne Eugen ovo pitanje i kod vicomta Laguerronniere-a, koji bijaše tada glava francezke štampe, a po njem je doznao za ovu stvar i sam car francezki Napoleon III.

U svojih pismih i predstavkah branio je Eugen Hrvate povjestnimi dogodjaji, te je uztrajnim radom ako i velikim trudom ipak uspio u svom poduzeću. Komad „Les Croates“ nije se predstavljao pod ovim imenom, već da kazalište ništa negubi i da se željeni politički uspjeh postigne, bje ovaj komad preradjen, te se je u njem pod naslovom „La veille de Marengo“ izrazila mržnja proti Austriji, a za Hrvate nebijaše u njem ništa odurna.

Tako je Eugen sam samcat u svjetskom, ogromnom gradu Parizu spasio čast Hrvatske, te je mogao ponosno stupati ulicami Pariza osvjedočen, da i pojedinac čovjek može mnogo dobra učiniti za svoju domovinu.

Medjutim je Eugen neumorno radio na svom djelu, koje je izašlo pod naslovom: „La Croatie et la conféderation italienne avec une introduction par L. Lheouzon Le Duc.“ Ovo djelo izašlo je pod imenom njegova prijatelja Lheouzona Le Duc-a zato, jer su se u njem odnošaji austrijski nešto slobodnije opisali. Ovim djelom pokrenuo je bio Eugen u diplomatičkom svietu pitanje hrvatsko. U ovom djelu je on iztaknuo, da je sloboda Hrvatske najbolje jamstvo slobodi Italije. Tako je Eugen hotio interes drugih naroda spojiti sa interesi Hrvata. Ujedinjena i slobodna Hrvatska, veli on, biti će

Italiji ono, što je bila tolike vjekove napredku i kršćanstvu, čvrst naime i nepredobiv bedem.

Djelo ovo razdieljeno je u tri odsjeka.

U prvom odsjeku pod naslovom: Usluge koje je učinio narod hrvatski za kršćanstvo, civilizaciju i čovječanstvo nabraja on historičke dogodjaje, koji se redaju nizom kao veličajna čudesa junačtva za krst častni i slobodu zlatnu.

U drugom odsjeku posvećenu: Javnom pravu države Hrvatske pobija Eugen krive nazore, koji su neprijatelji Hrvatske o državnoj svezi Hrvata sa Magjari u svietu razprostranili. U ovom odsjeku šiba Eugen žestoko napadaje magjarske i austrijske naperene proti nezavisnosti Hrvatske.

U trećem odsjeku razlaže Eugen: Kako su Hrvati sdušno vršili dužnosti svoje prama kući Austrijskoj, te se pozivlje u tom neposredno na čitavu Europu, koju pozivlje da neka kao vrhovni sudac sudi, da su Hrvati uviek hrabro i odano prama Austriji radili, pa da su s toga od nje veći obzir i više zahvalnosti zaslužili.

Na koncu ovoga djela dodana su dva dodatka, u kojih su navedeni citati dokazujući istinitost čitava djela.

Ovo djelo dobro je bilo došlo talijanskim i francezkim državnikom, te su iz njega tekar počeli poznavati Hrvate u pravoj njihovoj slici.

Mimo toga dopisivaše Eugen raznim francezkim i talijanskim novinam. „Il diritto", „Risorgimento", „La Patrie" imahu sve kadkad viesti pisane perom Eugenovim, a glasoviti tadanji list emigracije „La Perseveranza" rado je primao Eugenove članke. Perseveranza se doskora zamjeri Eugenu tako, da je bio prestao joj dopisivati. Talijan hotio je razmaknuti granice Italije i preko rieke Soče, a toga nije mogao Eugen pod živu glavu dopustiti, jer bi bio prije i svoj život žrtvovao, nego bi dopustio da se samo jedna stopa zemlje narodu hrvatskomu odtrgne. Urednik Perseveranze pisao je Eugenu, da je bolje ako Hrvatska po dobro napusti Kranjsku i Korušku Njemačkoj u Istru Italiji, nego da se s cielim svietom svadja. Na ovo upozori Eugen Talijana, da je griehota krnjiti hrvatska prava, i dieliti hrvatsku zemlju, a za Italiju da bi bila velika nevolja, kad bi se Njemcu žrtvovale tolike hrvatske pokrajine.

Eugen je mnogo i putovao, da svagdje i živom riečju pobija krive nazore o Hrvatih, te je u tom jako liepo uspio. Glasoviti Talijan

Cavour reče mu jednom sgodom: „Žalibože kod nas još neznaju lu čiti Hrvate od Austrije. Sve što su austrijanski barbari učinili, pripisuje se Hrvatom."

I tako prolažahu dani Eugenu sve u najljepših nada, nu izpunjenje ovih nada kao da se je upravo od njega odmicalo. Svaki pokret politički potresao je dušom njegovom, te mu davao nadu, da se približuje zgoda spasa Hrvatske.

Da vidi, je li Balabin što za hrvatsko-rusku politiku učinio, pisa mu Eugen dne 14. studena 1859. memorandum, u kojem ga upita ob uspjehu njegova rada. Pozove ga ujedno da se neka izjavi, hoće li odlučno pristati uz načela hrvatsko-ruske politike, u protivnom slučaju, da se on odriče svake sveze s Ruskom, te da izstupa iz ruskoga podaničtva.

Dana 19. prosinca 1859. dobije Eugen odgovor od Balabina gdje mu javlja u više riečih taj smisao, da nema jošte nikakva uspjeha za njegove političke nazore i da je s toga Eugen podpuno slobodan činiti što i kako mu se svidja. Sada zapusti i Eugen politiku hrvatsko-rusku, jer je uvidio, da je slavizam u politici bio samo ruski bizantinizam.

Ovoga okreta nemože nitko pametan u grieh upisati Eugenu, jer vanjska politika bijaše mu samo sredstvo politici Hrvatske t. j. njezinu ujedinjenju i oslobodjenju. On je nastojao dokazati Ruskoj, da bi u njezinu takodjer interesu bilo kad bi se Hrvatska oslobodila, Rusi toga nehtjedoše uvidjeti, pa je posve opravdano, da jih je i Eugen ostavio, te drugdje pomoći tražio.

Pod konac studena 1859. otidje Eugen u Florenciju gdje je očekivao dalnji razvoj politike. Ovdje je većinom drugovao sa poznatim Hrvatom Nikolom Tomaseom, koji ga kako već rekoh bijaše zavolio kao svoga sina, te koji ga je svagda liepo i dobro svjetovao. Jedino se starcu nije mililo, što je Eugen bio za veliku Hrvatsku, te što je i Dalmaciju računao u državu Hrvatsku. Tako daleko bijahu pomućeni pojmovi o Hrvatih!

Eugen je neprestano odkrivao svomu prijatelju Nikoli Tomaseu veličajnost i slavu hrvatske povjesti, te ga je tako malo po malo sprijateljivao hrvatskim imenom.

U Florenciji izdade Eugen to vrieme djelce pod naslovom: „Sedam riečih iz križa mukah naših." Ovoga djelca nemogoh dobiti te mu neznam naznačiti sadržaja. Koliko mi je ipak poznato bijaše

svrha ovomu djelcu, da se Hrvatska pripravlja do zgode i na oružje skočiti za svoju slobodu.

Dok je Eugen tako po svietu pripovjedao slavu i poviest hrvatsku, dok se je svaki čas nadao spasu svoje domovine, vladaše u Hrvatskoj najveće mrtvilo. Kad su ga Rusi, Talijani i Francezi pitali, gdje su Hrvati, je li taj nekoč toli slavni narod već izumro, nije se mogao Eugen uzdržati na braniku hrvatskih prava, jer je Hrvatska bila mrtva, za hrvatski se narod nije niti znalo. U Hrvatskoj se bijaše izgubio duh slobode, te se je stalo širiti ono i danas pogubno načelo, da Hrvati nemogu biti slobodni, već da moraju il pod Beč ili pod Peštu.

I proti ovim napadajem branio je ipak Eugen Hrvatsku, te je izticao, kako Hrvati pod austrijskim absolutizmom stenju, kako Magjari nastoje, da Hrvatsku svojom pokrajinom učine, te je pokazivao, kako treba da se Europa oduži Hrvatom za one velike žrtve, koje su Hrvati njoj i čovječanstvu učinili.

U proleću godine 1860. vrati se Eugen opet u Pariz, da ondje nastavi svoj rad za slobodu svoje domovine. Da što prije odluči i rieši to pitanje, nakani stupiti pred samoga mogućega cara Francezke, te ga nastojati sklonuti za oslobodjenje Hrvatske. Mučan bijaše ovo posao, nu Eugen vjerovaše u pravdu božju, koja nemože dopustiti, da hrvatski narod propadne.

Dana 15. ožujka 1860. upisao je Eugen u svoj dnevnik: „Sam Bog znade kako mi je pri duši videći tolike neuklonive težkoće, da se dočepam kanala, kako bih mogao pristupiti k caru. Veliko je moje poduzeće, ako ga Bog neblagoslovi u svetoj svojoj pravednosti, čovjek, prah i pepeo, toga izvesti nemože. O moja domovino! težko li je robstvo zamieniti slobodom! Ali ja ću uspjeti, pa ma samo tri poštena Hrvata ostala. Kao što Bog obeća, da će oprostiti Sodomi, ma se samo jedan nevin u njoj našao, tako će i moja domovina biti slobodna, ako ju samo trojica čestito i vjerno uzljube. A to će Bog dati.“

Ovoga reda posjećao je Eugen u Parizu najčešće markiza Nigri-a poslanika Sardinskoga, čovjeka slobodoumna, kojemu bijaše do toga stalo, da se i hrvatsko pitanje povoljno za Hrvate rieši. Njemu bijaše Eugen dokazao, da je na korist same Italije, ako se Hrvatska oslobodi, i ako se pitanje hrvatsko posve od magjarskoga odluči.

Njegovim posredovanjem dobije Eugen audijenciju kod princa Napoleona, na koga mu on bijaše dao preporučno pismo. Djetinjom radošću upisa Eugen taj dan sledeće rieči: „Pismo na princa Na-

poleona u mojih je rukuh. O Bože hvala ti na tom daru. Evo je danas opet jedan mili dan u momu životu.“

Dana 23. ožujka 1860. razloži Eugen princu Napoleonu stanje i želje Hrvatske. Princ mu reče, da neka napiše notu hrvatskih stvari i težnja, te neka mu ju donese u posebnoj audijenciji.

Dne 30. ožujka 1860. predade Eugen u posebnoj audijenciji princu Napoleonu željenu notu, nu ovaj se je odmah izjavio za Magjare, jer da su Magjari agilniji, te mu svjetova, da se neka Hrvati sporazume sa Magjari. Ujedno mu obeća, da će notu svakako pročitati. Da vidi kakovu se uspjehu ima nadati, molio je Eugen opet za nekoliko dana audijenciju kod princa, koje nije dobio, jer da je princ odviše zabavljen poslom. Posebnim podneskom zamoli i dobije Eugen natrag rukopis spomenute note bez ikakve odluke.

Ovaj neuspjeh raztuži Eugena, te se tuži u listu svomu prijatelju Nikoli Tomazeu, kako je sav njegov trud u Francezkoj bezuspješan. A ovaj mu odgovara sa poznatim mementom „Croatia tace è sta.“ Veli mu naime: „Da je barem igdje Hrvatska očitovala svoje želje . . . . . nu Hrvatska muči i miruje.“

Tužni dani nastanu opet za Eugena, kad je vidio posve neplodno svoje najplemenitije djelovanje. U Francezkoj se nema čemu više nadati, Italija nemože bez Francezke niti sama sebi pomoći, a Ruska je jednostavno odkazala hrvatskoruskoj politici.

Poslje ovoga svestranoga poraza dobije Eugen opet list od Balabina, u kojem mu kaže, da on osobno odobrava njegova politička načela, da bi uz nje i pristao, nu uz nekoje modifikacije. Ali pošto bi ove modifikacije bile sama načela oborile, nije mogao Eugen pristati na ponudu.

Mimogred budi spomenuto, da se je Eugen u to vrieme upoznao sa englezkim diplomatičkim agentom Noyce-Browne-om, koje poznanstvo urodi nizom liepih članaka u prilog Hrvatom u „Morning Post-u.“

I tako vidimo, da nije Eugen nijedne zgode propustio, gdje nebi potakao bio pitanje Hrvatske. Tim je dakako mnogo dobra svojoj domovini učinio, nu velike stvari sporo se razvijaju, a Eugen je toliko ljubio domovinu, da je želio vidjeti ju čim prije slobodnom.

Videći Eugen, da mu dosadanje nastojanje nije urodilo željenim plodom, pomisli nebi li se pitanje Hrvatske moglo lakše pokrenuti sa religioznoga gledišta. Odgojen u katoličkom duhu bijaše Eugen osvjedočenjem pobožan i bogoljuban. On vjerovaše u providnost božju, te premda je priznavao čovjeku slobodnu volju u radu, to je uspjeh

uviek pripisavao Bogu. On je vjerovao, da Bog svoju volju i po najslabijem stvoru očitovati i izvesti može, te je tako upisao u svoj dnevnik u Parizu dne 18. svibnja 1860.: „Ovdje sam svoju ulogu odigrao. Što imadoh učiniti, to sam učinio. Neka bude ono, što je Bog u svojoj providnosti odlučio. Bog neka blagoslovi moje nastojanje. Imade tajna u naravi, nu imade još većih u osobah."

Da pokrene pitanje Hrvatske sa religioznoga gledišta, posluži se Eugen jednim spisom tičućim se svetih mjesta u Palestini, koji bijaše godine 1857. u Ruskoj samo u nekoliko primjeraka tiskan. Ovaj spis bijaše znamenit ponajprije sa religioznoga, a zatim i sa trgovačkoga i političkoga gledišta. K tomu bijaše taj spis u Ruskoj držan tajnom ruskih državnika, te ga je Eugen imao samo u prepisu.

Da se osvjedoči o tajnosti toga spisa podje Eugen u Rim, kao sjedište katolicizma. Nu od kardinala, koje bijaše posjetio, imenito od predstojnika sbora de propaganda fide Aleksandra Bannabo-a dočuje, da taj spis u Rimu nebijaše tajnom. U Rimu posjeti Eugen i Bacha, tadanjega austrijskoga poslanika, kojemu natukne o tom spisu, te koji ga uputi na ministra Rechberga u Beču.

Razmišljajuć Eugen o dosadanjem bezuspješnom svom radu pomisli, da bi najbolje bilo, da se povrati u domovinu. Sve nastojanje vanjsko nemože naroda podignuti, ako sam narod ništa za svoju slobodu neradi. Vanjska politika može istina dati zgodu oslobodjenja, može samo oslobodjenje naroda poduprieti, nu glavnu stvar treba da učini sam narod.

Misao ovu, da se povrati u svoju domovinu, odobri Eugenu znameniti talijanski diplomat Dalmatinac knez Gučetić — Ovčarević, te je Eugen sve radje pomišljao na taj svoj povratak u domovinu.

Nu prije toga valjalo se je Eugenu i formalno razkrstiti od Ruske, te dobiti dozvolu za povratak u Hrvatsku. Da ovo učini i da čim iz bližega bude mogao motriti austrijske odnošaje, nastani se u Zürichu.

Odavle je pisao Eugen Balabinu u Beč svoj ultimatum za politiku hrvatskorusku, te mu stavi rok odgovoru do 31. srpnja 1860. Napomene mu, da će ako nedobije do toga roka odgovara, mučanje uzeti niečnim odgovorom. Za taj slučaj poslao mu je Eugen molbenicu na generalnoga gouvernera u Petrograd, da ga neka rieši ruskoga podaničtva i neka mu izda formalnu odpustnicu.

Tim je mislio Eugen, da je svršio sa Ruskom, te se je nadao za sigurno, da će dobiti odpustnicu.

Da si prokrči put povratku u domovinu, napisa Eugen dne 12. srpnja 1860. memorandum ministru Rechbergu u Beč. U ovom memorandumu razloži Eugen političko stanje Austrije, te iztakne pitanje Hrvatske i njegovu važnost za vladajuću dinastiju. Natukne ujedno i spomenuti ruski spis i njegovu važnost za Austriju.

Za ovakovu politiku dinastičkohrvatsku ponudi se Eugen, da će raditi, nu za to je molio, da mu se dozvoli povratak u domovinu, da mu se povrati pravo odvjetovanja i da mu se dade za pretrpljene nepravde i za budući rad svota od 200.000 for. Prve dvie točke zahtieva Eugenova bijahu posve opravdane, a treću je i on samo zato ostavio, da tim bolje iztakne važnost tobože tajnoga ruskoga spisa.

Da je Eugen i u ovom memorandu svom odlučnošću branio hrvatska prava, vidi se iz sledeće stavke istoga memoranda: „Mais en s' appuyant sur sa Royauté croate il faut, que la maison d'Autriche remplisse ainsi les stipulations de celle ci — puisque ce n' est que sur les Croates contents de leur sort sous le règne des Habsbourg qu' elle puisse réellement compter." (Ali upiruć se na svoje kraljevstvo hrvatsko, treba da kuća Habsburga izpuni njegove ugovore, jer samo na zadovoljne Hrvate može ona računati).

I grofu Rechbergu stavi Eugen rok za odgovor do 31. srpnja 1860. dodatkom, da će odgovor čekati poslanstvom austrijskim u Bernu.

Grof Rechberg nije smatrao postavljeni rok drzovitošću, te je već 29. srpnja 1860. brzojavno odgovorio na Eugenov memorandum, tim da će dalnje riešenje sliediti.

Dne 9. kolovoza 1860. vrati se Eugen pod večer u svoj stan, gdje ga čekao, kako mu rekoše, neki njemački gospodin. Za koji čaš predstavi mu se muž odlična ponašanja kao odsječni savjetnik bečkoga ministarstva riečmi, da je on živi dodatak iliti prilog bernske depeše. Glede povratka Eugenova u domovinu, reče taj odsječni savjetnik, da tuj nema nikakve zapreke, odvjetovanje da mu se može posve lahko podieliti, a i za treću točku da nema upravo neodoljivih zaprieka.

Odsječni taj savjetnik tražio je od Eugena program hrvatske politike prama Austriji, te mu je on takov sastavio i predao.

Isti odsječni savjetnik nekaza Eugenu svoga imena, već mu reče, da mu u slučaju potrebe neka piše bez podpisa pod naslovom Konrad Arbis u Beču ili Bregenzu, dočim je u hotelu kod Bauera odsjeo bio pod imenom Hiersch particulier u Beču.

Za kratko vrieme dobije Eugen od toga bezimenoga savjetnika preporučno pismo, u kojem ga pita razjašnjenje njegova djelovanja u Ruskoj, Francezkoj i Talijanskoj, te kakov upliv ima u Hrvatskoj i da neka dade jamstvo povjerenja.

Eugen uvidi, da je došao zbilja u fine ruke, te odgovori tomu bezimenomu savjetniku, da privatni njegovi odnošaji i njegovo dosadanje djelovanje na stvar nespadaju, da je svoj program razvio i da će za njega raditi, te da očekuje na temelju tih podataka riešenje ovoga predmeta. I ovaj put stavi Eugen rok za ovo riešenje do 31. kolovoza 1860. Nu od ovoga nepoznatoga i bezimenoga savjetnika nedobi više nikakva odgovora.

Medjutim se stalo pisati po novinah, da će se u Austriji uvesti ustav za čitavu carevinu. Ovim nebijahu zadovoljni Magjari, koji su zahtievali, da jim se njihov stari ustav povrati i da jim se pripoje sve one zemlje, koje su nekad spadale kruni Sv. Stjepana. Pobijajuć Austrijanci ovaj potonji zahtiev Magjara izticahu često pitanje Hrvatske razlučeno od pitanja Magjarske.

Tako je nastalo u austrijskoj carevini veliko komešanje, te se je čitava ta stvar imala riešiti u sazvanom carskom vieću u Beču. U ovom vieću bijaše zastupnikom Hrvatske biskup Strossmajer.

Pozorno je Eugen pratio politički razvoj u carevini austrijskoj, pa da štogodj i tuj za svoju domovinu uradi, pošalje biskupu Strossmajeru jedan spis pod naslovom: „Das Verhältniss des Königreichs Croatien zu der ung. St. Stephans krone“ (odnošaj kraljevine Hrvatske prama kruni Sv. Stjepana), te ga pravim domoljubljem pozove u listu, da neka kao jedini zastupnik Hrvatske brani prava hrvatske kraljevine.

Dne 21. rujna 1860. dobije Eugen list od Praussa pisan u ime biskupa Strossmajera, gdje ga biskup pozdravlja, da se je grof Rechberg vrlo povoljno, o njem izrazio i da je obećao za njega nešto učiniti.

Od Rechberga nedobi Eugen više odgovora, jer je carevina bila tobože diplomom od 20. listopada 1860. uredjena, te joj nije više trebalo dinastičko-hrvatske politike.

Pišuć dne 30. listopada 1860. Praussu odgovori Eugen na list Strosmajerov, te mu razloži svoja politička načela, po kojih bi imala Hrvatska raditi i obeća mu poslati spis o državnom pravu krune i kraljevine Hrvatske.

U listu pisanu po Mlinariću dne 9. studena 1860. veli Strossmajer, da se slaže sa Eugenovimi političkimi načeli i da je poslan

spis medjutim dao na svoj trošak tiskati. Ujedno ga pozove da se povrati u domovinu, jer da je njegova prisutnost u Zagrebu od velike koristi.

Upravo djetinju rodost pokazuje Eugen videći, da se smije povratiti u domovinu, te nazivlje u svom dnevniku Strossmajera preljubeznim mužem i velikim Hrvatom. Nu ovoga osvjedočenja nije mogao ostati do svoje smrti.

Dne 13. studena 1860. bijaše Eugen već u Beču, odkud podje odmah u Zagreb, da u svojoj domovini vojuje uz stieg slobode i nezavisnosti Hrvatske.

III.

Djelovanje Eugena Kvaternika u domovini. Njegova dalnja progonstva i smrt.

Došavši Eugen Kvaternik u Hrvatsku nadje svagdje dobrih prijatelja, koji bijahu zauzeti za slobodu svoje domovine. Tko ga je bolje poznavao, taj ga je više cienio i radje uz njega pristajao.

Eugen je uvidio, da još nije čuvstvo slobode i nezavisnosti u Hrvatskoj izumrlo, nu da je absolutizam pomrsio pojmove državnoga prava Hrvatske. Za hrvatske otačbenike razpravljao je on politička pitanja u svojem djelcu izdanom pod naslovom: „Politička razmatranja na razkršću hrvatskoga naroda.“ Za strani sviet priredi djelo pod naslovom: „Das historisch-diplomatische Verhältniss des Königreichs Kroatien zu der ungarischen St. Stephans-Krone.

U ovom djelu dokazao je Eugen logikom jačom od gvoždja na temelju poviesti i diplomatičkih izprava, da je Hrvatska suverena i nezavisna država, (razumjeva se tada bila) da je hrvatski narod slobodan i kao takov ovlašten medju narodne ugovore sklapati. Prama kruni Sv. Stjepana, veli se u tom djelu, da ova na kraljevinu Hrvatsku nikakva prava nema i da ga nikada imala nije. Tko protivno tvrdi, da se služi krivimi historičkimi podatci, te da naduto vriedja hrvatski narod. Svaku svoju tvrdnju podkriepi najpouzdanijimi historičkimi navodi.

I ovo djelo izadje troškom biskupa Strossmajera, te bijaše tako traženo, da nije za osam dana već nijednoga primjerka na prodaji bilo. Doista velika riedkost za djelo, u kojem se razpravljaju hrvatske stvari.

Nije nikakovo čudo, što je Eugen svojimi radnjami postao u Hrvatskoj svagdje obljubljen i pažen, te što ga je kod izbora za

hrvatski sabor više kotara za zastupnika izabralo. Obćine Fužina, Lič i Lokve, gdje je bio poznat još od vremena svoga odvjetnikovanja, ponude mu čast, da jih zastupa na hrvatskom saboru. Nu i drugi kotari nemirovahu, te bje Eugen izabran u Vinodolu i Ribniku, od kojih je posljednje zastupstvo primio, a na ostalih se zahvalio.

Poslje dvanaestgodišnjega absolutizma otvori se hrvatski sabor dana 13. travnja 1861. usljed previšnjega pisma od 23. veljače 1861.

Djelovanje ovoga sabora tako je znamenito, da će ako i nije imalo željnoga uspjeha, uviek biti riznica hrvatskih prava.

U ovom saboru pojave se tri stranke, koje se nisu strogo medju sobom lučile, jer nebijaše željezne silovite ruke za nadziranje klubskih disciplina. S toga bi još bolje mogli kazati, da su se pojavile tri razne težnje u saboru. Jedna bijaše magjaronska, koja je imala jasno izražen program proti samostalnosti Hrvatske za sjedinjenje s Magjarskom. Ovoj donekle protivna težnja smierala je isto tako proti samostalnosti Hrvatske nu za sjedinjenje s Niemci. Obje bijahu dakle u tom složne, da se napusti sloboda Hrvatske, pa da se Hrvat klanja budi Magjaru budi Niemcu. Medju ovimi ili bolje rekuć nad ovimi stajaše stranka prava sa jasno izraženim programom za slobodu i nezavisnost Hrvatske. I to bijaše jedina narodna stranka u Hrvatskoj. Vodje stranke prava u ovom saboru bijahu Eugen Kvaternik i dr. Ante Starčević.

Pristaše Beča radostno slušahu, kako stranka prava odlučno odbija od Hrvatske magjarske navale, nu gledajući u stranki prava veliki duh slobode, bojahu se, da će ona jednakom silom odbijati i navale Beča.

Da tomu zlu doskoče raztapahu se pred Eugenom u ljubeznivosti nebi li ga kako za sebe predobili.

Dana 31. svibnja 1861. u saboru upita znamenita neka osoba Eugena, nebi li hotio primiti zlatan prsten kao nagradu za izdane knjige, a Eugen odgovori, da do svršetka sabora nemože nikakove milosti primiti. Mi ćemo još vidjeti kakova je nagrada Eugena stigla za izdane njegove knjige.

Predaleko bi zašli ovim životopisom, kad bi napominjali sve važnije predloge, koje je Eugen u saboru stavio, te neka bude spomenut samo jedan i to onaj ob odnošaju trojedne kraljevine prama Austriji i Ugarskoj. Spisi saborski svezak II. br. 144 str. 160. Ovdje je Eugen orisao jasno odnošaj Hrvatske prama krunovinam carevine austrijske, te pokazao temelj, na kojem se pravednim željam Hr-

vaške zadovoljiti može, a da se monarkija ipak nerazpane. U ovom predlogu sadržano je u kratko državno pravo hrvatske koje izvire iz povjesti i to prilagodjeno novijim odnošajem.

Predlog ovaj riešen je čl. XLII. od 1861. glasećim „O odnošenju trojedne kraljevine Dalm. Hrv. i Slav. prama kruni i kraljevini Ugarskoj."

U ovom članku zaključeno je naročito u „§ 1. Trojedna kraljevina Dalmacija, Hrvatska i Slavonija u današnjem svom teritorialnom obsegu, brojeć ovamo županije: riečku sa gradom Riekom njegovim kotarom i ostalim primorjem, zagrebačku, varaždinsku, križevačku, požežku, virovitičku i sriemsku i sadašnju vojničku krajinu, to jest: osam hrvatskih i tri slavonske pukovnije, imenito ličku, otočku, ogulinsku, slunjsku, prvu i drugu bansku, križevačku i gjurgjevačku; zatim gradišku, brodsku i petrovaradinsku; tako isto razumjevajuć ovamo pravo na Medjumurje i ostala virtualna i teritorijalna prava ove kraljevine, izjavljuje i očituje putem svoga u glavnom gradu Zagrebu rokujućega sabora, da je uslied dogadjajah godine 1848. svaka druga ma kakva, budi zakonotvorna, budi administrativna, budi sudstvena sveza izmed trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije i izmedju kraljevine Ugarske pravno posve prestala. osim što se Nj. Veličanstvo zajednički kralj njihov, po njihovih do godine 1848. zajedničkih zakonih nakon ugovorenih za trojednu kraljevinu i kraljevinu Ugarsku posebnih krunitbenih diploma, ima kruniti za kralja dal nat. hrvatsko-slavonskoga, i to po slobodnoj volji naroda trojedne kraljevine jednom te istom krunom i jednom te istom krunitbom, kojom i za kralja ugarskoga..." itd. Znamenit je takodjer §. 2. članka XLIII. od 1861. koji glasi: Umoliti Njegovo Veličanstvo, da buduć se krunisanje kralja samo uz izdanje krunitbene zavjernice preduzeti može ova pako istom poslje povratka podpunog starodavnog ustava trojedne kraljevine izdati bi se mogla — troj. kraljevini dal. hrv. slavonskoj povrati cjelokupnost zemljištnu i starodavni njezin ustav, kojeg nikada ničim niti izgubila niti zaigrala nije. Ovimi članci bijaše riešeno pitanje saveza prama kruni Sv. Stjepana i prama državi Ugarskoj.

Na temelju spomenutoga Eugenova predloga stvoren je čl. LII. od 1861. glaseći „O nešiljanju zastupnikah saborskih na carstveno vieće u Beču."

Ovaj članak ima samo dva paragrafa i to bje zaključeno: „§. 1. Da kraljevina Hrvatska i Slavonija neudioničtvuju na carstvenom

viecu. §. 2. Da se otaj zaključak sa svimi razlozi Nj. c. kr. apošt. Veličanstva putem adrese do najvišega znanja dostavi.“

Ovim pako člankom stao je hrvatski sabor posve odlučno na temelj hrvatskih prava proti bečkim navalam. Te je tako hrvatska stranka prava znala se poslje dvanaestgodišnjega absolutizma stojeć na braniku hrvatskih prava i starodavnoga ustava oprieti svim navalam, koje su iz Beča i Pešte dolazile. Po tom je jedino stranka prava hrvatska narodna stranka, kako se je godine 1861. sama i nazivala.

U duhu stranke prava izašla je adresa hrvatskoga sabora od 24. rujna 1861., koja sadržaje upravo biserje hrvatske povjesti i drago kamenje hrvatskih prava, te kojom se svaki Hrvat ponositi može.

Nu jer ova adresa nije pogodila smjera diplome od 20. listopada 1860., nije Nj. kralj. apošt. Veličanstvo podielilo odobrenja u ovoj adresi napomenutim željam i zaključkom i to kako se veli u §. 4. članka CXIII. s toga „što se Nj. Veličanstvu: *a*) tvrdnje one, da trojedna kraljevina s ostalimi kraljevinami i zemljami carevine austrijanske nije skopčana nikakovimi skupnimi interesi ni poslovi, nego jedino sredstvom previšnje osobe vladareve, (čl. LVI. §. 2). obzirom na više stogodišnji svakovrstni razvitak monarkije i pojedinih njezinih zemaljah i obzirom na duh i rieči sankcije pragmatične posve beztemeljne čine; — zatim: što je *b*) izkanje bezuvjetnog povratka starodavnoga — izključivo feudalnoga — ustava isto tako duhu vremena, kao i interesom trojedne kraljevine protivno, ter da će stoga Nj. Veličanstvo svakoj, bud kakvoj napasti povrate starodavnog ustavnog stanja, pod kojim se, po teoriji prava makar kojoj, nemore razumjet stanje ino nego ono, koje bijaše u životu neposredno pred g. 1848. postojano odolievati, ter i nadalje sa svom snagom držat se temeljnih državnih zakona od 20. listopada 1860. i 26. veljače 1861;“ — U dalnjih se točkah govori, da je krajina za jakost ukupne države nuždna osobito u pogledu političnoga značenja i narodne budućnosti trojedne kraljevine, pa da će se naći dodirne točke u upravi i zakonotvorstvu vojničke krajine i njezine matere kraljevine. Glede spojenja Dalmacije veli Nj. Veličanstvo, da je već pozvalo bilo sabor kraljevine Dalmacije, da pošalje na sabor hrvatsko-slavonski svoje poslanike glede spojenja Dalmacije materi zemlji, nu pošto se tomu pozivu sabor kraljevine Dalmacije nije odazvao, te da će odmah kako bude državopravni položaj Hrvatske i Slavonije prama ukupnoj monarkiji stalno utvrdjen, pozvati

još jedan put sabor dalmatinski, da se sa saborom hrvatskim i slavonskim putem odaslanih tamo poslanikah o bližjoj svezi trojedne kraljevine sporazumije i uspjeh previšnjemu rešenju podvrgne.

Iz ovih i nekojih dalnjih sličnih razloga bje hrvatski sabor dne 14. studena 1861. razpušten. Razpust sabora bijaše prava nesreća za Hrvatsku. U mjesto da su Hrvati jednodušno još čvršće prihvatili se svoga prava, bilo je mnogo takovih, koji su nazivali drzovitošću i ludošću raditi za slobodu Hrvatske.

Evropejsko novinstvo stalo je razpust hrvatskoga sabora za Hrvatsku povoljno razpravljati. Najznamenitiji englezki časopis „Times“ piše u jednom svom glavnom članku, da je Hrvatska pokazala, da nije zaboravila svoje samostalnosti i nezavisnosti, pa da se Hrvati oduševljenjem sjećaju onih susjednih pokrajina, koje su nekad spadale kraljevini Hrvatskoj.

Liepo savjetuje „Times“ Austriji, da je samo u korist doma austrijskoga, ako se kraljevini Hrvatskoj obzirom na njezinu političku i geografičku važnost dade ona sloboda i nezavisnost, koja joj po pravu ide.

Isto tako razpravljao je ovo pitanje briseljski list „Independance belge“ tvrdeć da se ovako nestiču za Austriju simpatije Hrvata.

Slično su se izrazili i drugi strani listovi, koji su žalili što se ovako samovoljno krše prava kraljevine Hrvatske.

Nu ne samo politički časopisi, već i diplomatički krugovi svratiše svoju pozornost na Hrvatsku.

U Parizu izdaje se sbirka diplomatičkih akta pod naslovom: „Archives diplomatiques,“ te je ovdje i hrvatskom pitanju (importante question) obširno mjesto ustupljeno.

Sav se izobraženi sviet zauzeo za Hrvatsku, jer bijaše pokazala volju za svoju slobodu, jedino u Hrvaskoj našlo se je ljudi, kojim bijaše ova sloboda zazorna i mrzka. Mjesto da se u početom nastojanju uztraje, stalo se je opet po Hrvatskoj širiti pogubno načelo, da Hrvati nemogu biti slobodni već da moraju ili pod Beč ili pod Peštu.

Madjaroni stanu sada sve bolje raditi za Peštu, a Madjarotirolci radili su ponajpače za Beč, a nebude li tako išlo, onda bi bili i za Peštu skloni. Szalay stao u svom pamfletu pod naslovom: „A' horvát kérdésher“ (k hrvatskom pitanju) navaljivati na Eugena i dokazivati nekakva prava Magjara na Hrvatsku. Na ovaj pamflet odgovori Eugen poznatim djelom pod naslovom: „Was ist die Wahrheit?“

I ovo djelo našlo je dostojan odziv u političkom svietu, te su Magjari mogli posve napustiti dalnje napadaje na Hrvatsku, a prepirka ova dala je povoda da se je i prvo djelo Eugenovo u drugom pregledanom i popunjenom izdanju tiskalo.

Kako je ondašnji „Pozor“ sudio o našemu Eugenu Kvaterniku toga neću spominjati, jer bi nas stvar odviše zadržala, a nije niti vriedno, da se na one klevete osvrćem.

Početkom godine 1862. počme Eugen izdavati drugi svezak svojih „Političkih razmatranja“, te je s toga da nebi imao kakove neprilike davao na cenzuru arak po arak. Nu ova opreznost nije mu ništa pomogla, jer kad bje djelo dovršeno, bude zaplenjeno a tim je Eugen izgubio djelo, potrošio znatnu svoticu za njegov tisak

Znamenita i odlučna bijaše u životu Eugenovu i ova okolnost, što je dne 27. veljače 1862. dobio riešenje svoje molbe, da mu se podieli pravo odvjetovanja tako, da mu se ovo pravo podieliti nemože, jer da nije austrijski podanik.

Zapliena spomenutoga spisa i ova riešitba bijahu nagrada Eugenu za književne njegove radnje u mjestu ponudjena zlatna pr stena. Nu i ovo nije bilo dosta nagrade, još ga je valjalo bacati u tamnicu i prognati iz domovine! A to se je skoro zatim i dogodilo.

Radi drugoga svezka političkih razmatranja bje Eugen odsudjen radi zločinstva smetanja javnoga mira na 6 nedelja dana tamnice. Bilo je ljudi, koji su ovu osudu držali preblagom, a drugih opet, kojim je bila preoštra, tako je Kvaternikov prijatelj odvjetnik Sučić javio mu ovu viest sa „Con gratulor“, dočim se je odvjetnik Mrazović srdio, što toga norca odsudjuju, jer da mu time samo ime dižu.

Ovaj kazneni predmet prošao je sve tri molbe i kad bje odsuda pravomoćna morao je Eugen od 16. veljače do 30. ožujka 1863. odsjediti dosudjenu mu kazan tamnice.

Znamenito je, da je uz sve to Eugen ipak dolazio na županijske skupštine i to sudjelovao je na skupštini sazvanoj mjeseca svibnja 1863. po Ivanu Kukuljeviću kao zastupnik obćine Bosiljevo.

Radilo se je tom sgodom o tom, da neko belgijsko družtvo sagradi glavne željezničke pruge po Hrvatskoj, nu tako da se glavni grad Hrvatske Zagreb ima mimoići. Družtvo je ovo tvrdilo, da gospodarstveno samo tako uspjeti može, a ljudi su govorili, da se samo tako politički raditi želi, da se uništi naš liepi Zagreb. U Hrvatskoj bilo je ljudih koji su bili odlučili, da neka se slobodno

Zagreb mimoidje željeznicom, a ljudi su govorili, da se ti ljudi nisu toliko na to sklonili, što bi morda bili uvidjali temeljitost razloga toga belgijskiga družtva, već što je isto družtvo antecipando poboljšalo privatni njihov imetak.

U pomenutoj skupštini je Eugen govorio proti toj osnovanoj željeznici, te je naročito spomenuo ovo: „Nastojati o tom, da željeznica mimoidje glavni grad, misao je tako strašna, tako grozna, tako ubitačna, da joj nemogu druge prispodobe naći, van ako ju sravnim nastojanju: stisnuti pod srcem sve žile pa reći, time nastojim ob uspješnom unapredjenju života!“ Ljubav domovine i zdrav razum je pobjedio i ta naumljena željeznička mreža nije se gradiła.

Nu sada su neprijatelji Eugenovi videći, da jim on svakom zgodom njihova djela narodu odkriva odlučili, da mu zabrane više dolaziti u županijske skupštine. Okružnicom bje dakle zabranjeno Eugenu u skupštine dolaziti i to „povodom tim što austrijanski državljanin nije.“

Skoro zatim mjeseca lipnja 1863. pozove bivši tada gradski senator Eugena po panduru pred sebe, te ga upita na čijem pašušu on u Zagrebu živе. Eugen mu razloži, da se on kao zakoniti i ustavni sin kraljevine Hrvatske u svojoj domovini bavi, da on ničijeg pašuša zato netreba, da mu je ruski pašuš već pred četiri godine izašao. Urica, tadanji gradski senator, molio je od Eugena taj ruski pašuš, on mu ga dade i ode, a Urica odnese pašuš k banu.

Drugi dan opet bje pozvan Eugen k Urici, te je sada morao dati svoje očitovanje u zapisnik, gdje je naročito iztaknuo, da se njegov boravak u Hrvatskoj tim legitimira, što je bio narodni zastupnik na saboru, što je zastupao obćinu Bosiljevu na županijskoj skupštini.

Dne 10. lipnja dobije Eugen od poglavarstva grada Zagreba pismo adresirano na nj sa podkriženim silno. U tom pismu bje Eugenu naloženo, da si za 4 nedelje dana pribavi valjan ruski putni list za sve države austrijske (!) ili da si pribavi od ruske vlade odpustnicu. Ako si u rečenom roku jedno ili drugo nepribavi, da će se s njim postupati polag obstojećih propisa.

Pošto je Eugen već ovo treću godinu proživio od svoga povratka u Hrvatskoj, pošto je najsvetija prava gradjana Hrvatske vršio na saboru i skupštinah, nastalo je jedva sada pitanje o njegovu podaničtvu. Badava se je Eugen branio proti spomenutoj odluci, badava se uticao samomu banu dokazujuć, da nemože izhoditi od-

pustnice od ruske vlade, jer da mu je ova neda, već neka sama hrvatska vlada istu od ruske zahtieva. On je morao ostaviti svoju domovinu pod pretnjom da ga pod pratnju ona neizruči na milost i nemilost stricu Rusu.

Strahom obazirao se je Eugen na svakoj postaji bježeć iz svoje domovine 4. srpnja 1863. neće li ga austrijska policija uhvatiti i njegov put u mjesto u Pariz prama Petrogradu okrenuti. Težkom mukom sretno je pobjegao i dne 8. srpnja 1863. sretno došao u Pariz.

Kako bijaše Eugenu pri duši bježeć iz domovine možemo suditi po onoj ljubavi, kojom se je bio u nju vratio i kojom je uviek na nju mislio, za nju radio, patio i stradao. Koje nade je Eugen imao za oslobodjenje Hrvatske, kad je vidio, kako se postupa proti njoj i da ima u Hrvatskoj toliko ljudih, koji proti slobodi svoje vlastite domovine rade?

Jedina mu nada bijaše, da će ipak europejski odnošaji tako se razviti, da će velevlasti u vlastitom svom interesu morati pomoći Hrvatskoj, jer je držao da providnost božja nemože dopustiti, da Hrvatska, koja je toliko za kršćanstvo i kulturu učinila propadne, a da njezini neprijatelji, koji su joj toliko nepravde učinili sretno i nadalje ovaj siromašni narod tlače. Eugen se smatraše sredstvom prividnosti božje, te je i progon iz domovine tumačio si prstom božjim, koji da upućuje u Francezku i Italiju, da kao zastupnik Hrvatske medju prosvećenim svietom brani svoju domovinu i da za nju radi.

Kako je Eugen bio uviek bogobojan, to nije nikada propustio zgode, da se Bogu nebi pomolio za slobodu svoga naroda. Često je znao u svoj dnevnik napisati molitvu Bogu, koji ravna sa čitavim svietom neka vodi i hrvatski narod u premudroj svojoj providnosti putem pravim i bogoljubnim, pa neka dozvoli da i hrvatski narod steče jednom svoju slobodu, da se uzmogne uz druge narode razvijati po svojoj naravi koju mu je sam Bog dao.

Tako je Eugen vruće želio sreću svomu narodu i za nju se Bogu molio u Parizu, Turinu i drugih gradovih u obće u Francezkoj i Italiji, a uz to je pomno pratio dnevnu politiku, te gdje bi mislio, da može koju rieč u korist svoje domovine kazati i napisati. tuj je neumorno radio i pisao.

Ovako proživi Eugen u tudjini sve do mjeseca studena 1865. kad ga je srce opet vuklo, te se je povratio u Hrvatsku. Mučan bijaše ovaj korak Eugenu, strah ga obuhvaćao, da će ga vlada iz vla-

stite domovine opet protjerati, a od ruske nikada nije mogao dobiti već toliko puta tražene odpustnice. Nu okolnost da je pregledanje pašuša na granici Austriji bilo ukinuto, nukala je Eugena, da se povrati u domovinu, nebi li kako razjasnio vladi, da nemože od Ruske dobiti odpustnicu, i tako ju sklonuo, da se za to sama zauzme, da odpustnicu dobije, pa da može mirno u svojoj domovini ostati.

Dne 16. prosinca 1865. dodje u Zagreb, a putem iz Zidanog mosta nadje se sa trojicom djaka vraćajućih se iz bečkog sveučilišta u Hrvatsku. Oduševljenje ove trojice za Eugena bijaše neizmjerno, kad čuše njegovo ime, a da je na njihovu bilo Zagrebčani bi bili morali razsvjetliti grad, te bi Eugen kao branitelj hrvatskih pravica bio se morao bakljadom i glasbom dočekati. Nu crne su misli Eugenovim umom prolazile, kad je pomišljao kako će ga Zagreb u istinu dočekati, pa je zato molio ove svoje mlade prijatelje, da neka nikakove domonstracije nečine, pače neka nikomu niti nekazuju da je on došao, jer i najmanjim demonstrativnim njihovim činom da bi ga iz domovine opet sigurno iztjerali, a ovako se barem nada, da će po milosti izhoditi, da u njoj ostane.

Znao je Eugen, da će težko moći uspjeti svojim nastojanjem, nu još je mislio da nije ni jedan Hrvat tako duboko pao, da će ga opet izagnati iz domovine.

Nemirno prodje noć od 17. na 18. prosinca 1865. jer se Eugen bojao svaki čas, da će doći nalog policije, da mora preko granice. U jutro odluči Eugen otići k samomu ondašnjemu banu Šokčeviću. Prva mu bijaše ipak da otidje u crkvu franciskana majke božje od 7 žalostih, kojoj se je često molio kao svojoj pokroviteljici, da u nje izmoli milost božju, da blagoslovi njegovo poduzeće.

Na putu k banu susretne Miškatovića, koji se tobože poradova što ga vidi opet u Zagrebu, te mu reče da neka ide k biskupu, koji će se takodjer radovati njegovu povratku.

Ban Šokčević prime Eugena strogo vojničkim pogledom, te mu ovaj morao sav svoj život u kratko opisati zato, da ga smije umoliti, da slobodno boravi u svojoj domovini. Od bana nedobi Eugen nikakve rešitbe, te tako je morao svaki čas očekivati, da će ga li prognati ili barem trpiti u Hrvatskoj.

Nu odmah drugi dan 19. prosinca 1865. otidje Eugen u Karlovac, te već ovdje ga stigne progon iz domovine. Pozvan po panduru k gradskomu satniku Švajcaru saznao je Eugen skoro da mu obstanka u Hrvatskoj nema. Švajcar mu pokaže zapovjed iz Zagreba,

kojom mu bje naloženo, da Eugena odmah preko granice od premi pa makar i silom, ako bude od potrebe.

Težko bijaše i Švajcaru da izvede ovo okrutno djelo, pa je molio Eugena, da neka barem samo iz Karlovca kuda otidje, pa da on može izvjestiti, da ga već u Karlovcu nema.

Tako i bijaše, te je Eugen otišao u Novigrad, gdje je namislio n krugu svojih prijatelja i rodjaka sprovesti barem božićne blagdane a onda se udaljiti iz domovine, iz koje ga toliko progone. I ovamo dodje brzo zapovjed te je Tomašić, sudac ribnički, ustavni činovnik županijski, imao da izvrši neustavni taj čin, da Eugena iz Hrvatske iztjera. Obveznom putnicom bio je Eugen prisiljen, da opet ostavi Hrvatsku, te je u sred zime morao ostaviti svoju domovinu.

Dana 31. prosinca 1865. osvane Eugen u Veroni, gdje je opet očekivao, da se odnošaji politički promjene, a ozbiljno je stao raditi o tome, da dobije od Ruske ili odpustnicu ili putni list za Austriju. Jedno ili drugo nadao se je svakako dobiti, te je pisao ruskom poslaniku u Beču, da mu neka ruska, ako ga nesmatra svojim podanikom izda odpustnicu, ako ga pako svojim podanikom smatra, neka mu dade putni list za Austriju. Oba ova zahtieva bijahu posve opravdana, od kojih je prvi tako jasan, da ga odmah svatko uvidjeti može, a drugi je tako osnovan, da ga niti absolutistička Ruska nije mogla bez stida nikako uzkratiti. — Ujedno izjavi Eugen, da će ako mu jedno ili drugo nedozvole, on ovaj slučaj dati javnosti, te ga kao samosilje u očijuh prosvećene Europe žigosati. — Težkom mukom očekivao je Eugen odgovor na ovaj list, a neustrpljivo je pratio dnevnu politiku očekujuć željno čim veće novosti. Nu dani njegovi težko su prolazili, a politika se odviše sporo razvijala.

Koncem travnja 1866. čitao je radošću Eugen kako se vojnici talijanski kupe, a Garibaldijeva koračnica ugodno se je dojimala njegova srca.

Supruga Eugenova, koja ga je nerazdruživo pratila, da mu jade blaži i nesreću podnašati pomogne, bijaše ovaj red ostala kod kuće, nu srce joj nije dalo mirovati, da nebude uz svoga vojna, te 15. svibnja 1866. eto i Ružice uz svoga Eugena u Bresciji.

Ružica je bila uviek kao andjeo čuvar Eugenu, uviek ga tješeć na bolju budućnost i dieleć s njim skrb života. Skrbi za život i brige za budućnost imadjahu oboje dosta, nu Eugen, koji je bio kako spomenusmo vrlo bogobojan, vjerovaše, da će Bog nagraditi njegove patnje, pa da će dozvoliti, da slobodan u svojoj domovini

umrieti može. Ovo bijaše njegova najvruća želja a i najveća bi to bila nagrada za sav njegov rad, sve muke progona i stradanja. Još u mjesecu svibnju 1866. dobije Eugen od ruskog poslaničtva u Beču odgovor, da ga Rusija smatra svojim podanikom i to nezakonito odsutnim, te da mu nemože dati odpustnice niti pašuša dok neopravda svoje odsutnosti. Ovaj odgovor bio je inimi riečmi potvrda progona Eugenova iz Austrije.

Eugen se je nadao, da će Italija, koja se je upravo to doba borila proti Austriji za svoju cjelokupnost raditi i za slobodu Hrvatske, nu brzo je uvidio, da su Talijani samo za sebe i svoju slobodu zauzeti, te da bi prije segnuli i za hrvatskim teritorijem, nego da bi Hrvatskoj do slobode pomogli.

Kao pravednu božju kazan, koja je Talijane stigla, čitao je Eugen dne 21. srpnja 1866. brzojave o bitki kod Visa (Lise) o propasti talijanske mornarice.

Nu ako su Hrvati liepo i hrabro se održali proti Talijanu, to su se Austrijanci tim slabije držali proti Prusu i tako morade Austrija na obe strane izgubiti.

Porazi ovi imali su neko dobro za Magjare, jer je Austrija morala barem u nječem da jim zadovolji, a ovi porazi Austrije otvorili su i Eugenu vrata povratku u Hrvatsku. Car austrijski pomilovao je sve političke krivce, koji su od godine 1848. unapred bili politički kompromitirani. Usljed ove amnestije povratio se je i Eugen u Hrvatsku, te se je upravo u Zidanom mostu susreo sa Šokčevićem, koji je bio ostavio za uviek banske dvorove.

Dne 2. srpnja 1867. došao je Eugen u Hrvatsku, gdje ga dočekaše prijatelji dr. Starčević, dr. Matok, Stanko Kvaternik i drugi.

Nu i sada nije Eugen bio miran jer bijaše reproducirana naredba od godine 1865. kojom bje Eugen izagnan iz Hrvatske. Nu ovaj put razloži on banu Rauhu svoje odnošaje, te ga skloni na dozvolu, da smije uz revers ostati u Hrvatskoj. Kao prije tako i sada razložio je Eugen i dokazao, da Ruska upravo samosilno radi, što mu neće da izda odpustnice, a kazao je i to, da kad je u tudjih država mogao živjeti kao ruski emigrant zašto da nebi mogao i ovdje.

Tako je Eugen ostao u Hrvatskoj baveć se proučavanjem i pisanjem povjesti Hrvatske. To vrieme živio je u Zagreba, Karlovcu, Novomgradu i okolo posjećao svoje prijatelje i znance razgovarajuć o načinu kako bi se gdje narodu pomoći moglo. Dne 19. ožujka 1868.

bijaše već prvi dio Eugenova djela „Iztočno pitanje i Hrvati“ cenzuri predano.

Ovo djelo osnovano na vrelih hrvatske povjesti bijaše prvo svoje vrsti, te je i danas svakomu povjestniku sveta zadaća da se istim služi, jer logični i kritični sud Eugenov u hrvatskoj povjesti nepoznaje fraza, već računa samo povjestnimi dogodjaji.

Sad je stao „Pozor“ pisati opet proti Kvaterniku, a za čudo ga je i zato korio, što ga nije Rauh izagnao iz domovine, već što trpi, da u njoj boraviti smije.

Težak je bio u to vrieme položaj stranke prava, jer su u narodu pojmovi skroz pomućeni bili: koli o povjesti hrvatskoj toli i o njezinoj slobodi i nezavisnosti. Vladajuća bo stranka, koja se neovlašteno do danas zove narodnom voljela bi bila Hrvatsku spraviti u odvisnost od Cislitavije. U toj borbi tih dvijuh Hrvatskoj pogibeljnih, iz tudjine pomaganih stranaka živjela je stranka prava, boreća se jedina za slobodu i nezavisnost Hrvatske, skroman život samo u užem krugu.

Godine 1869. počme stranka prava izdavati svoj organ „Hrvat“, koga je uredjivao i izdavao dr. Matok, te koji je izlazio kad u većem a kad u manjem obsegu.

Nesrećom nekom nastade nesporazumljenje medju drom. Matokom i ostalimi članovi stranke prava, te je on prestao izdavati ovaj list ili bolje rekuć ove knjižice.

Za Eugena bijahu se medjutim odnošaji u Hrvatskoj znatno promjenili, jer je napokon ipak dobio odpustnicu od Ruske, te je bio primljen kao gradjanin grada Zagreba i dne 26. studena 1869. položio je prisegu kao gradjanin.

Skoro zatim molio je Eugen da mu se povrati pravo odvjetovanja, koje mu bijaše toli nasilno oduzeto, te mu bude molba uslišana i on dobije dne 1. siečnja 1870. dekret odvjetnički kojim mu se bezuvjetno povraća pravo odvjetovanja. Sad je Eugen stao se baviti odvjetovanjem, pratio je političke dogodjaje i radio dalje na svom već spomenutom djelu „Hrvati i iztočno pitanje“, od kojega izda drugi svezak.

Godinom 1871. stane Eugen izdavati organ stranke prava pod naslovom „Hrvatska“, u kojem je mnogo članakah poteklo iz njegova pera. List je uredjivao V. Bach, a izlazio je svake nedelje jednom.

U ovom listu branio se je Eugen proti napadajem bivšega „Zatočnika“ i „Ost und West“, te je napisao oveći podlistak svojih „Gorkih uspomena.“

Kako sam već prije iztaknuo bio, bijaše Eugen jako bogobojan, te je držao da se svećenici nebi smjeli baviti politikom već jedino crkvenimi stvarmi. Ova velika pobožnost, koja je kod Eugena već svako obično mjerilo prelazila, što se je i u njegovih člancih opažalo, a još više nastojanje njegovo, da svećenike iz političke borbe odstrani, dala je povod te je on bio pred svoje prijatelje na razgovor u ovih pitanjih pozvan. Na ovom sastanku bijaše izraženo mnienje, da se svećenikom nesmije braniti polje politike, već da stranka mora pače nastojati, da budu svećenici propovjednici ne samo kraljestva božjega, već i slobode narodne, a religiozno osvjedočenje da se nesmije uplitati u politiku.

Ovi zaključci sastanka neugodno su se dojmili Eugena, te on nehtiede na nje pristati, već se je volio tako rekuć i od najboljih svojih prijatelja isolirati.

Kako je Eugen bio čvrsto osvjedočen o svojih religioznih načelih, nije bilo inače niti moguće nego da će se on pustiti u sanjarije, koje su tim manje pojmive bile, čim manje se je držao ljudih i svojih prijatelja.

Eugen je vjerovao, da se volja božja makar i po najslabijem stvoru vršiti može, pa je prelazeć u podpunu religioznu mističnost, živo vjerovao, da je Jean d’ Arc spasila Fracezku, pa da će jednom, kad kucne čas, Bog makar i po najmanjem svom slugi dopustiti, da se izvede uzvišeno djelo oslobodjenje Hrvatske.

Sve njegove misli usredočene bijahu na to, svaki najmanji pokret davao je Eugenu dosta povoda, da je mogao očekivati velike dogodjaje. Kod ovakova duševna razpoloženja nije bilo mučno dovesti Eugena u Rakovicu, gdje je on i svoju smrt našao. A buduć je ovaj dogodjaj jošte neizpitan, to se nemogu za sada upustiti u potanje njegovo izpitivanje, dok nebudu pristupni spisi, u kojih se radi ob ovom dogodjaju.

*
* *

Nedaleko od Plavčè drage, kod Momčilovićevih gornjih kuća u Rakovici, bje Eugen Kvaternik dne 11. studena 1871 iz zasjede ubijen; a zadnje mu bijahu rieči: „Dosta je“.

Zašto nam ptica nestaje?

Netreba nam se bojati prigovora preveć velikoga čovjekoljubja, ako uztvrdimo, da naša generacija — počam od individuuma, koje stoji na najnižem stupnju izobraženosti pa do umnika, koji iztražuje uzroke prirodnih zakona — nepokazuje načelna neprijateljstva proti toli ogromnu razredu nježnih stvorova — pticam.

Nehotice nam se dakle nameće pitanje: što je uzrokom, da se taj toli milovani razred s nami živućih stvorova majke naravi očito umanjuje, da nas naši pernati mezimci sve to većma izbjegavaju, te da su se neke vrsti već toli u zabit povukle, da ih riedko kada čovječje oko vidi? Što je uzrokom, da bi većina tih milih stvorova mogla čovjeku — tobožnjemu zaštitniku — doviknuti: „Štiti me od mojih prijatelja?“ Razprostranjenje cvatućega čovječjega pokolenja, fizički prostor, što no ga ono treba, nepobitni su odgovor na ta pitanja. Naša viša inteligencija, koja nas podučava, da naše sustvorove uzdržajemo, štitimo i branimo, upravo ta inteligencija s druge je strane uzrokam, što ih proganjamo. Mi bi se proganjanja, da stojimo na podlozi humanitarnosti, ali da nežedjamo za znanjem, sjegurno sasma okanili.

Naša nam inteligencija postavlja doduše granice, kojih kod sakupljanja materijala u znanstvene svrhe nebi smjeli podnipošto prekoračiti. Većina ih doista ni neprekoračuje — ali ljudi je mnogo, žedjajućih za znanjem svakim danom sve to više; kakovo dakle čudo, ako se te granice sa potrebom materijala, koja se toli silno povisuje, razmjerno šire, ako se sviest učenjakova, pa i s tvrdom odlukom neići predaleko, sve to većma razprostranjuje. Naravnoga nam onoga prava, da si ono iz naravi uzmemo — žalibože se pri tom skoro uviek turski postupa — što nam je za razširenje znanstvenoga djelokruga neobhodno potrebito, nemože nitko oduzeti; pa ipak tko bi uzprkos svemu tomu mogao reći: „sad je dosta“, tko bi mogao mà i primjerice označiti broj žrtava, koje bi pokrile naš znanstveni manjak i koje bi nam bilo dozvoljene uzeti si iz naravi.

Čitaoc je po svoj prilici razabrao, da se pod faktori te povišene ukupne naobrazbe, koja je prinuždena toliko pticam o glavi raditi, razumieva „sakupljač“; pa ipak nije on, akoprem toliko toga na duši nosi, ni izdaleka u prvom redu uzrokom toga, da se od nas pernata čeljad udaljuje. Podpunim pravom možemo uztvrditi, da glavnu krivnju nosi, što se toga pojava tiče: brojno i znanstveno rastuće pleme čovječje; borba za prostor za se i za sve, što to pleme trebati može, koju strukovnjak ornitholog a i svjetovnjak kao prijatelj ptica zaliboże uzalud sažaljuje. Svaki korak napredka u kulturnom životu naroda sili naše mezimce na uzmak.

Tko da se nedivi krasoti vrtova i perivoja, što no ih po gradovih vidjevamo. Da čovjek nezna, da ugodnost zelenila ne samo cio grad poljepšava već da mu i život produljuje, nestalo bi već odavna iz gradova svakoga zelenila a s njim i ono malo pjevica, što ih čujemo još kadkad po vrtovih cvrkutati. O siromašni ti stvorovi! Pokušaše evo i ove godine kao i prijašnjih u onom vrtu da se nastane. Trud im ostade jalov. Prošle godine bio je taj pokušaj još moguć.

U grmu kraj plota našlo se je još dovoljno utočišta za dvoje sretnih i zadovoljnih srdaca, pa akoprem je mačak ukrao dvoje mladih, odputova ipak dvoje s roditelji u toplije krajeve, ali ove godine — kolike nesreće! Susjed započe zidati ogromnu kućerinu. Pol vrta a s njim i tihi grm postade žrtvom. Šareni cvietci nedižu više glavica prama nebu, nepozlaćuju ih više sjajni traci izlazećega sunašca — svud je zabit svuda pustoš. A što se tek u kući zbiva. Tu se pili, lupa, nabija. Prah se diže u zrak u silnih oblačinah, pada po već i onako od sunčane žege požućeloj travi, te ju još neprijaznije bojadiše. Sledećega jutra su grančice prazne, pjevice odoše, da se na mirnijem mjestancu udome, jer se u takovu uzduhu nemogu veseliti, mogu jedino jadikovati. Kao zastupnik im ostaje vrebac, jer je taj gospodin tomu svemu već odavna privikao.

U svakom ovećem gradu stanuje dan danas bez dvojbe znatan broj činovnika, učitelja i učenika, radnika i vojnika više, nego što ih je pred dvadeset godina stanovalo. Sve to hoće, da se bar jedan dan u nedelji rieši nesnosna gradskoga životarenja, da pohrli u prirodu, da se naužije svježa zraka. Krasan je proljetan dan, k tomu nedelja ili blagdan. Poput bujice razlila se množina svjetine po perivojih, po šarenih poljanah, po sjenatih šumah — hvala željeznicam, po više milja daleko. Podpunim pravom! Samo je takov dan većinom

dan propasti nebrojenih ptičjih brakova, ptičića i njihova doma. Sretne li su ptice, ako na takov dan kiša pada.

Željeznice izuzam to, što prevažaju ljude u većem broju u odaljene inače zaboravljene krajeve, slabo uplivaju na umanjenje broja ptica. U tom se upravo pokazuje heroična privrženost, koje ptice pokazuju prama djelam čovječjih ruku, pa i prama samomu čovjeku. Ona se radje sama prije priuči prevratu stvari, nego da ostavi omiljelu joj okolicu. Tik željeznih trakova šumećega parostroja, gdje se tako rekuć svaki čas prekida tišina na novo oživljele naravi šumom željezne zmije i muklim fućkom, gdje na tisuće provirujućih glava znatiželjnika mimo prohuji, gradi si mnoga pjevica svoje gniezdo medju gustimi granami grmovja dakako ondje kamo riedko čovječja noga dospieva Dà i u tako nenaravno uznemirenoj okolici sjedi dužnosti si svjestna ženska na jajih bez bojazni i br'ge, a mužjak joj bez straha pripieva sladku pjesmicu ljubavi. Tek iz jaja izpali mladi gledaju začudjeno crvene oči mimoprolazeće ogromne nemani. Doskora se i oni tomu priuče, te se dapače sledeću godinu i oni tu nastane. Moramo priznati, da za to treba priličan dio naivne srčanosti, koju taj mali stvor i posjeduje. Skoro se još ljepše slažu ptice s parobrodi. Bjeloglavac jastreb gleda sa svoga klisurastoga prestolja apatički dimeću se neman već nekoliko godinica; nezabolje ga još od toga glava, težko da do njegova uha dopira šum kotači uzburkane vode. Uznemiruje ga jedino čovjek koji ga je s broda spazio, te ga, da mu ukrasi zbirku, ili ubije ili ga, otev mu mlado, za uvjek sa vrleti protjera. Ali zašto se je tako čitavim svietom ustobočio?

Tko je ponješto točnije promatrao nakit gospodja, morao je odmah opaziti, da i on prilično upliva na umanjenje broja ptica. Već za starih vremena službaše nojevo pero gospodjam kao nakit; već je odavna ratobornik a i lovac posizao za perom suroga orla ili čaplje, da si njim kalpak ili škrljak zakiti, pa ipak je to sve malo pticam škodilo. Dan danas se je to strašno promienilo. Nojevo pero prije samo za visoku gospodu i gospodje nudja se sada hrpimice po svih kutevih svakoj kuharici kao nakit. Čudimo se jedino, gdje te ptice već niču, da toli silnoj potrebi zadovolje; čini nam se, da je moralo već odavna nestati noja, pa ipak sveudilj dolaze nova pera iz pustare afričke. Što se ostalih ptica tiče počelo se je s krasnimi kolibri i sa šarenimi jati braziljskih ljubimaca, za njimi dodje red na račjicu i Argusa, kojim bijaše posuditi kožu, da zadovolje strasti

kićenja. To bijaše još dobro, preko bo ima tih stvari u izobilju; naše se gospodje mogahu, a da mi toga ovdje ni poćutili nismo, po volji kititi. Naskoro nebijaše ni to dosta. Za perom se je sve to više te više čeznulo; ni ptice evropejske nisu bile poštedjene, valjalo je i njim kićenju nepravedni danak plaćati. Od kakovih petnajst godina nije nijedna ptica počam od domaćega goluba pa do pauna, od tetreba pa do vrebca više sigurna, da neće sad na svoj idilički život dovršiti jedino zato, da se njenim perom okiti glava ili lepeza naše krasotice — kadkad i nekrasotice. Koliko li se žrtava tomu Molochu nežrtvuje?

Što si je od prastarih vremena magnat a i Turčin osobitom ljubavju kalpak i turban krasnim perom biele čaplje kitio, da je crno vito čapljino pero bilo još skuplje i traženije, nije tih ptica nikad glava zabolila. Miriade legitimnih nosioca takova nakita napučivahu neizmjerne močvare, koje su ih na sviet doniele. Odkad se pako ti ritovi svo to većma suzuju i odkad se je moda tih pera toli silno dočepala, udaljuje se i domovina tih ptica u ogromnih skokovih sve više i više prama dalekom iztoku; jedva da im još nedaleko od mora udaljene bare nizina pružaju utočište.

Ali ni to zlo nije najveće izmedju svih zala. I moda ima svojih mušica. Trgovac ostaje bez naručbine, a onaj, koji mu tu robu uručuje, štedi s mrežami i olovom.

Griesi učenika i sakupljača, što ih na duši nose, radeć pticam o glavi, nisu baš preveliki. U ostalom uviditi će svatko, da kvar, što ga sakupljač počini u razredu ptica, nije baš premalen. Prošla su ona vremena, kad se je u školi još slabo marilo za prirodopisnu nauku, kad je elementarni smisao za čudesna djela naravi bio još manjkavo probudjen i gojen, i kad je učenik istom u viših tečajih često istom onda, kad se je samoj toj struci posvetio nešto obsežnijega o omithologiji čuo, te kad su dostajala i pomanja učevna sredstva. Istom s razvojem životinjske anatomije poćuti se potreba primjeraka po naravi spatvorenih, koji nam životinju predočuju. Budud da se sa dotacijami viših učevnih zavoda — o elementarnih školah ni negovoreć — nemože ni na pol dovoljna muzealna zbirka životinjskih oblika nabaviti, a oni oblici, što ih u takovih zbirkah nalazimo, nezadovolje znatiželji učenikovoj, to nastoji svaki od potonjih, koji se iole s omithologijom bavi, pa bio on i desetgodišnji dječarac, da se i on, baveć se privatnim sakupljanjem, za tu struku zaslužnim učini. Praznici, ljetni izleti, ladanjski sastanci upotrebljuju se u tu

svrhu dočepati se ptica, mladih i ptičjih jaja. Mnogo se i mnogo toga radi pomanjkanja prakse pokvari i izgubi, a kako se sve to manjkavo posvećenoj svrsi dovodi o tom netreba ni govoriti. Nespada ovamo iztraživati uzroke, zašto se u školskih zbirkah sakupljeni primjerci toli brzo pokvare. Spominjem jedino to, da se za jeftin novac nabavljene t. j. nemarno preparirane prirodnine moraju neprestano izmjenjivati i nadopunjavati. To nadopunjivanje stoji uviek u savezu s brojem novih žrtava i s njim se akoprem slabo ali ipak uništuje živuća zaliha.

Kao što već odmah na početku rekosmo glavnim je uzrokom, što se ptice svakim danom sve to većma od čovjeka i njegova obitavališta udaljuju, ogromnimi koraci napredujuća civilizacija i poljodjelstvo. Zlo je to, koje neumoljivo oko sebe zahvaća; posljedice toga zla neprestano rastu. Da je tomu zbilja tako mogao se je svatko osvjedočiti, koji se iole s pticami bavi. Razlog je to u prvom redu, da su močvarnice i plivačice sve to redje, a u drugom da ponestaje i grabilica, kojim je za procvat neobhodno potreban mir.

I iztočno — europejskim zemljam, koje su još do nedavna u duboku snu čamile i u kojih je mnoga pokrajina bez ikakove koristi ležala, posvećuje se dan danas više pažnje. Rieke se reguliraju, ógromne se prašume proredjuju, nasipi se, što u ovom kratkom promatranju prvo mjesto zazimlje, dižu, da se močvare, koje su dosad poplave rieka hranile, pretvore u koristonosne oranice; kanalizacijom se izsušuju osamljene močvare i ribujaci. Nema dvojbe, da okolice s tih s gospodarstvenoga gledišta koristnih agrikolarnih melioracija mienjaju svoje lice, te da te promjene i na poprečne klimatičke pojave uplivaju. Eto uzroka zašto močvarica i plivačica svakim danom nestaje, zašto se u bogatoj škrižaljci ornithologa pokazuje sve to veći manjak, koji se neda niekati a žalibože ni nadomjestiti. Svu tu nevolju prate još izvanredne ljetne suše, slabe zimske oborine gorskih predjela; izsušenje se bara pospješuje. Predstraža jata čapalja obleti tužno izsušenu okolicu, te se žalostna vrati natrag navješćujuć, da im je gdje „otraga“ novi si dom potražiti. Pa tko zna koli će dugo u tom novom obitavalištu gospodariti? Tek što su mladi opernatili, već će im do uha dospjeti zvuk lopate i sikire i prije nego što se ogledju nestati će im izpod nogu ribom blagosovljene močvare, nestati će hrane, mladi će poginuti, a kad se onda stari s nekolicinom mladi, koji su na svu sreću nešto prije iz gniezda izletili, u zrak dignu, da u spodobi klina i ovu nedavno stekavšu domovinu ostave,

da se u nju nikad više nepovrate, tek onda mogu, dovikujuć zadnji „s bogom,“ vidjeti, kako čovjek dovieka nezasitan po otačbenoj im grudi ruje, sieče, kosi i lama sve dotle, dok neizkoreni i zadnje travke, koja bi crtalu pluga bila na putu.

Dogodi se doduše, često, da poslje nekoliko godina nabujala rieka nasip prodre, te da se opet nekakova tobož-močvara stvori, ali nema tu uvjeta u skupnom im djelovanju, da ta mjesta opet kao prije ožive. Nekoliko ptica pokuša sreću opet se po domaći urediti, ali sve uzalud; „gros“ se nevraća nikad više, nema povjerenja u prolaznu vlagu. Pa podpunim pravom! Eno nasipa već podignuta, voda je već izhlapila do zadnje mlačice. širokorogi vol već je sve trstiki i travi nalično sa zemljom sravnio, a kukuruz raste opet u podpunoj bujnosti. Utvaranja je nestalo.

Ni stanovnikom stoljetnih hrastova i nizkih grmečaka nije sudbina milosrdnija. Savršeno šumarstvo netrpi natrula drveća; ono se prije nego li njim zagospodi trulež i crv posieče. Kamo da zaklone ti mali stvorovi svoju glavu u času pogibelji; gdje da odgoje svoju diku, svoj ponos svoje potomstvo? O koli je čovjek nezahvalan, koli po okolnostih i sliep! Djetliću se, koga je mudra narav jedino zato stvorila, da stane na rep škodljivim zareznikom, koji je cio svoj život neumorno tomu zvanju posvetio i koji na tisuće tih škodljivih zareznika iz drveća, koje još raste povadi, nemilosrdno obljubljeni dom razoruje. Tko je samo jednom promatrao trulu šuplju granu jednoga jedinoga posječenoga staroga hrasta mogao je opaziti koliko se je tu stanova djetlića, sjenica i škvoraca zadnjim udarcem sjekiri uništilo. Nesretnici! možda im je to bilo na daleko i široko zadnje utočište. Koli su dugo taj dom tražili, koliko su tisuća puta s kljunom udarili, koli su si dugo gniezdo gradili pa sve zato, da danas turobno jadikujuć porušeni si stan obleću. Toj biedi učinio bi se kraj i konac, da se u svakoj šumi sačuva po nekoliko šupljih drveta.

Pitajmo se, gdje će nam za stotinu godina jastrebi i orlovi stanovati? Hoće li ih u obće izuzam u muzejih u Europi i biti? Žalibože moramo na potonje pitanje niečno odgovoriti. Mislim, da i lovca obuzima tiha bol, kad nadje u proljeću ono mjesto gore na klisurastoj pećini prazno na kom stajaše gniezdo kralja ptica, te koje ležaše upravo povrh onoga suvarka, koji no možda već nekoliko godinica suhonjav i samotan tamo na sivoj klisuri stoji. Ubio ga tobože što mu kvar divljači nanosi, u istinu pako radi pahuljičastih gornjih repnih pera. Žrtvovao bi on ove godine i nekoliko zečića,

te na jedno oko i zažmirio samo da mu je još moguće gledati divni polet srčane ptice sa zemljice mahom obraštene, na kojoj je u hladu ležeć već mnogu i mnogu uru prosanjario. Koli bi rado gledao silna široka krila gdje u drzovitoj ljubavnoj igri zrak prosiecaju; koli bi opet rado vidio kralja ptica gdje se je vinuo nebu pod oblake, da se strielimice i šumeć dolje strmoglavi. Neće ga nikad više viditi toga smjeloga letioca.

Bijaše doduše na vrleti nepristupno gniezdo, kolievka mlada kraljevića. Ležao je on u njoj te sanjario, pružajuć svoja mlada uda, o silnih djelih svojih pradjedova. Siguran bijaše od ljudi pa bi bio svoj uzvišeni rod kao patrijarkalni nakit cieloga alpinskoga predjela razplodjivao. Nebijaše mu premca na daleko. Pa ipak što koristi sinu nepristupna i sigurna tvrdja? Otca ubi jednoga liepoga jutra lovac upravo kad si je kraj žuborećega vrela perje gladio, a majka — ta se odmah iza toga, iz večernjega lova nepovrati. Eno za visokom stienom pliena a izpod njega gvoždja dobro sakrivena i kobnih posledica. Jedan poseg za plienom pa nestade majčine slobode. Tako je stara pa ipak nerazborita. Brižna majka htjede, da si djetetu donese što bolju večeru pa zato i bijaše toli neoprezna. Sad pokazuju zatvorenu kraljicu znatiželjnikom. A što li se je s kraljevićem zbilo? Sledećega dana dotjera ga glad do okrajka gniezda. Jedan dietlić u crvenu odjelu doleti blizu njega da po starom običaju pobere bube, što no su se obično na izobilnoj hrani sakupljale. Požudno posegne gladni orlović za djetlićem, ravnovjesja nestade a on se zdvojuo primi pandžami za suhe grane gniezda o kojih ostade visiti. Pod njim bezdni ponor. Sila ponestade. Strmoglavljujuć se od grebena do grebena ležaše napokon ponos i nada roditelja sa razmrskanimi udi na dnu ponora. Lisica se smilova izdišućemu.

Pa što je čovjeku do toga? Zašto baš sam orao nosi toli liepa i riedka pahuljičasta pera? O da se mogu i guščija upotrebiti, možebiti da bi danas dva orla mirno prestolovala na onoj pećini!

Još je gorje njihovim suplemenikom, koji po vrhuncih prastarih hrastova gniezde. Tužno je zbilja viditi kako čovjek ove najodličnije zastupnike ptica proganja naročito tim, što kod proredjivanja šuma najvišje drveće sieče, a s njim nemilosrdno poruši i tvrdju mnogoga orlovskoga roda. Ako si pomislimo lukavi i oprezni naturell orla upravo je čudnovato koli se su čvrsto drži svoga izabranoga ili po roditeljih baštinitoga gniezda pa ma se morao višeputa odreći i milih mu uvjeta života i udobnosti.

Što da kažem o nepodobštinah pastirskih. Bezposličari ti poruše na stotine gniezda, nebrojenim mladim zakrenu vratom, jaja povade ni broja se nezna i to zato, da ih razbiju na ledjih ma kojega sudruga.

Spominjem još elementarne nepogode, koje mnogoj i mnogoj ptičici već za rana život dokončaju. Ciča zima, krupna tuča, proljetna poplava uništi jednim mahom na tisuće mladih i jaja pliva čica i močvarica, koje se bijahu po trstici i rogozu tik nad površinom vode udomile.

Moglo bi se nabrojiti još nekoliko pomanjih uzroka, ali i iz ovih uvidjamo koli se rapidno broj uzdušnih stanovnika umanjuje, te da bi bilo skrajnje, da ih čovjek bar djelomice pod svoju zaštitu uzme.

Nešto o mjenici. *)

I.

Živuć u plemenu, obćini, državi, čovjek ima kao opredieljen jedan okrug, iz kojega nesmije bez privole drugih izstupiti, jer bi tim zašao u tudji okrug. Ali ni drugi nesmije posizati u njegov ris proti njegovoj volji. Taj krug je Tvoje pravo.

Kako da se izmiene ti krugovi različitih ljudi, kako da se iz dielova više tih okruga stvore novi, to naredjuju neke ustanove, koje valjaju za svakoga, što će posve ili djelomice da izmieni svoj krug. Te su ustanove zakoni, pisani i nepisani, t. j. običajni.

Zakoni se nestvaraju tako, da se od sutra počme raditi, kako se još nije radilo; zakon valjan nezapovieda ne poznatih stvari; nego kako su ljudi jednu ili drugu svoju razmiricu umirili, kako većina drži, da je najbolje spram razpraviti, onako se zakon stvori. Dakle prije su odnošaji medju ljudmi, onda su zakoni, koji te odnošaje uredjuju.

Dok u kojoj zemlji nije mnogo živoga prometa, dok se sviet radja, žive i pogiba na onoj grudi zemlje, gdje je rodjen, dotle je za uredjenje onih okruga dostatan jedan zakon, koj se zato zove obćeniti zakon gradjanski. U njem je spisano i ono malo ustanova, što jih treba za trgovačke odnošaje.

Ali čim nastane u kojoj zemlji življi promet, čim se više izmjenjuje stvar za stvar, čim se više kupuje i prodaje, privredjuje i troši, tim se oni okruzi, koje spomenuh, brže izmjenjuju.

Jedan stupa tamo, gdje bijaše drugi, jedan se okrug brzo raztvori u njih više, ovih više spaja se u jedan novi itd.

U takvih vremenih treba kraće pogodbe, priprostijih dokaza, tvrdje vjere, treba takovih ustanova, koje će i tudjinac lasno pri-

---

*) Glavni podatci za ovaj člančić potiču od tumačenja Dra. Piccoli na Revoltellinoj trgovačkoj školi u Trstu.

hvatiti. Iz toga stvaraju se pored obćenitoga prava gradjanskoga još novi običaji za posebna prava.

Napokon nastaju pisani zakoni trgovački, pomorski, mjenbeni, obrtni i t. d.

II.

Kada se komu obvežeš platiti novca za to i za to, reče se, da si mu učinio zadužnicu.

Ima pako u trgovanju jedna vrst zadužnice, koja se zove mjenica. Ima i poseban zakon, koj uredjuje prava i dužnosti od takove zadužnice, a taj se zakon zove mjenbeni.

U ovom članku govorit će se nešto o mjenici.

Već u starih Rimljana piše veliki govornik Cicero svomu prijatelju Atiku, bi li mu po sreći znao kazati koga novčara u Rimu, koj ima posla s novčari u Atinah, jer bi Cicero poslao sina u Atine da se škola, a mjesto da sobom prti novce, dao bi mu pismo na Atinskoga novčara, neka mu sinu plati toliko i toliko. — Što je Cicero htio? Htio je u Rimu dati novca, da ga može dobiti u Atinah.

To su od prilike današnje poštarske naputnice. Ja platim zagrebačkoj pošti 100 for., a u Dubrovniku dobije tih 100 forinti onaj, na koga pisah naputnicu.

Tako vidimo, da su već u drevnom Rimu gledali, kako nebi trebalo prenašati novca u udaljene krajeve.

Ta misao dovela je ljude, da su izmudrili ono, što danas zovemo mjenicom.

III.

Već početkom XII. vieka i još mnogo kasnije velike trgovine bijaše samo na sredozemnom moru; i to zato, jer zemlje uz to more bijahu najjače napučene, u njih poticaše ostanaka starinske grčke i latinske prosvjete; iz Levanta dobivaše se plodovi Afrički l Indijski; novoga svieta nije se još poznalo. Talijani te dobe bijahu se usilili u nekih obćinah, gdje bijaše slobode i napredka. Po egi svoje domovine oni su primali i davali iz Levanta i u Levant svakojake trgovine. Oni bijahu za ono vrieme najbolji fabrikanti, najjači pomorci, najsmjeliji trgovci. Nije čudo da su imali i najviše zlata i srebra, jer tko trguje, može imati dobitka i od onoga, za koga kupi i od onoga, za koga prodaje. Tako bude, te su Talijani zalazili daleko u Niemce i Franceze, i do današnjega dana ostavili

svojih rieči u trgovačkom prometu tudjih naroda. Burza u Leipcigu bilježila je do 1804. godine svojih papira tečaj talijanskim jezikom.

Putovanje u tudje krajeve bijaše onda mučno. Gradovi, dakle tržišta, bijahu na redje posijani, nego li danas. Zato što nebijaše lahko za malo dana biti ovdje i ondje, nastadoše u nekih dobah godine veliki sajmovi. U tudjih zemljah bijaše po gradovih Talijana, koji su trgovali i mienjali svakojake novce i tim se obogaćivali. Tako znamo, da bijaše već koncem XII. vieka u Londonu jedno družtvo novčara iz Piacence. Ti su se ljudi zvali campsores, cambiatori — mjeničari novaca.

Trgovci u raznih gradovih imali bi često jedan drugomu dati i primiti jedan od drugoga. Zašto dakle nositi novce, recimo, iz Livorna u Lion, pak opeta iz Liona u Livorno? Ceste bijahu nesigurne. Ta znamo za puk, koj nas rado naziva barbari, a imao je svoje Raubrittere. Dakle nije bilo lahko ponašati svaki čas zlato i srebro. Mnogo bijaše za onda državica, svaka je imala svoje novce, razna kova. Ako si htio u drugu državu, to si morao već kod kuće dobaviti njezina novca. Željeznica ni parostroja nebijaše, na putu bi dakle izgubio čitave mjesece. Novac koj nosiš sobom, nenosi ti nikakove koristi za to cielo vrieme.

Iz tih razloga morala se je onda pobuditi u trgovcih ova misao: Mojega zavičaja mjeničar poznat je u drugom mjestu, kamo ja imam odnieti ili poslati novca. Taj mjeničar posluje s mjeničari onog mjesta. Idem k njemu, dam mu toliko i toliko novca, a on meni pismo na onoga, kamo želim, gdje kaže od prilike ovako:

Gospodine A . . u Lionu. Platite na ovaj list gospodinu B. 1000 maraka na Miholjdan ove godine. Ja sam primio što su vriedni. — S Bogom!

U Livornu na Ivanje. Campsor s. r.

Ja sam tim pismom pošao u Lion i dignuo novce, ili ako sam ih bio dužan, onaj je prekrižio u svojih knjigah moj dug i, za iznos duga, tražbinu Livornskoga Campsora.

Eto to je početak mjenice tratte ili tezice. Takovu trattu nalazimo prvi put, što se dosad znade, godine 1199. Imao je na nju platiti o Miholju iste godine 2125 maraká sterlinga. Ivan bez zemlje, kralj inglezki, onim mjeničarom piacentinskim u Londonu. Izdana bijaše 25. kolovoza 1199, negdje izvan Londona.

IV.

Na tom prvom stepenu razvoja mjenica je dakle pismo, koje dokazuje, da smo kao prodali novce na jednom mjestu, a kupili na drugom, ili da smo stanovitu svotu novca promienili u dva različita mjesta.

Bijaše dakle uviek potrebito naznačiti, da je izdatelj mjenice primio novce, i mjenica je imala biti plaćena na mjestu različitom od izdatbe.

Sad znamo, zašto se takovo pismo zove mjenica, lettera di Cambio, Wechselbrief. Zove se zato, jer pokazuje, da se je novac ovdje promienio za novac ondje.

Mjenica nije već ni onda uviek bila tezica t. j. nije primatelj novca uviek drugomu dao nalog da plati, nego se je sam obvezao platiti na drugom mjestu. Ali i onda je morao spomenuti, da je primio vriednost. Takova mjenica zove se vlastita. Ali u trgovini nije nikad imala prave prednosti, nego je više služila, da sakrije kamate od novca, jer su ono doba rimski pape zabranjivali pobirati kamate, a tko je ipak htio tobože griešiti činio bi ovako:

Campsoru jednom u Firenci trebalo je, recimo, na pol godine 950 škuda. On jih je pozajmio od drugoga, pak mu je izdao na nje mjenicu na 1000 škuda, plativih za pol godine na pr. u Turinu. Nego je dužnik mjenice imao ipak pravo prigovoriti, da nije dobio onoliko i da su tu računani kamati, pak bijaše pogibeljno primati takove mjenice, te se u prvanja vremena nisu mnogo sačinjale. Kako su današnji dan kamati riedko stegnuti, a strogih obveza ima i ne mjenbenih, to ni danas nije mnogo u porabi vlastita mjenica za poslove trgovačke, premda ju neka tržišta (Bremen) dosta rabe.

Može se dakle uzeti za stalno, da je mjenica nastala u XII. vieku. Ali nebijaše, što je danas. Tako na njoj nije baš moralo biti pisano, da je mjenica, samo su ju zvali tako. Ali već na gore spomenutoj mjenici od 1199. god. imamo akcept kralja Ivana t. j. podpis na mjenici kao obećanje, da će na dobu platiti.

Godine 1188. bijahu Židovi proćerani iz Francezke po drugi put, a god. 1316. po treći put, Guelfi iz Firence god. 1267, Ghibellini iz Firence 1284.

Sva je prilika, da su ta bježanja učestila porabu mjenice, jer su po njoj bjegunci mogli dobiti vriednost imetka, što bi ga ostavili kod kuće.

God. 1233. na jednom računu očituje papa Grgur XI. da je putem Campsora Angeleria i Solafika utjerao svoje tražbine u Inglezkoj i Francezkoj. I tu je bezdvojbeno rabila mjenica *)

Nećemo dakle pogriešiti, ako rečemo, da su Talijani prvi rabili, dakle valjda i izmudrili mjenicu; a to je i prilično, jer prve mjenice nalazimo u Italiji ili od Talijana, oni bijahu najveći trgovci ove dobe, a samo u velikih trgovinah mogaše niknuti mjenica; napokon sve rieči, koje obilježuju glavne poslove mjenbene, potiču od talijanskoga jezika.

Reći točno, kada je prva mjenica učinjena, to se neda. Bilo bi u ostalom ludo, htjeti to iztraživati do kraja. Nije ni mjenica na jednom pala med ljude gotova, kao Minerva iz Jovine glave, nego malo po malo stadoše ju rabiti još dosta krnjavu, a neznajuć kako će vremenom to postati stvar znamenita, niti se nebrinuše saznati, tko je baš prvi porabio mjenicu.

V.

Mjenica, kako ju dosad poznamo, nebi bila baš od velike koristi za trgovce. Morao se je naći način, kako ću ja ovlašteni prenieti svoje pravo na drugoga, kako će mi tko jamčiti, kako će se dokazati, da prvi dužnik nije platio, te tražim izplatu od drugoga itd. A to sve imalo je biti kratko, da nezapne promet. Rekli smo, da trgovanje hoće brze i točne načine u svem, jer mnoga korist ili šteta o času ovisi. Da se to postigne, moralo je malo po malo doći na mjenicu sve, što od nje daje prava ili dužnosti. Tako je i bivalo.

Da se bude mogla mjenica prenieti lasno na drugoga, izmislili su, reć bi, u Francezkoj klauzulu „po odredbi" t. j. na mjenici nije bilo rečeno samo: platite gospodinu B., nego: p l a t i t e p o o d r e d b i g o s p o d i n a B. Taj B. je onda liepo na ledjih mjenice napisao: a z a m e p l a t i t e g o s p o d i n u C. i podpisao je svoje ime, te mjenicu predao tomu C.

Ta klauzula „po odredbi" nalazi se prvi put, što se do sad znade, godine 1620. u Francezkoj. Po njoj je moguće bilo od osobe u istom mjestu dobiti vriednost mjenice, pak mu ju predati, ili vjerovati koga za onoliko, koliko mjenica glasi. Onaj koj ju uzme takovim naledjem (indossament), onaj vjeruje, da će mjenicu izplatiti, tko se je obvezao, ili komu je naloženo, premda taj novi imalac mjenice s njim nije imao nikakova posla.

*) Gerolamo Boccardo: »Poviest trgovine.«

To je drugi stupanj u razvoju mjenice. Naledjem postala je ona način, kojim se daje i dobiva vjeresija, postala je trgovački papir.

Ni to nebje dosta. Jer onaj, koj bi naledjem komu predao mjenicu, još bi uviek spomenuo da je dobio vriednost. Ali vriednost mjenice se nije uviek dobivala, njom se je često davao kredit, mjenicom se je imalo trgovati kao drugom robom. A zato bijaše već suvišan i onaj zahtiev, da mjesto izdatbe i plateža bude različito, jer mjenica nebijaše više samo dokaz o mieni novca u jednom za novac u drugom mjestu.

VI.

Zato je već početkom ovoga vieka Inglezka, a za njom sjeverna Amerika bacila onaj zahtiev, da na mjenici bude prijetak vriednosti naznačen i da se ne izplaća, gdje je izdana. Inglezka je to u ostalom učinila samo za Inland-Bill t. j. za mjenice u trgovanju evropskih posjeda Inglezke (Osim Malte i Gibraltara). Tako može dakle Londonac potegnuti mjenicu na Londonca i nenaznačiti, da je primio vriednost mjenice.

To je treći stupanj u razvoju mjenice, te bar u nekih zemljah netreba, da mjesto izdatbe i plateža bude različito, niti netreba spomenuti prijetka valute.

VII.

Rekli smo, da u trgovanju osobito ima vladati vjera. To je potrebito, jer treba, da se trgovac može zanieti na poštenu rieč, na pismo, te na temelju toga dalje raditi. Tako je došlo malo po malo, da i mjenica dobi neke stalne oblike, bez kojih nevalja; da se obvežeš samim podpisom, da prenosiš na drugoga svoje pravo opeta samim podpisom na stanovitoj strani.

Njemačko i austrijsko cesarstvo, Ugarska i Hrvatska kraljevina imaju zakon po jednom kalupu, skoro isti. Uveden je po Njemačkoj god. 1848—1850; u Austriji 25. siečnja 1850. Ugarska imaše nov zakon mjenbeni od god. 1840; ali ga je prilično mienjalo, dok sabor nestvori za Ugarsku i Hrvatsku zakonski članak XXVII. od god. 1876. Po tih mjenbenih zakonih netreba podnipošto, da mjesto izdatbe i plateža bude različito, netreba naznačiti, da li je predatelj mjenice dobio valutu. Ali treba, da izprava, koja će biti mjenicom,

ima zakonom ustanovljeni oblik. To je dosad poslednji stupanj u razvoju mjenice.

Po njemačkom zakonodavstvu mjenica je sredstvo kredita, čist vjeresijski papir. Buduć je oblik takove izprave označen po zakonu, buduć izprava glasi na stanovitu svotu novca, to smo odmah iz početka rekli: mjenica je po zahtievih mjenbenoga prava sastavljena zadužnica.

VIII.

Evo primjera kod nas valjane mjenice-tezice (tratte).

> **Zagreb 1. Rujna 1880.** 500 for. a. v.
>
> Za dva mjeseca platite na ovu mjenicu po naredbi gosp. A. Vlastića svotu od petstotina forinti.
>
> Gospodinu **J. Periću**
> u Karlovcu.
> plativa pri **Obitiću & Comp.**
> u Senju.
>
> J. Tezić s. r.
>
> **M. Izdaić** s. r.

Tu vidimo, da je naznačeno vrieme, kad je izdana i kada dospjela; rečeno je u kontekstu, da je pismo „mjenica“, naznačena je svota novca opredieljena; tko ima platiti, komu i gdje; tko je izdao mjenicu.

M. Izdaić, koj mjenicu izdaje, zove se izdatnik, bolje, izdatelj traent 1). A. Vlastić, po čijoj naredbi se ima platiti, zove se remitent 2), a J. Tezić, komu je nalog, da plati, zove se tezovnik, trassat 3). Nu J. Tezić je već i prihvatnik, jer je na 1 strani mjenice zapisao svoje ime, ter je i obvezao se, da će platiti, kad mjenica dospje.

Na ovoj mjenici naznačeno je još mjesto izplate Senj, a prihvatnik stanuje u Karlovcu. Ova mjenica u čas dospjelosti, kao da mora, vraćajuć se iz svieta, svoje obitalište tražiti pri Obitiću u Senju, zato se zove obitovana (domicilirana).

Dok je takva mjenica Izdaiću u listnici, on se nije obvezao. Zato treba za mjenbenu obvezu, da Izdaić dade, a Vlastić primi to

---

[1]) od tal. trarre — povući, potegnuti.

[2]) od tal. lat. remittere tal. rimettere — drugamo poslati, jer onaj koj dobivaše mjenicu, sbilja je novce šiljao drugamo.

[3]) Trassato — na kog je potegnuto, povučeno.

u stanovitom obliku napisana obećanje, da će mu se u stanovito vrieme izplatiti stanovita svota. Pri tom valja da bude Izdaić imao namjeru obvezati se, a Vlastić ovlastiti se, oba mjenbeno.

IX.

Evo primjera vlastite mjenice.

> **Osiek 15 lipnja 1880.** **100 carskih dukata.**
>
> Do petnaest danah platim na ovu Solo mjenicu po naredbi gosp. Remetina & Comp. u Ljubljani svotu od jedne stotine carskih dukata.
>
> **St. Dugović** m. p.

St. Dugović nije dao nikomu naloga na izplatu, već se sam obveza platiti, zato se mjenica zove vlastita.

I tu su neke potrebštine bitne, kao i za tezicu, bez kojih obveza nebi valjala. Nu u to se nemožemo ovdje upustiti. Gore navedeni primjer daje viditi sve oznake.

Kad ja izdatnik mjenice dadem komu nalog, da ju izplati, taj se zove tezovnik ili trassat. A kada on napiše svoje ime na prednjoj strani mjenice, makar bez dalnjega dometka, to se je obvezao, da će mene izdatnika poslušati, da će izvršiti obvezu. Od toga časa je on prihvatnik, akceptant.

X.

Što je njegova obveza? Njegova je obveza u vrieme dospjelosti i na mjestu ustanovljenom platiti iznos mjenice. Ako neplati, te bude tužen, može ga se pitati još 6 % kamata od časa dospjelosti do uplate, i dakako druge troškove, koje se je pri tom imalo.

Da vidimo u čem je izdatnikova ili traentova obveza:

Mjenica pokazuje nekakovu vriednost. Izdatnik koji čini, da se remitent zanese na onu vriednost, primivši mjenicu u dobroj vjeri, da će na dobu biti plaćena, mora da je obvezan naknaditi vriednost, koju je mjenica imala u čas dospjelosti, a nije ju dala. Pa se vriednost zove zavratna svota, a sačinjena je od svote mjenice, od troškovah, koje je ovlaštenik imao da sučava svoja prava i od kamatah od dospjelosti.

Osim toga obvezuje se izdatnik na jamčevinu, što mjenica nije prihvaćena ili nije prilike, da će biti plaćena.

Te iste mjenbene obveze ima i žirant t. j. onaj, koj naledjem prenese mjenicu na drugoga, jer takov žirant u istinu, nije drugo, nego novi jedan izdatnik iste mjenice, koja je samo remitenta promjenila.

Izdatnik vlastite mjenice obvezuje se ponajprije platiti iznos mjenice na dobu i u mjestu ustanovljenom, ako li to neučini, onda se obvezuje platiti vriednosti koju je mjenica za ovlaštenika imala u čas dospjelosti. To se on obvezuje na dvoje, jer izdatnik vlastite mjenice je ujedno izdatnik i prihvatnik (akceptant).

Tko se pod ime mjenbenoga dužnika makar samo podpiše, ili napiše svoje ime uz koga dužnika mjenbenoga, te reče „poruk", „jamac" il što slična, taj bude mjenbeni poruk onog dužnika. Mjenbeno je poručanstvo tvrdje od običnoga. Ono nekaže samo „ako ti dužnik neplati, platit ću ti ja", nego kaže „za ovo što ti se je dužnik obvezao, obvezajem ti se i ja. Iz toga sliedi, da ovlašteni može tužiti poruka još i prije, nego li je kušao, da li pravi dužnik može platiti, ili istodobno, kad i njega. Suviše ostaje obvezan, ako obveza onoga, za koga jamči i nije valjana.

XI.

Da neizgubiš pravo, koje te ide proti mjenbenim dužnikom, valja ti u nekih prilikah učiniti nešto, što propisuje zakon a zove se prosvjed, protest.

Prosvjed je ujedno uvjet i dokaz. Stoji u tom, da javnom izpravom dokažeš, da si pitao tezovnika, neka prihvati mjenicu, a on nehtjede; ili si ga pitao, da plati, a on nehtjede; ili si tražio uplatu kod domiciliata gdje je mjenici obitalište, pak je nisi dobio, ili si tražio da plati vlastitu mjenicu tko ju je izdao itd.

Ta izprava (dokumenat) zove se javna, jer ju sastavlja vjerovana oblast javni bilježnik, a gdje njega ne ima, sudac budi i njegov pristav.

XII.

Po hrvatskom, ugarskom, austrijanskom i njemačkih zakonih vidjeli smo, da je mjenica vezana tvrdo na stanoviti oblik; ako ga neima nije mjenica. Sve obveze moraju se viditi na mjenici samoj.

Na njoj mora biti napisana čak i odluka sirotinjske oblasti, koja dopušta štitniku, da se mjenbeno obveže za štićenika. Netreba po tih zakonih spomenuti, da si primio vriednost mjenice, netreba

da bude plativa na mjestu različnom od izdatbe; naledje je po naravi mjenice tako opravdano, da moraš reći: ne po naredbi ili bez naredbe, ako hoćeš da dalnje naledje neima za te vriednosti.

Doduše i na naših mjenicah piše se: „valutu primio“ ili slično, ali to je radi običaja i veće stalnosti u poslovanju trgovačkom nego li za drugo; a zakon nezahtjeva.

Tako stroga oblika mjenica druga zakonodarstva nepoznaju. Evo nekojih primjerakah:

Talijanski i francezki zakon vlastitoj mjenici neda mjenbene krieposti, nego kad ju je izdao pravi trgovac, ili ju je izdao drugi, al je na njoj spomenut trgovački posao od koga potiče.

Po talijanskom zakonu žena koja nije tržica, nemože se obvezati mjenbeno; po hrvatskom i po ugarskom može, ako je navršila 24 godine, po njemačkom i austrijskom, čim se može inače obvezati.

Inglezku i sjevernih Amerikah tezicu netreba u kontekstu označiti, da je mjenica; kod nas uvjek.

Talijanska, Francezka, Danska, Grčka i južnih Amerikah tezica mora biti plativa na mjestu različnom od izdatbe, i mora biti spomenuto takodjer kod naledja, da si valutu primio; kod nas ne.

Inglezki i sjevernih Amerikah foreign-bill može se i ustmeno prihvatiti; u nas mora da je prihvat na mjenici pisan.

Francezki pisci drže, da se prihvat može učiniti, ako i nije na mjenici.

Poručanstvo mjenbeno može se i naposebnu pismu učiniti u Italiji, Francezkoj, Belgiji, sjev. Amerikah.

Po talijanskom zakonu moraš mjenicu. „na stanovito vrieme poslje vida“ predočiti na uvid u roku od 4 mjeseca, al to samo onda, ako je izdatnik prihvatnika providio fondom, t. j. ako mu je poslao čim će mjenicu platiti. Kod nas moraš to svagda učiniti bar za dvie godine dana iza izdatbe.

Inglezko zakonodarstvo pošlo je opeta u nekih zahtjevih dalje od našega. Ono je na pr. spomenulo naročito, da je svaka mjenbena obveza o sebi, tvrda, makar druga i nevaljala. Kod nas se to vidi iz drugih zakonskih odredbah, al očito nije spomenuto.

Inland-bill dopušta se u Inglezkoj ako je na preko 5 funtih sterlinga, izdati „na donosnika“ ili se ime remitenta pusti na bielu. Po zakonih srednje Europe to nije dopušteno.

XIII.

Nekoji hoće da je mjenica isto što papirni novac. Nije! ni po pravu, ni po obliku, ni po zadatku, koj mjenica ima u gospodarstvu.

Novac je obćenito mjerilo i mienjalo stvari vrednih, ustanovljeno po vlasti državnoj, ili po onom, koj od nje dobije to pravo.

Mjenicu može izdati svatko, koj se inače smije obvezati; al ja nikoga nemogu siliti, da za moj dug uzme mjenicu, koju mu dajem, izdao ju tko mu drago.

Papirnoga je novca oblik taj, da se plati zlata i srebra, koliko je pisano na noti, svakomu koj donese i čim donese onu notu. Da je mjenica jednaka papirnomu novcu, morala bi i ona svaka glasiti na vid i na donositelja. A kod nas dapače nijedna nesmije glasiti na donositelja.

Ali ja mogu za mjenicu kupiti što mi treba kao i za novac, mogu platiti njom često dug, kao i novcem. To je istina; nego možeš kupiti i podati samo od onoga i onomu, koj je voljan uzeti tvoju mjenicu. Pravo dakle kažu oni koji govore: mjenica je doduše prilika novca, ali je to novac ugovoren — samo za one, koji su se ovlastili i zadužili medjusobno onom mjenicom.

Baš zato, jer mjenica prikazuje neku vriednost, pak nije vezana na dozvolu jedne države, ona ima mnogo veće znamenovanje u velikom prometu ciele zemlje.

Papirni novac nevriedi, ako nisi stalan da ćeš zanj dobiti vriednost, koliku piše; tako ni mjenica i obratno.

S toga je sva prilika, da će se vremenom mjenica i dalje razvijati. Ona neće glasiti samo na platež novacah, nego na podaće bude koje stvari, kojoj se može vriednost označiti brojem, težinom mjerom. Talijani već davno imaju svoje „ordini in derrate“ sa mjenbenom kreposti. Mi bismo jim rekli: mjenice na podaće žita. Osnova novog zakona talijanskog pridržava mjenbenu krepost tim „ordini in derrate.“

Vremenom moglo bi se i dalje ići te ustanoviti „mjenice na podaće robe“, gdje bi se mogao mjenbeno obvezati, da ćeš dati budi koju robu.

Ali države, koje su prisiljene komadom papira dati vriednost, kolike neimaju, t. j. države koje imaju papirni novac sa prisilnim tečajem toga neće nikada dopustiti, jer bi tim papirni novac u mnogom slučaju postao suvišan, a čega netrebamo, ono za nas neima ni vrednosti.

Ja sam želio ove neke zakone izvesti razumljivije sa primjeri iz knjigah i dopisivanja trgovačkoga i tih stvarih; nego neimam za to vremena, a žalibože ni prilike, da se više tim zanimam. Primite što jest.